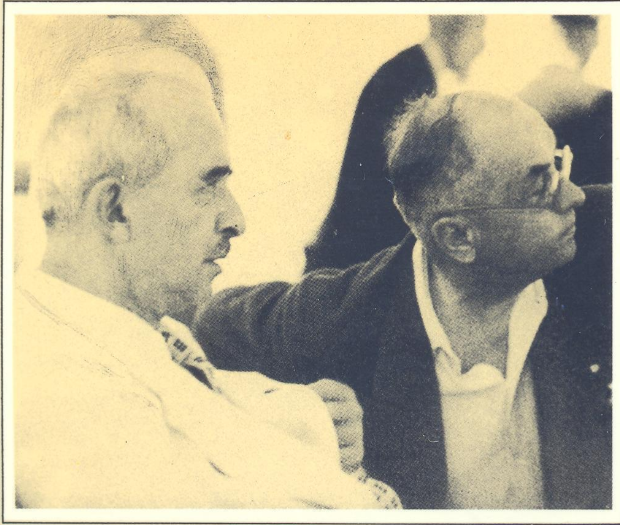
METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN İSMET PAŞA'LI YILLARI 1944 1973

3. Basım

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE

1944 - 1950

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI/BİLGİ DİZİSİ : 66/1

ISBN 975-494-149-1
90.06. Y. 0105. 0269

Genişletilmiş İkinci Basım
Şubat 1990

Üçüncü Basım
Eylül 1990

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46/A
Telf : 131 81-22 - 131 16 65 - 134 12 71
Telefax : 131 77 58
Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19/2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Telefax : 527 41 19
Cağaloğlu - İstanbul

METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
1944 - 1973

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE 1944 - 1950

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

METİN TOKER'İN DİĞER KİTAPLARI

— Vadim O kadar Yeşildi ki.. (Çeviri, 3 cilt)
— Bir Diktatörün İktidar Yolu (Akis Yayınları)
— İsmet Paşayla 10 Yıl (Akis Yayınları, 3 cilt)
— Rus Geldi Aşka, Rusun Aşkı Başka (Akis Yayınları)
— Şeyh Sait ve İsyanı (Akis Yayınları)
— Avrupa «Bir Şeyler» Arıyor (Akis Yayınları)
— 4 Buhranlı Yıl (Burçak Yayınları)
— Tek Partiden Çok Partiye (Milliyet Yayınları)
— Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu (Akis Yayınları)
— Solda ve Sağda Vuruşanlar (Akis Yayınları)
— Orak ile Çekiç Arasında Kalanlar (Akis Yayınları)
— Not Defterinden (Milliyet Yayınları)

(Yukarıdaki kitapların tamamı tükenmiştir.)

adalet matbaacılık
tic. ltd. şti. - ankara
telf : 342 17 90

İ Ç İ N D E K İ L E R

DİZİYİ SUNUŞ

Bu kitapta size bir kitap dizisi sunuyoruz: Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944/1973).

Dopdolu 29 yıl.

Kitap dizilerinin yazı dizilerinden değişik bir tabiatı vardır. Onların kaç halkadan oluşacağı bilinir. «Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944/1973)» beş kitaptan oluşacaktır. Bunlar şöyledir:

1. kitap: Tek Partiden Çok Partiye (1944/1950)
2. kitap: DP'nin Altın Yılları (1950/1954)
3. kitap: Demokrasiden Darbeye (1954/1960)
4. kitap: Darbeden Demokrasiye (1960/1965)
5. kitap: İsmet Paşanın Son Yılları (1965/1973)

Bunlardan bazıları daha önce «Tek Partiden Çok Partiye» ve «İsmet Paşayla 10 Yıl» başlıklarıyla, kitap halinde yayımlanmıştı. Fakat yıllardan beri hiçbirini bulmak imkânı yoktu. Tamamıyla tükenmişlerdi. Nasılsa ele geçirilenler artık «Antika Kitap Müzayedeleri»nde satın alınabiliyordu. 3 Aralık 1989 Pazar günü İstanbul Etap Marmara Otelinde yapılan müzayedede bir «İsmet Paşayla 10 yıl» 40 bin lirayla satışa konmuş, 80 bin liraya satılmış. Müzayedeyi düzenleyenler üzülmüşler: Çünkü tam o gün benim Milliyet'teki «Metin Toker'in Not Defterinden» sütununda, yeni kitap dizisinin çalışmalarına başladığımı başka bir vesileyle söylemiştim. Bu, fiyatın daha da yukarıya çıkmasını önlemiş.

Zaten dizinin hazırlanmasına da bu durum sebep oldu. Demokrasimizin ne halde bulunduğunu iyi ve doğru değerlendirmek için özellikle yeni kuşakların onun tarihini bilmelerinde yarar vardır diye düşündük.

Hatta bu, kaçınılmaz bir şarttır.

Ancak, zincirin iki halkası eksikti. 1950 ile 1954 arası ve «İsmet Paşanın Son Yılları» yazılmamıştı. Şimdi onlar da tamamlanmış bulunuyor.

Burada bir büyük sorunumu okuyucularıma duyurmak isterim : Kullanılan dil.

Bir defa, benim dilim.

Kitap dizisini yayına hazırlamak üzere tekrar okuyan arkadaşlar benim artık tam o dille yazmadığımı belirttiler. Bazı değişiklikler yaptım. Ancak, bunların havasını çok değiştirmeye de gönlüm elvermedi. Ben zaten hiçbir zaman fazla ağdalı deyimler kullanmamışımdır.

Her bir kitabın «giriş» yazısının altına, tarih koyduk. Yazılış tarihini.

Fakat kitapların kahramanları arasında, ağdalı Türkçeyi de değil, ağdalı Osmanlıcayı sevenler vardır. Bunların başında Adnan Menderes gelir : «... karşımıza çıkmış, bir Türk muhibbi mahmi edasıyla...»

Bir şey anladınız mı?

Ben anlamadım. Ama öğrendim ve kitapta böyle lafları, tırnak içinde, aynen almak mecburiyetinde kaldığımda hemen o sayfada bir dipnotunda, anlaşılır Türkçesini verdim. Daha anlaşılabilir bulduklarım öyle kaldılar.

Gene, o günlerin havasını, olduğunca korumak gayesiyle...

Şimdi sizleri Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları ile baş başa bırakıyorum.

1990, Ankara

1. KİTAP

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE (1944 — 1950)

GİRİŞ

Yazı dizileri, halka halka takılıp hazırlanan zincirlere benzer. İnanınız ki zincirler, her zaman, ortaya çıkaracakları eserin kaç halka olacağını baştan bilemezler.

Yazı dizilerinin yazarları da...

«İsmet Paşayla 10 Yıl» serisini önce düşünmeye, sonra yazmaya başlayalı beş yıl oluyor. Devre olarak, olayların ta içinde yaşadığım bir zaman parçasını almıştım : 1954 - 1964 : Çok partili hayat tarzımızın en buhranlı on senesi.

İlk kısım, 1954 seçimleriyle başlayıp 1957 seçimleriyle biten kitap, tefrika halinde Akis'te yayımlandı. Bunu, derginin ortasında, sonradan ciltlenecek şekilde bir ilave olarak verdik. İlavelerden bin tanesini de, kitap yapıp dağıtmak üzere kendimiz sakladık. Bunun, en kısa zamanda bir «best - seller = en çok satan kitap» haline geleceğini aklımızdan geçirmiyorduk. Ne, bin tanesi? Altı ay içinde kitabın dört baskısının yapılmasına lüzum doğdu.

İkinci kısım, 1957 - 1960 devresinin hikâyesi, gene Akis'in tirajını fark ettirdi. Kitabı gene, kapışıldı.

Onu 1960 - 1961 yılları izledi.

Nihayet «İsmet Paşayla 4 Buhranlı Yıl». Zincirin, o zaman aklımda bulunan son halkası Milliyet'te yayımlandı. Burçak Yayınlarının bir kitabı olarak çıktı. Ötekilerin eşi, çok geniş ilgi gördü.

Tutan romanlarda kahramanı öldürmemek esastır. Kahraman kazayla öldürülürse hemen halefi ortaya çıkarılır. «Pardayan'ın Oğlu», «Pardayan'ın Kızı», «Monte Kristo'nun Oğlu», «Monte Kristo'nun Kızı» bu sistemin sonucudur.

Ben, şimdi okumaya başladığınız yeni halkayı zincire takma kararını verirken, şüphesiz ki öteki halkaların kazandığı başarıdan cesaret aldım. Ama beni iten asıl sebep o olmadı. 1954 - 1964 devresi bizim çok partili hayat tarzımızın en buhranlı yıllarıdır da bu hayat tarzının nasıl doğduğu, na-

sıl geliştiği merak edilmeyecek bir konu mudur? Yarın, tarihi yazacak olanlar «İsmet Paşayla 10 Yıl» kitap serisinde kendileri için şüphesiz, kaynaklardan birini bulacaklardır.

Düşündüm : Olayları yaratan başlıca kahramanlar henüz hayattalarken ve benim, kendileriyle etraflı temas imkânım varken niçin yeni bir çalışma yapmayayım? Neden başlangıç kısmının da gizli dosyasını gözlerin önüne sermeyeyim? Bu fikrimde Milliyet gazetesi beni derhal ve tesirli şekilde teşvik etti.

Yeni bir nesil yetişmişti. Türkiye'nin tek partiden çok partiye geçişini hiç bilmiyordu. Nasıl bilebilirdi ki, başlangıç noktası 1944'lerdedir.

O devri yaşamış ve o devri unutmuş olanlar vardı. Çok kimse ise, olayları hatırlasa da onların gizli tutulan tarafını, esasını teşkil eden perde arkasını öğrenememişti. Aradan kâfi zaman da geçmişti. Her şey rahatça, açıkça yazılabilirdi.

Kafamda, tek partiden çok partiye geçiş devresi için 1944 - 1950 arasını tespit ettim. 1944, İkinci Dünya Savaşının kimler tarafından kazanılacağının artık anlaşıldığı ve batı demokrasilerinden esen rüzgârların Türkiye'de kuvvetle hissedildiği yıldır. Çok partili hayatın tohumcukları o rüzgârlarla belirmiştir.

1950 ise, tek partinin yerini, serbest bir seçimle ikinci partiye bıraktığı tarihtir. 1944 - 1950 arası gene de bir blok, bir bütün değildir. Onu oluşturan kilometre taşları vardır. Onlar bu yazı dizisinin bölümlerini teşkil ettiler. İlk rüzgârlardan Demokrat Partinin kuruluşuna kadar geçen devre. 1944 ile 7 Ocak 1946 arası.

Bu, 1. Bölümdür.

Demokrat Partinin kurulmasından 1946 seçimlerine kadar... 7 Ocak 1946 ile 21 Temmuz 1946 arası.

O, 2. Bölüm oldu.

1946 seçimlerinden 12 Temmuz Beyannamesine uzanan fırtınalı bir devre. 3. Bölüm. 21 Temmuz 1946 ile 12 Temmuz 1947 arası.

Nihayet, Türkiye'de bir hayalin gerçekleşmesi : 1950 seçimleri.

Yazı dizisinin 4. Bölümü 12 Temmuz 1947 ile 14 Mayıs 1950 devresini kapsar.

Bir de başlangıcı var. Araştırmalarım beni, o en derin kaynağa da götürdü. Onu, diziye «Başlangıç» kısmı yaptım. Çeşitli araştırmaları ihtiva eden çalışmalarım bütün bir yaz ve bütün bir sonbahar sürdü. Bir bölümünün araştırmasını bitirdim. Oturdum, onu yazdım. Öteki bölüme sonra geçtim. Her devre beni öylesine sarıyordu ki, onu kâğıda dökmeden onun etkisinden kurtulmak imkânı yoktu. Neler buluyordum! Hiç kimsenin bilmediği, görmek fırsatını ele geçiremediği son derece ilgi çekici bir perde arkası yavaş yavaş gözlerin önünde, canlı renkleriyle beliriyordu.

Bu perde arkasını bana açtıklarından dolayı en başta iki kişiye minnet, şükran borçluyum : İsmet İnönü ve Celâl Bayar. O devrenin iki baş aktörü. Eğer onlar bana gerekli bilgileri, hatta sırlarını vermeselerdi, böyle bir yazı dizisi eksiksiz yazılamazdı. Her ikisiyle yaptığım uzun konuşmalar âdeta birbirini tamamladı. Bir madalyonun iki tarafını birden görür gibi oldum.

Nihat Erim benim için başka bir kıymetli yardım yaptı. O günler, İsmet İnönü'nün en yakını ve CHP'nin en «çok şey bilen»i olarak günü gününe tuttuğu notlarını kelime kelime okumak lûtfunda bulundu.

Yazı dizisinde adı geçip de aramızda olanların hemen tamamıyla görüştüm. Bilgileri onlardan kontrol ettim. Sadece onların bildiklerini bana da bildirmelerini diledim. Sanırım çoğu samimiyetle kabul etti.

DP'nin Genel Başkanlık Sekreteri ve genel merkezin o devredeki beyni Basri Aktaş'a bilhassa teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tevfik Rüştü Aras, Refik Koraltan, Hikmet Bayur, Sıtkı Yırcalı, Dr. Mükerrem Sarol bana zamanlarını vermeyi kabul etmiş şahsiyetler listesindedirler. Hepsi sağ olsunlar.

Başka bir teşekkür borcum, İstanbul Belediye Kütüphanesinin değerli müdürü Orhan Dursoy'a vardır. Bana uzun araştırma devremde kütüphanesindeki koleksiyonları açtı. Bir çalışma odası verdi. Geçmişin derinliklerine en ziyade orada indim.

Bu yazı dizisini, yayımlanmadan önce, özellikleri ayrı üç kişi gördü. Yazarlar da pekâlâ duygularının, yakınlık veya uzaklıklarının, şahsi temayüllerinin, hatta üsluplarının akıntılarına kendilerini kaptırabilirler. Bu üç kişiden biri faal

gazeteci Abdi İpekçi, diğeri eski gazeteci Feyyaz Tokar, üçüncüsü de böyle tarz kontrolleri hemen her yazım için yaptırdığım Özden Toker'dir. Her üçünün de işaret ettikleri noktaları ciddiyetle dikkate aldım. Tuhaftır, bu noktalar arasında müşterek bulunanlar çoktu.

Burada onlara da teşekkürlerimi sunarım.

Şimdi, kulaklarımda Gülsün Toker'in —artık Bilgehan— sesi var. Kartal'da, çalışmakla geçirdiğim sonbahar haftalarında, ne zaman telefonda Ankara'dan konuşsak lafa şöyle başlardı :

«Baba! Bizleri daha özlemedin mi?»

Ben de şöyle derdim :

«Hayır, özlemedim!»

Çünkü ben buna bir defa, dışarlardan bir yerden kart attığımda «Sizleri çok özledim!» diye yazmak gafletine düşmüştüm de şu cevabı almıştım :

«O kadar özledinse, kendini sıkıntıya sokma! Kalk, gel...»

Eğer bu yazı dizisini beğenirse, kendisini ve kardeşlerini anneleriyle yalnız bıraktığım günler için beni mutlaka bağışlayacaktır. Onun için «Tek Partiden Çok Partiye - 1944 ile 1950 Arasının Gizli Dosyası»nı ona ithaf ediyorum.

İki çocuğum daha bulunduğundan ve hepsini eşit sevdiğimden zincire iki halka daha ilave etmek zorunluluğumu anlıyorsunuz değil mi? Bunların biri şüphesiz, henüz yazılmamış 1950 - 1954 devresinin hikâyesi olacaktır.

Öteki de, inşallah gene yazılmamış «20 Sene Sonra...» 1964'ten sonrası...

Bakınız, bu, Alexandre Dumas'nın da bir eserinin adı değil midir?

(1970)

BAŞLANGIÇ

1939 yılının 6 Martı bir pazartesiydi. Gün, İstanbul'da güneşli, fakat adamakıllı soğuktu. O sıralarda mevsimler daha sapıtmamıştı. Kış kışlığını, yaz yazlığını bilirdi ve mart kapıdan baktırıp kazma kürek yaktırırdı. Belki de bu, henüz bir atom bombasının patlamamış olmasının sonucuydu. 1939 ilkbaharında Avrupa kaynıyordu ama, sıra silahların konuşmasına gelmemişti.

O gün, daha sabahtan, Beyazıt'taki üniversitede heyecanlı bir hava esiyordu. İdareciler telaşlı, hocalar dikkatli, gençler meraklıydılar. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, üniversiteyi ziyaret edecekti ve öğrencilere hitaben bir konuşma yapacağı biliniyordu.

Atatürk'ün ölümünün üzerinden sadece dört ay geçmişti. Bütün Türkiye, büyük kurtarıcısına ağlamıştı. Acı hâlâ yüreklerde hissediliyordu.

Cumhurbaşkanının üniversiteyi ziyaretinin ertesi günü, Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesinin başyazı sütununda şöyle diyecekti :

«Atatürk'ün aramızdan ayrıldığı günden beri yüreği kan ağlayan Türk gençliği dün ilk defa olarak içten gelen bayram saatleri yaşadı. Milli Şef İsmet İnönü'ye üniversitede yapılan coşkun ve canlı tezahürat bunu açıkça gösteriyordu. İman dolu göğüsler onun havasıyla şişiyor ve koca meydan binlerce ağızdan fışkıran yaşa sesleriyle inliyordu.

İsmet İnönü'yü ve yanından hiçbir zaman ayırmadığı eşini taşıyan Cumhurbaşkanlığı forslu büyük siyah araba Beyazıt'taki meşhur binanın kapısından içeri girdiği zaman saatler 10.15'i gösteriyordu. Gençler yeni Cumhurbaşkanını gerçekten görülmemiş bir heyecan içinde, coşkun tezahüratla karşıladılar. Otomobilin etrafını sardılar, dehşetli alkış tuttular. Tam bir bayram havası geniş bahçeyi doldurmuştu.

Nutkun verileceği saat olarak 11.00 seçilmişti. İsmet İnönü o arada Rektör Cemil Bilsel'in odasında profesörlerle

görüştü, çeşitli meseleler hakkında bilgi aldı. Büyük salonun balkonunun altı çoktan, iğne atsan yere düşmeyecek şekilde dolmuştu ve tezahürat yapılıyordu.

İnönü, bütün hayatının âdetine uygun şekilde, saat tam 11.00'de balkona çıktığında yer gök tekrar inledi. Bu, yeni Cumhurbaşkanının şahsına beslenilen sevgi ve saygının dışında bir başka mana taşıyordu. Türkiye'nin aydını, Türkiye'nin yüksek tahsil gençliği dört ay öncesine kadar sürmüş bulunan bir idare tarzından sonra, Atatürk'ün halefinden yeni bir idare tarzı devresinin açılmasını, bir değişikliğin yapılmasını bekliyordu. İsmet İnönü'yü bunu başlatacak kimse olarak görüyordu ve yeni Cumhurbaşkanının, o 6 Mart 1939 günü söylediği sözler onun da aynı görüşte bulunduğunu ispatladı. Belki de nutku takip eden tezahüratın, baştaki tezahüratı bile çok geride bırakması bunun sonucu oldu.

İsmet İnönü'nün üzerinde kalın paltosu, benekli kaşkolu vardı. Başı açıktı. Uzun süren alkışlara karşılık verdi. Sonra, dikkatle hazırlamış bulunduğu ve okumak için bilhassa üniversiteyi, geleceğe bakan bu müesseseyi seçtiği nutkuna geçti. Herkes kendisini dikkatle dinliyordu. Nutkun can alacak noktasına sıra geldiğinde, koca alanda bir sinek uçsa sesi pekâlâ duyulabilirdi. İsmet İnönü şöyle diyordu :

«Aziz vatandaşlarım,

CHP şimdiden memleketin bütün menfaatlerini ve bütün evlatlarını kucaklayan bir siyasi aile haline gelmiştir. Vatandaşlar büyük partinin teşkilatı içinde, her türlü hizmet ve inkişaf imkânını bulmaktadırlar. Partinin bu mahiyeti istikbalde daha ziyade kendini gösterecektir. Evvela, halkevlerinde, memleketin içtimai ve kültürel sahalarında, memlekete hizmet etmek için istidatlı vaatndaşlardan geniş mikyasta hizmet isteyeceğiz. Sonra, parti teşkilatında, memleketin siyasi terbiyesi ve inkişafı için vatandaşlarımız geniş hizmet sahaları bulacaklardır. Diyebilirim ki gelecek intihaplardaki mebus namzetleri halkevlerinin ve partinin dört senelik faaliyeti esnasında kendi kendilerini kolaylıkla göstermiş olacaklardır. Vatandaşlarım bilirler ki, bir siyasi partinin yüksek idaresi tarafından müntehiplere namzet gösterilmesi tabii bir şeydir. Bizim ananemiz de böyledir. Bununla beraber, namzetlerin halkla temasını daha ziyade arttıracağız ve riyaset divanının takdirini daha yakından birbiriyle temasa getirecek usulleri şimdiden tecrübe ve tekâmül ettireceğiz.»

İstanbul Üniversitesinde büyük salonun balkonu altında toplanmış bulunan gençler Cumhurbaşkanının ağzından yeni bir idare sisteminin haberini duymakta olduklarının farkındaydılar. Üç kişinin, Atatürk ile İsmet Paşanın ve bir de parti genel sekreterinin kapalı bir odada, milletvekili adaylarını «Bu olur, bu olmaz» diye seçtikleri devir, demek ki artık geride kalacaktı. Demek ki milletvekilliğinin ölçüleri değişecekti.

İsmet İnönü o gün, konuşmasına şöyle devam etti :

«Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri tekâmülleri siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletin murakabesi idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edinilmedikçe halk idaresi vardır denilemez.

Onun için Büyük Millet Meclisinin vazife ifa etmesi en ufak bir tereddüde mahal vermeyecek selabetle olacaktır.»

Bu sözler demokratik bir idare tarzına, serbest seçimlere geçme niyetinin o günler için gayet kesin ifadesiydi. İnönü yıllar sonra, çok partili rejim gerçekleştiğinde, Cumhurbaşkanlığının daha dördüncü ayında kendisine bunu söyleten sebebi açıklayacaktır. Diyecektir ki :

«Etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptıklarını görür ve utancımdan odamın duvarlarına bakamazdım.»

Cumhurbaşkanı İnönü niyetlerini bu şekilde, ilk defa olarak ortaya koyduktan sonra yeni bir idare tarzına geçmek için neye güvendiğini gençlere şu şekilde anlattı :

«Bizim Büyük Millet Meclisinin yeni intihabı vesilesiyle onun vasıflarından ve vazifelerinden yeniden bahsetmemizin sebebi ona millet hayatında yeni bir tekâmül temin ettirmek içindir. Şüphe yoktur ki bugün istikrar bulmuş bir milli varlıktan ve feyizli inkılaplarla teşekkül etmiş yeni cemiyetin emniyet ve huzurundan bahsedebilmemiz on beş senelik Atatürk idaresinin müspet neticesi olarak mümkün olmaktadır.»

Yeni Cumhurbaşkanı, demokratik rejime geçmek için toplumu, devrimleri ve kendisini yeterli buluyordu. Toplum, on beş senelik Atatürk idaresinin müspet sonucu olarak istikrarlı ve huzurluydu. Devrimler köklerini bu toplumun derinliklerine artık indirmişlerdi.

Ve İsmet İnönü, prestijinin en yüksek noktalarından birindeydi.

Sözleri dinmeyen, bitmeyen alkışlarla karşılandı. Gençler kendilerine daha özgür bir toplum vaat eden devlet başkanını bırakmak istemiyorlardı. 1939'un aydını ve yüksek tahsil gençliği çok şey elde etmişti, ama özgürlüğün derin hasretini yüreğinde taşıyordu. İnönü'nün işaret ettiği istikbal onda bu hasretinin giderileceği umudunu yaratmıştı.

Cumhurbaşkanı, perdesi bir türlü inmeyen aktör gibiydi. Alkışlar tam yavaşlarken bir hamleyle tekrar canlanıyor, «yaşa», «var ol» sesleri gökkubbeyi dolduruyordu. İsmet İnönü balkondan, gülerek,

«Ben size gene gelirim. Siz davet etmeye bakın...» dedi.

Büyük siyah otomobil saat 11.40'ta aynı heyecan dalgası içinde üniversiteden uğurlanıyordu.

Fakat Avrupa'daki kara bulutlar, henüz eylüle varılmıştı ki, fırtınayı patlattı. Almanya - Polonya hududunda gürlemeye başlayan topların karşısında Türkiye'nin devlet başkanı için düşünülecek tek şey vardı : Memleketi savaş ateşinin dışında tutmak.

Bunun yolu ise, maalesef, demokratik bir idare tarzından geçmiyordu.

Türkiye, 1944'lere kadar sadece, topraklarının hemen ötesinde kan kusan silahların sesini dinleyerek sustu ve mukadderatını, Milli Şef İsmet İnönü'nün eline bıraktı.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ RÜZGÂRLARINDAN DEMOKRAT PARTİNİN KURULUŞUNA

I

1944 girdiğinde sadece İkinci Dünya Savaşının sonu değil, savaşın galibi de görünmüştü. Saman alevini andıran parlak zaferlerini Hitler Almanyası kesin sonuçla tamamlayamamış, bir süre geçince de orduları, gafilcesine açılmış çeşitli cephelerde çekilmeye başlamışlardı. Uzakdoğuda da durum aynı şekilde gelişiyordu. Japon kuvvetleri henüz panik halinde değillerdi ama, nazizm ve faşizm Avrupa'da ezilince, Uzakdoğuya dönecek Müttefiklerin, Mikado'nun askerlerini süratle hezimete uğratacakları muhakkaktı.

Türkiye ateşin dışında kalmayı başarmıştı. Bunun başlıca mimarı elbette ki İsmet İnönü idi. Cumhurbaşkanı, bütün savaş yılları boyunca tam bir Milli Şef gibi hareket etti. Meclis, hükümet hukuken vardılar. Fakat politikayı bizzat ve doğrudan doğruya İsmet İnönü idare ediyordu. Politika ise, o tarihte, iç ve dış politika diye kesin çizgiyle ayrılmıyordu. Dolayısıyla bir bütün teşkil ediyordu. Bilhassa memleketin içindeki hava, basında yazılanlar, işletilen cereyanlar tutulan tavıra tesir ediyordu. Ankara ve İstanbul, ajanların kol gezdikleri şehirlerdi. Bunların bir kısmı doğrudan doğruya casuslukla uğraşıyorlar, karşı tarafın planları hakkında bilgi almaya çalışıyorlardı. Meşhur «Çiçero Olayı» spektaküler tarafı dolayısıyla dört bir yanda duyulmuştur. Fakat 1939 ile 1945 arasında Türkiye'de bu çeşit bin olayın geçtiğinde şüphe yoktur.

Başka bir sınıf ajan başka bir gayretin, faaliyetin içindeydi. O günlerin en fazla kullanılan terimlerinden biri «Beşinci Kol»dur. «Beşinci Kol», cephenin içten ele geçirilmesi

manasına geliyordu ve Türkiye savaşa dahil bulunmasa da en önemli bölgelerden birini teşkil ediyordu. Bir yandan İngiliz ve Amerikalılar, diğer taraftan Almanlar yayın organlarında kendi lehlerine hava yaratmak istiyorlar, bunun için büyük fedakârlıklardan da kaçınmıyorlardı. Birçok memlekette, en ziyade Almanlar bu tarz çalışmalarla Nazi dostu iktidarların işbaşına gelmesini sağlamışlar, bunlar da ellerini Berlin'in yöneticilerine uzatmışlardı.

Tabii bunda, Alman ordularının o memleketin kapısı önünde bulunmalarının büyük rolü olmuştu. Alman orduları, hem de en canlı, en kanlı sayıldıkları bir devrede, ne yapacakları bilinmez halde Türkiye'nin de kapısı önüne gelmişlerdi.

Tarih, 1941 yazının başıdır. Naziler Balkanlara sarkmışlar, bizim Bulgar hududumuzda mola vermişlerdir. Türkiye'de bir adam geç saatlere kadar gözünü kırpmamaktadır. Bu, İsmet İnönü'dür. Ankara'da Çankaya'da ve İstanbul'da Dolmabahçe veya Yalova'da olayları hem büyük dikkatle, hem de geniş endişeyle izlemektedir. Hele haziran ayında tansiyon tamamıyla gerilmiştir. İnönü, Alman ordularının mutlaka harekete geçeceklerini bilmektedir.

Ama, hangi yönde?

Almanlar için iki muhtemel karar vardır : Ya Türkiye üzerinden güneye inmek, ya da Sovyetler Birliği'ne karşı taarruza geçmek. Bilhassa Bulgaristan'daki ajanlarımız oradaki Alman birliklerinin hareketlerinden manalar çıkarıp bu bilgileri günü gününe Türkiye'ye göndermektedirler, bunlar da, değerlendirilerek derhal Cumhurbaşkanına ulaştırılmaktadır ama, haziranın üçüncü haftasına girilirken henüz hiçbir şey kesinlikle belli değildir.

Hitler yüzünü güneye mi döndürecektir, yoksa kuzeye mi çevirecektir? İsmet İnönü Yalova'dadır ve müthiş bir sinir gerginliği kendisine hâkimdir. Cumhurbaşkanının Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman gece gündüz radyoları dinlemekte, bir haber kapmaya çalışmaktadır. Gerçi siyasi sahada, ateşin bize sıçramaması için yapılabilecek olan yapılmıştır. Fakat nihayet karar, Hitler'in kafası içindedir.

Ve bir sabah, pek erken saatte beklenen haberi Anderiman radyosundan alır. Alman orduları harekete geçmişlerdir.

Kuzeyde, Sovyetler Birliği'ne karşı...

Anderiman Ankara'da kalmıştır. Derhal, telefonla, Yalova'yı arar. Haberin İsmet İnönü'ye ulaştırılmasını istemektedir. Fakat Cumhurbaşkanı uyumaktadır. Odasına kim girecek, onu durumdan haberdar edecektir?

Nöbetçi yaverin aklına, o sırada Yalova'da, Köşkte bulunan Ömer İnönü gelir. Babasını Ömer uyandırır :

«Almanlar Rusya'ya karşı taarruza geçmişler...»

İsmet İnönü bir an onun yüzünü seyreder. Sonra, yatağının üzerine bağdaş kurar ve başlar, kahkahalarla gülmeye. Bir dakika, iki dakika, üç dakika... Babasını hiç böyle görmemiş olan Ömer şaşkınlıkla bakar. İsmet Paşanın kahkahaları devam etmektedir.

Bu, üzerinden bir kâbus kalkmış olan adamın boşanmasıdır.

Memleket böyle günler yaşadığı için Milli Şefin mahzurlu saydığı her şey Türkiye'de yasaktır. Dalgaların bu kadar kabarık olduğu sularda İnönü, ancak dümeni sımsıkı kendi ellerinde tutarak gemiyi selamete çıkarabileceği inancındadır. Hesaplar onun kafası içinde bulunduğundan başkalarınca anlamsız görülebilecek davranışlara rastlanılmaktadır. Bu arada, yasak tatbikçilerinin aşırılıkları, şüphesiz boldur.

Ben 1943'te Cumhuriyet gazetesinde çalışmaya başlamıştım. Yazı İşleri Müdür Yardımcısı Ahmet İhsan —İhsan Ağabey— idi. Onun arkasındaki dolapta, bir dosya kilitli dururdu. Dosya, yasak kararlarının dosyasıydı. Gün geçmezdi ki Birinci Şubeden bir memur gelip yeni bir yasak kararını getirmesin ve dosyayı şişirmesin.

Sonradan bu dosyayı gözden geçirmek fırsatını bulmuşumdur. Neler yoktu ki... Hangi haberin kaçıncı sayfada kaç sütun üzerine hangi puntolu harflerle gösterilmek gerektiğinden, hava durumunun yazılmaması emrine kadar. Bunların aslında bir manası vardı. Mizanpajı çizilen haberler, prensipte savaş kaderiyle ilgili haberlerdi. Bunların büyültülmesi veya küçültülmesiyle iki tarafın ajanları ve adamları kendi lehlerine hava yaratıyorlar, kamuoyunu o yönde etkilemeye çalışıyorlardı. İşin kötüsü Berlin ve Londra bu havaya bakıp Türkiye'yle ilgili müstakbel tutumlarını kararlaştırıyorlardı. Cumhurbaşkanının en korktuğu da buydu. Yani

memlekette kendi verdiği havanın dışında bir havanın da estiği sanısının Berlin veya Londra'ya hâkim olması, onların, planlarını ona göre yapmaları...

Bundan dolayıdır ki, gazetelere gelen emirler arasında bazen, nasıl yorumlar da yazılması gerektiği bildiriliyordu. Radyo Gazetesi ise dikkatli bir şekilde resmi görüşü aksettiriyordu. Bunların bile yetmediği tehlikeli ve kritik anlarda bizzat Milli Şef kaşlarını gösterişli bir şekilde çatıyor, istemediği havayı dağıtıyordu.

Cumhuriyet gazetesinin başyazarı, CHP'nin kudretli milletvekili ve İsmet Paşanın eski, yakın dostu Yunus Nadi'nin bir gün istasyonda, herkesin içinde haşlanması bu tarz bir zaruretin icabı oldu. O sıralarda Cumhuriyet, Hitler Almanyasıyla daha yakın ilişkiler istiyor, Yunus Nadi'nin şahsiyeti bu arzuya önem verdiriyordu ve Müttefikler kampında bizim hakkımızda tehlikeli şüpheler uyanıyordu. Milli Şef kaşlarını arkadaşına çatınca bu politikanın Milli Şefe, yani Türkiye'deki iktidara değil, o arkadaşa ait özel bir politika olduğu anlaşıldı.

Hava durumuyla ilgili yasaklar da iki tarafın uçaklarına bunun bir işaret yerine geçmemesi gayesini güdüyordu.

Başka emirlerde ise Milli Şef ile hatta Milli Şefin ailesiyle ilgili haberlerin büyük verilmesi bildiriliyordu. Bu, mutlak hâkim İsmet İnönü'nün kudretini dosta düşmana gösterecekti. Bundan dolayıdır ki, bütün savaş yılları sırasında Cumhurbaşkanını bir konserde, bir temsilde, at yarışlarında gösteren fotoğraflar «devlet zoru» ile gazetelerde çarşaf çarşaf yayımlandı. Bu yazı serisinin araştırmalarını yaparken Vatan gazetesinin 15 Haziran 1944 günlü sayısında rastladığım bir «havadis»e gülmekten kendimi alamadım: «Sayın Bayan İnönü Münakalat Vekâletinin telgrafçılık kursunu açmıştı!»

«Sayın Bayan İnönü»nün böyle şeylerden nasıl, hiç ama hiç hazzetmediğini bildiğim için...

Gene gayet iyi hatırlarım. Bir gün Cumhuriyet gazetesine Basın Müdürlüğünden telefon edilmişti ve «Sayın Bayan İnönü'nün İstanbul'u teşrifleri» haberi birinci sayfada değil de, iç sayfada verildi diye bir güzel zılgıt geçilmişti.

Türkiye bir yandan, İsmet İnönü'nün elinde, dünyayı kavuran savaş ateşinden uzak kalmaya çalışıyordu, ama diğer taraftan da gündelik hayatını yaşıyordu. Bu yaşantıyı baş-

lıca iki karakteristik damgalıyordu : Yiyecek ve giyecek mallarındaki sıkıntı ile karaborsa. Savaşa bulaşmamamız iyi ise de vatandaş eline verilen bir parça ekmekle karnını doyurmaya bakıyordu, karne sistemi çeşitli sahalara yayılıyordu, pek çok ihtiyaç maddesini bulmak mesele oluyordu ve bunlar halkta derin infial yaratıyordu.

İnfialin hedefi doğrudan doğruya İsmet İnönü idi ve Çankaya'da İsmet İnönü bunu pek bilmiyordu. 1944'lere gelindiğinde ve tehlikenin büyüğü geride kaldığında Cumhurbaşkanı sanıyordu ki millet kendisine, dış politikadaki dirayetli, basiretli tutumundan, başarısından dolayı sadece minnetli sevgi duyguları ile bağlıdır.

Tuhaftır, böyle bir duygu gerçekte de vardı. Fakat bu, madalyonun tek yanıydı. Halk, savaş felaketine uğramamış olmamızın şerefini İsmet Paşaya veriyordu. Bunu kendisinden esirgiyor değildi. Ama bunun yanında, gündelik hayatın bütün sıkıntılarının sorumlusu diye de aynı İsmet Paşayı görüyordu. Bu tabii değil midir ve «her şey» olan insanın kaderi başka olabilir mi?

Şimdi, aradan geçen yılların sonunda o günleri hatırlıyorum. Evlerde ekmek kavgaları, kim daha çok yedi, kim daha az yedi tartışmaları eksik olmazdı. «Ağır işçi» karneleri sözümona kollarıyla çalışanların karınlarını biraz daha iyi doyurmak içindi ama bunlar karaborsada bol bol satılmaktaydı. Hatta francala bile bulmak, bedelini ödedikten sonra pekâlâ kabildi. Halk ile memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı ve devlet, kendi memurunu kısmen koruyabilmenin gayreti içindeydi. Bunun aslında, halkı memurdan yani devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi. Sümerbank'ın memurlara verdiği kumaş ve ayakkabılar, ucuz fiyatlarıyla tamah çekiyorlardı. Şeker için memura ve halka değişik bedel ödettiriliyordu. Halbuki bunları almak da bir meseleydi ve nüfus cüzdanlarının başındaki beyaz sayfalar çeteleye dönmüştü. Her dağıtımda bir damga vuruluyordu.

Sıkıntı şüphesiz ki Avrupa'da devam eden savaşın bir sonucuydu. Fakat hükümetin istikrarlı bir ekonomi politikası olmaması, kontrollerin gereği gibi yapılmaması, kararların bir gün alınıp ertesi gün bozulması bir olacak sıkıntıyı on yapıyordu. «Karaborsacı» tipi de, «Hacıağa» tipi de o günlerin icadıdır. Köylü şehirliye nazaran, gıda maddesi ba-

kımından daha iyi haldeydi. Buna mukabil ölüsünü sarmak için dahi kefen bezini bulamıyordu. Şehirli, her iki alanda en az elverişli durumdaki zümreydi. Yaygın hoşnutsuzluğun o çevrede gelişmesi sonradan çok partili hayat başladığında büyük tesir yapacaktır. Aydınlar, yavaş yavaş gördükleri haksızlıklardan, eşitsizliklerden, adaletsizliklerden dolayı iktidardan uzaklaşıyorlardı. Poturlu hacıağalar sosyal dengesizliğin tam bir örneği olarak buğdaylarını kısmen akborsaya, kısmen karaborsaya satıp oradan kazandıkları, vergisini de ödemedikleri paralarla barlar kapatır, adi bir sefahat hayatı yaşarken «gün görmüş şehirli zümre» kendi kendini yiyordu.

Karaborsa ile mücadele hoş, fakat boş bir laftan başka bir şey değildi. Karaborsayla mücadele için görevli olanlar büyük rüşvetle susturuluyorlar, buna mukabil beş on kuruşluk ihtikâr yapanların dükkânları kapatılıyor, hapislere atılıyorlardı. Varlık Vergisi ayrı bir dert, şikâyet konusu olmuş ve karakuşiliğiyle herkese parmak ısıttırmıştı.

Gazeteler gün geçmiyordu ki bir suiistimalin, bir rezaletin haberini vermesinler. Bütün karikatürler, bütün fıkralar bunun üzerineydi. Almanlarla siyasi ilişkilerimizi kestiğimizde büyük şehirlerde karartma tedbirleri alınmıştı. Cumhuriyet'te Cemal Nadir'in çizdiği karikatür şuydu : Emniyet amiri yardımcı ekipleri çağırmış soruyor :

«Pasif korunmada neler olur, anlatın bakalım!»

Yardımcı ekipler cevap veriyorlar :

«Neler olmaz ki bayım... Perdelik kara kâğıtlar karaborsaya geçer. Fener pilleri ortadan kalkar. Hele mavi renkli ampulleri koydunsa bul!»

Bu, gerçeğin ta kendisiydi.

Karartmanın yapıldığı akşamlar Beyoğlu'nun hali ise, tabii başka bir âlemdi.

Türkiye savaş ateşinin dışında, fakat vurguncuların pençesinde ve kötü bir hükümet yönetiminin tam içindeydi. Bundan dolayıdır ki ateşin harareti kaybolduğunda geçmiş tehlike unutulacak, buna karşılık, hatta birtakım zibidiler «Memleketi savaşa sokmamakla milletin erkekliğini öldürdüler» diye propaganda yapacaklar, çekilen sıkıntılar dilden dile hep nakledilecektir. Bunlardan dolayı da şahsen İsmet İnönü suçlu tutulacaktır. Milli Şef değil miydi ve mutlak kudreti elinde bulundurmuyor muydu?

CHP'nin iktidarı terk etmesinden sonra İnönü ile karşısına çıkarılan bir çocuk arasında —Balıkesir'de— geçen konuşma ilgi çekici ve ibret verici olacaktır. Çocuk İsmet Paşaya şöyle diyecektir :

«Ne yüzle buraya geliyorsun? Sen bana şekeri beş liraya yedirmedin mi?»

İsmet Paşa şu cevabı verecektir :

«Ama seni babasız bırakmadım...»

Babasız kalmayanlar babasızlığın acısını bilmiyorlar, fakat şekersiz kalanlar şekersizliğin tatsızlığını biliyorlardı.

Halkın ruh haleti buyken gazetelerde, kısmen emirlerle, ama daha çok tabiatlardaki küçüklüğün sonucu Milli Şef hakkında yapılan pohpohlayıcı, onu göklere çıkaran edebiyat İsmet İnönü'ye kızgınlığı daha çok arttırıyordu. Erdal İnönü'ye Türkkuşu brövesi takılıyordu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı, başbakan, bakanlar törende bulunuyorlar, Erdal'a nutuklarla yağcılık yapıyorlardı. Gazeteler bunun fotoğraflı haberlerini büyük büyük veriyorlar, okuyanlar Erdal'a da, babasına da bir başka türlü okuyorlardı. 1944'lerde yavaş yavaş ve çok ihtiyatlı şekilde biraz muhalefet yapmaya yönelmiş Vatan ve Tan gibi gazetelerde bile Cumhurbaşkanına dalkavukluk etmek bir güven supabı gözüyle görülüyordu. İnönü zaferlerinin, Lozan'ın yıldönümlerinde İsmet İnönü'nün resimleri bunların birinci sayfalarını süslüyor, bugün insanı çok yadırgatan bir üslup içinde Milli Şefin şahsına alkış tutuluyordu. Tan'ın 31 Mart 1945 tarihli sayısında hâlâ, «Başbuğumuz Milli Şef İsmet İnönü» nün 2. İnönü Zaferi kutlanıyordu.

Halbuki bu sırada halkın arasında İsmet Paşanın Çankaya'da uşaklarına, hizmetçilerine bile beyaz undan francala ekmeği yedirdiği söylentileri dolaştırılıyor, onun viyolonsel çalması, kimya deneyleri yapması alay konusu oluyor, gündelik hayatın sıkıntılarının böyle hafifletilmesine çalışılıyordu. Sonradan Aziz Nesin'in Marko Paşada İnönü hakkında yazdığı acı taşlamaların hepsi savaş yılları boyunca halkın dilinde dolaşan hikâyelerdi. Buna İsviçre bankalarındaki paralar ve Amerika'daki çiftlikler masalları da ekleniyor ve bu suretle ortaya iki Türkiye çıkıyordu : Biri, gazetelerin manşetlerindeki Türkiye, öteki, nabzı gündelik hayat içinde atan, savaşa katılmamış olmaktan dolayı şüphesiz ki mutlu, ama idaresindeki perişanlık yüzünden mutsuz bir Türkiye.

1939'daki demokrasiye dönüşüm niyetini asla terk etmemiş, ancak ertelemiş bulunan Milli Şef İsmet İnönü'nün müsamahasına sahip ilk muhalif seslerin 1944'te, işte böyle bir Türkiye'de yükseldiği görüldü.

II

1944 ilkbaharında, Milli Şef İsmet İnönü'nün yönetiminde sessizce yaşayan Türkiye'de bazı yeni ve garipsenen sedalar duyulmaya başlandı. Müttefik orduları İtalya'ya çıkmıştı ve Roma üzerine yürüyordu. Doğuda Stalingrad savaşları Almanları taarruzdan savunmaya geçirmişti. Hudutlarımızın ötesinde Nazi kuvvetleri hâlâ bulunuyordu ama, bunların artık bir şey yapacak hali yoktu.

Gerçi Türkiye için büyük ve önemli mesele, hep İkinci Dünya Savaşıydı. Buna rağmen başka konular üzerine de eğiliniyor ve tenkit denemeleri yapılıyordu. Tenkit edilen henüz ne Milli Şef, ne onun iktidarı, hatta ne de doğrudan doğruya CHP idi. Rejimin daha fazla hürriyete cevaz vermesi isteği ihtiyatlı bir şekilde, âdeta el yordamıyla ileri sürülüyordu. Bu fikrin talepçilerinin başında Ahmet Emin Yalman'ın «Vatan»ı geliyordu. Vatan'da, mesela 1944 Mayısında Behice Boran'ın «Fikir Hürriyeti» başlığını taşıyan yazısı yayımlanıyordu. Bu yazıda kıza hitap ediliyordu. Ama, muhatap gelindi. Savaştan demokrasilerin zaferle çıkacakları Vatan sütunlarında belirtiliyor, dünyanın alacağı yeni nizamın ne olacağı söyleniyor, buna uymak gayretlerine şimdiden başlamamız gerektiği nazikçe hatırlatılıyordu. Yeni nizamın temelinde fikir özgürlüğü bulunacaktı. Behice Boran veya Tevfik Rüştü Aras gibi yazarlar bu özgürlüğün genel mahiyetini anlatmaya çalışıyorlardı. Ahmet Emin Yalman da çarşaf gibi başyazılarında meseleyi Türkiye çapında ele alıyordu.

Yalman'ın kendine has bir yazış tarzı vardı. Başyazıları, başyazıdan ziyade birer mektubu, çalakalem tutulmuş hatıra defteri parçalarını andırıyordu. Mesela şöyle başlıyordu :

«Matbaada işe dalmıştım. Yorulmuştum. Bu sırada Prof. Malzig'in geldiğini haber verdiler. Derhal yüzüm güldü, yorgunluğumu unuttum. Prof. Malzig sıcakkanlı, güler yüzlü bir

genç Alman âlimidir. Şimdi Edebiyat Fakültesinde hocadır. Dilimizi bülbül gibi konuşur.»

Ondan sonra başyazı bir yurt sorununun tahliline, daha çok tenkidine geçiyordu. Yalman söylüyordu da söylüyordu.

Vatan'ın bu yayını tabii iktidar yönünden cevapsız kalmıyordu. Ancak iktidar, o vakte kadar alışılanın aksine, devrin meşhur «50. Madde» kılıcını artık çekmiyordu. «50. Madde» Basın Kanununun en zorlu maddesiydi ve hükümete gazete kapatmak yetkisi veriyordu. Orkestra şefinin istemediği bir ses korodan çıktı mı, bu değnek akortsuz sesin sahibin kafasına iniyordu.

1944'ün baharında o kanun da, o madde de yürürlükteydi. Fakat tatbikatında bir gevşeme hissediliyordu. Vatan bu gevşemeden faydalanarak adımlarını atıyordu. Yalman bir adım ilerliyordu. Duruyor, sonucu bekliyordu. Tepki yumuşak olursa bir yeni adımı deniyordu. Tekrar duruyor, tekrar bekliyordu.

Sopasız cevapları, iktidar adına Ulus'un başyazarı Falih Rıfkı Atay veriyordu. Atay hiç sempatik olmayan bir tonda yazıyordu. Bu yüzden Yalman - Atay polemiklerinde puanları Yalman topluyor, hem Atay, hem de adına konuştuğu iktidar sevimsizleşiyordu. Vatan başyazarının böyle bir polemikte şu yazdıkları dikkati çeken bir gerçekçilik taşır.

«Falih Rıfkı Atay konuşurken gayet nazik ve anlayışlı bir arkadaştır. Fakat Ulus'un sütunlarında yazı yazarken derhal bir mubassır tavrı takınıyor ve yukardan aşağıya konuşuyor. Ulus hususi bir gazete değildir. Bize en iyi yolları öğretmek mesuliyetini üzerine alan öncü bir rejim partisinin gazetesidir. Bu parti de otorite ve kuvvete değil; vatandaşların kanaatine, bağlılığına, sevgisine ve saygısına dayanır. Bu itibarla partinin havasını aksettiren bir gazetenin lisanında da her samimi kanaate saygı gösteren, ahenkli ve cana yakın bir tarz bulunmasını beklemek hakkımızdır.»

Yalman beklediğini Falih Rıfkı Atay'da bulamasa da karşısına «50. Madde»nin değil, Atay'ın çıkmasından memnundu. Fakat bazen ölçüyü tutturamıyor ve birdenbire ipi kopan Damokles kılıcını ensesinde buluyordu.

O yılların Vatan koleksiyonlarını incelerken komik bir şaşkınlığa uğradım. Koleksiyon 26 Ağustos 1944'ten 23 Mart 1945'e atlıyordu. Önce bir cildin noksan olduğunu sandım.

Onu aradım. Bulamadım. Sonradan fark ettim ki, gazete bu kadar uzun bir süre için kapatılmıştır. 26 Ağustos 1944 tarihli gazetedeki başyazının başlığı «Demokrat Türkiye» idi. Herhalde o, boşa gitmemişti.

Türkiye'de siyasi ortam bu istikamette gelişirken mayıs başında Ankara'da bir hadise cereyan etti. Bugünkü deyimle solcu veya sosyalist Sabahattin Ali ile gene bugünkü deyimle sağcı veya milliyetçi —hatta ırkçı— Nihal Adsız arasında bir dava görülüyordu. Adsız'ın taraftarı gençler adliyeyi âdeta bastılar ve mahkemede gürültü çıkardılar. Bu «Turancılık Meselesi» diye bilinen meseleyi ortaya attı.

Basın önce, hadiseden bahsedemedi. Fakat 16 Mayıs 1944'te yapılan bir CHP grup toplantısına ait tebliğ işi açığa vurdu. Tebliğe nazaran toplantıda Hikmet Bayur'un iki takririne Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İçişleri Bakanı Hilmi Uran cevap vermişlerdi. Hilmi Uran'ın cevaplandırdığı takrirde «Nihal Adsız'ın muhakemesindeki olaylar» bahis konusu ediliyordu.

İki gün sonra, 18 Mayısta bir resmi tebliğ daha yayımlandı. Tebliğde Nihal Adsız, Reha Oğuz Türkkan, Zeki Velidi, Dr. Hasan Ferit Cansever'in evlerinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca arama yapıldığı bildiriliyordu. İsnat olunan suç «*Irkçılık ve Turancılık gayeleri güden, Anayasa esaslarına aykırı faaliyet*» idi. Sanıklar «*genç nesil arasında masum milliyetçilik duygularının istismarı yoluyla taraftar toplamak*»la da yeriliyorlardı.

Ertesi gün daha olağanüstü bir olay cereyan etti. İsmet İnönü 19 Mayıs nutkunda aynen şöyle diyordu :

«*Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız.*»

Milli Şef kaşlarını çatmıştı. Cumhurbaşkanı, vaziyetini iç mülahazalardan ziyade Türkiye'nin dış ilişkilerini göz önünde tutarak almıştı. Sovyetler, Alman ordularını önlerine katmışlar Avrupa'nın göbeğine doğru yola çıkmışlardı. Türkiye konusunda kendi müttefiklerinden talepleri vardı. Boğazlar bütün önemlerini muhafaza ediyorlardı. İngiltere ve Amerika, halklarını bıktırmış savaşı bir an önce sona erdirmekten başka şey düşünmüyorlardı. Böyle bir ortamda, durup dururken Turandan söz açmak münasebetsizliğin ta kendisiydi.

«Turancılık Meselesi» geniş çapta tevkiflerle gelişti. Tevkif edilenler arasında biri piyade, biri doktor iki de üsteğmen vardı. Bunların biri Alpaslan Türkeş idi. Öteki Fethi Tevetoğlu.

Basın dikkatle durdu ve etrafı kolaçan etti. Tabii gazetelerin hepsi, verilen işaret üzerine olayı şiddetle yermişler, sanıklara hücum etmişler, ırkçılık ve Turancılık aleyhinde döşenmişlerdi. Ama asıl merak ettikleri, bu vesileyle fikir özgürlüğü konusundaki müsamahanın sona mı erdirileceği, yoksa bunun böyle bir vesile sayılmayıp havanın devam mı edeceğiydi.

Birkaç gün sonra başlayan bütçe görüşmeleri sorunun cevabını verdi. Olay, kendi çerçevesi içinde kalacaktı. Rejimin demokratlaştırılması hareketine tesir etmeyecekti. Nitekim, müzakerelerin 22 Mayıstaki ilk gününden itibaren iki milletvekilinin yaptıkları tenkitler basına duyuruldu.

Burada iki hususun açıklanması gerekir. 1944'te mali yıl, 1 Haziranda başlayan ayrı bir yıldı ve bütçeler, mayısın son haftasında Meclisten geçerdi.

İkincisi, Meclis müzakereleri aleniydi, ama herkes bu müzakereleri istediği gibi veremezdi. Meclis zabıt kaleminden gazetelere bir özet yollanırdı ve ancak o yazılabilirdi.

Özetlerde, yaptıkları tenkitler anlatılan iki milletvekilinden biri Hikmet Bayur idi. Diğeri Celâl Bayar.

İzmir Milletvekili Celâl Bayar 1944 bütçesinin görüşmelerinin ilk günü söz aldı.

1939'dan itibaren Bayar kendisine aktif bir görev verilmeksizin Meclis sıralarındaki yerini muhafaza ediyordu. İhtiyatlı ve dikkatli bir çekingenlik içindeydi. Sesi fazla çıkmıyordu, ama şahsiyeti itibariyle ilgi görüyordu. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü'ye de birkaç ay başbakanlık yapmıştı. Meclisin yenilenmesi kararına varıldığında Cumhurbaşkanı, seçime yeni bir hükümet ile gitmeyi arzulamış, bunu Bayar'a bildirmiş, Bayar iyi karşılamış, istifasını vermişti. Fakat İnönü kendisini Grup Başkan Vekilliğine getirmek istediğinde özür dilemişti. Ne olsa kırıldığı hissediliyordu. O günden beri Mecliste «sakin bir küskün» hüviyetindeydi.

Konuşmak üzere kürsüye çıktığında ne söyleyeceği merak ediliyordu. Bayar, genel mahiyette tenkit yapmadı. Daha ziyade bazı noktalar üzerinde durdu. Bunların biri memurlara yardım tahsisatıydı. Eski Başbakan, tahsisatın azlığından şikâyet etti.

O gün, gazetelere verilen zabıt özetinde bildirildiğine göre, Celâl Bayar şöyle demişti :

«Evvelce yüz lira ile geçinen bir memurun, bugün 327 liraya ihtiyacı vardır. Bu memur bugün sermayesini kaybetmiş müflis bir tüccara benzemektedir. Bu iflas etmiş memurdan kazanç, bu buhran içinde bulunan memurdan buhran vergisi alıyoruz. Bu vergiler kaldırılmalıdır.»

23 Mayıs 1944 tarihini taşıyan gazetelerde bu metin yer aldı. Bayar iki konuya daha temas etmişti. Bunların ikisi de kendi seçim bölgesini ilgilendiriyordu. Bayar dedi ki :

«İzmir tüccarının şikâyetleri vardır. Onlara burada söyleyeceğimi vaad ettim. Şubatta 260 kuruştan alınan tütünlerin mayıs iptidasında bile parası verilmemiştir.»

İkinci konu sıtmaydı.

«Sıtma meselesinden de bana bahis ettiler. Tifüs mücadelesinden dolayı sıhhiye vekiline teşekkür ederim. Fakat sıtma İzmir'de çok tahrip yapmaktadır.»

Celâl Bayar'ın tabiatındaki dikkat ve itiyat bu tenkitlerinde de kendisini belli ediyordu. Aldığı vaziyet hükümeti beğenmediğini gösteriyordu. Ama Bayar fazla ileri gitmiyordu.

Buna rağmen ertesi günü Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği, Anadolu Ajansına bir tavzih yolladı. Tavzihte şöyle deniliyordu :

«Dün gazetelere verilmek üzere Meclis zabıt kaleminden gönderilen hülasada İzmir Mebusu Celâl Bayar'ın sözlerinin mana ve şeklini kaybedecek surette çıktığı görülmüş ve bilhassa kendisinin telaffuz etmediği iflas ve müflis kelimelerinin yerinde olmayarak yazıldığı anlaşılmıştır.»

Halbuki Bayar'ın sözlerindeki mana ve şekil aynen o ilk yazıldığı gibiydi ve eski Başbakan «iflas» kelimesini de «müflis» kelimesini de telaffuz etmişti.

Bayar, tavzihe karşı sesini çıkarmamayı tercih etti.

Maliye Bakanı Fuat Ağralı ile Sağlık Bakanı Hulûsi Alataş da kendilerine karşı yöneltilmiş ılımlı tenkitlere sinirlilik gösterdiler. Görüşmelerin daha sonraki günlerinde bu iki bakan ile Celâl Bayar arasında, kürsüde tartışmalar geçti. Bayar tenkitçi görüşlerini savunmakta devam etti. Görüşmeler tamamlanıp da sıra oylamaya geldiğinde bütün Meclis, Başbakan Saraçoğlu'nun bütçesine müspet oy verdi.

Bir istisnasıyla.

Bu yazı dizisinin araştırmalarını yaparken Celâl Bayar,

Çiftehavuzlar'daki evinde bana, o tek muhalif oyun kendisine ait olduğunu bildirdi. Meclis Genel Sekreterliğinin «tavzih»ine niçin itiraz etmediği sorusuna ise,

«Günün şartları buna müsait değildi» cevabını verdi.

Gülüştük.

1944 bütçesinin görüşmelerinde Celâl Bayar şahsiyeti dolayısıyla dikkati çekti. Bu dikkat daha ziyade Meclisin içinde ve siyaset çevrelerindeydi. Meclisin dışında ve halk arasında asıl hadiseyi Hikmet Bayur'un tenkitleri yarattı.

Daha doğrusu bu tenkitlerin basına intikaline müsaade edilmesi.

Zira bunlar da zabıt özetlerinde yer alıyordu.

Bayur tenkitlerini iki kısma ayırmıştı. Biri, halkın gündelik hayatında rahatsız olduğu aksaklıklarla ilgiliydi. Ötekisi, Atatürk'ün yolu hakkındaydı. Bayar gibi Bayur da ihtiyatı elden bırakmıyordu. Atatürk'ün eski Genel Sekreteri ve Milli Eğitim Bakanı şöyle dedi :

«Ben iktisadi ve manevi durumumuz üzerinde durmak ve hükümeti tenkit etmek istiyorum. Bu tenkitler ne kadar çok yapılırsa BMM'nin halk üzerindeki manevi nüfuzu o kadar kuvvetlenir. Biz burada halkın şikâyetini ne kadar çok aksettirirsek, hükümete o kadar yardım etmiş oluruz.»

Bayur sonra adamakıllı veriştiriyordu. *«Bir defa dış ticaretimiz hakikaten mefluç bir vaziyete girmiştir»* diyordu. *«Bizde akborsa ile karaborsanın farkı yoktur. Hükümetin başarısızlığı yüzünden ihtikâr alıp yürümüştür»* diyordu. *«Tütün piyasasında bu sene panik olmuştur»* diyordu.

Bayur'un Atatürkçülük üzerindeki sözleri daha da sert oldu. Söylediği, Atatürk'ün ölümünden sonra inkılaplardan bahsedilmez bulunduğuydu. Açıktan,

«Ne mutlu Türküm diyen azalmıştır» dedi.

Tabii Bayur'un tenkitleri de hükümet ve hükümetçi milletvekilleri tarafından cevapsız bırakılmadı. Cevap verilirken sert hücumlar yapılıyordu. Buna rağmen bir değişikliğin başladığı kesinlikle hissedilmişti. Halk, gazetelerde böyle tenkitleri ilk defa okuyordu.

Hikmet Bayur o günleri anlatırken bana.

«Ben aynı ağırlıktaki tenkitleri 1943 bütçesinin görüşmeleri sırasında da yapmıştım» dedi.

Fark, bunların 1943'te, söylenildiği yerde kalmış olması, 1944'te ise kamuoyuna aksetme imkânına kavuşturulmasıydı.

Bundan dolayıdır ki, Hikmet Bayur'un adı bir anda geniş halk kitlelerince duyuldu ve kitleleri âdeta büyüledi. Çünkü söyledikleri, halkın gerçek dertleriydi. Bilhassa karaborsayla hükümetin mücadelesini yetersiz bulup tenkit etmesi prestijini çok arttırmıştı.

1944 bütçe görüşmelerinde başka bir konuşma, Bayar ve Bayur'unki kadar göze çarpıcı olmamakla beraber, son derece önemli, değerli işaret mahiyeti taşır. Görüşmelerin sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu söz aldı ve dedi ki :

«Yurdumuzu hür insanların hür vatanı olarak yaşatmakta devam ettireceğiz. Yalnız bu hürriyet hiçbir vakit memleketi 31 Marta götürecek hürriyet olmayacaktır.»

Anlaşılıyordu ki iktidarın kararı, niyeti batılı manasıyla demokratik hürriyetleri zincirlerinden yavaş yavaş boşaltmaktı. Bunu yaparken bir tek şeye dikkat edilecekti : İrticaın hortlamaması. Demokratik hayatın ilk iki tecrübesinin bu yüzden iflas etmiş olduğu unutulmamıştı. İsmet İnönü, Saraçoğlu'nu anlatırken bana şöyle dedi :

«Korktuğu ve dolayısıyla dikkat ettiği irtica idi. Hep, irticaın iyi niyetlere bulaşacağından endişe ediyordu.»

Başbakanın gözünde irtica, siyasi irtica idi. Dini irtica idi. Şükrü Saraçoğlu hürriyet hareketlerinin daha fazla müsamaha ile karşılandığı, daha serbestçe gelişme gösterdiği 1945 yılının 5 Şubatında, bir basın toplantısında görüşlerini açık anlatacaktır. Diyecektir ki :

«... İtiraf ederim ki bunların hiçbirisi (Hilafetin yerini cumhuriyete, şeriatın Medeni Kanuna, fesin şapkaya, Arap harflerinin Latin harflerine, medreselerin müspet bilgilere, Düyunu Umumiye'nin müstakil maliyeye bırakılması) *o zaman halkın açık ve serbest reyiyle yapılamazdı. İnkılap eserlerini korumak için almış olduğumuz şu veya bu tedbirleri yeni bir tetkike tâbi tutmak daima mümkündür. Elverir ki doğrudan doğruya bir irtica olan hilafet, şeriat, medrese, fes, Arap harfi, imtiyazlı şirket gibi maddeler için mevcut tedbirlere dokunulmasın ve hatta icap ediyorsa, bu tedbirler şiddetlendirilsin. Devlet rejimini değiştirici mütalea ve hareketler de bizim için daima bir irtica maddesidir. Bugüne kadar gazetelerde devam eden münakaşalarda bu irtica maddelerinde hiçbir serbestlik istenmediğine göre, aradaki ihtilaf çözülmez bir ihtilaf değildir.»*

III

İşaret fenerleri yanarlar ve sönerler. Gemiciler için yapılacak şey iki yanık arasındaki bir sönükte sabırla beklemektir. Türkiye'de demokratik rejim 1944'te böyle bir an geçirdi. Gerçi İkinci Dünya Savaşının sonu görünmüştü ama, iş biterken bir kazaya uğramamak da önemli meseleydi. 1944 bütçesinin mayıs nihayetindeki görüşmelerini hemen takiben İsmet İnönü'nün dikkatleri tekrar dış politikaya çevrildi. Çankaya'daki sohbetlerde, toplantılarda, yemeklerde bu konu tartışılıyordu. Galip görünen Müttefikler iki gruptu. Bir yanda Anglosaksonlar, diğer tarafta Ruslar vardı. Bunlar arasında menfaat ayrılıkları belirmişti. İkisi içinde, kendi menfaatlerini daha iki koruyan Stalin'di. Bilhassa Roosevelt, Amerikalıların kendilerine has idealizmi ve saflığı ile kurnaz Gürcü'ye taviz vermekte fazla hasis davranmıyordu.

İsmet Paşa için Kremlin'in Türkiye hakkındaki niyetleri, arzuları meçhul değildi. Bunların gerçekleştirilmesini Sovyetler Birliği müttefiklerinden şüphesiz isteyecekti. Mesele öyle davranmaktı ki Anglosaksonlar Türkiye'yi feda edemesinler. Türkiye konusundaki bir tavizi kendi kamuoylarına kabul ettirtemesinler. Bunun yolu ise, Alman tehlikesi ortadan kalktığına göre Müttefiklerin safında yer almaktı. Tarafsız bir Türkiye Anglosaksonlarca daha kolay feda olunabilirdi. Buna mukabil resmen kendi saflarındaki bir ülke, Ruslara rahat teslim edilemezdi. Unutmamak lazımdır ki, Rusların nüfuz sahasında bırakılan bütün ülkeler, şöyle veya böyle, Hitler'in yanında Müttefiklere silah çekmişlerdi. Türkiye bunlardan ayrı bir durumdaydı.

Burada, İkinci Dünya Savaşı boyunca İsmet İnönü'nün izlediği orijinal politika üzerinde bir nebze durmak lazımdır. 1939'dan 1944 başlarına kadar daima iki kuvvet karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Müttefikler ile Mihver devletleridir. Bu devrede savaşın talihi bazen ona, bazen buna gülmüştür. Ama, her ikisi de Türkiye çapındaki bir memleketi perişan edecek güce daima sahip olmuşlardır. İki taraf da zaman zaman Türkiye üzerinde, onu kendi kamplarına çekebilmek maksadıyla baskı tecrübelerine girişmişlerdir. Almanya el kesesinden vaatlerde bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Churchill Adana'ya kadar gelmiş, sonra Roosevelt ile birlikte İnönü'yü Kahire'ye celbetmiştir.

Genellikle, taraflardan birinin baskısına maruz kalan memleket, İkinci Dünya Savaşında bu baskıyı yumuşak başlılık göstererek azaltmaya, ortadan kaldırmaya çalışmış, bu da onun en sonda felaketine sebebiyet vermiştir. İnönü ise başka yol tutturmuştur. Bir yandan baskı geldi mi, derhal öteki yana yaklaşmıştır. O zaman, «tarafsız bir Türkiye»yi «öteki kampta bir Türkiye»ye tercih eden baskıcı, baskısından vazgeçmiştir. İnönü de tekrar ortaya dönmüştür.

Ama bu, tahterevalli politikasının 1944 yazının başında sonu gelmişti. Zira mevcut iki kuvvet artık Müttefikler ve Mihver devletleri değil, aynı cephede savaşan Anglosaksonlar ile Ruslardı. Onlara karşı değişik bir davranışa girmek lazımdı. Değişiklik, Türkiye'nin tarafsızlığına son vermekti.

Meclisin 1944 bütçesini kabul etmesinin haftasında Müttefik orduları Roma'ya girdiler. Ondan iki gün sonra da, 6 Haziranda Anglosaksonlar Normandiya'ya çıktılar.

Hemen bu sırada Boğazlardan geçen Alman gemileri bir mesele halinde Türkiye'nin karşısında belirdi. Bunlar, mevcut antlaşmalar gereğince Boğazlardan geçmesi caiz gemiler miydi, yoksa caiz olmayan gemiler mi? Ruslar kendi müttefikleri üzerindeki tazyiklerini arttırmışlardı. Ankara'nın Almanya politikasından şikâyet ediyorlardı. Anglosaksonlar bunu elaltından Türkiye'ye duyuruyorlar, Türkiye'den ihtilata sebebiyet vermemesini istiyorlardı. Aksi halde Rusya karşısında Türkiye'ye arka çıkmaları güçleşecekti.

İnönü o devreyi anlatırken,

«Aklım fikrim bir hal çaresi bulmaktaydı. Başka mesele düşünmez durumdaydım» der.

9 Haziranda İngiltere Büyükelçisini kabul etti. Görüşmede Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu da vardı. İngiltere Büyükelçisi açık konuşmuştu.

Açık ve dostça. Zira Müttefikler de Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne teslim etmeyi istemiyorlardı. Dış politikada dönemeci almak zamanı gelmişti. 15 Haziranda Menemencioğlu istifasını verdi. O zamana kadar takip edilen dış politikanın zahiri sorumluluğunu sırtlamıştı. İnönü onun yerine bir Dışişleri Bakanını hemen tayin etmedi. Anglosakson taraftarı bilinen Başbakan Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakan Vekilliğini üzerine aldı. Bir gün sonra grup toplandı. Saraçoğlu konuştu. Bilgi verdi. Alman gemileri Boğaz'dan geçmelerine cevaz olmayan gemilerdi. Geçmeyeceklerdi.

Milletvekilleri, iktidara yakın bulunanlar ve uzak bulunanlar, durumun önemini kavramışlardı. Saraçoğlu'ndan başka hiç kimse söz istemedi. Hükümetin görüşü ittifakla tasvip edilmişti. Bir tenkit yoktu.

Yaz aylarında grup toplantıları devam etti. Konuşulan sadece dış politikaydı. Hükümet kendi grubunu gelişmelerden daimi surette haberdar tuttu. Gazetelerin de kulakları bükülmüştü. Onlardan da bir çatlak ses çıkmıyordu. Yalnız, birinci sayfalar hep gittikçe artan suiistimal haberleriyle doluydu. Halk onlarla ilgileniyordu. İnönü ve iktidarı ise yeni dış politikanın iyi işlemesini teminle meşguldü. Atılacak bir yanlış adım bir çuval inciri kolaylıkla berbat edebilirdi.

Ağustos bu şekilde geldi. 1 Ağustos için parti grubu toplantıya çağırılmıştı. Milletvekilleri tatildeydiler ve tabii İstanbul'daydılar. O sıralarda henüz seçim bölgelerinin önemi meselesi ortaya çıkmamıştı. Ondan dolayı Meclis kapılarını kapadı mı, milletvekilleri kendilerini Büyükada'daki Yat Kulübüne atarlardı.

Biz, gazetelerde çalışanlar neler döndüğünün, kısmen farkındaydık. Ben artık Cumhuriyet'te «Beyoğlu muhabiri» olmuştum. Beyoğlu muhabirleri yabancı çevrelerle ilgilenen, kısmen dış siyaseti takip eden kimselerdir. Grubun dış politikaya ait önemli bir karar alacağı açıktı. Acaba bu karar neydi? Haydarpaşa'da milletvekillerini sorguya çekmeye çalıştım. Hiç kimse fazla bir şey bilmiyordu. O akşam grup üyelerini başkente taşımak için bir tren kâfi gelmedi. İkinci bir katar kaldırdılar.

Alışılanın aksine, 1 Ağustos toplantısını takiben grup tebliğ yayımlamadı. Aynı gün bizim Berlin'deki büyükelçimiz Saffet Arıkan Ankara'ya gelmişti. Saraçoğlu da Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz von Papen'i kabul etmişti.

Düğümü 2 Ağustostaki Meclis toplantısı çözdü. Meclis, Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesini ittifakla kabul etti. Bunun nedenleri Almanya büyükelçisine anlatılmıştı ve Almanya'nın meseleyi büyütmemesi sağlanmıştı. Von Papen 5 Ağustosta Ankara'dan geldi. Aynı akşam Sirkeci'den trenle memleketine hareket etti. Hadiseyi Cumhuriyet için ben takip ediyordum. Kalan Almanlar büyükelçilerini «Heil» diye bağırarak uğurladılar. Fakat «Heil»in sonuna «Hitler» adını eklemediler.

İstanbul'da ışıklar o sırada maskelendi. Bir savaş, daha

doğrusu bir hava hücumu ihtimaline karşı tedbirler alındı. Halbuki Almanların harekete geçmek kudretleri kalmamıştı. Ağustosun 23'ünde Paris düştü. Birkaç ay sonra da Müttefikler, Yunanistan'a çıktılar.

Bunlar sıkıntılı günlerdi. İdare eden Milli Şef için de, idare edilen Türk halkı için de... Ve ikisi de birbirlerini, daha doğrusu birbirlerinin meselelerini çok iyi anlamıyorlardı.

İsmet İnönü ancak 29 Ekim 1944 nutkunda demokratlaşma hedefinden şaşılmadığını belirten sözler söyledi. Dediği şuydu :

«Fikir ve vicdan hürriyeti ile vatanı korumak duygularının içinde anarşiden uzak bir memleket idaresinin bize en geniş feyizler vereceğine inanıyoruz.»

Aynı günlerde Cumhurbaşkanı daha önemli ve daha uzun bir konuşmasını hazırlıyordu. Bu 1 Kasım 1944'ün Meclisi açış konuşması olacaktı ve o daha keskin işaretler taşıyacaktı.

Türkiye'deki demokratlaşma hareketleri, bir yönleri itibariyle baleyi hatırlatır. Nasıl balede iki adım öne atıp bir adım gerileme usulü varsa fikir özgürlüğünün öncülüğünü yapanlar da öyle davranıyorlardı. Gözlerinin en fazla dikildiği kimse, tabii Milli Şef İnönü idi. Zira İnönü 1944'te hâlâ mutlak bir kudreti elinde tutuyordu. Onun söyledikleri, onun tutumu çok partili yol üzerindeki kilometre taşlarını teşkil eder. Bunların en önemlilerinden iki tanesi 1 Kasım 1944 nutku ile 1 Kasım 1945 nutkudur. Birincisinden sonra, henüz teşkilatlanmamış muhalefet cesaret bulmuş, derlenip toparlanmaya başlamış, muhalifler Meclis içinde bir araya gelmişler, Meclisin dışında da ilişkiler aramışlardır. İkincisini takiben ise, birkaç ay içinde Demokrat Parti kurulmuştur. Nasıl kurulmazdı ki o nutkunda İsmet İnönü açıkça *«Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır»* diyordu.

1 Kasım nutukları 1924 Anayasasının bir gereğidir ve cumhurbaşkanları tarafından söylenilirlerdi. Meclisler bu nutuklarla açılırlardı. Nutuklarda devletin başkanı, memleketin genel durumu hakkında açıklamalar yapardı. Bu açıklamalar hükümet için «şefin direktifleri» mahiyeti taşırdı.

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1944 nutku tam elli dakika sürdü. Meclis salonuyla dinleyici balkonu gibi kordiploma-

tik ve yüksek misafirler locaları da ağzına kadar doluydu. O yaz Türkiye tarafsızlığını bırakıp artık tehlikesi kalmamış bir savaşa yaklaştığı için yabancı temsilciler Cumhurbaşkanının ne diyeceğini merak ediyorlardı. İnönü nutkunda dış politika üzerinde geniş bir şekilde durdu. Konuşmanın başka bir faslını, gündelik hayat sıkıntıları teşkil ediyordu. Cumhurbaşkanı şöyle dedi :

«Son senelerimizin başlıca kaygısı memleket içinde beslenmenin güçlüğü ve ihtikâr belasının zararları olmuştur. Milletlerin bugünlerinin ve geleceklerinin emniyetleri büyük ölçüde başlıca kaygıları iken, memleket içindeki beslenme meselesi ayrıca bir ehemmiyet kazanmıştır.»

Demokratlaşma hareketleriyle ilgili sözler bundan sonra geliyordu. Milli Şef o sözlerde hem görüşünü açıklıyor, hem de istikbal hakkında bazı işaretler veriyordu. İnönü dedi di :

«Türkiye Cumhuriyeti iç idaresinde sağlam, demokratik ve milli bir siyaset takip eder. Bütün vatandaşlar için eşit bir adaleti, fikir ve vicdan hürriyetini samimi olarak esas tutan bir anlayıştayız. Hükümet işleri BMM'nin kesiksiz kontrolü altında, iç ve dış politikada her yapılan, milletin gözü ve bilgisi önündedir. Hiçbir hakikat Türkiye'de milletten gizlenemez.»

Milli Şef bundan sonra, Mecliste görülen ve kamuoyuna duyurulan milletvekili tenkitlerini nasıl aldığını açıkladı :

«Bu kürsüden vakit vakit hükümet icraatına karşı yükselen sözlerin her zaman tasvip ve takdir sesleri olmadığını gösteren örnekler sayısızdır. Millet murakabesinin şüphe götürmeyen delillerini BMM çalışmalarında bol bol bulabiliriz.»

Gerçekten de 1944 Meclisi kısmen böyle bir Meclis olmuştu. Ama asıl «Muhalefetli Meclis» 1945'te görülecekti. Milli Şef onun yolunu nutkunun şu kısmıyla açıyordu :

«İdaremiz bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye'nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresinin ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız. İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere Türk milleti şiddetle ve muvaffakıyetle karşı koydu. Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da kesin olarak karşı koyacağız. Türkiye'de

halk idaresi kesiksiz bir tekâmül yolunda yürüyerek durmadan yükselecektir.»

Nutkun yankıları büyük, geniş ve tesirli oldu. Milli Şefin, rejimin demokratlaştırılması hareketlerine devam edilmesi arzusunda bulunduğu artık kesinlikle anlaşılıyordu. Bu tesirin derecesini bir örnekle anlatayım.

1945 bütçesinin görüşmelerine mayısta başlandı. Görüşmeler sırasında Şükrü Sökmensüer basın hürriyetinin bazı kullanılma şekilleri hakkında tenkitler yaptı. Mümtaz Ökmen bunlara karşı çıktı ve böyle tenkitleri doğru bulmadığını bildirdi. Sözlerini kuvvetlendirmek için de ilave etti :

«Devletimizin reisi ve partimizin değişmez başkanı olan yüksek zat daha evvelki gün cumhuriyet rejiminin demokrasi yolunda yürüdüğünü ve hadiseler ilerledikçe bu yolda inkişaflar göstereceğini bütün millete tebşir etmişti.»

Samimi Mümtaz Ökmen, kendisini «yeni fikirler»e iten sebebi hulus ile söylüyordu. Milli Şef tarafından yeşil ışığın yakıldığını fark eden daha başkaları, sanki kırk yıllık demokrasi havarileriymiş gibi aynı şeyi, söylemeden yapacaklardı. Buna mukabil bir başka grup *«Paşa ne yapıyor? Kaçırdı mı?»* diye tam bir tedirginliğin içine düşecekti.

Fakat bunlar biraz daha sonraların hikâyeleridir ve onlara sıra biraz daha sonra gelecektir. Şimdi biz, olayların peşinde gitmekte devam edelim.

İsmet İnönü'nün bir sözü önemliydi : *«İkinci Cihan Harbinin başından beri türlü değişmelere uğramış mahdut ve kararsız vatandaşlarda uyanan taklit prensiplere Türk milleti şiddetle ve muvaffakıyetle karşı koydu»* derken Nazi hayranlarını, ırkçı ve Turancıları kastediyordu. Onu takip eden, *«Harp sonunda ve sonrasında uyanmak istidadı gösterecek yeni taklit arzularına da kesin olarak karşı koyacağız»* sözü ise bazılarının öngördükleri şekilde, hoplamalı zıplamalı bir *«Anglosakson demokrasisine atlayış»*a iltifat edilmeyeceğinin ifadesiydi. Şükrü Saraçoğlu'nun bahsetmiş olduğu irtica tehlikesi ve geçmiş iki «çok parti tecrübesi»nin hatıraları adımların yavaş atılmasını gerektiriyordu.

Bundan dolayıdır ki aralık ayının 15'inde, açık olan Antalya, Bilecik, İçel ve İstanbul milletvekillikleri için parti adayları ilan edildiğinde değişen fazla bir şey olmadığı görüldü. Parti, aday tespitindeki katı tutumunu devam ettiriyordu. Mesela Antalya milletvekilliği için gösterilen aday Er-

zurum CHP İl Başkanı ve Belediye Başkanı Mesut Çankaya idi.

Erzurum nire, Antalya nireydi ama, CHP'nin henüz değişmemiş kabuğunun tabiatı buydu.

1945 girerken iktidar birkaç devrimci hareket yaptı. Bunların biri bizzat İsmet İnönü'nün açtığı ve takip ettiği ilköğretim seferberliğidir. Cumhurbaşkanı ağustos ayının sonlarında, ilköğretim dergisinin bir sayısına «İlköğretim Davamız» başlığını taşıyan makalesini yazdı. Makale tabii, Anadolu Ajansı tarafından derhal duyuruldu ve gazeteler buna geniş yer verdiler. Milli Şef, bir direktif mahiyetindeki makalesinde şöyle diyordu:

«Vatandaşlarım emin olsunlar ki ilköğretim davası üç beş ay sürecek saman alevi cinsinden heveslerle neticelenemez. Biz senelerce sürecek en kuvvetli irade ve sebatla bir meseleyi takip edecek kabiliyette adamlar olduğumuzun imtihanını milletimize karşı ilköğretim davasında göstereceğiz.»

İsmet İnönü ve ekibi belki gerçekten *«bu kabiliyette adamlar»* idiler ama geçmekte olduğumuz demokratik rejimin bizde o günlerdeki karakteri buna pek elverişli düşmeyecekti.

Makaleyi takiben illerde derhal «İlköğretim seferberlikleri» başladı. Bunu İstanbul eylülün başında açtı.

Aralığın ortasında Şükrü Saraçoğlu Anayasanın Türkçeleştirilmesi için CHP grubuna bir teklif yaptı. Teklif kabul edildi. Bir komisyon kuruldu. DP iktidara geçtiğinde Anayasanın eski Osmanlıca şekline tekrar getirilmesinin şampiyonluğunu yapacak Prof. Fuat Köprülü, o tarihte CHP grubuna üyeydi ama, bir itirazda bulunduğu görülmedi.

Aralığın sonunda parti grubu mali senebaşının yılbaşına alınmasını kararlaştırdı. 1945 bütçesinin yedi aylık olarak hazırlanmasını öngördü. Aynı toplantıda aylar için ekim, kasım, aralık ve ocak isimleri kabul edildi.

IV

1945'in, 19 Ocağında ise meşhur Toprak Kanunu tasarısı hükümet tarafından Meclise verildi. Mecliste bir geçici komisyon kuruldu ve Meclis bir ay için tatile girdi. Komisyon

bu arada çalışacaktı. Toprak Kanununun Meclisteki görüşmeleri Meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesinin fırsatını verdi.

Fakat bir siyasi muhalefet daha önceden belirmişti ve bunun çekirdeğini Celâl Bayar teşkil ediyordu.

Şimdi, uzun yıllardan beri devam eden bir söylentiyi, üzerindeki bulutlardan sıyırmak ve gerçek mahiyetini gözler önüne sermek zamanı gelmiştir.

Demiştim ki 1944'lerde Mecliste, belki daha da doğru bir deyimle, Ankara'nın siyaset çevrelerinde bir muhalefet grubu teşekkül etmişti ve bunun ortasındaki çekirdek Celâl Bayar'dı.

Niçin Celâl Bayar?

Çünkü Celâl Bayar başbakanlığa kadar yükselmişti. Ama Fethi Okyar da vardı. Rauf Orbay da vardı ve onlar da başbakanlık yapmışlardı.

Çünkü Celâl Bayar Atatürk'e yakın ve İsmet Paşaya karşı olarak biliniyordu. Ama onun gibi Tevfik Rüştü Aras veya Şükrü Kaya da bulunuyordu.

Çünkü Celâl Bayar, Milli Mücadeleden gelen bir şahsiyetti. Ama Kâzım Karabekirler, Ali Fuat Cebesoylar o tarihte ortalardaydılar.

Celâl Bayar'ın Atatürk tarafından İnönü'nün yerine getirilmiş olması faktörü mevcuttur ki, o şüphesiz doğruydu. Ama Milli Şef'in icazetiyle ve onun istediği ölçüler içinde gelişmekte bulunan bir demokratlaşma hareketinde bu bir avantaj değil, handikaptı.

Tabii, sonradan çok ileri sürüldüğü gibi, iki adam arasında bir şahsi çekişme, birbirini çekememe, saray entrikalarından doğma bir kıskançlık varsa... O takdirde kudret sahibi İnönü'nün, çekirdeği *«öteki adam»* olan bir muhalefetin kurulmasına, teşvikçi olmak bir kenara, müsaade dahi etmeyeceği muhakkaktır.

Halbuki İnönü, muhalefetin Celâl Bayar'ın liderliğinde yapılmasını, teşvikten de çok, ısrarla istemiştir. Bayar'a defalarca haberler göndermiştir. Demokrat Partinin onun idaresinde kurulacağı açıklandığında Falih Rıfkı Atay, CHP organı Ulus'ta, şüphesiz İsmet İnönü'nün emriyle Celâl Bayar hakkında şunları yazıyordu :

«Celâl Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye

muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celâl Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır, Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?»

Bu başyazı Ulus'un 3 Aralık 1945 tarihli sayısında, Falih Rıfkı Atay'ın imzasıyla «Yeni Bir Muhalefet Partisi» başlığı altında yayımlanmıştır.

Bunlar, o tarihte, İsmet İnönü'nün Celâl Bayar hakkındaki samimi kanaatleriydi. Bunun, kimse tarafından bilinmeyen ve İsmet Paşanın el yazısıyla tespit edilmiş delilini vereceğim. İsmet Paşanın nazarında Celâl Bayar'ı kendisinden ayıran ne bir şahsi düşmanlık, çekememe, kıskançlıktı, ne de, eskilerin tabiriyle bir «istirkap hissi» Ayırıcı unsur iktisadi ve mali politikadaki görüş, anlayış farkıydı.

Konunun burasında, bugünden bir iki yıl geriye dönmek gerekiyor. Bir gün Çankaya'daki Pembe Evde, âdeti her tarafı karıştırmak olan benim küçük oğlan Güçlü, koltuğunun altında büyük bir bakkal defteriyle karşıma çıkageldi.

«Babacığım, bak ne buldum. Ne bu?»

Bakkalların içine veresiye hesaplarını yazdıkları, karton kaplı, kalın ve battal boyda bir defterdi. Açtım baktım ve niçin saklayayım, heyecanlandım. Orta sayfaların birinde, zamanla mürekkebi solmuş bir yazı başlıyordu. Üstünde bir tarih vardı : Şubat 1939.

Yazıyı derhal tanıdım. İsmet İnönü'nün el yazısıydı. Şöyle başlıyordu :

«Atatürk ile münasebetlerimizi belki birçok defa yazacağım. Yeni hayatıma başlarken son senelerime ait birkaç satır ile başlamak zaruri oldu.»

Güçlü'ye bunu nerede bulduğunu sordum. Kütüphanedeki yazı masasının dip gözünde, başka kâğıtlar, kitaplar arasında bulmuş. Defterin tozunu sildim ve okudum. Hepsi 28 sayfaydı. İsmet İnönü'nün «yeni hayatım» dediği hayat, Cumhurbaşkanlığı hayatıydı. Herhalde deftere, hatıralarına devam etmek niyetiyle başlamıştı, fakat sonradan vakit bulamamıştı. Defterde Atatürk ile son kavgası, trenle İstanbul'a giderken yaptıkları konuşma, Atatürk'ün hastalık devresindeki olaylar, temaslar, onun ölümünü takiben Cumhurbaşkanlığı seçimi, Bayar'ın kısa Başbakanlık devri ve Bayar

hakkındaki düşünceleri, «Atatürk'ün eski arkadaşları» dediği kimselerin siyaset hayatına iadeleri, Bayar'ı Başbakanlıktan ayırma sebebi, çeşitli politika adamları ile ilgili bazı açıklamalar ve Refik Saydam Hükümeti'nin ilk günleri anlatılıyordu.

Defteri İsmet Paşaya gösterdim. «Böyle bir şey yazdığını» hatırladı. Ne yazdığını ise unutmuştu. Dikkatle okudu. Gözleri bir an daldı.

«Kıymetli bir vesika» dedi.

Tabii bu vesika, günü geldiğinde, tarih incelemeleri açısından verilmesi gereken yere verilecektir.*

Ben bu yazı dizisinin araştırmalarını yaparken ve «ikinci parti»nin niçin Celâl Bayar'ın liderliğinde kurulduğunu çıkarmaya çalışırken bakkal defterini hatırladım. Üstelik İnönü - Bayar ilişkileri yeni spekülasyonların konusu olarak aktüalitedeydi. İsmet Paşanın bundan otuz yıl önce Celâl Bayar hakkında yazdıkları, çok kilidin anahtarını veriyordu. İsmet Paşadan o kısmı kullanabilip kullanamayacağımı sordum.

«Bunların bir gün yayımlanabileceği hiç hatırıma gelmemişti. İstiyorsan kullan» dedi.

Defterde Bayar'ın adının ilk geçtiği yer, Çankaya'daki meşhur kavgadan sonra İstanbul'a giderken Atatürk ile İnönü' nün trende yaptıkları konuşma kısmındadır. O konuşmada iki adam, yıllardır süren işbirliklerine bir fasıla vermek kararını almaktadırlar. Teklif Atatürk'ten gelmektedir. İnönü' nün cevabı şudur :

«Hay hay. Size müteşekkir olurum.»

Atatürk bunun şeklini sorduğunda İnönü, «Hastalık» cevabını vermektedir. Cumhurbaşkanı, «Evvela izinle yapalım» demektedir. Bunda mutabık kalınmaktadır. Atatürk bunun gizli tutulmasını istedikten sonra sormaktadır :

«Kimi düşünürsün?»

İsmet Paşanın cevabı şudur :

«Mazur gör. Kimseyi söyleyemem.»

O zaman Atatürk :

«Celâl Bayar?»

İsmet İnönü :

---

* Bu belge açıklanmış bulunuyor.

«Hakikaten bana iyi tesir etti.»

Konuşma orada biter.

Celâl Bayar'dan defterdeki ikinci bahis, Çankaya'daki bir sofra toplantısının hikâyesi sırasındadır. İsmet İnönü'ye meşhur «stadyum tezahüratı» yapılmıştır. Bunun geniş akisleri olmuştur. Salih Bozok CHP grubuna bir takrir vermiştir. Takrir görüşülürken İnönü de söz almış, olayı nakletmiş. Atatürk'e olan bağlılığını, muhabbet ve minnetini anlatmıştır. Atatürk'ün kendisine yaptığı para yardımlarını bile söylemiştir.

Defter şöyle devam etmektedir:

«Çünkü bana en çok ıstırap veren şey para yardımı idi. Bunu senelerce istemedim. Bu en nihayet bir emniyet meselesi de oldu. Bunu alenen söylemek için bir vesile benim için pek kıymetli idi. Söyledim ve kurtuldum.»

O akşam İsmet Paşa Çankaya'da, Atatürk'tedir ve Celâl Bayar da oradadır.

Defteri okuyalım:

«O akşam Atatürk'te idim. Çok mahcup ve sakin görünüyordu. Celâl Bayar ve etraf da çok memnun idiler. Fakat Atatürk'ün ıstırap içinde olduğunu fark ediyordum. Sofrada bir hiçi vesile ederek bana karşı ansızın azami derecede arrogans gösterdi. Sükûnet gösterdim. Artık hiçbir münakaşaya girmeyecektim.»

Defterde bir çıkıntı vardır ve vesile edilen o «bir hiç» şöyle anlatılmaktadır:

«Hükümet krizini Celâl Beyin muvaffakıyetle geçirdiğini sena ettim. Kriz sözüne kızdı. Devlet benim elimdedir, kriz yokturdan başladı...»

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bakkal defterinde sıra, Atatürk'ün hastalığındadır. Defterden parça yayımlamakta aldığım izine uyarak Celâl Bayar ile ilgili pasajı nakletmekle yetiniyorum:

«Celâl Bayar ile her zaman selam yolladı. Selamlarına mektuplarla cevap veriyordum.»

Defter devam ediyor:

«İki üç ay türlü şayialar çıktı. Haberler hep halef üzerine dolaşıyordu. Mareşal - Fethi Okyar - Celâl Bayar - Bir aralık ve sonraları Dr. Aras ve bilhassa Şükrü Kaya.»

Bu sırada Sabiha Gökçen her hafta cumartesi gitmek-

te, pazartesi gelmekte ve gelir gelmez İsmet Paşaya Atatürk'ten haberler, muhabbetler getirmektedir.

Tekrar defterin Celâl Bayar ile ilgili kısmına dönelim :

«Hastalığın son ağır zamanında Celâl Bayar beni haberdar etmeye, ettirmeye başladı. Şükrü Kaya Meclisi yeniden intihap ettirmek için ciddi teşebbüs aldı. Başvekil de buna taraftar idi. Atatürk Meclisin açılmasına Ankara'ya gelemedi. Bu teşebbüs dile düştü ve reddolunması muhakkak bir mahiyet arz etti.»

Bundan sonra Atatürk'ün son günlerinin olayları anlatılmakta, bazı teşebbüslerden bahsedilmektedir.

Bir arabaşlık : «11 Teşrinisani 1938». Bu, İsmet İnönü'nün Meclis tarafından Cumhurbaşkanlığına seçildiği tarihtir.

Biraz sonra bir başka arabaşlık : «Reisicumhur hayatı».

Hemen altında devam ediyor :

«İlk hükümet için Dahiliye ve Hariciye Vekillerini değiştirmesini Celâl Bayar'a tavsiye ettim. Tereddüt ettikten sonra kabul etti. Dahiliyeye Dr. Saydam, Hariciyeye Şükrü Saraçoğlu.»

Bu sırada, biten devire ait bazı skandallar patlamıştır. Defter şöyle der :

«Tayyare kaçakçılığı skandalına yeni bir şey. İmpeks işi eklendi. Haber İngiltere sefaretinden resmen gibi verildi. Kredi üzerine yapılacak devlet satın almalarını % 4-6 iskonto ile Etibank - Merkez Bankası - Denizbank - Kömür Şirketleri - İktisat Vekâletini temsil ettiğini iddia eden bir Türk şirketi tavassut teklifi ile İngiliz firmalarıyla temas ediyormuş.

Tahkikat başladı. Denizbank diğer bir tahkikat ile de sarsılmıştı. Hükümetin otoritesi müteakip çekilmeler... Skandallarla her gün zayıflıyordu.»

Bu, işin kirli tarafıdır. Fakat İnönü, Bayar'ı bunlara karıştırmamaktadır. İlerde bunu daha da açık söyleyecektir. Şimdi biz deftere devam edelim ve bakalım iki adamın birbiriyle alıp veremediği nedir? Birtakım şahsi, küçük hesaplar mı, yoksa daha büyük meseleler mi?

İşte defter :

«Asıl mesele Celâl Bayar'ın mali ve iktisadi politikası idi. Demagojiye fazla yer vererek başlamış olan bir iktisadi politika hiçbir esasa istinat etmiyor, devletin mali vaziyeti

esasından harap oluyordu. Ticaret, milli para altüst olmuştu. Bütün bu ahvalin, hatta hükümet azasından gizli kalması bir seneden beri takip ediliyordu.

Atatürk zamanında geçen bu usul artık düzelmek lazım idi. Zaman geçtikçe hiç düzelmeyecek bir hale gelebilirdi.

Celâl Bayar Meclisin intihabını yenilemek için sabırsızlık gösteriyordu. Böyle bir kararın zamanı gelmiş idi. Ancak sarsılmış bir hükümet ile iki ay yalnız kalmaktan endişe ediyordum. Fırka reisleriyle konuştum (Hasan Saka - Hilmi Uran). Karar verdim.

Ertesi gün fırka divanında intihabı yenileme konuşulacaktı. Sabahleyin erkenden Celâl Bayar'ı çağırdım. İntihaba yeni bir hükümetle girmek lüzumunu söyledim. Kabul etti. Divandan sonra istifasını getirdi. Dr. R. Saydam hükümeti teşekkül etti.

Meclis de iki gün sonra dağıldı. Kânun Sâni 1938 nihayeti.»

Yukardaki «Kânun Sani» defterde yazılı olan şekildedir. Altta bir çizgi.

Defter hemen devam ediyor. Şimdi sıra, İsmet İnönü'nun 1939'da Celâl Bayar hakkında düşündüklerinin çok özel, çok samimi bir şekilde kâğıt üzerine dökülmesindedir.

«Celâl Bayar'a açık bir teşekkür mektubu yazdım. Atatürk'ün malul ve hasta zamanında eğer onun yerinde fena bir adam olsa idi çok fenalıklar görülürdü. Atatürk'ün hayat tehlikesi ve memleketin efkârı umumiyesindeki cereyanı gördükten sonra fitneye ve hırslara kendini kaptırmamak ahlak ve zekâsını göstermiştir. Eğer mali ve iktisadi anlayışını salim bir istikamete sevketmek ümidim olsaydı kendisini uzun müddet muhafaza edecektim. Bütün zevahire rağmen doğru bir adam olduğuna inanıyorum.»

İsmet İnönü'nün Bayar üzerindeki inançları 1944'lerde aynen devam ediyordu. Ondan dolayı da, yeni ve ciddi muhalefet partisinin lideri olarak —zira Demokrat Partiden evvel, Türkiye'de gayri ciddi bir ikinci parti kurulmuştu, bu milyoner Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisiydi ki daha ziyade Kuzu Partisi adıyla tanınırdı, çünkü lider mütemadiyen gazetecilere kuzu ziyafetleri verirdi— Celâl Bayar'ı istiyordu.

Mevcut bütün öteki alternatifleri bir kenara iterek...

Bunların arasında «Atatürk'ün eski arkadaşları» da vardı. İsmet Paşa yeni muhalefet lideri için bir şartı peşinen koşuyordu : Sureti katiyede Atatürk düşmanlığı yapmamak. «Atatürk'ün eski arkadaşları»na da itibarlarını, kendilerine bu şartı kabul ettirdikten sonra iade etmişti. Fakat onların, bir defa ellerini kollarını bağsız hissettiler mi, Atatürk düşmanlığına dönmeyeceklerinden veya bunu engelleyebileceklerinden emin değildi. Kâzım Karabekirlerin, Rauf Orbayların, Ali Fuat Cebesoyların Terakkiperver Fırkası bundan dolayı batmamış mıydı ve o tatlı, kibar adam, Fethi Okyar, Serbest Fırka tecrübesinde buna mani olabilmiş miydi?

1944'lerde, 1945'lerde mutlak kudretteki Milli Şef inanıyordu ki Celâl Bayar, kuracağı bir «ikinci parti»de bu çeşit cereyanların işlemesine müsaade etmeyecektir.

Falih Rıfkı Atay, İnönü'nün işaretiyle yazdığı meşhur başyazısında, «yeni bir muhalefet partisi»nde, Celâl Bayar'ı «faziletı, dürüstlüğü ve ülkücülüğü» ile överken ilave etmeyi de unutmuyordu :

«*Mesela Celâl Bayar'ın hemen hemen İkinci Dünya Harbinin başlangıcına kadar sorumlarına katılmış olduğu meselelerin, bundan önce görüldüğü gibi CHP'ye karşı menfiler ve bozguncular tarafından silah olarak kullanılmasına bundan sonra da müsaade edileceğini zannetmiyoruz.*»

İktidarın endişesi hep, Saraçoğlu'nun bahis konusu ettiği tehlikeydi : İrtica. «Din elden gitmişti», «Camiler ahır yapılmıştı», «Oh, Müslümanız Yarabbi diye ancak bize oy verdiğiniz takdirde konuşabileceksiniz» tarzında propagandaya girişildiği takdirde Atatürk devrimlerinin tehlikeye sokulacağını CHP iktidarı mükemmelen biliyordu. Celâl Bayar böyle bir tehlikeyi yaratmayacak adam gözüyle görülüyordu. Bir defa, Atatürk'ü, bu velinimetini taparcasına sevdiği hususunda hiçbir tereddüt yoktu. «Atatürk, seni sevmek ibadettir» sözü boşuna söylenmiş bir laf değildir. Ancak Atatürk ile Atatürkçülük arasında İnönü ile Bayar'ın gördükleri fark başkaydı ve daha sonraki çok ıstırabın temeli bunda yatar.

Hikmet Bayur'un bana anlattığı bir olayı burada nakletmeliyim. İnönü, Milli Şef ve Cumhurbaşkanıdır. Adına sikke bastırılacaktır. Tıpkı padişahlar devrinde olduğu gibi. 1923'ün Mustafa Kemal'i ne sikkeye meraklıdır, ne saraylara. Ama devletin başı olduğunu dosta düşmana göstermek için padişah ne yaptıysa onu yapmaya, yapma kudretine sahip ol-

duğunu ispata mecburdur. İnönü için de vaziyet aynıdır. Atatürk'ün yetkilerini ancak Atatürk'ün kudretine sahip olduğunu gösterdiğinde kullanabilir.

Sikke basılacaktır. Yani, altın para. Cumhuriyet altını. Ama kimin resmiyle?

Bayar ve Bayur ortaklama bir takriri Meclise veriyorlar. Paralar, altınlar iki şekilde basılsınlar. İnönü kendini belli etsin ama, Atatürk de unutulmasın. Paraların yarısında devletin kurucusu, yarısında devletin başı görünsünler.

Bayar - Bayur ikilisinin, az sürecek geçici bir ortaklığıdır bu.

CHP içinde, daha Atatürk'ün sağlığında, daima bir «Atatürk'ün adamları - İnönü'nün adamları» ayrımı olmuştur. Hatta hükümette dahi böyle bir ikilik mevcuttur. Fakat son zamanlara kadar «adamlar» daha ziyade suyun altında kalırlar, bilhassa «İnönü'nün adamları» kendilerini fazla belli etmezlerdi ve mesele son derece basit bir hizip işi seviyesine bile çıkmazdı. Celâl Bayar «Atatürk'ün adamları»ndandı. Refik Saydam, Nevzat Tandoğan, Saffet Arıkan «İnönü'nün adamları»ydılar.

Atatürk'ün bilinen etrafı, Kılıç Aliler, Recep Zühtüler, Fuat Bulcalar tabii birinci gruba dahildiler. Bir de, «Atatürk'ün adamları» olarak Dr. Tevfik Rüştü Aras - Şükrü Kaya ikilisi vardı.

Bunların yanında sayısız milletvekili herkese hizmeti kendilerine prensip edinmişlerdi. Falih Rıfkı Atay böylelerinin göz önündeki bir örneğiydi.

İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra Meclisi yenilediğinde birçok «Atatürk'ün adamı» kendisini liste dışı buldu. Fakat bunlar ya «silahendaz» tipi kimselerdi, ya da Aras veya Kaya gibi, İnönü'nün güvenini yitirmiş sivri şahsiyetler. Yoksa, başta Celâl Bayar, adı kötüye çıkmamış bütün eskiler, «Atatürk'ün adamı»ymış, «İnönü'nün adamı»ymış farkına bakılmaksızın Meclisteki yerlerinde kaldılar.

V

İlk günlerin şaşkınlığı, meçhul havası yavaş yavaş dağıldığında, hemen hemen 1942'lerden itibaren Ankara'daki CHP çevrelerinde bazı gruplaşmalar kendini hissettirdi. Bayar es-

ki arkadaşlarıyla oturuyor, konuşuyor, görüşüyordu ve bu sohbetlerde işlerin «kendi zamanlarındaki kadar» iyi gitmediği havası hâkim hava oluyordu. Memleketin dertleri bulunduğu biliniyordu ve tenkitler Milli Şefe kadar çıkmaksızın Başbakan, hükümet yeriliyordu. İnönü, Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, kendi yerine geçen Bayar Hükümetinin tutumunu beğenmemişse, şimdi de Bayar ve yakın dostları Saydam Hükümetini de, onu takip eden Saraçoğlu Hükümetini de kusurlu, eksik görüyorlardı.

1942'de, siyaset eleştirmelerinin yapıldığı bu tarz toplantılara aşina bir yüz katıldı: Londra'daki büyükelçilik görevinden alınarak yurda dönen, Atatürk'ün Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras.

Tevfik Rüştü Aras, Londra'ya, büyükelçi olarak tabii İsmet İnönü tarafından gönderildi. Atatürk'ün hastalığı sırasında Aras, İnönü'yü Vashington'a büyükelçi olarak yollamak istemiş, İnönü bunu şiddetle reddetmişti. Aras'ın Londra'ya tayininde bunun hatırlanmasıyla düşünülmüş bir «muziplik» var mıdır, bilinmez. Şurası muhakkaktır ki eski Dışişleri Bakanı Londra'da büyükelçiliği daha ziyade «geçici bir görev» gözüyle görüyor ve devletin idaresinde önemli, fiili bir rol istiyordu. İnönü ile beraber memleketin dış politikasını idare etmek Aras'ın içindeki arzuydu. Aras, Londra'daki mevkiini de basit bir elçilik telakki etmiyor, orada kendi başına politika yapıyordu. Sovyetler Birliği'nin İngiltere Büyükelçisi Maiski ile temasları, münasebetleri böyle bir hududun içine giriyordu.

O kadar ki Sovyetler Birliği bir gün bizim Dışişleri Bakanlığımıza başvurarak Londra'da kendi büyükelçileri ile Türk büyükelçisinin bazı konuşmalarda bulunduklarını bildirdi ve bundan Türkiye Hükümetinin haberi olup olmadığını sordu. Rusya'nın öğrenmek istediği husus, tabii, Dr. Aras'ın yetkililik derecesiydi. Türk hariciyesi Londra'daki büyükelçisine böyle bir görev verilmediğini söyledi, aynı zamanda Dr. Aras'ın başına buyruk davranışlarına kızdı... Bu sırada Moskova Konferansından dönen İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in talimat üzerine kendisinden randevu isteyen Türkiye büyükelçisini kabul etmeyip savsaklaması hariciye için bir fırsat yerine geçti. Tevfik Rüştü Aras üç alternatiften birini kabul zorunluğunda bırakıldı: İstifa etmesi - vekâlet emrine alınması - emekliye sevkedilmesi.

Eski Dışişleri Bakanı, üçüncü şıkkı kabul etti ve tamamıyla küskün müdür, yarı küskün müdür, yoksa İnönü'ye tekrar yakınlaşması kabil midir, bunu kestirmemiş halde Türkiye'ye döndü.

Bu gibi hallerde bir büyükelçinin daima yapacağı gibi Aras, Başbakan Dr. Refik Saydam'ı ziyaret etti. Eski arkadaş iki doktor iyi konuştular. Fakat istikbal konusunda bir aydınlık belirmedi. Aras, Cumhurbaşkanı tarafından kabulünü talep etti. Randevu hemen verilmediği gibi görüşme de, Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın sonradan kullanacağı kelimelerle «akislere yol açan bir kısalıkta» oldu. İnönü kuru bir dille konuştu. Herhalde Aras'ın arzuladığı «Türkiye'nin dış politikasını İnönü ile birlikte idare etme»nin ufukta bulunmadığı anlaşılıyordu.

Atatürk'ün eski Dışişleri Bakanı birkaç gün sonra Atatürk'ün eski Başbakanını görmeye gitti. Bayar ile Aras da iki eski arkadaş olduklarından dolayı bunun gayri tabii hiçbir tarafı yoktu. Zaten kimse de bunu yadırgamadı. Görüşmeler, sohbetler kâh Bayar'ın apartmanında, kâh Aras'ın oturduğu Bahçelievler'de, kâh başka arkadaş evlerinde devam etti. Memleket, parti işleri görüşülüyor, fakat ihtiyat hiçbir zaman elden bırakılmıyordu ve doğrusu istenilirse o sıralarda, yeni parti kurmak bir tarafa, ne yapılacağı bile bilinmiyordu.

Ama kendini zinde hisseden, bir bakıma kabı kabına sığamayan ve bir memleket görevi yapmanın iştiyakı içinde olan Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın CHP içindeki «küskünler kampı»na katılmasının o çevreye bir canlılık, bir taze hava getirdiği muhakkaktır.

Bu yazı dizisinin araştırmalarını yaparken Dr. Tevfik Rüştü Aras bana, kendisini daima, Bayar'a nazaran İnönü'ye daha yakın hissetmiş bulunduğunu açıkladı. Bayar'ı küçümsediği de hissediliyordu. Kanaatince İnönü ile hâlâ iyi anlaşabilirdi. «Bu, bir formasyon meselesidir» dedi ve devam etti :

«Bayar liberal burjuvadır. İsmet Paşa ve ben proleter olarak yetiştik.»

Bayar ile Aras'ın «formasyon»ları arasındaki bu fark DP' nin kurulması kararlaştırılıp da sıra yeni partinin programını hazırlamaya geldiğinde bütün kesinliği ile ortaya çıkacak

ve eski Dışişleri Bakanı eski Başbakanın partisine girmeyecektir.

Aras, Celâl Bayar'a başka ve özel bir sebepten daha dargındır. Atatürk'ün son zamanlarında Bayar, Aras ve Kaya ayrılmayacakları, birbirlerini bırakmayacakları hususunda karar almışlardır. Bu tabii, öyle yazılı, yeminli bir karar değildir. Bir nevi, manevi prensipler anlaşmasıdır. Aras ve Kaya, İnönü'nün talebi üzerine Celâl Bayar tarafından kabine dışı bırakılmalarını bir nevi ihanet saymışlardır. Dr. Tevfik Rüştü Aras hâlâ,

«Atatürk bizi Celâl Bayar'a emanet etmişti» der.

Buna rağmen, «İnönü'nün çevresi»nde kendisine bir yer olmadığını sezen eski Dışişleri Bakanı, Bayar'ın çevresine katılmaktan başka çaresi olmadığını da görüyordu. Aras o çevrede, Bayar'ın adı ve paravanası arkasında gerçek liderlik yapacağını düşünüyordu.

Yıllar geçer, savaş sürer ve savaşın sonu görünmeye başlarken Bahçelievler'deki toplantılar, görüşmeler de, sohbet olma vasıfları fazla değişmeksizin devam ediyordu. Celâl Bayar'ın çevresinde yeni simalar da görünür olmuştu. Bunların biri başka bir küskün, Refik Koraltan'dı.

Dr. Aras'ın Londra'dan geldiği sıralarda Refik Koraltan da Bursa Valiliğinden Ankara'ya, Meclise dönmüştü. Bursa' dan Başbakan Refik Saydam'a bir kısım ordu mensuplarının ekonomik alanda kullanılmasını tavsiye eden bir mektup yazmış, Başbakan bunu, «çizmeden yukarı çıkmak» sayıp kendisine alaylı bir cevap vermiş, bunun üzerine Koraltan da milletvekilliği isteyerek görevinden istifa etmişti. Parti, Koraltan'ın arzusunu uygun görmüş, Koraltan 1935'lerde ayrıldığı Meclise tekrar girmişti.

Bahçelievler'deki evin devamlı misafirleri arasında Dr. Aras'ın akrabası olan bir de genç milletvekili vardı ve Bayar onu yakından, o evde tanıyacaktı.

Genç adamın adı Adnan Menderes'ti.

1945'ler yaklaşırken, yani Milli Şef İsmet İnönü rejimin liberalleştirileceğini belli eden sözler söylerken ve basın, yürürlükteki bütün tahditlere rağmen ihtiyatlı adımlarla fikir özgürlüğü savaşına başlamışken CHP içinde gruplaşmalar görülüyordu. Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın inancı, baştan itibaren, savaşı demokrasilerle müttefikleri Sovyetler Birliği' nin kazanacağıydı. O itibarla, iç idare sisteminde ve dış po-

ıitikada kurulacak yeni dünya nizamına uygun değişikliklerin zamanı gelmişti. Eski Dışişleri Bakanı iç idarede istediği fikir özgürlüğünü Vatan'daki makalelerinde anlatıyordu. Buna mukabil dış politika hakkındaki yazılarını Tan'a yazıyordu. Vatan, demokrasilerden yanaydı ve Rusya'ya karşı güven duyguları beslemiyordu. Tan ise Türkiye'nin dış politikasında Sovyetler Birliği'ne doğru bir kaymayı öngörüyordu.

Tan, Sertel çifti tarafından yönetiliyordu ve yazar karı koca birçok polemiğe giriyorlardı. İçlerinden daha hırçın olanı Sabiha Sertel'di. Tan'ın değişik temayülde kimselerden müteşekkil bir yazı kadrosu vardı. O günlerin Tan koleksiyonlarını karıştıranlar Behice Boran ile Mahmut Baler'in, Esat Adil Müstecaplıoğlu ile Zeki Sporel'in, Muvaffak Şeref ile Hikmet Bil'in ve Aziz Nesin'in imzalarını yan yana görebilirler. Fakat gazetenin genel politikasını Serteller çiziyorlar, Aras da kendi ihtisas sahasında önemli işaretler veriyordu. Aras 1945'in ilkbaharında, Müttefikler Avrupa'da Nazileri fiilen pes ettirdikleri sırada şöyle yazıyordu :

«İnsanların gene talihi varmış ki hürriyet tahakküme, demokrasi otokrasiye bir defa daha galebe ediyor. Çok temenni edelim ki bu harbin sebepleri ve manası dünyaca anlaşılmış olsun.»

Bu yazının başlığı «Tarihten Alınacak Büyük Dersler» idi. Birkaç hafta sonra Aras'ın fikirlerini Zekeriya Sertel «Totaliter Rejimlere Müsaade Edilmeyecek» başlıklı başyazısında perçinliyordu. Bir hafta geçiyordu ve Aras tekrar bir yazı yazıyordu : «Moskova Büyükelçimizi Uğurlarken...» Bunda Rusya'yla kurmamız gereken ilişkilere dokunuluyordu.

Tan'ın ve Aras'ın dediği şuydu : Dünyada bundan böyle totaliter sistemlere müsaade edilmeyecek, kendilerini liberalleştirmeyen rejimler dışardan zorla liberalleştirilecektir. Onun için aklımızı başımıza almalıyız. Kuzeyimizde de artık, zafer kazanmış ve dünya kaderinde söz sahibi bir dev var. Ona göre davranmalıyız.

Aldıkları bu vaziyetten dolayı Sertellere çatanlar Peyami Safa, Nadir Nadi ve Falih Rıfkı Atay'dı. Vatan'da da Ahmet Emin Yalman Ruslarla yakınlaşma arzularını tenkit ediyordu.

CHP içinde ne liberalleşme, ne dış politikada değişiklik, hiçbir zaman basında olduğu derecede sivrilmiştir. Toprak Kanunu görüşmelerinin başladığı sırada bile «Celâl Bayar

ve arkadaşları» CHP'den ayrılmayı, başka bir parti kurup CHP'nin karşısına geçmeyi düşünmemektedirler. Hatta, idaredeki liberalleşme hareketini dahi kendileri yapmak arzusunu söylememektedirler. Meşhur «Dörtlü Takrir» hükümetten birtakım isteklerde bulunmakla yetinmektedir.

«Celâl Bayar ve arkadaşları» denilince, sonraki olayların tesiriyle akla Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü gelir. Halbuki bu dörtlü, 1942'lerden itibaren Dr. Aras'ın Bahçelievler'deki ikametgâhında sürüp giden görüşmelerin, sohbetlerin bir araya getirdiği bir gruptur. O tarihe kadar Bayar ile Menderes arasındaki ilişki aynı Meclisteki iki milletvekilinin birbirlerini başlarıyla selamlamalarından, çok çok el sıkışmalarından ibarettir. Bayar ne Başbakanlığında, ne de ondan önce Menderes hakkında iyi veya kötü bir şey düşünmüştür. Menderes hakkında bir şeyler düşünen Tevfik Rüştü Aras'tır.

Aras'ın bana anlattığına göre Atatürk, Tarım Bakanlarından hiçbir zaman memnun olmamıştır ve sık sık «Bana bir Tarım Bakanı bulamadınız» diye sızlanmıştır. Aras bu görev için «damadı» Adnan Menderes'i hazırlamaya çalışmıştır. Eğer Atatürk yaşamış bulunsaydı Aras, Menderes'i Tarım Bakanı yaptıracağından emindir. Buna mukabil bu çeşit bir düşünce o tarihlerde Celâl Bayar'ın aklının köşesinden bile geçmemiştir.

Adnan Menderes, Dr. Aras'ın tam damadı değildir. Eski Dışişleri Bakanının bir kızı bulunuyordu ve o da genç bir hariciyeciyle, Fatin Rüştü Zorlu ile evliydi. Fakat Menderes, Tevfik Rüştü'nün eşinin kardeşi kızı ile evlidir ve Aras ondan herkese, bu arada tanıştırdığı Bayar'a da «damadım» diye bahsetmektedir. Menderes'i sevmektedir, beğenmektedir, himaye etmektedir.

Adnan Menderes'in bir yakın arkadaşı vardır : Prof. Fuat Köprülü. Köprülü «küskünler kampı»na Menderes'in kolunda gelmiştir. Bayar onlarla daha sonra Meclisin lokantasının arkasındaki salonda, meşhur «merdivenaltı»nda veya dost toplantılarında görüşmüş, daha samimi hale gelmiştir. Beraber hareketler yapılması düşünüldüğünde ise Bayar, «bir denge kurmak» arzusuyla Koraltan'ı «Dörtler»in arasına sokacaktır. Bayar o günleri bana, bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında anlatırken şöyle demiştir :

«Aslında dört kişi değildik de, iki ikiliydik. Adnan Bey

Köprülü ile çok yakındı. Hep birlik halindeydiler. Ben de Koraltan'ı yanıma alırdım.»

Gerçi Refik Koraltan bütün teşebbüslerin kendisinden geldiği, «düşünen beyin»in kendisi olduğu, Bayar'ı bir parti kurmaya kendisinin ittiği, Adnan Menderes'i kendisinin bulup getirdiği, Menderes'in arkadaşı Köprülü'yü ise gözünün hiç tutmadığı, «Mademki istiyorsunuz...» diye rıza gösterdiği iddiasındadır, ama gerçekler ondan ziyade Celâl Bayar'ın anlattıklarına yakın düşmektedir.

CHP içinde muhalif bir davranışa geçenler, hatta eylemde bulunanlar 1945'lerde bu dört milletvekilinden ibaret değildir. İlk sesini yükseltmiş Hikmet Bayur vardır. Bayur o günlerin CHP'li «müfritler»i nezdinde tu kakadır. 1943'ten itibaren bütçe tenkitlerinin dozunu arttırdığında birçok milletvekilinin kendisiyle selamı sabahı kestikleri, hatta yüzüne bakmadıkları Bayur'un hatırındadır. Bunların kim olduğunu sorduğumda, aklına ilk gelen isimler olarak Atıf Esenbel'i, Muttalip Öker'i, Fikret Yüzatlı'yı saydı.

Fakat Hikmet Bayur bir «grup adamı» değildir ve Celâl Bayar ile arkadaşlarına fazla sokulmamaktadır. Aynı paralelde çalışmaktadırlar. Buna mukabil temasları azdır.

İsmi şimdi şaşırtacak bir başka milletvekili «Celâl Bayar ve arkadaşları»nın âdeta «beşinci»sidir. Bu, sonradan müfritlerin müfriti kesilecek Muhittin Baha Pars'tır. Muhittin Baha Pars, Bayar, Menderes ile, Köprülü ve Koraltan ile hemen hep beraberdir. Onun yazıhanesinde toplantılar yapılmaktadır. Görüşmelerde Pars aynı fikirleri savunmaktadır.

Muhittin Baha Pars Nisan 1945 başlarında CHP grubuna bir takrir verdi. Takririnde önemli meselelerin parti grubunda veya Meclis encümenlerinde görüşüldüğünü, halkın milletvekillerinin çalışmalarından haberdar bulunmadığını söylüyor, oradaki ve Meclisteki görüşmelerin basına daha geniş şekilde aksettirilmesini istiyordu. Bu, Bayar ile arkadaşlarının da arzusuydu. Fakat grubun «hükümetçi» üyeleri tekliften memnun kalmadılar. Muhittin Baha Pars'ın Bursa'da işlettiği bir havuz vardı. Onun pis olduğunu ileri süren bir soru önergesi bunlardan biri tarafından Sağlık Bakanına verildi. Pars zayıf yerinden yakalanmıştı. «Dörtlü Takrir»e sıra geldiğinde bunu imzalamayı reddetti. Zaten bir süre sonra da, «siyasi temayül»ü değişti!

Şaşırtıcı bir başka isim, Recep Peker'dir. 1945'lerde Peker, parti içi muhaliflerin önde gelenlerinden biridir ve me-

sela bütçeye kırmızı oy vermektedir. Hükümete muhalif hareketleri de Peker, kendini çok ortaya atmaksızın desteklemekte, teşvik etmektedir. Hikmet Bayur bunun bir örneğini pek güzel hatırlamaktadır.

Bayur Mecliste hükümeti sıkıştırmıştır. Bir bakan ile aralarında tartışma geçmiştir. Celsenin sonunda dışarı çıkılırken Recep Peker, Bayur'un yanına geliyor ve sırtını sıvazlayarak diyor ki :

«Aman, peşini bırakma!»

Recep Peker'in muhalifliği, bağcıyı dövmek arzusundan ziyade, üzümü yemek niyetinden doğmaktadır. O, Şükrü Saraçoğlu'nu beğenmemekte, Başbakanlığa onu layık görmemektedir. Tabii, layık gördüğü kimse bizzat kendisidir.

Bundan dolayıdır ki «inkılap dersleri» hocası ve devletçiliğin faziletlerini övmüş Peker parti içi muhalefetinde zaman zaman çelişmelere düşmektedir. Bu çelişmelerden biri hükümetin Şirketi Hayriyeyi satın alma kararının Mecliste kanunlaşması müzakerelerinde ortaya çıkar. Recep Peker o görüşmelerde bu kararın özel sermayeyi ürküteceğini, güvensizlik vereceğini söylemiş ve hükümete karşı gelmiştir. Hatta tasarının reddini de teklif etmiştir, fakat Meclis teklifine uymamıştır.

Peker 1945 Ocağında cereyan eden bu olayı takiben mayısta, 1945 bütçesine de kırmızı oy verecek, fakat kendisinin «Celâl Bayar ve arkadaşları» ile karıştırılmaması için kürsüye gelip bunun sebeplerini açıklayacaktır.

Peker, CHP içinde Başbakanlığa oynamaktadır.

VI

8 Mayıs 1945 Salı günü bütün dünya gazeteleri gibi Türk gazeteleri de manşetlerinde bir haberi en büyük puntolarıyla vermektedirler : Avrupa'da harp bitti!

Almanya teslim olmuştur.

1945'in başından itibaren Türkiye, belki fazla tehlikesi olmayan, ama heyecan taşıyan günler geçirmiştir. Tatile girmiş bulunan Meclis 5 Martta toplanacakken 20 Şubatta Meclis Başkanı Abdülhalik Renda «Anayasanın 19. maddesi gereğince» genel kurulu 23 Şubat için toplantıya çağırmıştır. Üs-

telik davet, gündem ve toplantı konusu hakkında bir açıklamada bulunulmaksızın yapılmıştır.

O gün Meclis, oybirliğiyle Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti. Birleşmiş Milletler Beyannamesine katıldık. San Francisco'ya da gidilecektir. Ertesi gün, 24 Şubatta, Washington'da Türkiye maslahatgüzarı Birleşmiş Milletlere iştirak vesikasını imzaladı.

Aynı gün Ankara'da ise, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Steinhardt arasında «Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması» imzalanıyordu. Artık hukuken savaşın Müttefikler cephesindeydik. San Francisco'ya alınmayacak olanlar arasından çıkmıştık. Bunlar Arjantin, Portekiz, İspanya, İsveç ve İsviçre idi. 6 Martta da San Francisco'ya resmen davet edildik.

Buna rağmen on beş gün kadar sonra, 21 Mart 1945'te Anadolu Ajansı şu tebliği veriyordu :

«Sovyetler Birliği Halk Hariciye Komiseri Bay Molotof, Sovyet Hükümetinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1935'te aktedilen ve müddeti 1945 senesi Kasım ayının 7'sinde bitecek olan Türk - Sovyet antlaşmasını, iki taraf dostluk münasebetlerinin devam ettirilmesi bakımından değerini takdir etmekle beraber, 2. Cihan Harbi esnasında husule gelen derin değişikliklerden dolayı bu antlaşmanın yeni şartlara uygun bulunmadığı ve ciddi surette iyileştirilmeye muhtaç bulunduğu cihetle hükümetinin 7 Kasım 1935 tarihli protokol ahkâmı mucibince mezkûr antlaşmanın feshi hususundaki arzusunu Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Bay Selim Sarper'e bildirmiştir.»

İnönü'nün tahminleri böylece, bir defa daha gerçekleşiyordu. Savaştan zaferle çıkacak ve Müttefiklerini sıkıştırmak durumunda bulunacak bir Rusya'nın, Türkiye üzerinde muhakkak ciddi talepleri olacaktı. Boğazlar, Kremlin için önemini bütün kuvvetiyle muhafaza ediyordu. Fakat Türkiye'nin, sadece hukuken dahi olsa Müttefiklerin safında olması ve Birleşmiş Milletler üyesi sıfatını taşıması Rusya'ya karşı ilk direnme köprüsünü teşkil edecekti.

Milli Şefin dış politikada gemisini gene son derece maharetle yönetmiş olduğu, kararını tam zamanında ve ateş Türkiye'yi yakmak kudretini kaybettiğinde verdiği anlaşılıyordu.

Bundan dolayıdır ki Türkiye, 1945'in Mayısında, Müttefiklerin Avrupa'daki zaferini, âdeta Milli Şef İsmet İnönü'nün bir zaferi olarak karşıladı ve kutladı.

Belki de İnönü'yü yanıltan, sonra da uyutan bu oldu ya...

10 Mayısta İstanbul halkı adına Vali Dr. Lütfi Kırdar Milli Şefe *«Bu haileden Türk milleti burnu kanamadan ve Türk vatanı da her türlü haraplıktan masun olarak kurtuldu»* diye şükran telgrafı çekiyordu.

Bunu her ilde, her ilçede yapılan toplantılar, çekilen telgraflar takip etti. Mecliste, Meclisin minnet ve şükranlarının İsmet İnönü'ye bildirilmesi önergesi alkışlarla, coşkun tezahürat arasında ve ittifakla kabul ediliyordu. İnönü, Meclise cevabında şöyle dedi:

«Memleketin iyi ve doğru istikametlerde idaresi ve ilerletilmesi ancak milletimizin tek ve hakiki temsilcisi olan BMM'nin eseri olabilir.»

İsmet Paşa tıpkı İnönü savaşlarından sonra, Atatürk tarafından «Milletimizin makûs talihini yendi»ğinden ötürü tebrik edilirken veya Lozan dönüşünde olduğu kadar, hatta o devirlerden de fazla bir prestij noktasındaydı.

Daha doğrusu, İsmet Paşa kendisini öyle hissediyordu. Türkiye savaş vermemişti ama, İsmet İnönü tam altı yıl süren bir savaş vermişti ve onun zaferi, Türk halkının burnunun kanamamış, Türk vatanının yanmamış olmasıydı.

Başında böyle bir haleyle Türkiye'yi barışta da arzuladığı demokratik rejim idealine tehlikesizce, fazla sarsıntıya meydan vermeksizin götürebileceğine samimiyetle inanıyordu.

Bundan dolayıdır ki demokrasi yolundaki çok önemli kilometre taşlarından birini o Mayısın 19'unda, gençliğe hitabesinde koydu. Cumhurbaşkanının 19 Mayıs 1945'te açıktan söylediği şuydu:

«Memleketimizin siyasi idaresi cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.»

Milli Şef devam ediyordu:

«Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp eriştirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi

ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir.»

Yeşil ışık herkesin göreceği, fark edeceği bir parlaklık almıştı.

Olayların burasında, Çankaya'nın kapalı kapıları arkasında geçmiş bir konuşmayı anlatmanın faydası vardır. İnönü açıktan böyle konuşurken kendisine içten hangi fikirler, nasıl bir niyet ve temayül hâkimdi?

1945'in başlarından itibaren bir genç ilim adamı İsmet İnönü'nün yanında boy göstermektedir. Bu, Hukuk Profesörü Nihat Erim'dir. Erim, Cumhurbaşkanının arzusuyla ara seçimlerinde memleketi Kocaeli'nden aday olacak ve milletvekili seçilerek Meclise de girecektir. 1945'in Mayısında genç ilim adamı henüz Dışişleri Bakanlığının Hukuk Müşaviridir ve İnönü onunla bilhassa San Francisco toplantısı konusunu sık sık görüşmektedir. Görüşmeler artık bu hududun da ötesine taşmaktadır ve Milli Şef, Nihat Erim'e açılmaktadır.

19 Mayıs nutkunu takiben Erim, Çankaya Köşkündedir. İnönü kendisini davet etmiştir. Nutku hakkında ne düşündüğünü öğrenmek ister. Bunu öğrendikten sonra İsmet Paşa —Nihat Erim'in o akşam, evine döndüğü zaman tuttuğu notlarına göre— şöyle der:

«Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmıştır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz.»

İnönü elini, yanında oturan Erim'in dizine acıtırcasına vurur ve devam eder.

«Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.»

İşte, 1945'in Mayıs ayında Çankaya'nın kapalı kapıları arkasında konuşulan buydu ve o mayıs ayında, hatta bu sözlerin söylendiği günlerde eski Taşhan'daki BMM binasında alışılmamış kıyametler kopuyordu.

Adnan Menderes'in özel dikkatle hatırladığı ilk 14 Mayıs, 14 Mayıs 1945 olmalıdır. O gün Mecliste meşhur Toprak Kanununun müzakeresine başlandı. Adnan Menderes hükümet tasarısını inceleyen encümenin —yani komisyonun— mazbata muharririydi —yani sözcüsüydü—. İsmi kamuoyunca hemen hiç bilinmiyordu. Hatta Meclis çevrelerinde bile fazla tanınmıyordu. Herhalde değeri ve meziyetleri herkesin meçhulüydü.

Toprak Kanunu, kanun olarak Türkiye'ye bir şey getirmedi ama, Toprak Kanununun müzakeresi Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıklarının önüne çıkardı.

Türkiye tek partili rejimden çok partili rejime geçerken CHP iktidarının birtakım devrimci hareketlere giriştiğini anlatmıştım. İlk eğitim seferberliği gibi... Toprak Kanunu da bunların bir diğeriydi. Memleketteki toprak dağılımında görülen adaletsizlikler, alınacak tedbirlerle önlenecekti. Hiç kimsenin beş bin dönümden fazla arazisi bulunamayacak, bunun üstündeki topraklar kamulaştırılacaktı.

Fakat hedef, sadece toprak dağılımını ayarlamak değildi. Hükümetin tasarısı komisyona gittiğinde orada verilen bilgiye göre başka bazı projeler de hazırlanıyordu. Çiftçi bilgisinin arttırılması, çalışma vasıtalarının çoğaltılması, ucuz ve kolay kredi verilmesi, toplu köylerde «şirin ve sıhhi evler» kurulması, sağlığın korunması tarzında... Bunların tümü köylünün kalkınmasını sağlayacaktı. Sosyal adalet düşünceleri de tasarının ruhu içinde bulunuyordu.

Toprak Kanunu ağa ve eşraf partisi CHP'de tabii çok fena karşılandı. Büyük toprak sahipleri o tarihte Meclise temsilciler göndermiyorlardı. Bizzat kendileri Meclisteydiler. Bunlar derhal bir karşı hareket tertiplediler. Başlarında Emin Sazak ile Adnan Menderes vardı. Menderes, toprak ağalarının kurmayıydı. Sazak ise kesenin ağzını açmıştı. Hedef, kanunu o hale getirmek, öylesine dejenere etmekti ki, çıksa bile tatbik kabiliyeti bulunmasın, yahut uygulaması büyük toprak sahiplerine zarar vermesin. Buna mukabil hükümet ve bilhassa Şükrü Saraçoğlu bunu, cumhuriyetin temel taşlarından biri olacak gözüyle görüyorlardı.

14 Mayıs 1945'te celse heyecanlı bir hava içinde açıldı. Meselenin önemi biliniyordu. Büyük toprak sahipleri, milletvekilleri arasında kuvvetli bir kulis işletmişlerdi. Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu kürsüye gelip kanunu anlattı. Hatipoğlu yıllar sonra, ortanın solunu fazla sol bularak CHP'yi terk edecektir.

Hatipoğlu'nu Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan takip etti. Müstakil Grubu bir şeye benzetmek gerekirse şöyle söylemek lazımdır: Bazı komünist ülkelerde Komünist Partinin dışında da partiler vardır. Mesela Bulgaristan'da, mesela Polonya'da, mesela Çekoslovakya'da... Bunlar Komünist Partiye nispetle neyse, Müstakil Grup da CHP'ye oydu. Yani, göstermelik bir kuruluş. Zaten Müstakil Grubun tebliğleri Ulus'ta yayımlanırdı!

Ali Rana Tarhan kanunu kuvvetle tuttu.

«Kamutay bugün, günlük olayların üstünde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu bir inkılap savaşı içindedir» dedi.

Milletvekilleri şahısları adına konuşmaya başladıklarında ağaların kullandıkları taktik suyun üstünde belirdi. Kanunun prensiplerine, gayesine herkes «yüreğinin bütün samimiyetiyle» taraftardı. Taraftar olmasına taraftardı da, işte birtakım «kusurlar» vardı, onlar düzeltilmeliydi!

Refik Koraltan, «Değer bedeli verilsin» diyordu. Halil Menteşe şu tezi ileri sürüyordu:

«Büyük çiftlikler hemen hemen tasfiye edilmiş haldedir. Zayıf sebeplerle mülkiyet rejimini rahnedar etmek çok tehlikelidir.»

Hamdi Şarlan, *«Tasarı çok güzel esaslar ihtiva etmekle beraber...»* diye başlıyordu. Mardin Milletvekili Lütfi Ülkümen, *«Ne sınıf mücadelesi, ne de büyük bir içtimai dert halinde topraksızlar meselesi olmayan memleketimizde...»* dedikten sonra tedbirleri zaten kendilerinin, daha insani düşüncelerle aldıklarını söylüyordu. Naci Özdemir'e göre, *«Benim malım»* dediği ne varsa, bu kanun *«Hayır, senin malın değildir»* diyordu.

Görüşmelerin komik unsurunu Emin Sazak veriyordu:

«Bizde topraksızlık nispeti bütün memleketlerden azdır. Biraz alafranga söyleyeceğim: Memleketimiz kendiliğinden sosyalize olmuştur» der demez herkes kahkahayı basıyordu.

Menderes, kendisini işte bu cümbüş içinde gösterdi. Müzakerelerin ikinci gününde, sıra kendisine geldiğinde, elinde büyük bir dosya olduğu halde kürsüye çıktı ve hazırladığı konuşmayı okumaya başladı. Meclis ilgiyle dinliyordu. Bu arada, dışarıda bulunan bazı milletvekillerinin içeriye girip yerlerini aldıkları görüldü.

Menderes uzun konuştu. Kürsüye hâkimiyeti dikkati çekiyordu. Dosyasını da herkesten iyi biliyordu. Sözlerinin sonunda tasarının geçici komisyona iadesini istedi. Aynı zamanda komisyon sözcülüğünden de istifa etti. Hazırladığı taktiği uyguluyordu. Komisyon sözcülüğüne Cafer Tüzel getirildi.

Toprak Kanununun müzakeresi, araya bütçe görüşmesi girerek böyle bir hava içinde cereyan etti. Kısa zamanda bütün figüranlar ortadan çekildiler ve yerlerini başaktöre, Adnan Menderes'e verdiler. Menderes, tasarının savunucularından çoğunu ezdi. Hele Sedat Çumralı ile giriştiği ve sonunda rakibine, komisyon raporunu okumadan imzaladığını itiraf ettirdiği tartışma onun polemikte de gayet mahir olduğunu ispatladı. Âdeta kavgaya dönen başka bir tartışmayı da eski arkadaşı Alaeddin Tiritoğlu ile yaptı. Menderes ve Tiritoğlu daha birkaç yıl önce İsmet Paşaya ve Şükrü Saraçoğlu'na şirin görünüp bir bakanlık alabilmek için Mecliste iki adamın yolunu beklerlerdi. Şimdi, Tiritoğlu hükümetin yanında yer alarak o gayesine erişmek istiyordu. Menderes ise ipleri koparma tarafına sapmıştı.

Tiritoğlu, Menderes'in, kanun tasarısının komisyonda aylarca ve Meclise intikalinden sonra da bir gün resmi sözcüsü olduğunu hatırlatarak kendisini şöyle suçladı:

«Bu sayın arkadaş üç ay komisyonda kanunu işlemez hale getirmek için ince ve zarif zekâsını kullandıktan sonra son defa başbakanın 17. madde hakkındaki mütalaası üzerine bir usul meselesi ele aldı ve tasarının işler hale gelmesini istemedi.»

Tasarının ruhu, gerçekten bu 17. madde idi. Zaten görüşmelerin en uzun ve en heyecanlı kısmı o madde ele alındığında geçti. Menderes «ince ve zarif zekâ»sıyla öyle kelime oyunlarına girişmişti ki, hükümetin arzusu üzerine o maddenin yeniden kaleme alınıp Meclise teklif edilmesi gerekti. Tadil teklifini üç yüzden fazla milletvekili imzalamıştı. Menderes kürsüden onları şiddetle suçlayınca kendisine cevabı Başbakan Saraçoğlu verdi. Menderes, komisyonu meşhur ta-

birle «uyutmuş» idi. Tadil teklifinin taraftarları bunun, «Meclisin müşterek ruhunun harekete gelmesi» olduğunu söylediler.

Saraçoğlu nihayet, olup bitenleri olduğu gibi anlattı.

Komisyona gitmişti, 17. maddenin müzakeresi sırasında. Söz istemişti. Önce, konuşması kabul edilmişti. Sonra, Menderes itiraz etmişti. Nihayet, Başbakan konuşmuştu. Orada beraber çalışmışlar, metin üzerinde mutabık kalmışlardı. Birbirlerini tebrik etmişlerdi. Kahveler içilmişti. Fakat karşı tarafın neşesi bir hafta sürmüştü. Bir hafta sonra, aralarında Menderes ile Sazak'ın da bulunduğu yedi kişilik bir milletvekili grubu Başbakanlığa gelmişti. Hepsi ayrı şeyler istemişlerdi. Saraçoğlu onlara şöyle demişti :

«Bunları kabul edersek Toprak Kanunu kalmaz!»

Başbakan şu açıklamayı yaptı :

«Adnan Menderes yerleşmiş ameleye toprak verdirtmemek için çok çalıştı. Emin Sazak ise kanunun portesini hiç anlayamamıştı.»

Babacan Sazak o gün Başbakanlıkta «Eyvah, yandık!» demiş, gene herkesi güldürmüştü. Başbakan da demişti ki :

«Mademki ben size bir şey veremiyorum, hep beraber gidelim, Karpiç'te bir yemek yedireyim, vermiş olacağım şey bir ziyafetten ibaret kalsın.»

Saraçoğlu açıklamasını yaparken şunu söyledi :

«Ayrıldığımız sırada 17. madde onlar tarafından şöyle anlaşılıyordu : Tarım işçisine toprak verilecek, üstünde çalışan işçiye behemal verilecek, topraksız olan ve toprağı yetmeyen çiftçilere de, bu çiftçi ortakçı olsun, işçi olsun, verilecek.»

Menderes, altı arkadaşıyla birlikte demişti ki :

«Bir tek maddenin bir tek fıkrası müstesna, kanunda tamamıyla mutabıkım.»

Halbuki, Saraçoğlu'nun yanından ayrılıp Meclise döner dönmez Çakırbeyli Çiftliğinin sahibi Adnan Menderes yeni tertipler işletmiştir. Fıkradaki «yerleşmiş» kelimesinden türlü manalar çıkarttırmış, kanunu gene dejenere etmenin yollarını aramıştır. Bunun üzerine değişmeyecek ve açık bir 17. madde, tadil teklifi olarak üç yüz imzayla getirilmiştir.

İşte DP'nin, «fakir fıkara partisi»nin müstakbel lideri Adnan Menderes'in, engellemek için o kadar cansiperane gayret sarfettiği meşhur 17. maddenin Meclisçe kabul edilen nihai metni :

«Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi o bölgede 39. madde gereğince dağıtıma esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. madde hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında da bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.»

1945'in o meşhur ve tarihi mayıs ayında Toprak Kanununun görüşmeleri arasına bütçe müzakeresinin girdiğini söylemiştim. Yedi aylık bütçenin Mecliste ele alınması genel kurulu bir anda Birinci Meclisin havasına soktu. Rahat ve sert tenkitler yapılıyor, milletvekilleri memleketin dertlerini dile getiriyorlardı. Daha önemlisi, bu tarz konuşmaları eski alışkanlıklarının sonucu önlemek isteyen veya kınayan «müfritler»i Milli Şefin aldığı ve son 19 Mayıs nutkunda üstüne bir defa daha bastığı tutumuyla birdenbire pek «mutedilleşivermiş» olan arkadaşları tersliyorlar, azarlıyorlar, özgürlüğün savunmasını yapıyorlardı.

Toprak Kanununda bir «Ağalar ve eşraf koalisyonu», muhalif grup olarak kendini hissettirmişti. Çakırbeyli Çiftliğinin sahibi Adnan Menderes o koalisyonun ruhu olmuş, fakat Celâl Bayar tartışmaların dışında kalmıştı. Hiçbir vaziyet takınmamıştı.

Bütçe görüşmelerinde ise başka bir durum ortaya çıktı. Daha ilk günden, muhalif sözcü olan Hikmet Bayur, Feridun Fikri Düşünsel, Emin Sazak kendilerini gösterdiler. Menderes de konuştu ve tenkitler yaptı. Bayur, açıktan, hükümetin çekilmesini istiyordu ve bu CHP için yeni bir havaydı. Gerçi tenkitler en fazla savaş sıkıntıları, ihtikâr, karaborsa üzerineydi ama, söz alanlar sert konuşuyorlardı. İsmail Sabuncu, İktisat Bakanlığını tam iki buçuk saat tenkit etti. Kürsüye en fazla çıkan ve en çok tenkit yapanlardan biri F. Fikri Düşünsel'di.

«Evvela yağ davası. Yağ, yağ, yağ. Malumunuz, bugünün en büyük derdi bu yağ meselesidir» diyordu.

Mayısın sonunda, 29 Mayısta, sıra bütçenin oylamasına geldiğinde 7 muhalif oy çıktı. Bunlar şu milletvekillerine ait-

tir: Bayar, Menderes, Koraltan, Köprülü, Sazak, Bayur, Peker.

Kırmızı oy verenlerin arasında o gün, sadece Recep Peker kendisini açıkladı ve kürsüye gelerek niçin muhalif oy kullandığını bildirdi. İki «tali sebep»i vardı: Hükümetin zeytinyağı politikası ve Ticaret Bakanının Toprak Ofis hakkındaki bir murakabe raporunu örtbas etme gayreti.

Ama CHP içinde başbakanlığa oynayan eski Genel Sekreter şu sözleri söylemekten kendini alamadı:

«Hükümeti terkip eden unsurların heyeti mecmuasının vücuda getirdiği kabinenin, bugün devletin içinde bulunduğu iç, dış, ekonomik güçlerin heyeti mecmuasını iyi kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde iman yoktur.»

Celâl Bayar, Çiftehavuzlar'daki evinde yaptığımız konuşmalarda Recep Peker'in o zamanki bu açıklamasını şöyle değerlendirdi:

«Bizimle birlik olmadığını göstermek istiyordu.»

İzah gerçektir. Peker, sadece iç, dış ve ekonomik güçlükler değil, başlayan yeni özgür siyaset hayatı içinde muhaliflerle de en başarılı şekilde uğraşabilecek kimsenin kendisi olduğunu bilhassa Milli Şefe göstermenin çabasındaydı.

Meclis, bütçeyi tamamlayıp Toprak Kanunu tasarısını tekrar ele aldığında iktidar cephesinde şaşırtıcı iki olay cereyan etti. Bunların biri hükümet, diğeri parti bünyesinde oldu. Olayların manasını anlamak için İnönü'nün o günler Çankaya'da veya Mecliste, yahut partide faal bir şekilde çalıştığını, işleri bizzat eline aldığını bilmek gerekir.

VII

Bütçe oylamasından iki gün sonra, 31 Mayısta, fazla tenkide uğramış Bakanlardan Celâl Sait Siren, Ticaret Bakanlığından alındı ve yerine Raif Karadeniz getirildi. Halbuki o zamana kadar âdet, hücuma uğramış bakanların daha sıkı tutulması ve gürültüye pabuç bırakılmayacağının yaramaz milletvekillerine gösterilmesiydi.

Parti içinde önce, Genel Sekreterlik makamında değişiklik oldu. Memduh Şevket Esendal çekildi. Nafi Atuf Kansu vekâleten onun yerine getirildi. Bunu, İnönü'nün isteği üzerine alınan bir karar takip etti. CHP Genel Baskan Vekili

Şükrü Saraçoğlu'nun imzasıyla 7 Haziranda yayımlanan bir tebliğde şöyle deniliyordu:

«Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sıvas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekillikleri için Haziranın 17. Pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde partimiz merkezi tarafından aday gösterilmemesine Genel Başkanlık Divanında karar verilmiş bulunmaktadır.

Keyfiyeti ilan ederim.»

Bu bombanın o günlerde yarattığı heyecanı iyi hatırlarım. İstanbul ve bilhassa Bâbıâli bir anda yerinden oynadı. Ne oluyordu? Rejimin liberalleşmesi konusunda şimdiye kadar sadece laf platformunda gelişme görülmüştü. Her şey eskisi gibiydi, ancak söz özgürlüğünü kısıtlayan ve— oldukları gibi yerlerinde kalan— kanuni tahditler uygulanmıyordu. Saraçoğlu'nun tebliği ise işi fiiliyata döküyordu.

En fazla şaşıranlar ikinci seçmenler oldu. Bunların hepsi CHP'li idiler. CHP tarafından seçilmişlerdi. Parti merkezince aday gösterilmeyeceğine göre partili adaylar da, partisizler de seçimlerde kendilerinden oy isteyeceklerdi. Haydi, partili adaylar arasında bir seçme yapsınlar. Ama acaba partisiz adaylara da, isterlerse, oy vermekte serbest miydiler?

Temayül, böyle bir davranışın particilik fikrine uymayacağı merkezindeydi. Fakat Başkanlık Divanı hiçbir talimat vermedi. Aslına bakılırsa, o seçimlere katılan adaylar da daha ziyade partililer oldu.

Buna rağmen seçim havası çok canlı, ateşli, hatta eğlenceli geçti. Ciddi adaylar bulunduğu gibi adaylıkları şaka görünüşü taşıyanlar da vardı. Beyannameler bastırılıyor, nutuklar veriliyor, propagandalar yapılıyordu. Bir doktor dört ilden adaylığını koydu ve otomobille bu dört ili, Sıvas'ı, Kocaeli'ni, Zonguldak'ı, Çorum'u dolaşmaya koyuldu.

Zonguldak adaylarından biri de Dr. Tevfik Rüştü Aras idi.

Dr. Tevfik Rüştü Aras Ankara'daki, çekirdeği Celâl Bayar olan bir muhalif grubun içindeydi. Hatta kendisini o grubun gerçek ruhu, beyni sayıyordu. Fakat Mecliste olmamasının büyük handikap teşkil ettiğini görüyordu. Memleket süratle çok partili sisteme gidiyordu. Manzara, ikinci partinin Meclis içinden çıkacağını belli ediyordu. Çankaya'dan ve CHP Başkanlık Divanından sızan haberler böyleydi.

Eski Dışişleri Bakanı ancak Meclise girmek suretiyle hukuki statüsünü de duruma uygun hale getirebileceğini biliyordu. Zonguldak işçi muhitiydi. Eee, kendisi de soldaydı. O halde en uygun seçim bölgesi Zonguldak olacaktı.

Tuhaftır, yıllar sonra da ortanın solcusu Bülent Ecevit kendisine bir seçim bölgesi aradığında aynı Zonguldak'ı bulacaktır.

Bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında Aras bana, seçimden önce yaptığı bir «iskandil»i anlattı. Büyük bir çoğunluk gibi o da, Saraçoğlu'nun tebliğine rağmen CHP merkezinin ipleri elinden bırakmayacağına inanıyordu. Resmen aday gösterilmemekle beraber merkez, ikinci seçmenlerin kulaklarına kime oy vermeleri gerektiğini fısıldayacaktı. O itibarla Aras yüksek CHP makamlarından, kendi adaylığının nasıl karşılanacağını öğrenmek istedi. Kesin bir bilgi alamadı.

Bu sırada Bayar ile yakın teması devam ediyordu. Onunla ve Menderes ile istişarede bulundu. Bayar kendisine şöyle dedi :

«Bu intihaba iştirakte kazanmak ihtimali mevcut olmadığını anlıyorum. Fakat ne olur, bir maç kaybetmiş olursun.»

Gerçekten de Aras maçı kaybetti ve kendisinin, CHP nezdinde hâlâ bir «istenmeyen adam» olduğu inancıyla başkente döndü.

Başkentte ise dört adam bir hazırlığın içindeydiler. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan dağınık manzara gösteren hareketlerinin artık derli toplu hale sokulması zamanının geldiği inancındaydılar. Siyasi hava da müsaitti. Parti içinde rejimin liberalleştirilmesi için bir çıkışa geçebilirlerdi. Bunun bir tehlikesi kalmamıştı. Hükümetten ve partiden yapacakları talepler zaten basında artık her gün yapılıyordu. Hatta haziranın başında bir ikinci partinin lafı gazetelere geçmişti. 2 Haziranda, Aras ile ideal birliği içinde görünen Sertellerin Tan'ında «Ankara'da Siyasi Hava» başlığı altında şu ikinci başlıklar okunuyordu :

«Bir Demokrat Partisi kurulması için teşebbüse girişildiği haberi henüz teeyyüt etmedi —Partinin Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın reisliğinde kurulacağı şayiasının aslı yok—. Yalnız Ankara'da, yeni bir muhalefet partisinin iyi karşılanacağı söylenmektedir.»

Bunu, ikinci partinin Meclis içinden mi, dışından mı çıkacağı tahminleri takip ediyordu. Ertesi gün ise, Tan, Dr. Aras'ın bir tekzibini yayımlıyordu :

«Malumatım yok. Malumatım olmadığınıa göre böyle bir partinin kurucularından da olamam.»

Nasıl, Dr. Aras'ın Meclis içine kapağı atabilmek arzusuna bu hava yol açmışsa, geleceğin «Dört Kurucusu»nu ve bilhassa Celâl Bayar'ı «Dörtlü Takrir»lerini gecikmeden vermeye aynı hava ve Dr. Aras'ın başkanlığı söylentileri itmiştir.

1945 Haziranının 11. günü CHP Genel İdare Kurulu son derece önemli bir toplantı yapıyordu. Toplantının önemini şuradan anlamak kabildi ki başkanlık mevkiinde bizzat Genel Başkan İsmet İnönü vardı.

Türkiye'de gazeteler 12 Haziran günü, ancak böyle bir toplantı yapıldığının haberini vermekle yetindiler. Şimdiye kadar hiç kimse o toplantının üzerindeki örtüyü kaldırmayı düşünmedi. Halbuki toplantıda görüşülenler rejimin kaderiyle ilgiliydi. Orada bir karara varılıyordu : Türkiye için çok partili sisteme geçmek zamanı gelmiştir ve ikinci partinin Celâl Bayar ile arkadaşları tarafından kurulması iyi olacaktır.

CHP Genel İdare Kurulunun toplantısının konusu gruba verilmiş olan ve bir gün sonraki grup toplantısında konuşulacak olan bir takrirdi. Takririn altında dört imza vardı : Celâl Bayar - Refik Koraltan - Adnan Menderes - Fuat Köprülü. Bu dört CHP'li milletvekili bazı kanunların tadilini ve CHP tüzüğünde birtakım değişiklikler yapılmasını istiyorlardı. İstekler, memlekette esen yeni liberalleşme havasının paralelindeydi.

İsmet İnönü CHP Genel İdare Kurulunun toplantısında birkaç ayrı temayül sezdi. Başbakan ve CHP Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu meselenin örtbas edilebileceği, takririn, sahiplerine geri aldırılabileceği görüşündeydi. CHP zaten rejimi liberalleştirmenin yolu üzerindeydi. Buna, kendisi devam edecekti.

Başka bir görüş, «Dörtler»in Parti içinde hizip teşkil ettikleri, buna müsamaha gösterilmemesi merkezindeydi. Eski usullerle bu yeni ses susturulmalıydı.

İnönü herkesi dinledikten sonra konuştu. «Dörtlü Takrir»e o, arkadaşlarından farklı teşhis koymuştu. Gerçi takriri imzalayan dört CHP'li milletvekili genel prensiplerde par-

tinin tezleriyle bağdaşmayan şeyler söylemiyorlardı. Ama anlaşılıyordu ki bir muhalefet yapmak arzuları vardı. CHP Genel Başkanı dedi ki :

«Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler...»

İnönü'nün aklında çoktan, rejimin liberalleştirilmesinin bir noktaya mutlaka gelinmesini gerektireceği hususu vardı. O nokta, başka bir partinin CHP karşısında kurulması noktasıydı. İşte, devrimlerin ve cumhuriyetin korunması bakımından kendilerine güvenilebilecek «dört arkadaş» bir harekete girişmişlerdi. Yapılacak şey bu hareketin bir yeni partiye dönüşümüydü. Muhalif olarak Celâl Bayar ve arkadaşlarından iyisi mi bulunacaktı?

Gerçi bugün dahi «Dörtlü Takrir»in dört imza sahibinden hayatta bulunanlar, o günkü gayelerinin «Parti içinde reform»dan ileri olmadığını söylemektedirler ve ancak takrirleri reddedildiğinde «başka alternatifler»i düşündüklerini ileri sürmektedirler ama hepsi de, Milli Şefin yüreğindeki arzuyu bilmekteydiler. Nasıl bilmezlerdi ki Celâl Bayar, bir parti kurması için açıktan teşvik edilmiştir.

Bu hususta Kâzım Özalp'ın, bir araştırma için kendisiyle görüşen yazar Sabahattin Selek'e anlattıkları ilgi çekicidir. Özalp o tarihte CHP Grubu Başkan Vekiliydi. Hem İnönü'nün, hem Bayar'ın eski ve iyi arkadaşıydı. Özalp'ın açıklamalarına göre İnönü kendisine defalarla, Bayar'ın muhalefet partisini kurmasını arzuladığını bildirmiş, bunu Bayar'a duyurmasını talep etmiştir. Bayar her defasında kendisinin mazur görülmesini istemiş, böyle bir hareketi düşünmediği cevabını vermiştir. İnönü ısrarından caymamış, konuyu takip etmiş, Özalp'a, «Ne oldu? Yapacak mı?» diye sormuştur. Özalp bu ısrarları da Bayar'a nakletmiş, fakat onun açık muvafakatını alamamıştır.

Bu yazı dizisinin araştırmaları yapılırken mesele İnönü'ye de, Bayar'a da sorulmuştur. İkisi de Özalp'ın bu kadar kesin bir «demarş» yaptığını hatırlamamaktadırlar. Fakat İnönü, muhalefet partisini Bayar'ın kurmasını istediğini, onu teşvike çalıştığını saklamamıştır. Bayar da, kendisine ısrarlarda bulunulduğunu bildirmiştir.

Bayar'a yeni parti konusunda ısrar edenlerden biri de Refik Koraltan'dır. Koraltan'ın bana anlattığına göre ken-

disi, Ahmet Hamdi Başar ile birlikte Şişli'de bir ahbap evinde Celâl Bayar'ı görmüştür. Bayar'a bir parti kurmasının zamanı geldiğini söylemiştir. Bayar, İsmet Paşaya karşı çıkmayacağı cevabını vermiş, muhatapları ısrar edince :

«Canım, benden ne istiyorsunuz?» diye sormuştur.

Koraltan ile Başar,

«Halk bunu sizden bekliyor» demişlerdir.

Bayar, ısrarlar karşısında tutumunu şöyle izah etmektedir :

«Ben, tabiatım icabı, kafamdaki iş pişinceye kadar bunu açığa vurmam. Parti kurmak konusunda da böyle davranmış olacağım...»

Herhalde gerçek şudur ki «Dörtlü Takrir» verildiği zaman Bayar ve arkadaşları bir muhalefet partisinin kurulmasını Cumhurbaşkanının istediğini ve bunun için kendilerine güvendiğini bilmekteydiler. İşi başkasına kaptırmamak arzusu da davranışlarında rol oynamıştır.

Nitekim Hikmet Bayur'un «Beşinci»likten atlatılma tarzı bunu ispatlamaktadır.

Hikmet Bayur'a bir gün Celâl Bayar tarafından telefon ediliyor. Bayar diyor ki,

«Biz arkadaşlarla bir aradayız. Önemli bir mesele var. İsterseniz biz size gelelim. İsterseniz, siz buyurunuz. Görüşelim.»

Bayur «Ben gelirim» diyor ve kalkıp, Celâl Bayar'ın o sırada oturmakta olduğu, Meşrutiyet Caddesinin köşesindeki Alevok Apartmanına gidiyor. Bayar, Menderes, Köprülü oradadırlar. Hikmet Bayur, Koraltan'ın da bulunup bulunmadığını şimdi hatırlamamaktadır.

Bayar ve arkadaşları CHP grubuna verilmek üzere bir takrir hazırladıklarını söylüyorlar, buna imzasını atıp atmayacağını Hikmet Bayur'dan soruyorlar. Hazırladıkları takriri de gösteriyorlar.

Bayur bunun önemli bir konu olduğunu, çocuk oyuncağı sayılamayacağını belirtiyor ve diyor ki :

«Bana müsaade edin, metni bu gece inceleyeyim. Kararımı yarın size bildiririm...»

Köprülü hışımlı bir sesle ve kavga eder gibi buna imkân bulunmadığını, takrirlerini hemen o gün vereceklerini bildiriyor. Bayur'a deniliyor ki :

«Ya, hemen imzanı basarsın, ya da hiç basmazsın...»

Hikmet Bayur,
«O halde ben yokum» diyor ve çıkıp gidiyor. Bundan sonra da kendisine ne yeni partinin kuruculuğu, hatta ne de üyeliği için bir müracaat yapılıyor.

VIII

Dörtler grup toplantısında uygulamak üzere bir taktik çiziyorlar. Aralarından sadece Refik Koraltan konuşacak, topyekûn görüşlerini o ifade edecektir. Fakat, Kâzım Özalp'ın başkanlık ettiği toplantı son derece hararetli geçiyor. Hükümetçi milletvekilleri Celâl Bayar'ın şahsına karşı şiddetli hücumlarda bulununca Köprülü de, Menderes de onu savunuyorlar. Bayar bizzat söz alıyor. Tecavüzleri karşılıyor.

Saraçoğlu da konuşuyor. O, takririn geri alınması talebinde bulunuyor. Celâl Bayar «Başvekilim Menderes» adlı hatıralarında Köprülü'nün buna taraftar göründüğünü söylemekte, onu eteğinden kendisinin çekip oturttuğunu ileri sürmektedir. Refik Koraltan ise, Etiler'deki nefis manzaralı evinin bir odasında bana, Celâl Bayar'ın takririn geri alınmasını kabul ettiğini, fakat kendisinin «Olmaz öyle şey!» diye onu eteğinden çektiğini söylemiştir.

Netice şudur ki takrir geri alınmamış, grup tarafından, dört imza sahibi hariç, ittifakla reddedilmiştir. İlgi çekici olan nokta reddin mucip sebebidir. Grup, taleplerin esasına itiraz etmemektedir. Sadece denilmektedir ki :

«Kanunlarda değişiklik yapılmasını isteyenlerin usulü dairesinde tadil teklifine başvurmaları mümkün olduğu gibi parti tüzüğünde değişiklik yapılması Kurultay'a ait işlerden bulunduğu cihetle bunların grupça görüşülmesine lüzum yoktur.»

Zira CHP o sırada bu değişiklikleri yapmak kararını vermişti.

Meşhur «Dörtlü Takrir»in reddiyle Türkiye'de bir ikinci partinin kurulma müracaatının yapılması arasında fazla zaman geçmedi. Ama müracaatın sahibi Celâl Bayar ve arkadaşları değil, milyoner bir işadamıydı : Nuri Demirağ.

Nuri Demirağ'ı ben, Beşiktaş'taki uçak fabrikasında, dilekçesini İstanbul Valiliğine verdiği günün ertesinde, temmuzun başında gördüm. Önünde fare kapanına benzer garip

bir alet vardı. Adını «2 ayaklı fare kapanı» koymuştu. Muhtekirleri bununla idam edecekti. Böylece Türkiye'den ve hatta bütün dünyadan fenalıkların kökünü kazıyacaktı. Partisi için «Milli Kalkınma Partisi» etiketini seçmişti.

Milli Kalkınma Partisi, kurulmadan önce de, kurulduktan sonra da daima bir latife konusu olarak kaldı. Nuri Demirağ'ın Üsküdar sırtlarında muazzam bir korusu ve onun ortasında sarı boyalı bir köşkü vardı. Adını «Kanarya Köşk» koymuştu. Onu Vashington'daki Beyaz Ev ile kıyaslardı ve gazetecilere koruda sık sık kuzu ziyafetleri çekerdi. Onun için partisi, gerçek adından fazla «Kuzu Partisi» namı altında meşhur oldu. Aslına bakılırsa birtakım kimseler, eksantrik milyonerin birçok parasını yediler.

Buna rağmen, teşebbüsün o günler yarattığı ilgi görmezlikten gelinmemelidir. London Times olaya sütunlarında yer verdi. Merak edilen husus müracaatın hükümetçe nasıl karşılanacağı idi. İstek önce, bir formalite noksanı dolayısıyla reddedildi. Cemiyetler Kanununun 4. maddesine göre cemiyet teşkili için verilecek dilekçelere ana nizamnamelerin iki nüshasının bağlanması mecburiyeti vardı. Demirağ bunu yapmamıştı. Dilekçesi kendisine iade edildi. O da noksanı tamamladı, müracaatını tekrarladı.

Hükümet Eylül ayının 22'sinde Milli Kalkınma Partisinin kurulmasına resmen müsaade etti. Demirağ ve arkadaşları, tabii hazırlıksızdılar. Bundan dolayı partilerinin açılış törenini ancak 27 Ekimde yapabildiler. Törende İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar da bulunuyordu ve İstiklal Marşını Şehir Bandosu çaldı. Ama Milli Kalkınma Partisinin ifade ettiği manayı, daha ziyade manasızlığı şuradan anlayınız ki, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 nutkunda hâlâ «Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır» diyordu.

Şimdi, 1945 yazındaki duruma bakınız : Fikir özgürlüğünü kısıtlayan bütün tedbirler olduğu gibi duruyor. Fakat basının ağzı tamamıyla açılmıştır. Hükümet tedbirleri uygulamıyor.

Bir Cemiyetler Kanunu var. Parti kurmayı yasaklamıyor. Fakat o yaz aylarına kadar hiç kimse bir ikinci partiyi kurmak için teşebbüse geçmemiştir. Hatta bunu aklına dahi getirmemiştir. 1945 yazında biri çıkıyor, bu yolda bir müracaat yapıyor.

Hükümet, «Buyur, kur partini!» diyor.

Bu karışık durumdur ki aynı yaz, basında ve siyaset çevrelerinde, girişilen liberalleşme hareketlerinin dışarının zorlaması mı, yoksa içerden gelen bir arzu mu olduğu tartışmalarını hızlandırdı. Tan'da Serteller, Vatan'da Ahmet Emin Yalman birinci görüşü savunuyorlar, bazısı pek seviyesiz polemiklere girişiyordu. Temmuzun ortasında çok partili sistem artık açıktan açığa isteniliyor ve buna, kendilerini yeni havaya uyduramamış bazı CHP'li kalemler köhne delillerle karşı çıkıyorlardı. Mesela Asım Us şöyle yazıyordu :

«Bizim kanaatimiz şudur: Demokrasi adına Türklere parti mücadelelerini tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikri muvazenelerini şaşırmış olanlar değilse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar, yahut da düşmanlara hizmet edenlerdir.»

Tabii bu kanaatin Çankaya'ya hâkim kanaat ile hiçbir ilgisi yoktu. Aynı günler, kalemini Çankaya'dan esen rüzgâra göre ayarlayan Falih Rıfkı Atay diyordu ki :

«Siz de partinizi kurunuz, programınızı yapınız, açık, belli fikirlerle meydana atılınız. Demokrasi memleketin ve milletin hayrını kendi düşündüklerinde gören partiler arasında bir savaşmadır.»

Başka bir yazısında ise şunları ilave ediyordu :

«Partiler kurulmak isteniyor da olmaz mı diyoruz? Partiler kurulmuştur da seçime katılmaktan mı menediyoruz? Millet Meclisini bir 'tayin edilmiş memurlar toplantısı' diye teşhir eden zevzeklerin bile ağzını kapatmıyoruz.»

Bahsedilen «zevzek» Adnan Menderes'tir ve zaten Menderes, Köprülü ile birlikte bu tarz yazılarından dolayı CHP' den çıkartılacaktır.

Menderes ile Köprülü'nün CHP ile açık dalaşması önce bir Meclis celsesinde, sonra gazete sütunlarında oldu.

Ağustosun 15'inde Meclis, San Francisco antlaşmasının tasdiki için toplanmıştı. Güzel güzel konuşulurken Adnan Menderes kürsüye geldi ve kıyameti koparan sözleri söyledi. Menderes şöyle dedi :

«Kabul etmekte bulunduğunuz milletlerarası anayasa ile kendi anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum ile anayasamız arasındaki ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu

hasıl olabilir ki, bu da esasen ana kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir.»

Bunda dışardan bir zorlama olduğu veya olacağı iması vardı. Menderes'e Mümtaz Ökmen sert bir cevap verdi. Köprülü çıkıp mukabele etmek istedi. Şiddetli gürültüler oldu. Sıra kapakları vurulmaya başlandı. Köprülü,

«Bu yaptığınız, şimdi tasdik ettiğimiz ve lehinde nutuklar verdiğiniz fikir hürriyetinin tam tersidir» diye bağırıyordu.

Mümtaz Ökmen ise soruyordu :

«On beş senedir neredeydiniz?»

Köprülü, Menderes'i savunmak istediğini söyleyince de deniliyordu ki :

«Sana ne? Sen onun avukatı mısın?»

Meclisin o celsesini gazete sütunlarında ve CHP Milletvekili Falih Rıfkı Atay ile CHP Milletvekili Fuat Köprülü arasında bir tartışma takip etti. Atay, Ulus'ta isim vermeksizin, fakat kimlerden bahsedildiği gayet kolaylıkla anlaşılacak şekilde sert hücumlara geçti. Arka arkaya beş başyazı yayımladı. Bunlara Fuat Köprülü Vatan'da, 25 Ağustosta aynı ağırlıkta bir cevap verdi. Onun yazısının başlığı «Açık Konuşalım!» idi.

Köprülü Ulus başyazarına beş soru yöneltiyor ve diyordu ki :

«1 — Yirmi seneden beri CHP'ye muhalefet eden ve hatta bugün de buna devam eyleyen muhalifler kimlerdir?

2 — Parti kalesini içinden fethetmek ve şahıslar etrafında parçalamak isteyen şark usulü muhteris politikacılar kimlerdir?

3 — Köylüyü topraksız ve mektepsiz bırakmak isteyen ortaçağ döküntüsü mütegallibeler kimlerdir?

4 — Demokrasiyi bir şantaj vasıtası gibi kullanan demagoglar, yani halk avcıları kimlerdir?

5 — Kendilerine dalkavuk dedirtmemek için Meclis koridorlarında ve merdiven altlarında hükümete ve rejime sinsi hücumlarda bulunanlar kimlerdir?

Bunu yapamayacak olursa, korkak bir iftiracı mevkiine düşecektir.»

Atay buna cevap verdi. Köprülü tekrar mukabele etti ve 13 ile 14 Eylül tarihlerinde Vatan'da iki makale daha çıktı.

Bunların altındaki imza «Adnan Menderes - Aydın Milletvekili» idi ve o, parti gazetesinin başyazarı ile de değil, parti hükümetinin Başbakanıyla, Şükrü Saraçoğlu ile polemiğe girişiyordu.

21 Eylülde CHP Divanı toplandı ve Menderes ile Köprülü'nün «CHP ile olan ilgilerinin kesilmesi»ne oybirliğiyle karar verdi. —Tabii «ilişkilerinin» denmesi gerekirdi—.

Parti Divanı o tarihte Genel Başkanlık Divanından, BMM Başkanından, parti kabine üyelerinden, Genel İdare Kurulu, Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Kurulu üyelerinden teşekkül ediyordu.

Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den çıkarılacaklarını biliyorlar, hatta bunu bekliyorlardı. CHP'den Menderes'e Nafi Atuf Kansu imzasıyla 6 Eylülde, Köprülü'ye ise 11 Eylülde birer mektup yazılmış, «hareketlerindeki maksat» kendilerinden sorulmuştu. İkisi de buna rağmen yazılarına devam etmişler, Menderes üstelik, Başbakan ile polemiğe bu mektuptan sonra girişmişti. Mektup üzerine «Dörtler» bir araya gelmişler, verilecek cevabı birlikte hazırlamışlardı. Köprülü ve Menderes cevaplarını 13 Eylülde partiye göndermişlerdi. Cevaplar aynı mahiyetteydi. Mesela Köprülü şöyle diyordu :

«Uzun zamandan beri parti içinde yaptığım mücadele CHP'yi kuvvetlendirmek ve onu demokratik bir mahiyete sokmak gayesine matuftu. Ben CHP'ye mensup bir milletvekili olarak sadece partiyi kuvvetlendirmek ve demokratik bir mahiyete sokmak için çalıştığıma kaniim.»

Halbuki Parti Genel Sekreterliği Köprülü'nün davranışlarını parti prensiplerine öylesine aykırı görüyordu ki, onun partililiğinden bile şüphelenmişti ve yazdığı mektupta hangi parti ocağına kayıtlı bulunduğunu soruyordu. Köprülü ona da cevap verdi :

«İstanbul Alemdar Ocağı!»

Bir süreden beri seslerini birer muhalif olarak duyurmuş bulunan iki milletvekilinin partiden çıkarılmaları, tabii derhal yeni parti söylentilerini kuvvetlendirdi. Menderes şöyle diyordu :

«Parti içinde bulunup bulunmamam memleketin yüksek menfaatlerine uygun çalışmalarıma tesir etmez.»

Sonra, yeni bir parti kurup kurmayacakları sorusuna şu cevabı veriyordu :

«Bir saat önceye kadar CHP azası olduğuma göre tabiatıyle böyle bir şey düşünmüş değilim.»

Fakat birkaç gün sonra ortaya çıkan başka ve yeni bir haber Aydın milletvekilinin pek de doğruyu söylemediğini belli ediyordu.

IX

O gece İstanbul'daki Taksim Gazinosunda muhteşem bir düğün vardı. 1945'te iyi düğünler Taksim Gazinosunda yapılırdı. Damat Turgut Bayar'dı. Celâl Bayar'ın oğlu.

Misafirler aşağıya yavaş yavaş gelmeye başlarlarken yukarda bir adam, bir mektup yazıyordu. Yazdığı mektup şuydu :

«BMM Yüksek Başkanlığına

İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğimi arz eder, bilvesile derin saygılarımı sunarım.»

Mektup bittiğinde imzasını attı : Celâl Bayar.

Sonra bu mektup postalandı. Duyulduğunda da artık Türkiye'de Celâl Bayar ve arkadaşlarının bir yeni parti kurmak kararını vermiş olduklarından hiç kimsenin şüphesi kalmadı. Merak edilen bir husus Bayar'ın CHP'den de istifa edip etmemiş olduğuydu. Partiye sorulduğunda böyle bir şeyin gelmediği cevabı alınmıştı. Gerçekten de Bayar CHP'den ancak aralık ayının başında istifa etti. İstifa mektubunu CHP Genel Merkezine bizzat giderek Genel Sekretere bıraktı. Bu, bir duygusal mektuptu.

Milletvekilliğinden istifasını oğlunun düğününde yazdığını bana söyleyen Bayar'a o sırada neden CHP'den de istifa etmediğini sorduğumda şu cevabı aldım :

«CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim.»

Bayar'ın CHP'den istifasında, gerçekten bütün kararlar verilmişti. Refik Koraltan da kendisini partiden ihraç ettirtmişti ve yeni partinin programı hazırlanıyordu.

Kararın kesinlikle verildiği, bütün tereddütlerin atıldığı tarihi günü gününe söylemek imkânı bile vardır. Bu, 1 Kasım 1945 tarihidir. Zira o gün BMM'nin kürsüsünden Cumhur-

başkanı İsmet İnönü demokrasi yolundaki kilometre taşlarının sonuncusunu koyuyor ve Bayar ile arkadaşlarını partilerini kurmaya açıktan çağırıyordu.

Bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında İnönü bana, yeni partinin zamanı konusunda Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı görüşmeleri anlatmıştır. Saraçoğlu çok fazla acele edilmemesi taraftarı bulunuyordu. Nitekim Başbakan, o yılın sonbaharında yaptığı bir basın toplantısında, biraz hüzünlü sesle şöyle demiştir :

«Harbin sonuna kadar kendimizi tuttuk. Biraz daha dişimizi sıksaydık da barışın kurulmasını milli birlik halinde bekleseydik ne iyi olacaktı! Memleketin menfaatleri ne iyi müdafaa edilecekti. Bu münakaşa havası nasıl olsa günün birinde kopacaktı. İşte, şimdi kopuverdi.»

Ama münakaşa havası artık partinin de içindeydi. Devam eden parti kongrelerinde tek dereceli seçim isteniliyordu. Tek dereceli seçim CHP tüzüğünde bir prensip olarak baştan beri yer almakta ise de sonra bu madde değiştirilmiş, iki dereceli seçimin milli bünyeye daha uygun olduğu ifade edilmişti. Tek dereceli seçimin tekrar parti prensipleri arasına sokulması için kurultayın olağanüstü toplantıya çağırılması ihtimalinden bile bahsediliyordu.

İnönü 1 Kasım 1945 nutkunda, giriştiği hareketin bütün felsefesini etraflı bir şekilde anlattı. Söylediği şuydu :

«Her manasıyla bir ortaçağ kurumu olan imparatorluktan modern, medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterinin, bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirebilmek için devrimci olması zaruridir. İlk devirlerde fesin yerine şapkanın giyilmesini ve devletin laik bir cumhuriyet olmasını ve Latin harflerini, bütün bunları açık ve uzun tartışma ile kabul ettirtmemizi insaflı hiç kimse bekleyemezdi. Türkiye'de demokrasi usullerinin geçmişe ait hesapları yapılırken bütün büyük devrimlerin 1923'ten 1939'a kadar meydana geldiği ve altı seneden beri de bir Cihan Harbi içinde bulunduğumuz unutulmamalıdır.

Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük prensip olarak hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.»

Bu sözler 1939 başında aynı adamın İstanbul Üniversite-

sinin balkonundan söylediği sözlere ne kadar benzemektedir ve çok partili rejime geçişi dış baskıya atfedenleri nasıl haksız bırakmaktadır, değil mi?

Cumhurbaşkanı bundan sonra Celâl Bayar ve arkadaşlarına işaretini Meclisin önünde verdi :

«Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.»

İnönü bazı kanunların değiştirileceğini nutkunun burasında haber verdi. Sonra Bayar ile arkadaşlarını kastederek dedi ki :

«Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığımızdan sonra yeni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar geçecektir. Bu zaman, milletin yeni seçime bir hazırlık devresi olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun Meclis içinde mi, dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.»

Bu nutuktan tam bir ay sonra, 1 Aralık 1945'te Celâl Bayar yeni partiyi kuracağını ilan etti.

1945 yılının son ayı Ankara'da dört adam için çok yoğun bir çalışma içinde geçti. Bir başka adam ise onların bu çalışmasını büyük bir dikkatle izliyordu. Çalışanlar Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü, izleyen ise İnönü idi.

Dört kurucu, aralarına fazla adam almadılar. Mesai arkadaşları oldu, fakat ortakları olmadı. Bayar'ın bana açıkladığına göre eğer Refik Şevket İnce «Dörtlü Takrir»in verildiği sırada milletvekili bulunsaydı, bu bir «Beşli Takrir» olabilirdi. Onun dışında, partner diye hiç kimse düşünülmedi.

Bayar, Zekeriya Sertel'in «Hatırladıklarım» adlı kitabındaki «Demokrat Partiyi Nasıl Kurduk?» başlığını taşıyan kısımdan kendisine bahsettiğimde güldü.

«Beraber mi kurmuşuz?» dedi.

Sertel'in iddiası bunu âdeta, Tevfik Rüştü Aras ile beraber planladığı, fakat kendilerinin bilhassa Adnan Menderes' in liberal burjuva fikirleri dolayısıyla ötekileri terk ettikleri yolundadır.

Aslında bunun bir gerçek yanı hiç yok değildir.

Program ve tüzük çalışmalarında Dörtlere iki yardımcı katıldı. Bunlardan biri İzmir'den gelen Refik Şevket İnce idi. İnce, aralık ayının sonlarında —tam tarihle 26 Aralıkta— şöyle diyordu :

«Ankara'da Celâl Bayar'ın evinde yapılmakta olan çalışmalara gece gündüz ben de iştirak ettim. Yeni partinin programı ve nizamnamesi tamamen hazırlanmıştır ve bir iki güne kadar hükümete takdim edilmesi ihtimali vardır.»

İnce, dört kurucunun yanında uzun süre kaldı.

Öteki yardımcı Dr. Tevfik Rüştü Aras idi. Çalışmalara onunla birlikte başlanıldı. Bir noktaya kadar beraber gelindi. Fakat o noktada görüşler ayrıldı. Bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında Dr. Rüştü Aras'ın bana anlattığı şudur :

«Parti programını beraber yaptık. Sosyal adalet konusuna sıra geldiğinde ben ısrar ettim. Dedim ki : Bizim programımızda sosyal adalet fikri asla CHP'dekinden geri olmayacaktır, ileri olacaktır.»

Dr. Aras, o konuda nasıl bir madde istediğini, yarısını Fransızca terim kullanarak izah etti. Herkesin çalışacağı belirtilecek ve *«De chacun selon ses capasités, â chacun selon son travail = Herkesten yetenekleri ölçüsünde, herkese çalışması ölçüsünde»* denilecekti.

Bilindiği gibi bu, sosyalizmin sloganıdır.

Komünizmin, değil.

Dörtler bunu kabul etmediler. Bu kesintiden sonra da Dr. Aras'ın Bayar ve arkadaşlarıyla ilişkileri süregelmiştir, fakat kendisi kurucu olmamıştır. Partiye girip girmeme hususunda da ne evet demiştir, ne hayır.

Buna mukabil aynı araştırmalar sırasında Refik Koraltan' ın bana anlattıkları değişiklik göstermektedir. Koraltan'a göre, program çalışmaları başladığında ve Dr. Aras bazı fi-

kirlerini, tasavvurlarını belli ettiğinde onu ne kendisi, ne üç arkadaşı istemişlerdir. Fakat Dr. Aras toplantılara gelmekte devam etmiştir. Koraltan, üç arkadaşının Aras'a kendisini istemediklerini söylemek için yüzlerinin tutmadığını anlayınca onlara,

«O halde ben söylerim» demiştir.

Gerçekten de, kendi evindeki bir program toplantısında Koraltan Dr. Aras'a dönmüş ve ona şöyle hitap etmiştir:

«Sizin akideniz bizlerden farklı. Siz sosyal demokrat bir parti kurmak istiyorsunuz. Bizim aramızda ne işiniz var? Çıkın, gidin. Sizin komünist olduğunuzu bile söylüyorlar. İnansam, değil evime kabul etmek, sizi yolda görsem selam vermem. Ama herhalde bizden değilsiniz. Lütfen artık gelmeyiniz.»

Dr. Aras bunun üzerine kendilerini rahat bırakmıştır.

DP Meclislerinin davudi sesli «Koca Reis»inin bu hatırasında mübalağa da olsa, muhakkak bulunan, dört kurucunun iki temayülden, umacıdan kaçar gibi kaçtıklarıdır. Bunların biri komünizm, öteki irticadır. Bilhassa Bayar, İnönü'nün 1 Kasım 1945 nutkunda bahsettiği «iki talihsiz tecrübe»nin ikisinin de irticaa yaka kaptırıldığından dolayı iflas etmiş bulunduğunu biliyordu. Komünizmle ilişkiler ise «Görüşler Olayı» ve onu hemen takip eden «Tan Olayı» ile el yakıcı vasıflarını kuruculara belli etmiştir.

Sertellerin Tan gazetesinde Rusya'ya yakınlaşma politikası güttüklerini anlatmıştım. Tan aynı zamanda bir sol tutum takip ediyordu. Mesela sınıf partilerinin kurulması lehinde yayın yapıyordu. John Strachey'nin, birçok zamane kriptosu tarafından yeni okunup kendilerini sosyalist ediveren basit el kitabını, «Sosyalizm nedir?» diye tefrika ediyordu. Bunlar o zaman «ileri solculuk» sayılıyordu.

Zekeriya Sertel «Hatırladıklarım»da birçok şeyi hatırlamadığını belli eder. Amerika ile ilişkilerin 1945'lerde başladığını belirterek o kitabında şöyle der —kitap 1968'de yayımlanmıştır— : *«Daha o tarihlerde Türkiye'ye Amerikan heyetleri akın etmeye başladı. Çöl ortasında yakaladıkları bu avı nasıl soyacaklarını anlamaya çalışıyorlardı.»*

Halbuki aynı Zekeriya Sertel 15 Ekim 1945 tarihli Tan' daki başyazısında aynen şöyle diyordu :

«Amerika gibi bir memleketin Türkiye'ye yardım elini uzatması bulunmaz bir nimettir. Amerika'nın başka milletle-

re yardım siyaseti şimdiye kadar bildiğimiz emperyalizm esasına dayanmaz. Amerika'nın başka milletlere yardım ederken takip ettiği iki gaye vardır. Biri, yardım ettiği memleketin sanayileşmesi ve bu suretle o memleket halkının seviyesinin yükselmesi. Diğeri de bu suretle istihlak kabiliyeti artan milletin kendisinden fazla mal alabilmesi. Yani Amerika'nın siyasetinde bir pazar tutmak hedefi varsa da bunu aynı zamanda o memleketin yükselmesiyle barıştırmaya çalışmaktadır.»

Zekeriya Sertel Amerika'nın elinde 10 milyar dolarlık âtıl sermaye bulunduğunu söyleyerek bundan küçük devletlere de bir pay ayıracağını bildiriyor ve şöyle devam ediyordu :

«Türkiye bu paydan istifade edebilmek için mühim bir fırsat karşısındadır. Amerika'nın bugün göstermekte olduğu iyi niyetten faydalanarak bu yardımı temin etmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla Türkiye'nin Amerika ile münasebetlerinde gittikçe iyiliğe doğru giden bir selah görmek bizi sevindirmektedir.»

İşte bu Serteller, 1 Aralık 1945'de bir dergi çıkardılar. Derginin sahibi olarak Sabiha Sertel görünüyordu. Kapakta «Görüşler» diye bir el perdeyi aralıyor, arkada *suiistimal, ihtikâr, faşizm* sırıtıyordu.

İlgi çeken taraf, «Görüşler»in «g»si idi. Bu, tamıyla bir orak şeklindeydi. Cumhuriyet gazetesi derhal konuyu ele aldı ve Sertellere ateş püskürdü. Salvolar Nadir Nadi'den geliyordu. Serteller orak şeklinde «g»leri ile işte, komünizm propagandası yapıyorlardı.

Ama asıl ilgi çekici nokta kapaktaki «Mecmuamıza yazı vaat edenler» listesiydi. Bu listede, sırayla şu isimler vardı : «Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt, Sabiha Sertel...»

Serteller Dr. Aras'ın aracılığıyla günün muhaliflerine başvurmuşlar, onlardan yazı vaadi koparmışlardı. Tabii hiç kimse «Görüşler»in bu şekilde, bilhassa Cumhuriyet tarafından hücuma uğrayacağını düşünmediğinden yazı vaadinde bulunmuştu. Hatta Dr. Aras yazı bile yazmıştı. Ama bu «Atatürk'ün son yılbaşı gecesi» başlığını taşıyordu ve politikayla ilgisi yoktu.

Müstakbel DP'nin kurucuları durumu son sürat açıkladılar. Zaten 4 Aralıkta da İstanbul Üniversitelileri Tan matbaasını yıkıyorlardı.

«Tehlikeli alakalar»dan bu derece çekinen dört kurucu şüphesiz ki Dr. Aras'ın tavsiyelerini kulak arkası ediyorlardı. Zaten Koraltan'ın dediği gibi «akide»leri de değişikti.

Müstakbel Demokrat Partinin programı, hükümete verilmezden önce Cumhurbaşkanı Milli Şef İsmet İnönü'nün vizesinden geçti. Bunu ona, bizzat Celâl Bayar götürdü.

Program 1946 Ocağının başında hazırdı. Bütün aralık ayı Türkiye'de, yeni parti üzerindeki spekülasyonlarla yaşandı. Türlü isimler ortaya atılıyordu. «Demokrat Halk Partisi» deniliyordu, «Kemalist Demokrat Parti» deniliyordu, «Köylü ve Çiftçi Partisi» deniliyordu.

Celâl Bayar'ın bana anlattığına göre, sırayla dört kurucudan her birinin başkanlık ettiği toplantılardan birinde, şimdi hatırlamadığı bir tanesi «Demokrat Parti» adını telaffuz ettiğinde hepsi bu isim üzerinde ittifak etmişlerdi. Celâl Bayar,

«Bunda Amerika modeli rol oynamadı değil. Orada da bir Cumhuriyetçi Parti, bir de Demokrat Parti yok muydu?» dedi.

Belki de bundan dolayıdır ki 7 Ocakta, DP'nin resmen kuruluşu dolayısıyla yapılan basın toplantısında gazeteciler yeni partinin CHP'ye nazaran yerini sorduklarında Bayar «Demokrattır» diye soruyu geçiştirecek, fakat Adnan Menderes:

«Belki iki parmak daha soldadır» diyecektir.

Program tamamlandığında Celâl Bayar arkadaşlarına bir teklifte bulundu. Programı, hükümete vermezden önce İnönü'ye götürmek iyi olacaktı. Bayar'ın şimdiki ifadesine nazaran bu, «nazik bir jest» idi. Nasıl olsa hükümet, programı Milli Şefe göstermeyecek miydi? Kurucular erken davranmış olurlardı.

Elbette ki bu «nazik jest»te, asıl, Türkiye'de kudreti elinde mutlak şekilde tutan adamın «OK»ini almak gayesi bulunuyordu.

İnönü, kendisinden istenilen randevuyu derhal verdi. Bayar, yeni partisinin programı elinde, Çankaya'ya çıktı. Partinin rozeti de hazırlanmıştı ve Bayar onu da getiriyordu. Cumhurbaşkanı kendisini Köşkün kütüphanesinde ka-

bul etti. Görüşmeyi ikisi de gayet iyi hatırlamaktadırlar, fakat bunu ikisi de ilk defa açıklamaktadırlar.

DP rozeti üzerindeki şakalaşmalardan sonra Bayar: *«Paşam, bunu da yakanızda görmek bize şeref verecektir»* dedi. İnönü programı aldı ve sordu:

«Terakkiperverlerde olduğu gibi, 'İtikadatı diniyeye biz riayetkârız' diye madde var mı?»

Celâl Bayar,

«Hayır Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var» dedi.

«Ziyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?»

«Hayır.»

«Dış politikada ayrılık var mı?»

«Yok!»

«O halde, tamam...»

Refik Koraltan birkaç gün sonra program ile tüzüğü, 7 Ocak 1946'da, saat 16.30'da götürüp İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a veriyor ve hükümet aynı gün, mesai saati bitmeden —saat 17'de biter— Türkiye'de bir harikulade kaderi olacak Demokrat Partinin kurulmasına müsaade edildiğini bildiriyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

DP'NİN KURULUŞUNDAN 21 TEMMUZ SEÇİMLERİNE KADAR

I

1946'nın 10 Ocak günü Türkiye'deki gazeteler 1. İnönü Zaferinin yıldönümünü kutluyorlardı. Cumhuriyet, o zamanki âdeti veçhile, yaldızlı bir tablo çerçevesinin içine İsmet İnönü'nün büyük bir resmini yerleştirmişti. Altında şöyle yazıyordu : «1. İnönü Zaferinin kahraman kumandanı Milli Şefimiz». İnönü'nün «CHP'nin değişmez Genel Başkanı» sıfatı, kendi teklifiyle son kurultayda kaldırılacaktır ama, «Milli Şef»liği daha uzun süre devam edecektir.

Vatan gibi, Tasvir gibi muhalif gazetelerin birinci sayfaları eş tertipteydiler. Bunun yadırganacak bir tarafı yoktu. Yıllardır, «Milli Şef» ile ilgili olaylar basında böyle kutlanıyordu.

Fakat aynı gün Anadolu Ajansı bir başka haber daha veriyordu. Bu, «Demokrat Parti Genel Başkanı Celâl Bayar'ın dış politika hakkındaki beyanatı» idi. Bayar demecinde, esas itibariyle, DP'nin dış politika görüşlerinde hükümetin görüşlerine kıyasla fazla bir fark olmadığını —hatta hiç fark olmadığını— bildiriyordu.

Devletin resmi ajansının bültenlerinde şöyle haberler şubat ayında da, mart ayında da görüldü.

«Ankara (A.A. 1 Şubat 1946) - Haber aldığımıza göre DP'nin Samsun ili müteşebbis heyeti kurulmuştur. Heyet emekli Kurmay Albay Şefik Avni Özüdoğan, tüccardan Süleyman Balkan...»

«Ankara (A.A. 3 Şubat 1946) - DP Başkanlığından bildirilmiştir : DP Aydın ili müteşebbis heyeti kurulmuştur. Ethem Menderes, Dr. Mükerrem Sarol...»

Anadolu Ajansı ta 9 Martta, DP'nin Demirci ilçesinin, Lüleburgaz ilçesinin müteşebbis heyetlerinin kurulduğunu haber bültenlerinde ilan ediyordu.

Olaylar bir açıdan değerlendirilirse bu durumu yadırgamamak gerekir. Ali Rana Tarhan'ın meşhur Müstakiller Grubuna ait tebliğler de ajans bültenlerinde ve radyoda, hatta Ulus gazetesinin sütunlarında yayımlanmamış mıdır? Ajans ve radyo DP'nin teşkilatlanmasına ait haberleri verirken bu elbette ki açık bir teşvikti.

Bazılarınca, teşvikin de ötesindeydi.

DP'nin kuruluş günlerinde muvazaa söylentileri yeni liderler için ilk güçlüğü teşkil etti. Daha birinci gün 7 Ocak tarihindeki basın toplantısında bir gazeteci Celâl Bayar'a şu soruyu yöneltiyordu :

«Serbest Fırka hikâyesi henüz hatırlarda olduğuna göre DP'nin de bir danışıklı dövüş mahsulü bulunmadığını temin edebilir misiniz?»

DP Genel Başkanı buna şu cevabı verdi :

«Serbest Fırka dahi muvazaa partisi değildir. Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur.»

Bayar bu hususu yeni partisinin 7 Ocak 1947'de toplanacak 1. Büyük Kongresinde daha da açık olarak söyleyecektir :

«Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca iktidar partisinin geniş bir müsamahası ve hatta teşviki ile karşılaşmış olduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti âdeta uzun zamandır birbirinin hasretini çekiyormuş gibi idiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti bir muvazaa karşısında bulundurulduğu kanaatine yer yer yol açtı. Bu kanaatte her iki partiyi de küçülten bir mana olduğundan şüphe edilemez.»

Celâl Bayar, o ilk günün basın toplantısında üstelik şöyle devam ediyordu :

«Şeref ve mesuliyetleriyle mazi hepimizindir. Ne yapılmışsa iyi niyetle ve inkılabı kurmak, korumak için yapılmış ve bence zamanın en mükemmel tedbirleri alınmıştır. Mazinin mesuliyetleri varsa bizim hisselerimiz şunun bunun mesuliyetinden az değildir.»

Fakat bu güzel sözler DP'nin iktidar yılları güçlükleri başladığında unutulacak, «27 yıllık istibdat devri» hikâyeleri başlıca slogan olacak ve bütün günahlar sırtına yüklenmiş İsmet Paşa bir gün Meclis kürsüsünden, Atatürk devrini Atatürk'ün bir eski Başbakanına —Celâl Bayar'a— karşı savunma durumunda bırakılmasının insafsızlığını haykıracaktır.

Herhalde 1946'nın başında, DP için bir handikap, iktidardan gördüğü yakınlıktı.

Fakat DP ve bilhassa Celâl Bayar başka ve daha büyük bir tehlikeye karşı paratoner görevi yaptığından dolayı buna katlanıyorlardı. Tek parti zihniyeti idari kademelerde bütün kuvvetiyle devam ediyordu. Hatta İnönü'nun çevresinde bu denemeyi ilk fırsatta boğmak arzusunu taşıyanlar vardı. Bir yanda muvazaa isnatları, söylentileri DP'nin müteşebbis heyet bulmakta güçlük çekmesine yol açıyordu ama, işi ciddiye aldıklarında da idare amirleri hemen tehdide geçiyorlar, hatta sopayı gösteriyorlardı.

Bundan dolayıdır ki Celâl Bayar, martın ortasında İstanbul'a geldiğinde gazetecilere bir açıklama yapmakta fayda gördü. Kuruluşu takip eden bir buçuk ay içinde DP 16 il merkezi ve 36 ilçede teşkilatlanmıştı. Genel Başkan karşılaşılan «başlıca zorluk»u şöyle anlattı :

«Muvazaa isnatları ve DP'nin de Serbest Fırka gibi geçici olacağı yolundaki telkin ve telakkiler!»

Bayar «ikinci zorluk»u da hemen ekledi :

«İkinci ve üçüncü derecede bazı şahısların milli birliğe ihtiyaç vardır, ikinci partinin doğması memleket menfaatleri için zararlıdır, DP'ye girmek şahsen iyi akıbetler doğurmaz tarzındaki propagandası!»

DP Genel Başkanı «böyle kimseler»i İsmet Paşadan ayırmaya özel dikkat gösterdi. Dedi ki :

«Şükrana şayan cihet, memleketin yüksek idaresini elde tutanların bu gibi sakat zihniyetlerden uzak bulunmalarıdır.»

DP'nin kurulmasına hükümetçe resmen izin verilmesinin ertesi günü dört kurucu «Genel İdare Kurulu» olarak Sümer Sokaktaki merkez binasında toplandılar. Burası, CHP'den ayrılmış bulunan Antalya Milletvekili Cemal Tunca'nın kendi evinde, DP'ye tahsis ettiği daireydi. Evin bir katında Tuncalar oturmakta devam ediyorlardı.

Kurucular önce partinin başkanını seçtiler. Seçim gizli oyla yapıldı. Celâl Bayar'a üç oy çıktı. Bayar şimdi, o sırada kendi oyunu kime verdiğini hatırlamamaktadır. Bunun, muhtemelen Refik Koraltan olabileceğini söylemektedir. İkinci bir kararla Genel İdare Kurulu üyelerinin sayısı beşe çıkarıldı. Beşinci üyeliğe Cemal Tunca getirildi. Bir süre sonra onu Genel İdare Kurulu üyeliğinde Refik Şevket İnce ve Yusuf Kemal Tengirşenk takip ettiler. İnce, zaten kurucularla çoktan birlikti. Tengirşenk'i ise bizzat Bayar, Çamlıca'daki evine kadar giderek partiye ve Genel İdare Kuruluna aldı.

Bu teşebbüsün eğlenceli bir hikâyesi vardır. Bayar, randevuyu sağladıktan sonra, yanında Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü bulunduğu halde Çamlıca'ya çıkar. Tengirşenk ile görüşürler. Eski Dışişleri Bakanı hafif bir nazlanmadan sonra rıza gösterir. Bayar'dan nasıl bir idare tarzı düşündüklerini sorar ve cevap beklemeden kendi görüşünü bir şart olarak söyler : Meclisin komisyonları bakanlık gibi çalışacaktır. Mesela Bayındırlık Komisyonu, Bayındırlık Bakanlığı görevini yapacaktır.

Yani, şûralar tarzında bir sistem.

Tengirşenk tabii, Genel İdare Kuruluna girmeyi kabul ettiği partinin ne programını okumuştur, ne tüzüğünü. Bayar kendisine «Peki» der. Bunun üzerinde düşünülecektir. Tengirşenk memnun olur.

Genel başkan ve genç Köprülü dışarı çıkarlar. Genç Köprülü sokakta, hayretini gizleyemez.

«Fakat nasıl olur? Bu, bütün fikirlerinize aykırı...»

Bayar'ın cevabı :

«Şu anda bana lazım olan Yusuf Kemal Tengirşenk'in adıdır. Teklifini hatırlamayacaktır bile...»

DP'nin ilk genel başkanı, bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında yaptığımız görüşmelerin birinde bu hatırayı naklederken gülerek ekledi :

«Sahiden de, unuttu gitti...»

Bu sıralarda genel merkez, Celâl Bayar'ın Kavaklıdere yolu üzerindeki, bir elçiliğe kiralanmış büyük evinde kullanılmayıp da bahçedeki depoya konulmuş battal eşyalarıyla yahut mefruşatçı Kalinikos'tan uzun vadeli borç karşılığı alınmış sandalye ve masalarla döşeniyordu. Günlük masrafları birtakım «zengin dostlar» tarafından yapılmış teberrularla karşılanıyordu.

Sonradan politika hayatında adı duyulacak bazı kimseler de çeşitli yollardan yeni hayatlarına Sümer Sokakta başlıyorlardı. Kandilli Rasathanesinin Müdürü Fatin Hoca, eski dostu Köprülü'ye bir asistanından bahsetmişti. Genç adam aynı zamanda Haydarpaşa Lisesinde de matematik öğretmeniydi. Huysuzdu. Kavga etmiş, ayrılmıştı. Fatin Hoca, ağzının «iyi laf yaptığından» dem vurarak,

«Mademki bir parti kuruyorsunuz, bunun gibileri size lazım olur. Bizimki bilhassa Orta Anadolu'yu da iyi bilir» demişti.

Matematikçiyi nihayet partiye çağırmışlardı. Gelmişti. Denemişlerdi. Beğenmişlerdi. Genç adamı parti müfettişi yapmışlardı. Net 500 lira maaş alacaktı.

Adı Osman Bölükbaşı idi.

DP'nin «kahramanlık günleri» bütün muhalefet yılları boyunca sürdü. Fakat, en unutulmaz devre, herhalde Sümer Sokakta geçirilmiştir ve bu 7 Ocak ile 21 Temmuz 1946 arasını kapsar.

Birkaç katlı genel merkezde hararetli, heyecanlı bir hava eserdi. Sonradan, DP iktidarı aldığında Başbakanlık Özel Kalem Müdürü olacak Basri Aktaş bu sırada Genel Başkanlık Sekreteri olarak göreve başlamıştı ve büronun demirbaşı haline gelmişti. Gece de orada, bir odada yatardı. Zira partinin kendisine ödeyecek fazla parası yoktu. Ankaralı gazeteciler için Ulus Meydanındaki CHP Genel Merkezi bir antipatik, soğuk yerdi. Devlet dairelerinden farksızdı ve kibirli beyler yeni demokratik gidişe ayak uydurabilmek yeteneğinden çok mahrumdular. Bir gayret gösterdiklerinde ise bunun suniliği üzerlerinden akardı. Buna karşılık DP Genel Merkezine severek, isteyerek gidilirdi ve bilhassa genç muhabirler gönülden DP'yi tutarlardı. Çünkü orada daima tatlı yüzler görmek, tatlı sözler duymak kabildi ve Celâl Bayar herkeste derin bir saygı, içten bir sevgi uyandırırdı.

DP'nin iktidara varışına kadar süren «kahramanlık günleri»nde partinin ruhu Celâl Bayar'dı. Ne Menderes, ne bir başkası. Bunu değiştirmek imkânı yoktur. Bütün meseleler gelir, Bayar'a dayanırdı. Nihai kararları hep o alırdı, o aldırırdı. Genel politikayı çizen oydu. Beyin oydu.

Bu işleri çok maharetle yaptığını hiç kimse inkâr edemez.

Muhaberat Basri Aktaş'ın elinden geçerdi. Aktaş eski harfleri bilmediğinden öyle mektupları, doğruca Bayar veya Köprülü'ye verirdi. Onların talimatıyla cevapları yazardı. Diğerleri arasından ayırma yapar, kendi yetkisi içindekilerin gereğini yerine getirir, ötekileri genel başkana sunardı. İlk teşkilatı kurmak Bayar'ın büyük derdi oldu. Çok teması bizzat yürüttü. Şahıslar üzerinde dikkatle durdu. İncelik isteyen yerde inceliğe, kurnazlık isteyen yerde kurnazlığa başvurdu. Katı prensipler kullanmadı. Ayaklara kadar gitti. Ricalarda bulundu. Birçok CHP'liyle görüştüğünü, teklifler yaptığını bilirim. Bunların arasında Kasım Gülek vardır, Cavit Oral vardır, Sait Odyak vardır, hatta Nihat Erim vardır. Kimi kabul etti, kimi etmedi.

Bayar şimdi, *«İyi ki tüzüğümüzde müteşebbis heyetlerin beş ila yedi kişiyle kurulacağını belirtmişiz. Yedi kişiyi bulamadığımız yerler olurdu»* diye o günleri hatırlar.

Genel başkanın bir İzmir gezisi ilgi çekicidir. Tren Manisa istasyonuna vardığında kendisini Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile Hüsnü Yaman karşılarlar. İl müteşebbis heyetini kurduklarını haber verirler. Bayar yelek cebinden bir mühür çıkarıp uzatır.

Bu, partinin mührüdür.

İzmir'de bir ikinci mühür gösterir. Kurulacak İzmir ili müteşebbis heyetinin mührüdür. Der ki :

«Mühür Süleyman'ını bekliyor!»

Herhalde bunu söylerken Bayar, bir gün mühürlerin tamamını bir Süleyman'a devretmek zorunluğunda kalacağını düşünmüyordu bile...

Genel başkan gezileri için Ankara'dan ayrıldığında kendisine gayri resmi olarak Köprülü vekâlet ederdi. DP'de Genel Başkan Vekilliği yoktu. Hatta Genel Sekreterlik yoktu. Bayar'ın altındaki bütün Genel İdare Kurulu üyeleri eşittiler. Fakat Köprülü, genel başkanın yokluğunda onun işlerini görürdü. Basri Aktaş meseleleri ona götürürdü.

Adnan Menderes partinin sözcüsü durumundaydı. Tebliğleri, tamimleri, demeçleri o yazardı. Mecliste DP adına kürsüye o çıkardı ve daima başarı kazanırdı. Onu genel merkezde çok zaman, bir odaya kapanmış, öne düşen gözlüklerini takmış, masa başında görmek kabildi. Yavaş, uzun ve ağdalı kelimeler kullanarak yazardı. Titizdi. Cümlelerin üzerinde ziyadesiyle dururdu. Gazetecilere akşamın

dokuzunda bir tebliğin olacağı bildirilirdi. Gazeteciler dokuzdan itibaren daha saatlerce beklerlerdi. Çünkü Menderes yazıyı bitirememişti. Hatta bitirip vermesinden sonra Basri Aktaş gazetelere telefon eder, bazı değişiklikler yaptırırdı.

Ama bu, hiç kimseye ağır gelmezdi. Zira kalpler DP ile beraberdi.

Koraltan ortalarda dolaşır, gür sesiyle demokrasi nutukları atardı. Daima babacan bir hali olurdu. Koraltan asıl, mitingler devri geldiğinde partiye gerçek faydasını gösterdi.

Genel İdare Kuruluna bir ara CHP'den çıkmış milletvekili Fuat Çobanoğlu da katıldı, fakat kısa zamanda ayrıldı. Emin Sazak eski partisinden istifa edince DP'ye geçti ve o da Genel İdare Kurulu üyesi oldu. Onun Menderes ile arası iyiydi. CHP'ye gönderdiği istifa mektubunu Menderes'in Aktaş'a dikte edişini hatırlarım. Emin Sazak'ın eli fazla kalem tutmazdı. Bir de, Köprülü'yü sevmezdi. Onun başkanlık ettiği toplantılara katılmazdı.

Refik Şevket İnce muntazam ve bilgili, tam manasıyla iyi bir insandı. 1946 seçimlerini genel merkezde tam yetkiyle o idare etti. Ötekiler daha çok gezilerle ilgilendiler.

Sümer Sokakta geç ve çok çalışılırdı. Bir ara fırsat bulunduğunda bir lokantaya gidilir, birkaç kadeh atılarak yemek yenirdi. O zamanlar Bulvar üzerinde Özen ve Kutlu Lokantaları vardı. Kutlu, Bayar ve arkadaşlarının yeriydi. Oldukça pahalıydı. Daha alt kademe ile gazeteciler Missuri'de, Buket'te, 3 Nal'da buluşurlardı. Kutlu'ya aybaşlarında veya bir paralı dost refakatinde gidilebilirdi.

CHP'lilerin yeri Karpiç'ti. Onların hepsinde para vardı. Saraçoğlu'nun orada daima bir masası bulunurdu. Zira Başbakanlık, Ulus'ta, şimdiki Maliye Bakanlığındaydı. Gazeteciler ancak Karpiç'in barında demlenebilirlerdi.

Sümer Sokakta bir gün, Ulus'tan ayrılan Mümtaz Faik Fenik boy gösterdi. Buna çok gülündü, zira Fenik, Atay'dan sonra Ulus'un 2 numaralı silahşörüydü. Basın bürosuna şef diye gelmişti.

Kurucular arasında birbirlerinden hiç ayrılmayanlar Menderes ile Köprülü'ydü. Menderes, şimdi Endonezya büyükelçiliğine kiralanmış bulunan, —bu kitabın dizildiği sıra artık bir bankanın malıdır ve büyükelçilik orada yoktur— fakat o günler kooperatif tipi mütevazi bir ev olan evinden, yani Kavaklıdere'den çıkar, yeni Meclisin önüne yürür, ora-

daki evinden Köprülü'yü alırdı ve beraberce Sümer Sokağa gelirlerdi. Menderes atletik yapılıydı. Köprülü, bastonu ve ağzından hiç eksik etmediği sigarası, yakalarına sigarasının külleri düşmüş eski, spor ceketi, ütüsüz gri pantolonuyla Şarlo'yu hatırlatırdı.

CHP çok partili bir sisteme geçildiğini ve karşısında ciddi, şakaya gelmeyen bir muhalefet partisinin bulunduğunu yavaş yavaş fark etti. Zaten bunu fark etmesinden sonra da Anadolu Ajansı bültenlerinden ve radyodan DP'nin teşkilatlanmasıyla ilgili haberler kayboldu. Ajans ve radyo ancak Falih Rıfkı Atay'ın dozajı gittikçe artan hırçın, sert hücumlarını veriyordu.

CHP Genel Merkezi kendine göre birtakım tedbirler aldı. Müfettişlerin murakabesindeki bölgeler daraltıldı, yani bunların sayıları arttırıldı. Müfettişliklere daha faal milletvekili elemanlar getirildi. İstanbul teşkilatı parti dışında kalmış aydınları toplamaya çalışıyordu. Samimiyetle partiye ve prensiplerine inanmış bazı aydınlar o kampanyada CHP ile fiili ilişkiler kurdular ama bu idealistler azınlıktaydı. Yapılan davete daha ziyade istikbali CHP'de gören, DP'nin akıbetini fazla parlak tahmin etmeyen oportünistler veya menfaatçiler, genç muhterisler icabet ettiler.

II

Demokratlaşma hareketleri asıl, İsmet İnönü'nün doğrudan doğruya tesiri altında bulunan merkez tarafından yü rütülüyordu ve bunlar üst kademede hareketlerdi. Kurultayın toplanıp bazı değişikliklere gideceği biliniyordu. Martın başında Saraçoğlu bir basın toplantısında, mesela «Değişmez Genel Başkanlık» ile ilgili açıklamalar yaptı.

«Değişmez Genel Başkanlık» CHP'ye Atatürk'ün ölümünden sonra girmiş bir usuldür. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanını seçmişti. Bu, İsmet İnönü idi. Ama CHP'nin genel başkanı kimdi? Hiç kimse. Zira genel başkan ölmüştü. Genel başkanlık boşalmıştı. Yeni bir genel başkan seçmek lazımdı. Kurultay 26 Aralık 1938'de bu maksatla toplandı. Celâl Bayar, Atatürk tarafından tayin edilmiş Genel Başkan Vekiliydi. Genel Sekreterin Şükrü Kaya ol-

ması lazımdı. Fakat İçişleri Bakanlarının «Tabii Genel Sekreter» sayılmaları gerektiği noktasından hareket edilerek o mevki yeni İçişleri Bakanı Dr. Refik Saydam tarafından işgal olundu.

Kurultayı Genel Başkan Vekili Bayar açtı. Genel Sekreterin bir tüzük değişikliği teklifi vardı. Teklif önce parti Genel İdare Kurulundan, sonra başkanlık divanından geçerek Kurultay Genel Kuruluna geldi. Bütün bu kurullara Celâl Bayar başkanlık ediyordu. Kurultay Genel Kurulu otuz kişilik bir komisyon seçti. Teklifi o da görüştü. Değişiklik, kurultayca kabul edildi.

Değişikliğe göre 2. madde şöyle oluyordu.

«Partinin banisi ve ebedi başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin müessisi olan Kemal Atatürk'tür.»

Bunu takip eden 3. madde ise şuydu:

«Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.»

İsmet İnönü, genel başkan vekili olarak gene Celâl Bayar'ı tayin etti.

Şimdi şartlar değişmişti ve bu şartlar genel başkanın «değişmezlik vasfı»nın değişmesini gerektiriyordu.

13 Nisanda parti bir tebliğ yayımladı. 21 Nisanda İstanbul, Kütahya, Niğde ve Seyhan'da ara seçimleri yapılacaktı. CHP gene aday göstermiyordu. Üstelik açık bir madde olarak da kendi ikinci seçmenlerine, CHP'li adaylara oy vermekle mükellef bulunmadıklarını bildiriyordu. Bunun bu defa manası büyüktü, zira artık karşıda bir başka parti vardı. Fakat ara seçimlerine DP katılmadı.

Bu sırada CHP içinde birtakım tasfiyeler oluyordu. Hikmet Bayur partiden çıkarıldı. Çünkü Meclisin teşekkül tarzını, yani milletvekillerinin, tayini andıran seçilme usullerini tenkit etmişti. Saraçoğlu ona, sözlerini geri almasını teklif etti. Bayur almadı. Ancak, grupta Bayur'un ihracının aleyhinde kuvvetli bir cereyan esti. Bu da, bir yenilikti.

Kendiliğinden çekilen ise Tevfik Rüştü Aras oldu. Fakat onun hakkında söylenen, DP'ye gireceği değil, bir sosyalist parti kuracağıydı.

DP'nin bütün muhalefet yılları boyunca Celâl Bayar'ın dikkat ettiği başlıca iki husus oldu. Bu iki husus Milli Şefle teşhis ettiği iki alerji ile ilgilidir. Cumhurbaşkanı iki noktada son derece titizdi: İrtica ve dış politika konuları. İrticaın başkaldırmasından korkuyordu. İkincisi, dış politikayı ka-

rışık bir dünyada, bizzat ve son derece ihtiyatla idare ettiği için o sahada açılacak bir tartışmanın kendisini —ve ülkeyi— zayıf düşürmesinden endişe ediyordu.

Bir de, ilkeğitim meselesi vardı. İlan edilmiş olan ilkeğitim seferberliğinin aksamamasını istiyordu. Çok partili sistemin bunlara zarar verebileceği inancına eriştiği anda Milli Şefin demokrasiye paydos diyeceği muhakkaktı. Bunların ötesindeki her tenkide, bütün çalkalanma ve dalgalanmalara tahammül göstermek niyetindeydi ve bunu Celâl Bayar anlamıştı.

Gerçekten de, bilhassa DP kurulduktan sonra yakın etrafından İsmet İnönü'ye çok ikaz sesi geldi. Açılan yeni hayat içinde şahsının hücumlara maruz kalacağı, otoritesinin sarsılacağı, kendisine yapılmayanın bırakılmayacağı söylendi. İnönü kendisini bunların hepsiyle başa çıkacak güçte görüyordu. Bir vahim tahlikeyle karşılaşıldığı takdirde ise gereken tedbiri alabilirdi. Bu konuda, 1946'nın 14 Haziran akşamı Çankaya'da cereyan etmiş bir konuşma ilgi çekicidir.

Çankaya'nın o akşamki misafirleri Hilmi Uran, Manisa Parti Müfettişi Hüseyin Hulki Cura ve Nihat Erim'dir. Sonradan onlara Başbakan Şükrü Saraçoğlu da katılacaktır. Nihat Erim, DP tarafından basın yoluyla ve memlekette yürütülen propagandalardan şikâyetçidir. Propagandaları muzır, yayınları zararlı bulmaktadır. Bunların işi anarşiye götüreceğinden endişelidir. İnönü'ye bunu hatırlatır.

İnönü der ki :

«Buna imkân vermem. Ben ihtilalci ve Kuvayi Milliyeci İsmet'im. Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç, beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne âlâ. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz.»

Nihat Erim bu sözleri, akşam evine döndüğünde acendasına not etmiştir. Daha sonra, bunlardan mülhem olarak, gerekirse hürriyet ilahesinin üstüne muvakkaten şal atacaklarından bahsedecektir. İnönü'nün demokrasiye mutlaka geçmek kararı kesindir, fakat gidişi arzuladığı gibi durdurmak veya sürdürmek elindedir. Bayar da bana, çok uzun yıllar sonra Çiftehavuzlar'daki evinde şu inancını söyledi :

«İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü'nün, bunu arzulamadığından emindim.»

Tabii bir şartla : İnönü'nün üzerinde titiz olduğu konularda dikkatli davranarak. Bundan dolayıdır ki bir defa Kenan Öner'in, bir defa Köprülü'nün kırdıkları potun düzeltilmesi için Bayar ağırlığını koydu. Bir defa da, bizzat kendisinin dış politikayla ilgili sözleri polemik konusu yapılmak istenilince ve Erim kendisinden açıklama isteyince bunu vermekten çekinmedi.

DP'nin üç büyük ildeki teşkilatlanması kolay olmadı. Kurucular ora teşkilatlarının başına getirecekleri kimseleri dikkatle seçtiler. Ankara'da Avukat Zühtü Hilmi Velibeşe, Menderes'in arkadaşıydı. Yazıhanesi daha baştan, kuruluş toplantılarının merkezlerinden biri olmuştu. Üzeyir Avunduk ise Bayar'a yakındı. Fakat işadamıydı ve o sıralarda yabancılarla ortak bir işe girmek üzereydi. Ortaklığın bir şartı, Avunduk'un politikadan uzak kalmasıydı. Bayar ise, Ankara'da onu istiyordu. Avunduk bir tercih yapmak zorunda kalacağını söyleyince DP Genel Başkanı gülerek,

«İyi ya... Bizi tercih edersin» dedi.

İzmir için Bayar birkaç defa oraya gitmek zorunda kaldı. Yardımcısı Refik Şevket İnce idi. Ekrem Hayri Üstündağ'ın üzerinde duruyorlardı. Bayar şubatın başında İzmir' deki temaslarını önce, kaldığı Ankara Palasta yürüttü. Ziyaretçiler kabul etti. Öğle yemeğini Üstündağ'ın evinde yedi. Akşama doğru İnce ve Ethem Menderes de kendilerine katıldılar. İş, bağlandı. Ticaret Odasının yanında bir ev merkez olarak tutuldu. Üstündağ başkanlığı kabul etti.

İstanbul'da ise Bayar'ın gözü Yusuf Ziya Öniş'teydi. Öniş mazeret söyledi. Faal politikaya girmek istemiyordu. Fakat perde arkasından, zengin ve kudretli dostlarıyla birlikte DP'yi bilhassa maddi bakımdan destekleyecekti. Bir Prof. Kenan Öner vardı. Delidolu, namuslu, atılgan bir adamdı. O kendisine, eğer istenilirse DP'yi İstanbul'da kurmaya hazır olduğunu söylemişti. Acaba Bayar onu arzulamaz mıydı? Öner'in maddi imkânları da genişti.

Şubatın başında, Bayar İzmir'deyken Köprülü de İstanbul'a geldi. Öner ile, Karaköy Palastaki yazıhanesinde birkaç defa görüştü. Mutabık kalındı. 14 Şubatta DP'nin İstanbul teşkilatı Kenan Öner tarafından kuruldu.

Fakat Öner'in deli dolu tarafı söylenmişti ya... Yeni başkan bunun icabını yapmakta gecikmedi. Üç gün sonra, 17 Şubatta, yazıhanesinde Tasvir'in bir muhabiriyle görüşü-

yordu. O görüşmesinde cebinden küçük bir not defteri çıkardı, oradan bazı parçalar okudu. Muhabir ertesi gün yazısında, bunların ne olduğunu şöyle anlatıyordu: *«Bu parçalar kendisinin partiye teklif ederek kabul ettirdiği prensipleri ifade ediyordu.»* Prensipler 12 taneydi ve altıncısı şuydu:

«Laiklikle dinsizlik arasındaki farkı idrak ederek —yobaz ve derviş tahakkümünün yenilenmesine meydan bırakmamak kaydı mutlakiyle— *halkın dini tedrisatına yol açmak...»*

Tabii bu, derhal Ankara'da bir küçük kıyametin kopmasına yol açtı. Bilhassa Bayar hop oturuyor, hop kalkıyordu. İnönü'nün, üzerinde en hassas olduğu bir noktaya Öner balıklama girmişti. Daha DP'nin resmen kuruluşundan önce, Bayar kendisine partisinin programını götürdüğünde İnönü bu konuyu kendisinden sormamış mıydı? Kızanların başında Köprülü de geliyordu.

«Deli herif! Geveze herif!» diye söyleniyor, mutadı veçhile küfredip duruyordu.

Gazeteciler Öner'in demeci üzerine CHP'nin İstanbul Müfettişi Alaeddin Tiritoğlu'ndan düşüncelerini sordular. Tiritoğlu dedi ki:

«DP'nin çok yakından tanıdığım sayın lideri Celâl Bayar'ın dahi bu demeci tasvip etmeyeceklerini ve aynı fikirde olmadıklarını sanıyorum.»

Bayar, Köprülü'yü süratle İstanbul'a gönderdi. Zaten daha evvel telefonla Öner'in kulağı çekilmişti. Fakat deli dolu profesör hayatından hiç memnun değildi. Tükürdüğünü yalamak ağırına gidiyordu. Buna rağmen yazıhanesinde bir basın toplantısı tertipledi. Köprülü, bir muhassır gibi toplantıda hazırdı. Öner durumu tavzih etti. Dedi ki:

«Ben, gazeteye vaki sözlerim sırasında not defterimden okuduğum parçaların partiye teklif edip de kabul ettirdiğim fikirler olduğu şeklinde bir şey söylemedim. Bunlar benim kendi fikirlerimdir.» Öner «kendi fikirleri»nden de meşhur altıncı maddeyi değiştirdi. «...halkın dini tedrisatına yol açmak» dememişti. «...halkın dini hissiyatını rencide etmemek» demişti.

Fakat bu sürtüşme daha sonra bir çatlamaya yol açacak, Köprülü - Öner ihtilafının başlangıcını teşkil edecektir.

Tuhaftır, Bayar'a endişe veren ikinci potu, Köprülü'nün kendisi kırdı. Bu defa konu, İnönü'nün aynı derecede titizlik gösterdiği dış ilişkilerdi.

O günler Ankara'da sakallı bir genç gazeteci vardı. Adı Aslan Humbaracı idi. Annesi yabancı olduğundan Deniz Lisesinden çıkarılmıştı ve bu onun yüreğinde hep, derin bir yara bırakmıştı. Sonradan adı çok duyuldu. Bir ara komünist oldu. Arkadan vazgeçti, komünizmi telin etti. Fakat hep, birtakım gizli teşkilatların adamı olarak çalıştı. 1946'da Ankara'da New York Times'in ve Chicago Tribune'un temsilcisiydi. Mayısın 14'ünde Anadolu Ajansı bu iki gazeteye atfen Fuat Köprülü'nün bir demecini Türkiye'ye duyuruyordu. Demecinde Köprülü, iktidarı resmen Amerika'ya jurnal ediyordu. Diyordu ki: *«Hükümet, memlekette muhalefet partilerinin yayılmasına mani olmak için kanuna ve demokrasiye aykırı metotlar kullanmaktadır.»*

Bu, böyle davranışlara hiç alışkın olunmayan Türkiye'de tabii, bir yeni kıyametin kopmasına yol açtı. Ulus ateş püskürüyordu. İşte, muhalefet, daha ilk günden hıyanete başlamıştı. Yabancılardan medet umuyordu. DP Genel Merkezi de huzursuzdu. Köprülü gene söyleniyor, küfrediyordu. Bu defa şiddetin hedefi «O kara sakallı pis herif» idi. Köprülü'nün başka bazı ithamlarını daha yazmıştı. Mesela Köprülü'ye göre mektuplar da dahil olmak üzere posta muhaberatı sansür ediliyor, telefon görüşmeleri daimi olarak kontrol altında tutuluyordu. Köprülü «Yalan mı?» diyor, fakat bunun kendisine atfen söylenmesinin münasebetsizliğini belirtiyordu.

Sonunda, konuşmanın tamamıyla bir özel konuşma olduğu, yayımlanmak üzere verilmiş demeç mahiyeti taşımadığı Köprülü tarafından resmen ilan olundu ve mesele kapandı. Fakat DP sonuna, yani iktidara geçişine kadar irtica ve dış politika konularında, açıktan bir vaziyet almamaya büyük dikkat, titizlik gösterdi.

Buna bizzat Celâl Bayar nezaret ediyordu.

III

Eski parti ile yeni parti arasındaki balayı uzun sürmedi. Türkiye 1946 ilkbaharına girerken karşılıklı şikâyetlerin tonu yükseldi. Bilhassa Ege'de iki partinin taraftarları kahvehanelerini bile ayırmışlardı ve yer yer birbirlerine düşman

gözüyle bakıyorlardı. Selamı sabahı kesenler de çoktu. Bu, camilerin ayrılmasına kadar gidecekti.

CHP'nin şikâyeti DP'nin ve DP'lilerin elaltından «yasak konuları»ı işledikleriydi. DP ise, idare amirlerinin baskı yaptıklarını, kuruluşlarını gayri kanuni yollardan engellemeye çalıştıklarını ileri sürüyordu. Doğrusu istenilirse bunların ikisi de gerçekti.

DP çok yerde eski Serbest Fırkanın idarecilerini miras olarak devralmıştı. Adnan Menderes bile politikaya o kanaldan atılmış değil miydi? Bu profesyonel siyasetçilerin kendilerine has usulleri vardı. Halkla konuşmasını CHP idarecilerine kıyasla daha iyi biliyorlardı. Üst perdeden, herkesin duyması için bir şey söylüyorlardı, diğer taraftan devlet mükellefiyetlerinin aleyhinde bulunuyorlardı. Bu konuda ilk açık tartışma mart sonlarında, yani, DP'nin kuruluşu üzerinden henüz tam üç ay bile geçmemişken Ege'de cereyan etti. Taraflardan biri, CHP Aydın Bölge Müfettişi Dr. Fazıl Şerafettin Bürge idi. Diğeri, Aydın'ın DP İl Başkanı Ethem Menderes.

Bürge, gazetecilere şunları söyledi :

«Ethem Menderes her gittiği yerde partisinin prensipleri üzerinde konuşsa ve partisine girenlere de aynı şekilde konuşmalarını tavsiye etse memnun olacağız. Halbuki kulağımıza çirkin dedikodular geliyor.»

Ethem Menderes bu suçlamanın altında yatanı hemen anladı. Hem bir savunma yapmak, ama hem de CHP büyüklerini tedirgin etmemek lazımdı. Derhal, DP ocaklarına hitaben bir tamim yayımladı. Tamim kurnazca yazılmıştı. Tamimde hoş sayılmayacak propagandalar yapıldığı, bunların DP'lilere atfedildiği söyleniyor, güya halka karşı din konuları konuşulmakta olduğu ve köylerde okullar kurulmaması teşvik edildiği iddialarından bahsediliyor ve deniliyordu ki :

«Arkadaşların böyle konuşacaklarına ihtimal vermemekteyiz. Bunların partimiz hakkında iyi niyet sahibi olmayanlar tarafından uydurulduğu kanaatindeyiz. Hakkımızda bu gibi zararlı sözleri konuşanların hükümete haber verilmesini rica ederim.»

Bunlar hangi sözlerdi? DP'lilerin din propagandası ve okul düşmanlığı yaptıkları iddiaları mı? Yoksa, din propagandası ve okul düşmanlığı yapan DP'lilerin sözleri mi?

Tecrübeli ve eski Serbest Fırkalı Ethem Menderes bu noktayı gölgede bırakmayı tercih etmişti.

Gerçek, şu veya bu yoldan DP'nin süratle gelişmekte, teşkilatlanmakta olduğuydu. Halk yeni partiye CHP'lilerin hiç tahmin etmedikleri bir ilgi gösteriyor, memlekette, kısa bir tereddüt devresini takiben Serbest Fırkanın talihli günlerinden hava esiyordu. Milletin yeni parti kurucularının kimliklerinden fazla bir haberi yoktu. Hatta Bayar bile öyle çok tanınmıyordu. Fakat bunlar eski partiye karşıydılar ya... O vatandaşa yetiyordu. Kökleri gene eski partiymiş! Buna aldıran, bunu düşünen yoktu. Bir yerde DP beş adam bulup teşkilatını resmen kurdu mu, geniş kitlenin sempati gösterisi derhal başlıyor, bir sevgi kuşağı oluşuyordu.

Bundan dolayıdır ki partizan idare amirleri o beş kişinin bulunamamasının sağlanmasına çalışıyorlar, onlara gözdağı veriyorlardı. Yoksa su altından yapılan propagandalar bu idare amirlerinin başa çıkacakları gibi değildi. CHP büyükleri, sorumluları ve sözcüleri DP'nin sorumsuz fısıltılarından dert yanarlarken 31 Martta Adnan Menderes idare amirlerinin parti faaliyetlerine mani olduklarını İzmir'de haykırıyor ve örnek olarak da İzmir Valisi Şefik Soyer'i gösteriyordu.

Nitekim Celâl Bayar da, DP'nin 1. Büyük Kongresinde o günleri anlatırken şöyle diyecektir:

«Herkesçe bilinen bir hakikattir ki partimiz bir yıllık hayatında Halk Partisi teşkilat ve mensuplarıyla değil, daha ziyade hükümet kuvvetleriyle mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Bir parti için diğer partilerle siyasi mücadelelere girişmek gayet tabiidir. Fakat herhangi bir partinin, amme selahiyet ve kuvvetlerini elinde bulunduran idare cihazının her türlü tazyiklerine karşı koymak mevkiinde kalması ileri bir siyasi tekâmül safhasındaki memleketlerde asla görülmeyen hususiyetlerdendir.»

DP'ye göre bunun sebebi, cumhurbaşkanının aynı zamanda partilerden birinin genel başkanı olmasıydı.

Vaziyet bir anarşiye doğru gidiyor muydu ve halkın hemen sandık başına götürülüp seçim ateşinden geçirilmesinde fayda mı vardı? Yoksa CHP rakibinin daha kuvvetlenip kendisini ezivermesinden mi korkuyordu? Bu husus tartışılabilir ama, tartışılmayacak gerçek, ilkbahar girerken CHP idarecilerinin kafasında «erken seçim» fikrinin yeşerdiğidir. Aranılan fırsatı Celâl Bayar'ın bir demeci CHP'lilere verdi.

23 Nisan günü DP'yi tutan Tasvir DP Genel Başkanının bir özel demecini yayımladı. Mülakatı yapan gazetecinin adı

yazıda yoktu. Bu, bizzat, gazetenin sahibi Ziyad Ebüzziya idi. Bayar'ın demecinde şöyle bir cümle vardı:

«Seçimler önümüzdeki seneden evvel de yapılacak olsa, yukarıda işaret ettiğim şartlar yerine gelmiş ise, derhal iştirak edebilecek vaziyetteyiz.»

Bayar'ın «yukarıda işaret ettiği şartlar» seçimlerin tek dereceli sistemle yapılması, bir de resmi makamların müdahalesi olmayacağının, seçimlerde dürüstlük dışı iş yapılmayacağının teminiydi.

Gerçi o konuşmasında Bayar, Ebüzziya'ya şöyle de demişti:

«Değil umumi seçim, hatta belediye intihaplarının bile, ne kadar erken olsa gene üç aydan evvel yapılması gayri tabiidir.»

Yani DP Genel Başkanı «erken seçim» derken hemen önünde bulunan ayları kastetmiyordu. Fakat gazeteci o sözleri önemsiz bulmuş ve demeç metnine almamıştı.

Bayar, ertesi sabah gazeteyi açtığı zaman sözlerini okumuş, tedirgin olmuştu. Telefona sarılmış ve Ebüzziya'yı aramıştı. Demişti ki:

«Benim fikrim tamamıyla bu değildi. Bir tavzih kapısı açmak istemiyorum. Ama sözlerim suitefsire uğrarsa şahadetinize müracaat ederim.»

Tasvir'in sahibi de, «Hay hay!» cevabını vermişti.

DP Genel Başkanının korktuğu, çabuk başına geldi. Demeç üzerine Falih Rıfkı Atay'ın Ulus'ta yazdığı başyazının başlığı «Yeni Seçimler» idi. Mademki taze partinin başı seçime hazır olduklarını söylüyordu, hodri meydan! CHP buna dünden razıydı. Daha Ziyad Ebüzziya'nın bir açıklama yapmasına vakit kalmadan olaylar birbirini takip etti. 25 Nisan günü Anadolu Ajansı acele şu haberi veriyordu:

«Ulus gazetesi yarınki sayısında CHP değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'nün aşağıdaki davetini yayımlamaktadır:

CHP Büyük Kurultayını fevkalade olarak Mayısın 10. günü saat 10'da Ankara'da toplanmaya davet ediyorum.

25.4.1946
Değişmez Genel Başkan
İsmet İnönü»

Bir gün sonra ise, CHP Meclis grubu aynı acelecilikle Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplandı. Gündemde fazla madde yoktu. Bir konu ele alındı. Belediye seçimleri normal olarak eylüldeydi. Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Saraçoğlu konuştu. Bu seçimlerin mayıs ayında ve tek dereceli olarak yapılması kararlaştırıldı. Gerçi öne alınan seçimler henüz, sadece belediye seçimleriydi. Ama bunları, öne alınmış genel seçimlerin takip edeceğini anlamak için dâhi olmaya lüzum yoktu.

CHP'nin arkasına sığındığı paravana hep, DP Genel Başkanının Tasvir'e verdiği o meşhur demeçti. Onda Bayar, «Partimiz seçime hazırdır» dememiş miydi?

Halbuki, eğer DP'nin seçimlere gerçekten hazır olup olmadığını öğrenmek isteseydi, CHP bunu pekâlâ DP'den sorabilirdi. DP idarecileriyle görüşülür, bir anlaşmaya varılabilirdi. CHP eline bir bahane geçirmişti ve seçimleri aceleye getirmenin telaşı içindeydi.

Bu konuda Bayar'ın 1. DP Büyük Kongresinde söyleyecekleri dikkat çekicidir:

«Partimizin seçimlere hazır olup olmadığını anlamak hakikaten matlup olsaydı bunu bizimle görüşerek öğrenmek pek mümkündü. Böyle bir görüşme aynı zamanda seçimler hakkında karşılıklı noktai nazar teatisine de bir vesile teşkil eder ve bu da güzel bir demokratik gelenek olurdu.»

Yenileme haberinin gazetelerde çıktığı günün akşamı Haydarpaşa Garından bir adam palas pandıras Ankara'ya hareket ediyordu. Bu, Celâl Bayar'dı. Partiden derhal başkente dönmesini istemişlerdi. Gazeteciler DP Genel Başkanından, partisinin belediye seçimlerine girip girmeyeceğini sordular. Bayar şöyle dedi:

«Arkadaşlarımla görüşmeden bir şey söyleyemem.»

Tasvir'de Ziyad Ebüzziya'nın açıklaması ancak 28 Nisanda çıkabildi. Başlığı, *«Yeni seçimlerin arifesinde — Bir hususu derhal açıklamak istiyorum»* idi. Ebüzziya o hususu «derhal» açıkladığını sanıyordu ama, atı alan Üsküdar'ı çoktan geçmişti. Hükümet Belediye Kanununun bazı maddelerini değiştiren tasarıyı Meclise sevketmişti bile ve tasarı 29 Nisanda görüşülecekti.

Memleket artık seçim havasına girmişti.

Belediye seçimlerinin erkene alınacağının açıklanması üzerine Celâl Bayar Ankara'ya döner dönmez Sümer Sokak-

taki DP Genel Merkezinde sürekli toplantılar başladı. Yeni parti nasıl bir vaziyet takınacaktı? Seçimlere girilecek miydi? Seçimlerin öne alınmasına karşı çıkılması ilk karar olarak tespit edildi. Zaten o konuda fazla tereddüt için de zaman yoktu. Zira Bayar'ın Ankara'ya geldiği gün 28 Nisandı. Hükümetin tasarısı 29 Nisanda Mecliste görüşülecekti. DP'nin sözcüsü Adnan Menderes olacaktı.

O gün Meclis, alışılanın üstünde bir kalabalıkla doluydu. Çok partili hayatın içinde taraflar, Mecliste ilk savaşlarını herkesin gözü önünde vereceklerdi. Celseyi hatırlarım. Yer yer ciddi, yer yer eğlenceli, fakat hep seviyeli geçti. Yalnız bir ara, Koraltan'ın bazı sözleri CHP'lileri kızdırdı. Latife konusu ise Emin Sazak'tı. Sazak, sözleri kesildiğinde ellerini açıyor,

«Eski arkadaşınızım, kıymayın bana!» diye feryat ediyordu.

CHP'liler arasında bir ses yükseliyordu :

«Sen kendi kendine kıydın...»

Sonra da kahkahalar.

Fakat Meclis, Menderes'i dikkat ve ilgiyle dinledi.

Menderes'in seçimlerin öne alınmasına karşı sözlerini dayadığı belge İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 nutkuydu. O nutkunda Milli Şef, genel seçimlerin bir buçuk yıl içinde, 1947'de yapılacağını söylemişti. Getirilen tasarı bununla taban tabana zıttı. DP sözcüsü, CHP'nin genel seçimleri yaz ortasında yapmayı tasarladığını haber vererek şöyle dedi :

«Seçimlerin acele ve ani olarak kanuni müddetten bir hayli öne alınması için ileri sürülen sebepler varit değildir.»

Bu sebepleri Recep Peker, Yavuz Abadan gibi CHP milletvekilleri mutedil bir dille söylemişlerdi. İktidarın içerde ve dışarda kuvvetli olması için milli iradeyi temsil ettiği konusu üzerinde şüphe, tartışma olmamalıydı. Menderes şöyle devam etti :

«Kanaatimiz odur ki seçimlerin yapılması zamanında bir değişiklik mevzuubahis ise bunların öne değil, biraz daha geri alınması gerekirdi. Türk milleti şu aylarda gerçek bir siyasi teşkilatlanma devresindedir.»

DP sözcüsü hükmünü verdi :

«Bu duruma göre tasarının tek parti idaresinin idamesi maksadıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek zarureti vardır.»

Menderes'in sözlerine Refik Koraltan gürültülü bir «Bravo!» çekti ama bu, sonucu değiştirmedi. Tasarı kanunlaştı. Belediye seçimleri eylülde değil, mayısta yapılacaktı.

Bugün açıklanmasında sakınca kalmamış olan taraf, DP'nin kurulması ile 21 Temmuz seçimleri arasında İnönü ile Bayar'ın Çankaya'da birkaç defa görüşmüş bulunduklarıdır. Görüşme talepleri daha ziyade Bayar'dan gelmiştir, fakat İnönü'nün davet ettiği olmuştur. Bu karşılaşmalar, Bayar'ın arzusuyla tamamıyla gizli tutulmuştur. O kadar ki bunlardan, ağzı sımsıkı ve DP Genel Merkezinin her şeyini bilen Basri Aktaş'ın bile haberi olmamıştır. Bayar'ın endişesi, görüşmelerin duyulmasının muvazaa ithamlarına kuvvet kazandıracağıydı. Nitekim birkaç yıl sonra, Osman Bölükbaşı ve arkadaşları «muvazaa» çığlıklarıyla ayaklandıklarında o devredeki temasları bilmediklerinden bunları bahis konusu edememişlerdir.

İnönü, bir görüşmelerinde Bayar'a bir teklifte bulunur. Der ki :

«Hudut bölgelerimizde ve doğuda parti teşkilatları kurmayalım. Siz kurmayınız, biz de bizimkileri lağvedelim. Oralar halkı vuruşkan, ateşli kimselerdir. Particiliğin milli birliği bozmasından endişe ederim.»

Şüpheci Bayar derhal pirelenmiştir. Kendi kendine düşünmüştür. *«CHP devlettir. Oradaki teşkilatını lağvetse de varlığını muhafaza edecektir. Halbuki biz, meçhul kalacağız. Onun için, bu teklifi kabul etmemeliyim.»*

Nitekim, doğunun zaten özel kanunlarla yönetildiğini söylemiş, doğululara bu yeni hayat tarzında da «başka sınıf vatandaş» muamelesi yapılmasının doğru olmayacağını, bunun onları üzeceğini belirtmiş, fakat oralarda partilerin dikkatli davranabileceklerini hatırlatmıştır.

İnönü, «Peki» demiştir.

Başka bir görüşme, belediye seçimlerinin öne alınması kararı üzerine yapıldı. İnönü dedi ki :

«Bugün, sizin elinizde belediye var mı? Yok! Bütün belediyeler, eski sistem üzerine bizim. Genel seçimlere gidilirken bazı belediyeleri kazanmanız size fayda sağlamaz mı? Birazı size geçer, denge kurulur. Niçin itiraz ediyorsunuz?»

Bayar sinirliydi. Menderes'in Mecliste bahsettiği oyunun İsmet Paşanın da aklında olduğundan şüphe ediyordu. İtirazı şiddetli oldu.

«Lütfunuza teşekkür ederim. Ama her şeyi zamanında yapalım, daha iyi» dedi.

İnönü kararından caymadı. Caymamakla da kalmadı. DP belediye seçimlerine iştirak edip etmemenin tereddüdü içinde bulunurken bir yurt gezisine çıktı ve yaptığı konuşmalarda aba altından sopanın ucunu gösterdi. Celâl Bayar'ın 30 Nisan'da İzmir'de «Henüz karar yok. Verip açıklayacağız» yolundaki demecini takiben İnönü bu yurt gezisine Eskişehir'den başladı.

Cumhurbaşkanı ilk konuşmasını Eskişehir Halkevinin balkonundan, toplanmış kalabalık halka yaptı. Anadolu Ajansı konuşmanın metnini vermedi. O tarihlerde gazeteler de, Cumhurbaşkanına ait sözleri, AA tarafından verilmemişken yazmak cüretine sahip değildiler. Ajansın metninde sadece, Cumhurbaşkanının *«Büyük seçimde bütün vatandaşları vazifeye davet ettiği»* bildiriliyordu.

Büyük seçim! Bu bir dil sürçmesi miydi? Belediye seçimi için İnönü gibi bir adam, yanlışlıkla «büyük seçim» demezdi ya...

Cumhurbaşkanı ertesi gün Kütahya'da konuştu. Orada da konuşma yeri Halkeviydi. Eskişehir'deki konuşma bir saat sürmüştü. Kütahya'da Milli Şef iki saat konuştu. Anadolu Ajansı bütün konuşmadan bir tek cümle verdi:

«Kütahyalıların gelecek büyük seçimlerde vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin bulunuyorum.»

IV

Sümer Sokakta artık bir tereddüt kalmamıştı. Memleket, belediye seçimlerini takiben hemen genel seçimlere gidecekti. Cumhurbaşkanının yolu üzerindeki DP teşkilatına haber salındı: İnönü'nün sözlerini dikkatle not edecek ve genel merkeze bilgi vereceklerdi. Zira Bayar ve arkadaşları anlamışlardı ki İnönü'nün yazılan sözlerinden ziyade yazılmayanları son derece önemlidir.

Cumhurbaşkanı bir ertesi gün Afyon'da Belediye Meydanında halka hitap etti. İşlediği tema gene aynıydı. O zaman DP adına da Celâl Bayar'ın bir açıklama yapması lüzumu ken-

dini hissettirdi. Bu devrede DP Genel Merkezinde idareciler toplantı üzerine toplantı yapıyorlar, teşkilatlarıyla temas ediyorlardı. Teşkilat mensupları daha ziyade seçimlere katılma taraflısıydılar. Seçimler mahalli olacağı için mahalli endişeler, hevesler ağır basıyordu. Kimisi belediye üyesi seçileceğini sanıyordu. Kimisi, kendisini kuvvetli görüyordu. Bayar ise katılmama taraflısıydı. Ama hem arkadaşlarını, hem teşkilatını munis yoldan ikna etmek istiyordu. Demecinde dedi ki :

«Belediye seçimlerinin birdenbire dört ay önceye alınmasının sebepleri üzerinde genel merkezimiz uzun uzadıya incelemeler yapmış ve gösterilen sebeplere rağmen bu hareketin sadece partimizin teşkilatını ilerletmesine meydan vermeden seçimleri yapmak maksadına matuf bulunduğu kanaatine varmıştır.

Eğer seçimler zamanında yapılsaydı bunların ileriye itilmesini istemek aklımızdan geçmezdi. Teşkilatımız hangi raddede olursa olsun seçimlere bütün şevkimizle girecektik.»

Bayar, İnönü tarafından işareti verilmiş büyük seçimler konusunda da bir ihtarda bulunmaktan geri kalmadı :

«Bundan sonra da bu gibi emrivakiler karşısında bulundurulmamamız ve milletvekili seçimlerinin de aynı maksatla kanuni müddetin çok evveline alınması gibi ihtimaller karşısında gene merkezimizin meseleyi ciddiyetle tefekkür etmesi pek tabiidir.»

DP Genel Başkanı açık bir hususu, yani İnönü'nün genel seçimleri de erkene alma kararını anlamamazlıktan geliyordu. Bunun üzerine ajans, Cumhurbaşkanının bir gün sonra Akşehir'de, köylülerle yaptığı hasbıhalin metnini verdi.

Cumhurbaşkanı İnönü, belediye seçimlerine girip girmeme hususunda Celâl Bayar'ın «tefekkür ediyoruz» demesi üzerine 6 Mayısta, Akşehir'de yaptığı konuşmada kendi mucip sebeplerini ilk defa olarak resmen açıkladı. Bunda «yeni büyük seçimler kararı»nın da verildiği ilan ediliyordu. Anadolu Ajansının bildirdiğine göre Milli Şef şöyle demişti :

«Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunun içerde ve dışarda açık bir surette belli olması lazımdır.»

İnönü devam etmişti :

«Milletin takip ettiği ve etmek istediği milli siyaseti meydana koyması için hükümet adamlarının resmi beyanatı bazı zamanlarda kâfi gelmez. Böyle zamanlarda milletin kendi iradesini açık surette belli ederek kararlı bir durum temin etmesi lazımdır. Büyük seçim bize bu neticeyi verecektir.»

İnönü halkı seçimlere iştirake teşvik ettikten sonra CHP Genel Başkanı olarak şöyle dedi :

«Eğer bizim takip edeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız bunu seçimlerde göstereceksiniz.»

İsmet Paşa bir gün sonra Niğde'den geçti ve orada da aynı mealde konuştu. Bu, tabii, seçim kampanyasının da bir nevi açıklamasıydı.

Bu sırada DP Genel Merkezi «tefekkür»ü bitirmişti. Teşkilattan fikir sorulmuş, cevap gelmişti. Genel temayül, belediye seçimlerine iştirak lehindeydi. Hatta İstanbul'da Kenan Öner gibiler bunu açıklamaktan bile kaçınmamışlardı. Ama Celâl Bayar'ın ağırlığı kendini hissettirdi.

8 Mayısta DP Genel Başkanlığı, Celâl Bayar'ın imzasıyla teşkilatına bir tamim gönderiyordu. Tamimde belediye seçimlerine girilmeyeceği haberi verilmekle kalınmıyor, milletvekili seçimlerine katılmak için de bunların 1947'de yapılması şart koşuluyordu. Celâl Bayar, İnönü'nün söylediği sebepleri reddediyor, o da tıpkı Menderes'in Mecliste hatırlattığı gibi Cumhurbaşkanının 1 Kasım 1945 nutkunu ortaya getiriyordu. Zaten tamim Menderes'in kaleminden çıkmaydı.

Milli Şef, yeni partinin bu kararından hiç memnun kalmadı. Demek ki yurt gezisinde verdiği gözdağının dozu az gelmişti. Bunu telafi için önünde bir fırsat vardı : CHP'nin Olağanüstü Büyük Kurultayı. İnönü, DP'nin seçimlere mutlaka katılmasını istiyordu. Aksi halde bir ikinci partinin kurulmuş olmasının hiçbir manası kalmayacaktı.

Bugün insana tuhaf gelir : CHP'nin Olağanüstü Büyük Kurultayı Ankara'da nerede toplandı, bilir misiniz? Türkiye Büyük Millet Meclisinde!

Mamafih bu, oradaki son toplantı oldu. Zaten o toplantıda, bizzat İsmet İnönü'nün teklifiyle «tek parti - tek şef» devrinin bir başka hatırası daha geçmişe karıştı. CHP'ye bundan böyle her dört yılda bir genel başkan seçilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca tek dereceli seçime dönüleceği bildiril-

di. Sınıf esası üzerine parti kurmak yasağı kaldırıldı. Kurultayın önemli üç kararı bunlar oldu.

Fakat bunlar, olacağı bilinen şeylerdi. Asıl merak konusu, Milli Şefin ne söyleyeceğiydi. Vaziyeti nasıl alıyor, nasıl görüyor, neler düşünüyordu? Bunu CHP merak ediyordu. Millet merak ediyordu. Yabancılar merak ediyordu. En fazla da Sümer Sokak sakinleri merak ediyordu. Zaten İnönü nutkunda, yer yer doğrudan doğruya onlara hitap etti. Nutkun ertesi günü, Cumhuriyet gazetesi konuşmayı şu manalı başlıklar altında veriyordu : *«Milli Şefin kurultayda söylediği tarihi nutuk - Parti şefleri ve devlet adamları için mükemmel örnek olan nutuk, kurultayın coşkun tezahüratıyla karşılandı.»*

İnönü önce, seçimlerin öne alınmasının kendi 1 Kasım 1945 nutkuna aykırı düştüğü ithamlarını şöyle cevaplandırdı :

«Seçimi tabii olarak 1947 için düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyetini gösterdi.»

Cumhurbaşkanı dış vaziyetin karanlık olduğunu belirtti. Bu, gerçekti. Müttefikler arasındaki ilk ayrılıklar, hatta çatışmalar başlamıştı. Bir yanda Anglosaksonlar, diğer tarafta Sovyetler dünya hâkimiyeti için mücadeleye girişmişlerdi ve ikincilerin Türkiye'den de talepleri vardı. İnönü, durum bu iken bir yıldan beri memleket içinde, BMM'nin otoritesi üzerinde «saygılı olmayan tartışmalar» yapıldığını belirtti. Dedi ki :

«İçerde ve dışarda hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir BMM ile yürütülemez.»

Ve kesin kararını söyledi :

«Bu mülahazalar gösteriyor ki, eğer bir, iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa yeni seçime gitmek kararındayız.»

İnönü sadece yeni seçime gitmek kararında değildi. Bu seçimlere kurulmuş partileri de mutlaka iştirak ettirtmek niyetindeydi. Aksi halde durumu başka türlü ele alacaktı. Bunu, hiç saklamadan, açıkça şöyle ortaya koydu :

«Şüphe etmek istemem ki şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime parti olarak gireceklerdir. Milletin iradesinin açık bir surette belli olması için bu kadar dikkat gösterdiği-

miz halde partilerin bir bahane bularak seçimlere girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem.»

Cumhurbaşkanı endişesinin sebebini de anlattı. Mesele, böyle buhranlı bir anda Türkiye'nin dışardan görünecek manzarasıyla ilgiliydi :

«Son zamanlarda bazı memleketlerde seçime iştirak etmeme taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötülemek teşebbüsünü Türkiye denilen memlekette vatandaşların hoş görmeyeceklerinden eminim. Bundan başka, iktidara karşı siyasi parti teşkil edip, samimi olarak bizim idaremizi beğenmeyen vatandaşları topladıktan sonra, onları oy sandığı başına gitmekten menetmek vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak demektir. Böyle vatandaşlar fikirlerini yürütmek için meşru olmayan yollara teşvik edilmiş olurlar. Siyaset hayatımızın gelişmesini eski Balkan komitacılığına yöneltmek ve sürüklemek vebalinden siyasetçilerimizin sakınacaklarını umarım.»

Bu sözün dozajı, elbette ki birkaç gün önce tamamlanan yurt gezisinde yapılmış ihtarların dozajından yüksekti. İnönü, ihtarını yaptıktan sonra seçimlerin sonucunu hulus ile karşılayacakları noktasında teminat verdi. Dedi ki :

«Seçimi kaybedersek karşıya geçerek fikirlerimizi savunmaya çalışacağız ve bu yolda da iktidara karşı dost olarak onun muvaffakıyetlerini ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk alacağız.»

İsmet Paşa bu sözleri şüphesiz samimiyetle söylüyordu ama, aynı samimiyetle de seçimleri kaybetmeyeceklerini düşünüyordu.

Ertesi gün Olağanüstü Büyük Kurultay, Milli Şef tarafından teklif edilmiş bütün değişiklikleri kabul ediyor, lüzumsuz hale gelmiş Müstakil Grubu lağvediyor ve 708 üyenin oybirliğiyle İsmet İnönü'yü dört yıl için CHP Genel Başkanlığına seçiyordu. Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu oldu yine.

Sonra da kurultay delegelerin yarısı memnun, yarısı hüzünlü dağıldı.

Belediye seçimlerine DP katılmama kararı verdi ama, CHP bu seçimlerde tek başına kalmadı. Nuri Demirağ'ın

«Kuzu Partisi» adıyla meşhur Milli Kalkınma Partisi iktidar partisine, yarışmada eşlik etmeyi kabul etti.

Eğer Türkiye'de, fiilen 1944'lerden itibaren başlayan çok partili hayata geçiş cereyanı bir oyundan ibaret bulunsaydı Milli Şef, Nuri Demirağ'ın partisine sarılır, piyesini onunla birlikte sahneye koyar, DP'yi iteklemezdi. Zira belediye seçimlerine girmeyeceklerini ilan etmekle Bayar ve arkadaşları bir «Ali Rana Tarhan rolü» oynamamaya kararlı olduklarını ortaya koymuşlardı.

MKP'nin ciddi hiçbir tarafı yoktu. Hele bir ara kurucular birbirlerini partiden karşılıklı olarak ihraç edip mahkemelik hale geldiklerinde pandomim tamamlandı. Üç kurucudan Hüseyin Avni Ulaş daha baştan gemiyi terk etmişti. Zaten 1946 seçimlerinde DP Erzurum listesinden aday oldu. Mart ayında öteki iki kurucu, Nuri Demirağ ve Cevat Rıfat Atilhan kendi adamlarını harekete geçirdiler. Nuri Demirağ, Atilhan'ı atıp kurtuldu. Atilhan, Nuri Demirağ'ı «Kuzu Partisi»nden kovdu. Fakat para Demirağ'da bulunduğundan liderin partisine hâkim olması güçlük göstermedi.

MKP'nin hayat hikâyesinde bir nokta ilgi çekicidir. Türkiye'de CHP'ye karşı olmak arzusu öylesine kuvvetliydi ki, DP henüz kurulmamışken bu uydurma siyasi teşekkül bile yer yer rağbet gördü.

Arada, Türkiye'de, DP ve MKP'den başka partiler de çıkmadı değil. Cemil Alpay diye bir zat martın başında Sosyal Demokrat Partiyi kurdu. Hükümet müsaade verdi. Parti faaliyete geçti. Faaliyeti, memleket içinde üye kaydedecek yerde dışardaki aynı paralelde bulunan partilerle temasa geçmek oldu. Tüzüğü hilafına milletlerarası ilişkilere girdi. Bulgar Sosyal Demokratlarına yazdığı mektup Bulgaristan'da çıkan Nerot gazetesinde yayımlanınca Cemil Alpay'ın partisinin de sonu geldi. Hükümet, yüzü yabancı memleketlere çevrik Sosyal Demokrat Partiyi 29 Martta kapattı. Partinin Cemil Alpay'dan başka hiçbir üyesi yoktu. Bu, gerekirse, iktidarın kurulmuş partileri pekâlâ kapatabileceğinin delilini teşkil etti.

Memlekette en ufak itiraz sesi yükselmedi.

Aynı ay içinde, o devrin «aşırı sol»unu teşkil eden «Serteller grubu» da küçük mahkemeden mahkûmiyet kararı aldılar. BMM'nin ve hükümetin manevi şahsiyetini tahkir ve

tezyif ettikleri iddiasıyla Tan sorumlularından karı koca Serteller birer sene, yazarları Cami Baykurt 10 ay, matbaacıları Halil Lütfi de 9 ay ağır hapis cezası yediler. Gerçi Yargıtay sonradan bu mahkûmiyet kararlarını bozdu ama, «gazeteci mahkûm etmeme» diye bir prensibin mevcut olmadığı da görüldü.

Dikkat edilirse bu tedbirler «gayri milli» gözüyle bakılan partilere veya basın mensuplarına karşı alındı. Ötekilere ilişilmiyordu. Bu, Milli Şefin kurultay nutkunda «*yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmek maksadıyla seçimlere katılmayanlar*»dan bahsetmesine Sümer Sokak idarecilerinin nazarında başka bir mana ve değer kazandırdı.

DP Milli Şefin kurultay nutkunu cevapsız bırakmadı. Bunu gene, kendi teşkilatına bir tamim şeklinde yaptı. Kalem Adnan Menderes'in, imza Celâl Bayar'ındı. Tamim efendice bir dille yazılmıştı ama, artık Türkiye'de pekâlâ, Milli Şefin fikirlerinin de tartışılabileceğini ortaya koyuyordu. Deniliyordu ki :

«*CHP Genel Başkanı Sayın İnönü'nün CHP kurultayında söyledikleri nutukta partimizin durumuna ve seçimlere dair aldığımız karara dokunulmaktadır. Nutkun partimizi ilgilendiren kısımları hakkında teşkilatımızı ve umumi efkârı aydınlatmak ve tuttuğumuz yolun prensiplerimize uygunluğunu ve haklılığını bir kere daha belirtmek zaruretini duymaktayım.*»

Yani DP, cumhurbaşkanıyla resmen polemiğe girişmiyordu da, kendi teşkilatını bir husus hakkında aydınlatıyordu. Tamimde İnönü'nün meşhur iki sebebi bir defa daha reddediliyor, üstelik cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiği üzerinde ısrar ediliyordu. İnönü kurultayda, genel başkanlığı önündeki değişmezlik sıfatının kaldırılmasını isterken genel başkan veya basit üye, hayatının sonuna kadar bir CHP'li olarak kalacağını ilan etmişti.*

Tamim, CHP silahşörlerinin yeni hücumları için vesile oluşturdu. Falih Rıfkı Atay «*Seçimlerin serbest olacağından yalnız DP ile Moskova şüphe ediyor*» diyordu.

---

* Halbuki kalamadı.

V

Bu, «Moskovacılık» suçlaması demokrasi tarihimizde ilk defa, CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP'ye karşı icat edildi. Bunların nazarında DP Moskova'nın emrindeydi. Hatta bazıları yeni partinin Ruslardan para aldığını iddia edecek kadar ileri gittiler. Bunlardan biri olan Yozgat Valisi Sadri Aka hakkında DP dava açtı ve kendisini mahkûm ettirdi.

Aslına bakılırsa Moskova radyosunun yayınları böyle bir şüpheye kasden yer verecek şekilde düzenleniyordu. O tarihte Bizim Radyo henüz yoktu ama, Kremlin'in hedefi de, stratejisi de aynıydı. Kremlin'in gözü gene Boğazlardaydı. Taleplerini açıktan ifade bile etmişti. İktidarı yıpratmak suretiyle milli birliği bozar, Türkleri kendi aralarında boğaz boğaza getirebilirse gayesine daha kolay erişebileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı da Moskova radyosunun yayınları ile içerde DP'nin iktidarı suçlamaları genellikle aynı yönde oluyordu. CHP'liler bunu fırsat sayıyorlar, gelişmesini önlemek istedikleri DP hakkında hemen «komünistlik» isnadını yapıştırıyorlardı.

Belediye seçimleri 26 Mayısta yapıldı. DP resmen kendi taraftarı olan seçmenleri oy verip vermemekte serbest bırakmıştı. Bu, İnönü'nün kurultay nutkundaki ihtarının bir sonucuydu. Ama elaltından, bütün DP teşkilatı seçimlere katılmama propagandası yaptı. Kenan Öner bunu az kapalı şekilde söyledi bile. Katılma oranının düşüklüğü DP'nin kudretini ispatlayacaktı. Onun için sandık başına gitmemek lazımdı. Bunun yanında, DP seçimleri kontrol edeceğini bildirdi. Sandık başlarına gözlemciler gönderecek, bunlardan raporlar alacaktı. Vatandaşlar da şikâyetlerini DP merkezlerine bildirmeye davet ediliyorlardı.

Seçimler ilgi çekmeyen bir hava içinde, üstelik ciddiyetsizce geçti.

O gece yapılmış bir ziyaret eğlencelidir. Adnan Menderes ve Basri Aktaş, Sümer Sokaktaki genel merkezde geç vakte kadar çalışmışlardı. Akşam çıktılar. Menderes, Aktaş'ı Kutlu Lokantasına yemeğe götürdü. —Böyle davetler sık olmazdı, zira Menderes'in eli hayli sıkıydı.— İki DP'li yemeklerini yediler. Sonra Menderes,

«Haydi, CHP merkezine gidelim. Bakalım durum nedir?» dedi.

CHP merkezinde kimse yoktu. Kapıcıya,

«Beyler nerede?» diye sordular.

Belediyedeydiler.

Menderes ve Aktaş, belediyeye gittiler. CHP müfettişi olan Dr. Kemal Satır başkanlık odasında, başkanın masasına oturmuştu ve oradan sonuçları idare ediyordu. Misafirleri görünce kalktı, onları karşıladı. Sarılışıldı. Öpüşüldü. Satır kahveler ikram etti. Bir yandan da telefonla ve rahat şekilde oradan buradan iştirak oranı hakkında haber almaya, talimatlar vermeye devam etti.

İstanbul'da MKP öğleden sonra bir beyanname yayımlayarak seçimlerden çekildi. Seçimlere fesat karıştırıldığı iddia olunuyordu ve DP'nin de teşhisi buydu. Hava tam bir cümbüş havasıydı. Olaylar, tartışmalar gırla gidiyordu. Halk ya oya katılmıyor, ya da DP'li olduğunu bildiği bağımsız adaylara oyunu veriyordu. MKP'nin hareketi fesatla filan ilgili değildi. Seçimdeki tek muhalif o olduğu halde muhalifler DP'nin talimatını dinliyorlardı.

Nitekim DP, o tarihlerde yayımladığı ve «26 Mayıs Seçimleri» başlığını taşıyan broşüründe bu hususu, yani seçmenleri belediye seçimlerine iştirak etmemeye ittiğini şöyle açıklayacaktır:

«Belediye seçimlerine iştirak etmemek hususundaki DP kararına gelince; kararımız bilhassa DP'nin kurulmuş olduğu şehir ve kasabalarda sayın halkımızın derin anlayışı ile desteklenmiştir. DP'ye karşı gösterilen bu itimat resmen ilan edilen seçimlere iştirak nisbetlerinde açıkça görülmektedir. Resmen ilan edilen iştirak nispetleri DP temsilcilerinin sandık başlarında hazır bulunduğu yerlerde, seçim sandıkları murakabesiz kalmış bölgelere nazaran yüzde 40'tan 60'a kadar daha düşüktür. Bu manalı hakikat karşısında halkımızın itimadına DP minnettardır.»

Şikâyetler daha sonra Mecliste dile getirildi. Hikmet Bayur bunların sözcülüğünü yaptı. Seçim sonuçlarının kabul edilemeyeceğini söyledi. Tabii kimse dinlemedi. Hedef, genel seçimleri bir an önce yapmak ve DP devleşmeden bir dört yıllık zaman kazanmaktı.

Bundan dolayıdır ki haziran ayının ilk yarısı gerekli kanun değişikliklerinin Meclisten çıkarılmasıyla geçti. Evvela,

tek dereceli seçim kabul edildi. Fakat sistem öyleydi ki Bayur kürsüden şöyle haykırıyordu :

«Bu kanunla iktidar partisini seçimle düşürmek imkânsız gibidir.»

DP sözcüsü gene Adnan Menderes'ti ve Menderes gene cidiye alınıp sükûnetle dinlendi. Menderes'in itirazlarından biri gizlilik prensibine uyulmamasıydı. Seçmenler açıkta bir masa üzerinde duran oy kâğıtlarından birini alıp sandığa atacaklardı. Hangi kâğıdı aldıklarını herkes görecekti. Sonra, tasnifte bulundurulacak parti müşahitlerinin rolü seyircilikten ibaretti. Menderes kazai murakabe ve nispi temsil üzerinde de durdu ama bu konularda partisini angaje etmekten çekindi. İktidara geçtiklerinde Demokratların bu iki noktadaki alerjileri, aslında hangi fikirleri benimsediklerini gösterecektir.

Meclis, Cemiyetler Kanununda sınıf partilerine izin veren değişikliği yaptı. 10 Haziran celsesinde milletvekili seçimlerinin 21 Temmuzda yapılmasını kanunlaştırdı. DP'liler söz bile almadılar. 2 muhalif, 383 kabul oyu çıktı. 13 Haziranda Basın Kanununun hükümete gazete kapatma yetkisini veren meşhur 50. maddesi kalktı. Bu yetki mahkemelere devredildi ve o celsede Adnan Menderes DP adına, aman Allah, basın özgürlüğünün bir övgüsünü yaptı ki... Basın özgürlüğünü, onun doğurabileceği bütün fenalıklara nasıl, ne kadar tercih ettiğini Büyük Meclisin zabıtlarına en hararetli cümleleri kullanarak geçirdi. Bir, yemini billah etmediği kaldı.

Bir gün sonra da, iki dereceli seçimle gelmiş son Meclis son toplantısını yapıp dağıldı.

Belediye seçimlerini takiben genel seçimlere de erken gidilmesi ve bunların 21 Temmuzda yapılması kararı DP'yi yeni bir tereddüt devresine soktu. Genel seçimler de boykot mu edilecekti, yoksa bunlara girilecek miydi? Gerçi belediye seçimlerine katılınmayacağı bildirilirken DP'nin 1947' den önce yapılacak genel seçimlere de katılmayacağı kesinlikle ilan edilmişti ama, işte, iktidar bunu kaale almamıştı.

Şimdi ne yapılacaktı?

Gösterilen tereddütün suni olduğunu sanırım. DP Genel Merkezindeki hava bu seçimlere mutlaka girilmesi gerektiği havasıydı. Yoksa parti bütün manasını kaybedecekti. Gerçi, fiilen gene bir tek partiden, CHP'den kurulacak

bir Meclisin, DP kuvvetlendiğinde kendi kendisini feshe mecbur bırakılabileceği düşünülebilirdi ama, gerçekçi DP liderleri bellerini böyle bir ihtimale bağlamak istemiyorlardı. Ya, o arada Meclis değil de DP feshediliverirse? Üstelik kudretli İsmet Paşa ihtarını en kesin dille yapmıştı. Seçimleri boykot edecek bir DP Milli Şeften mutlaka başka tarz muamele görecekti.

Seçimlere girmek niyetinin ilk işaretini Celâl Bayar, Haziranın 13'ünde yayımlanan bir demecinde verdi. Gazete mülakatı, Cumhuriyet'in sahiplerinden Doğan Nadi ile yapılmıştı. DP Genel Başkanı şöyle diyordu :

«Milletvekili seçimleri için hemen hemen bir tazyik karşısındayız. Bu tazyik efkârı umumiyenin arzusudur. Karar almak üzere vilayet başkanlarını çağırdık.»

O sırada DP'nin 34 ilde ve 160 ilçede teşkilatı vardı.

DP temsilcileri 16 Haziran pazar günü saat 15'te Sümer Sokakta toplandılar. Toplantıya Celâl Bayar başkanlık ediyordu. Katılanların sayısı 65 kadardı. Görüşmeler tam yirmi saat sürdü. Bayar, ilk beyannamedeki «1947'den önce yapılacak genel seçimlere katılmama» kararına sadık kalınmasını istedi. Fakat bunu daha ziyade bir şekil olarak yaptığı seziliyordu. DP'nin genel seçime girmemesinin hiçbir manası yoktu. Nitekim iştirak kararı ittifakla alındı ve bu husus 18 Haziranda bir beyannameyle açıklandı. Beyannamede seçimlerin öne alınmasından şikâyet edilmekle beraber şöyle deniliyordu :

«... Bütün bu menfi amillere rağmen toplantıda partimizin milletvekili seçimlerine iştirak etmesi kararına varılmıştır.»

Beyannamede devlet başkanının parti başkanı olmasının tenkidi de unutulmuyordu. Halbuki, Sümer Sokakta temsilcilerin bir araya geldiği gün DP'yi tutan ve âdeta onun organı durumundaki gazeteler bir haber veriyorlardı : CHP Milli Şefi nereden aday gösterirse DP de oradaki listesinin başına İsmet İnönü adını koyacaktı.

Bu haber en büyük tepkiyi, şimdi sanılabileceğinin aksine, DP'den değil, CHP'den gördü. DP'nin niyetinin —daha doğrusu, DP'ye atfedilen niyet demek lazımdır, zira Sümer Sokak böyle bir hususu hiçbir zaman ciddi ciddi düşünmemişti— gazetelerde çıktığının ertesi günü Ulus'ta Falih Rıfkı Atay şöyle yazıyordu :

«Bellibaşlı üç parti vardır. Birinin lideri İsmet İnönü, diğerininki Celâl Bayar, üçüncüsününkü Nuri Demirağ'dır. CHP kendi liderinin adının ve sanının muhalifler tarafından yanlış kullanılmasını önleyecektir.»

Böyle bir vaziyet almanın sebebi, CHP için en büyük kozun İsmet İnönü faktörü olduğu zehabıydı. Sonradan bu zehabı ben İsmet İnönü'nün kendisinde de fark etmişimdir. İnönü ve CHP sanıyorlardı ki İkinci Dünya Savaşı gibi bir badireden Türkiye'yi selamete çıkardığından dolayı millet Milli Şefe minnettardır. Ona ve partisine başkalarını ve onların partisini asla tercih etmeyecektir. Bir maceraya girmek istemeyecektir. Güvenini gene İsmet Paşanın kanadı altında arayacaktır.

VI

Böyle bir inanç, Serbest Fırka tecrübesi sırasında Gazide de bulunuyordu. O ve etrafı da düşünüyorlardı ki, Gazi memleketin kurtarıcısıdır. Bu memleket ona karşı oy kullanmaz. Halbuki 1930'ların havası gerçeğin bu olmadığını gösterdi. Serbest Fırka tecrübesine paydos denildi. 1946 seçimleri de «İ.İ. Efsanesi»nin çürüklüğünü ispatladı. Başka unsurlar seçmene hâkim olmuştu ve efsane, sadece bir efsane değerindeydi.

Gariptir, İsmet Paşada bir —modern deyimle— «karizma»nın, kütleleri çekiciliğin mevcudiyetine inananlar ve bundan ürkenler arasında DP liderleri de vardı. Ancak 1943 tecrübesinden sonradır ki, bu liderler İsmet Paşanın şahsına da hücum etmenin iyi bir yatırım olduğu inancına geldiler ve bu silahı bol bol kullandılar.

Aradan geçen yılların sonunda Celâl Bayar'a, hiç Milli Şefi kendi listelerinin de başı yapmayı düşünüp düşünmediklerini sorduğumda, DP'nin o zamanki genel başkanı soruma bir soruyla cevap verdi :

«Bunun bir ciddiyeti olur muydu?»

Elbette ki olmazdı. Zaten o tarihte DP'nin gözü İsmet İnönü'de değil, onun ağırlığıyla denge teşkil edebilecek başka bir tarihi şahsiyette, Mareşal Fevzi Çakmak'taydı. Zira İnönü'yü CHP'den ayırmanın kabil olmadığı anlaşılmıştı.

Mareşal, Genelkurmay Başkanlığından alındıktan sonra köşesinde, fakat küskün oturuyordu. Yakınları kendisini politikaya itiyorlar, o ise diretiyordu.

Mareşalin, yaş haddini bütünüyle aştıktan sonra emekliye sevkedilmesinin hangi zaruretlerin icabı olduğu artık herkes tarafından bilinmektedir. İstiklal Savaşının bu kahraman komutanının, modern askerlik anlayışıyla uzaktan yakından hiçbir alakası kalmamıştı.

İsmet Paşa ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na bakılırsa tam beş defa Mareşale milletvekilliği teklif edilmişti. Kendisini Meclis Başkanı yapmak istiyorlardı. Fakat Çakmak her defasında bunu reddetmişti.

Tek parti devrinde bunun fazla bir önemi yoktu. Fakat şimdi parti rekabeti başlamıştı. Mareşal gibi bir şahsiyetin, geçer değeri ne olursa olsun, karşı tarafa bayrak yapılması CHP'nin hiç hoşuna gitmeyecekti.

İlk alarm, CHP'nin Manisa bölgesi müfettişi Hüseyin Hulki Cura'dan geldi. Cura, İsmet İnönü'ye, Manisa'daki Demokratların Mareşali kendi adayları gibi propaganda ettiklerini bildirdi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı, Başbakanını tekrar Mareşale yolladı ve ona tekrar CHP listelerinde isteyeceği yeri teklif etti. Cevabı Saraçoğlu bir gece Çankaya Köşküne getirdi. Çakmak şöyle demişti :

«Ben askerim. Mecliste işe yaramam. Ben memlekete cephede hizmet edebilirim. Meclise girip de Kâzım Karabekir'in vaziyetine düşmek istemem.»

Mareşalin o sıralarda Karabekir ile arası yoktu.

Saraçoğlu, Mareşalin Demokratlarla da bir ilişkisi olmadığı inancını söyledi. Çakmak kendisine samimi konuşuyor gibi gelmişti.

İnönü'nün yanında Nihat Erim de vardı. O dedi ki :

«Mademki öyle, Demokratların yaptıkları propagandayı kendisine tekzip ettirtelim.»

Saraçoğlu, bunun meseleyi büyülteceği fikrini söyledi. İş Çankaya'da kapandı. Halbuki Mareşalin Demokratlarla ilişkisi vardı ve aracılar onun eski yaveri Ahmet Atman ile Atman'ın muhasebecisi Hikmet Yazıcıoğlu idi. Onları sık sık Sümer Sokakta görmek kabildi.

Bayar'ın bana sonradan açıkladığına göre daha DP'nin ilk kuruluş günlerinde kendisi Mareşale «çengel atmak» istemişti. İzmir'de bir emekli hava generali vardı. Bu, Mare-

şalin damadıyla birlikte, «Mareşalcidir» diye emekliye ayrılmıştı. Bayar, ona İzmir İl Başkanlığını teklif etmek niyetinde bulunduğunu bildirerek Mareşale gitmiş, tavassutunu istemişti. Fakat Mareşal itiraz beyan etmiş, «Aman, beni karıştırma» demişti. İnönü ile uğraşmak niyetinde bulunmadığını söylemişti.

Daha sonra, aracıların gayretiyle hava müsait hale geldiğinde Bayar tekrar Mareşalin evinin yolunu tutmuştu. Bu sırada İstanbul'da da üç bin imzalı bir dilekçeyle Mareşalin adaylığı isteniliyordu. Bu dilekçe şehrin dört yerine asılmıştı. Bir tanesi Beyazıt'taki Üniversite Lokantasındaydı, diğeri Beyoğlu'ndaki Konya Lokantasında, üçüncüsü Çemberlitaş'ta Şafak Berber Salonunda, dördüncüsü de Eminönü'nde Nimet Abla Gişesinde, İstanbullular üç bin imzayı beş bine çıkarmaya davet ediliyorlardı.

Mareşal bu defa, DP Genel Başkanına mutabakatını bildirdi. DP listesinin başında, müstakil olarak yer alacaktı. Bu, Celâl Bayar'ın da işine geliyordu. Böylelikle hem DP de kendi «tarihi kahraman»ını buluyordu, hem de «tarihi kahraman» partili olmayacağına göre genel başkanlıkta Celâl Bayar'a rakip kesilemeyecekti.

Mareşalin Ankara'dan İstanbul'a ilk gelişinde bilhassa üniversiteliler tarafından karşılanış şekli DP'nin mükemmel bir yatırım yapmış bulunduğunu ipatladı. Ancak Mareşali yakından görebilenler, yani genç gazetecilerdir ki kendisinde «iş kalmamış» olduğunu hemen fark ettiler.

Artık genel seçimlere bir ay kadar bir zaman vardı. CHP fodul, DP sinsiydi. İktidarın «makûs talih»i Falih Rıfkı Atay en çirkin, en tasvip edilmeyecek hücumları Ulus'ta yapıyor, âdeta öteki CHP silahşörlerine «la» notasını veriyordu. Zorbalık ve zorba görünüş CHP'nin elindeki silahtı.

DP yüksek sesle bundan yakınıyordu. Temmuzun başında bir beyanname yayımladı. Bunda deniliyordu ki :

«İktidar partisinin ne pahasına olursa olsun muhalefete yer vermeme kararında bulunduğu kanaati teeyyüt ediyor. Seçimlerden çekilmek hatıra gelebilirse de böyle bir hareketten ictinabı milli menfaate daha uygun buluyoruz.»

CHP ateş püskürdü: *«Beyanname, halkı kendilerine acındırarak daha fazla oy toplamak arzusundan doğan bir propaganda beyannamesidir.»*

Evet, belki. Ama CHP'den, DP'ye gelen hücumlar ortadayken ve valiler kaymakamlarına baskı yapıp dayak atın,

DP'yi sureti katiyede kazandırmayın diye tamimler gönderirken, kaymakamlar da DP'li köylülere meydan dayakları çekerken DP'ye acındırmak için beyannameye mi ihtiyaç vardı?

Gene temmuz içinde Sümer Sokaktaki bir geceyi hatırlarım. Gazeteden beni, seçimleri takip için «Mekki Ağabey» —Mekki Sait Esen—'e yardımcı olayım diye Ankara'ya göndermişlerdi. DP Genel Merkezinde galiba, her zamanki gibi gecikmiş bir demecin basına verilmesini bekliyorduk. DP' nin başkentteki ileri gelenleri kanlara bulanmış adamlar getirdiler. Bunlar Çubuk kaymakamı tarafından, particilik sebebiyle dövülmüş zavallılardı. Genel merkezde ne kadar gazeteci varsa, hepimiz bir kat daha DP sempatizanı kesildik.

Zaten o sırada memlekette bambaşka bir hava esiyordu ve iktidarın bundan hiç haberi yoktu. Halbuki belediye seçimleri CHP büyükleri için bir alarm çanı yerine geçmek gerekirdi. Bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında Dragos' taki evinde Nihat Erim ile görüşüyordum. Erim 1946'nın Temmuzunda İnönü'nün en yakınları arasındaydı. Dedim ki :

«Belediye seçimleri de sizi uyarmadı mı?»

«Biz uyuyorduk. 1950'ye kadar uyuduk. Hatta 1950'deki kanaatimiz, milletin kantar topunu kaçırdığı, bunu hemen telafi edeceği merkezindeydi...»

Ben memleketteki gerçek havayı, aynı temmuzun arifesinde, Celâl Bayar'ın yanında, Adana'da, Tarsus'ta, Mersin' de koklamak fırsatını buldum.

DP genel seçimlere katılmak kararını verdikten sonra bir başka karar daha aldı : Seçim kampanyasını Celâl Bayar Adana'da açacaktı. Oradan Tarsus ve Mersin'e geçecek, sonra Adana'dan tekrar Ankara'ya dönecekti. Bayar 29 Haziranda Adana'da olacaktı. Ben 28 Haziranda Adana'daydım. DP Genel Başkanının bu ilk seçim gezisini izlemek görevi gazete tarafından bana verilmişti.

29 Haziran, Adana'da berbat bir gündü. Hava, tahammülün üstünde sıcaktı. Havaalanına gitmek son derece güçtü. Zira, iktidarımızın himmeti sayesinde çok otomobil ve otobüs ortadan kaybolmuştu. Buna rağmen, bir vasıta bulup muhalefet liderini karşılamaya gidenler şaşırmaktan kendilerini alamadılar. Her taraf insanla doluydu.

Ankara uçağı piste inip de içinden Bayar çıktığında büyük bir tezahürat patladı. DP Genel Başkanı orada ilk seçim

nutukcağızını verdi. «Nutukcağız» diyorum, çünkü bu birkaç cümleden ibaretti. Bayar, Atatürk'ün son başbakanı olduğunu unutturmayacak kadar mahirdi. «Atatürk ile beraber gelmiştik» dedi. Alkış, kıyamet koptu. DP Genel Başkanı hemen omuzlara alındı. Halk bağırıyordu :

«Yaşasın Türk Demokrasisinin Babası! Var Olsun İstiklal Harbinin Galip Hocası!»

Bu, tabii, öğretilmiş bir slogandı ve Celâl Bayar siyaset hayatındayken çok zaman böyle karşılandı. Bayar, alındığı omuzlarda rahatsızdı. Bir noktada aklını kullanarak şöyle dedi :

«Bizim güttüğümüz maksatlardan biri de müsavi olmaktır. Hep birlikte, aynı istikamette ve aynı seviyede yürüyelim.»

Bunun manası, «Allah aşkına, indirin beni yere...» idi. Şiddetli bir alkış daha koptu. Bir ses duyuldu :

«Biz liderlerimizi yaya yürütürüz...»

Celâl Bayar bu fırsatı da kaçırmadı :

«Onlar yaya yürümeye alışkındırlar...»

Aslında bu cümlenin arkasına «otomobil buluncaya kadar...» diye eklemesi lazımdı. Nitekim biraz sonra lüks bir arabanın kapısı açıldı. Muhalefet lideri içeri bindi ve pırrr...

Allahtan, beni de yanına almıştı.

O gün Demokratlar, Bayar'a Seyhan Lokantasında bir ziyafet vereceklerdi. CHP'liler musallat olmuşlardı. Onlar da lokantada yer istemişlerdi. Sanki koca Adana'da başka yer yokmuş gibi. Bunun üzerine Demokratlar yemekten vazgeçmişlerdi. DP merkezine gidildi. Orada hasbıhal edildi. Bayar'ı ilk defa bu kadar yakından görüyordum. Sorulara sadece kurnazca değil, aynı zamanda tam kurt bir politikacı gibi cevap veriyordu. Atatürk'ten sık sık bahsediyor, ilhamını hep ondan aldığı intibaını yaratmak istiyordu. Devletçiliği sordular. Dedi ki :

«Ata demişti ki: İktisadda esas teşebbüs şahsi ve hususi sermayedir. Biz devletçiliği memlekette boş kalan yerleri bir an önce doldurmak için alıyoruz.»

Mareşalden konuşuldu. Birkaç gün önce Bayar İstanbul'da, Mareşalin DP listesinden aday olmayı kabul ettiğini açıklamıştı. Başka biri sordu :

«Bize niçin kızıl diyorlar?»

Gözlerimin önüne Falih Rıfkı Atay geldi. Ankara'dan

hiç ayrılmamış, hep şef dizinde kalmış, milleti ve memleketi asla tanımayan CHP sözcüsü. Bayar ithamı reddetti.

«Kızılları, komünistleri almıyoruz. İktidarı ele geçirmek için de asla acele etmiyoruz» dedi.

O gezide Adana'dan Tarsus'a, Mersin'e gittik. Ben hep Bayar'ın otomobilindeydim. Halk heyecan içinde muhalefet liderini bekliyordu. Her yerde sokaklar doluydu. Millet, Bayar'ı görünce,

«Yaşa babamız!. Kurtar bizi babamız... Var ol İstiklal Harbinin kahraman Galip Hocası!» diye bağırıyordu.

Yollardan geçmek imkânı yoktu. Hep, geç kalıyorduk. Mersin'de halk tam altı saatten beri Bayar'ı bekliyordu. Saat 23.00 olmuştu. Binlerce kişi ayakta idi. Bunları evlerine döndürmek kabil değildi. Halbuki DP teşkilatı bir ziyafet hazırlamıştı. Onda bulunmak zorunluluğu vardı. Nihayet Bayar'ın otomobili, sanki Adana'ya dönüyormuş gibi bir çark yapıp Mersin'den çıkmak, uzaklaşmak zorunda kaldı. Yarım saat sonra döndük, ziyafete gittik. Çıkışta hâlâ Bayar'ı bekleyen kalabalık mevcuttu.

«Yaşa babamız! Kurtar bizi babamız...» sesleri uzun yıllar benim kulaklarımdan kaybolmadı. Sonra, on iki yıl kadar sonra, aynı sesler kulağıma bir defa daha geldi. Halk, DP'li veya CHP'li diye ayrılarak değil, halk olarak, millet olarak bir defa daha,

«Yaşa babamız!. Kurtar bizi babamız...» diye haykırıyordu.

O zaman tarih, 1957 ile 1960 arasıydı ve gazeteci ben, bu sefer de muhalefet liderinin otomobilinde, gene onun yanındaydım.

Ama bu sefer muhalefet lideri İsmet İnönü adını taşıyordu ve iktidarda Celâl Bayar vardı.

Kurtuluş Savaşının Galip Hocası Celâl Bayar!

1946'da İnönü memleketten, milletten, halktan, onun ruh haletinden ne kadar haberdarsa 1957-60 devresinde de Bayar onlardan aynı derecede haberdardı.

Yani ikisi de hiç haberdar değildiler.

VII

Seçimlerin yapılacağı ve buna büyük partilerin katılacakları anlaşıldığında Ankara'da başka bir yarış başladı:

Milletvekilliği yarışı. Bilhassa birçok genç adam, CHP'de girişilmiş «gençleştirme operasyonu» üzerine politikaya heveslenmişti. Kendi yaşıtları Meclise dahil olur ve kudret mevkileri elde ederken onların başı kel miydi ki? Üstelik, memlekette aydınlar henüz «bir avuç» olma vasfını muhafaza ettiğinden bunların çoğu birbirini tanıyordu da... Nihat Erim CHP saflarında ilerliyordu. Onun Galatasaray Lisesinden arkadaşları, Tasvir gazetesinin sahipleri Cihat Baban ve Ziyad Ebüzziya DP listelerinde yer aldılar.

Doğrusu istenilirse o günler, parti merkezleri eğlenceli olaylara sahne oluyordu. Rağbetin büyüğü, CHP'ye, «İnönü' nün şerefli partisi»neydi. Yarışın favorisi o olduğu için ona ganyan oynanıyordu. Adaylık için müracaat, âdeta sayısızdı. Tabii, parti divanının bunları plase etmesi imkânsızdı. Adaylardan bazıları kendilerine bir avantaj sağlamak için diyorlardı ki :

«Demokratlardan teklif aldım ama, bilirsiniz, biz ailecek Halkçıyız. Benim de bütün arzum, Atatürk'ün ve İnönü' nün partisinde hizmet etmektir. Ancak...»

Bu «ancak»ın arkasında yatan «siz beni aday göstermezseniz, ben de öteki tarafa giderim» idi.

Böyle söyleyenlerin onda dokuzu DP'den teklif değil, işaret bile almamıştı. Bunlar CHP'den umudu kestiklerinde bu sefer Sümer Sokağa gidiyorlar ve gerçeği biraz değiştirerek adaylıklarını kendilerinin CHP'ye değil de CHP'nin onlara teklif ettiğini bildiriyorlardı, oyunlarını orada oynuyorlardı.

Bir de öyleleri vardı ki, CHP'den sondaj yapmışlar, müspet cevap almayınca kendilerine güvenerek adaylıklarını bağımsız koymuşlardı. Bunların bir tanesinin hikâyesini anlatayım.

Genç adam ismi bilinen bir ailedendi ve siyaset hayatına atılmak için içi içini yiyordu. Fakat, ablası CHP milletvekiliydi. Genç adam ablası ile kendisi arasında artık bir tercih yapılmasını CHP'den istediğinde CHP ablasını tercih ettiğini belirtti. O zaman delikanlı, memuriyetinden istifa etti ve Ankara'dan bağımsız aday oldu. Görevi de yüksekçeydi : Ticaret Bakanlığı İç Ticaret Genel Müdürlüğüydü. İstifasını şiirli —ve iddialı— bir de demeçle süsledi. Dedi ki :

«Görüp ahkâmı asrı münharif sıdk-u selametten
Çekildik izzet-ü-ikbal ile bâbı hükümetten...»

Mübarek, sanki ticaret veziriydi.

Kampanyaya girişmek üzere bir taksi tuttu ve ver elini Haymana. Fakat Haymana'da kendisini bekleyen hayal sukutu oldu. Sanıyordu ki aile adını, kimliğini söyleyince bütün Haymana yerinden oynayacaktır. Kimse kıpırdamadı. Bunun üzerine yapılacak bir tek şey kalıyordu : Kapağı DP listesine atmak.

Samet Ağaoğlu da onu yaptı. Müracaatı, Genel İdare Kurulunda görüşüldü. Hatta tartışıldı. En sonda Celâl Bayar, kendisiyle konuşmak üzere Ahmet Ağaoğlu'nun bu bol saçlı oğlunu Sümer Sokağa çağırdı.

Fakat bir devire adı karışmış olanların çoğu DP'den başka tarz cevap aldılar. Bir gün Celâl Bayar'a, İzmir İl İdare Kurulu Başkanı sıfatını da kullanan Ekrem Hayri Üstündağ'dan eski harflerle yazılmış bir mektup geldi. Mektupta Tevfik Rüştü Aras'ın adaylığı teklif ediliyordu. Bir başka gün Kılıç Ali, kendisinin Maraş listesine alınmasını Bayar'dan istedi. Talepler, âdet veçhile Genel İdare Kurulunda görüşüldü ve reddedildi. Aras da, Kılıç da eski arkadaşları olmalarına rağmen DP Genel Başkanı onların adaylıklarını desteklemedi. O tarz isimlerle DP'nin içli dışlı ilişki kurmasını istemiyordu.

Seçim işleri ve aday listeleriyle genel merkezde Refik Şevket İnce meşgul oluyor, kendisine Basri Aktaş yardım ediyordu. R. Ş. İnce, sarı karton kaplı bir defter tutuyordu. Her bir sayfasına bir ilin adını yazmıştı. Fakat defterin tam 16 sayfasında DP'nin o ilde seçime girmeyeceği yolunda meşruhat vardı. Bu iller şunlardı : Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt, Van.

Buralarda DP'nin seçimlere katılmama sebepleri değişikti. Mesela İnce, Ağrı sayfasına şöyle yazmıştı : «*Aday gösterilmeyeceği, partililerin parti mensuplarına oy vermeleri, sandık başlarında temsilci bulundurulması tellendi.*» Yani DP'liler orada belediye seçimlerinde davrandıkları gibi davranacaklardı. Malatya sayfasında şu vardı : «*Vaktin darlığı münasebetiyle teşkilat kurulamadığından aday gösterilemeyeceği bildirildi.*» Mardin hakkındaki meşruhat ise şuydu : «*Henüz teşkilat tamamlanmadığından aday gösterilmeyeceği tellendi.*»

Aday listelerinde ise bugün insanı eğlendiren, düşündüren veya dikkatini çeken isimler vardı. Bursa listesinin 8. sırasında şöyle yazıyordu : «*Mehmet Ali Aybar - Doçent, Kayseri tank deposunda yedek subay.*»

Sonraki TİP Genel Başkanının listesinin başını Celâl Bayar çekiyordu ve Aybar'ın bir üstündeki isim bir fabrikatöre, bir altındaki bir toprak sahibine aitti.

Fethi Çelikbaş, doçent olarak DP'nin Burdur listesindeydi. Reşat Aydınlı, Denizli'den konmuştu. «Devlet Demiryolları Başmüfettişi Safa Yalçuk» Erzurum'dandı. Sonraki Devlet Bakanı Kâmil Ocak, «çiftçi» sıfatıyla Gaziantep'tendi. Gazeteci Ziya Hanhan Ordu adayıydı. Osman Bölükbaşı Yozgat'tan gösterilmişti. Vasfi Raşit Seviğ'in adı Samsun listesindeydi.

İstanbul listesinin 22. sırası Yusuf Ziya Öniş'e ayrılmıştı. Fakat o istememiş olmalı ki İnce onun adını silmiş, yerine Faruk Nafiz Çamlıbel'i koymuştu. Onu Zeki Rıza Sporel takip ediyordu.

DP, 16 ilden seçime girmediği gibi girdiği illerde de tam liste, yani her biri milletvekili olabilecek isimler göstererek yarışa katılmıyordu. Partinin birtakım temel taşları vardı ki, esas gaye bunları Meclise sokmaktı. Onun için bunlar bir değil, birçok ilden aynı zamanda aday gösterilmişlerdi. Rekor Mareşaldeydi. Dört ilde DP listesinin başını Fevzi Çakmak çekiyordu : Ankara, İstanbul, İzmir, Erzurum. Onu, üçer ille kurucular takip ediyordu. Bayar Bursa, İstanbul ve İzmir adayıydı. Menderes Aydın, Kütahya, Manisa'dan gösterilmişti. Köprülü Ankara, İstanbul ve İzmir adayıydı. Koraltan'a ise İstanbul, Hatay ve İçel listelerinde yer ayrılmıştı. Bir de Yusuf Kemal Tengirşenk aynı muameleye layık bulunmuştu : İstanbul, Kastamonu ve Sinop adayıydı. Sazak Ankara ve Eskişehir, İnce Kastamonu ve Manisa, Tunca Afyon ve Manisa listelerindeydiler.

Bu suretle, her birinin kazanması halinde DP, 16 milletvekillik yerini daha boş bırakıyordu.

CHP listesinde aday olmak isteyip talebi kabul edilmeyen bir başka eğlenceli isim : Menderes'in unutulmaz Adalet Bakanı Prof. Hüseyin Avni Göktürk.

Seçimlerden üç gün evvel CHP, ciddi ve her ilde yarışa tam takımla katılarak listelerini tüm halde ilan etti. DP'nin

böyle, ilan edilmiş listesi yoktur. Bunun başlıca sebebi yeni partinin iktidara oynayacak kudreti kendisinde görememesidir. Bir diğer sebep, aday bulunamadığı için bazı iller hakkında İnce'nin, meşhur defterine şöyle notlar düşmesidir: *«Dört aday mahallen gösterilecektir»*, *«İki aday teşkilatça oradan gösterilecektir»*. Defterde 367 aday numarası bulunmaktadır. Bunların 16'sı mükerrer olduğundan DP sadece 351 adayla seçimlere giriyordu ki, hiçbir hile, hiçbir mazbata değişikliği, hiçbir tesir yapılmasa bile iktidar istisnasız her yerde kaybetse —buna tabii fiilen imkân yoktu— CHP'nin Mecliste 114 sandalyesi otomatik şekilde olacaktı. Yani iktidarda kalmak için topu topu 119 milletvekili sağlaması gerekiyordu —465 milletvekilliği vardı— ve o günkü şartlar içinde CHP bunu sağlardı.

Ama o hileler, mazbata değişiklikleri, tesirler yapıldığına göre gerçek şudur ki CHP ve bilhassa idare amirleri ile CHP teşkilatı 1946 seçimlerini boşu boşuna kirletmişlerdir.

21 Temmuz 1946'da, DP'nin Sümer Sokaktaki genel merkezinde geçirdiğim geceyi herhalde kolay unutacak değilim. O seçim günü, Mekki Sait Esen ve Foto Cemal ile beraber Ankara'nın içini ve ilçelerinden bazılarını taramış, işlerin nasıl gittiğini görmeye çalışmıştık. Başlangıçta bir şeyler yoktu. Fakat sonlara doğru hava kızışmaya yüztuttu. Sandık başlarına büyük, uzun masalar konulmuştu. Defterde kayıtlı olanlar arzuladıkları oy pusulalarını buradan alıyorlar, mühürlü sandığa atıyorlardı. CHP oy pusulalarının üzerinde İsmet İnönü'nün fotoğrafı vardı. İktidar o noktada pek titizdi. Aman, basit vatandaş aldatılmasın, İsmet Paşaya ait oy pusulası yerine bir başkasını kullanmasın! Onun için CHP pusulalarını Milli Şefin portresiyle resimlemişlerdi. Herkesin İsmet Paşa lehine oy kullanacağından emindiler ya...

Seçimlerden önce de, kampanya sırasında, CHP tarafından tutulmuş hoparlörlü bir otomobil Atatürk Bulvarından geçer ve içinde oturan Naşit Hakkı Uluğ halkı «İsmet Paşanın şanlı partisi»ne oy atmaya çağırır, İsmet Paşanın ululuğundan bahsederdi. Otomobil geçerken bulvarın kıyısındaki Özen, Kutlu gibi yerlerde oturan bilhassa gençlerin «Sayın Cumhurbaşkanı» hakkında ne latifeler yaptığını Uluğ duysaydı, herhalde giriştiği propagandanın geri tepen bir top olduğunu anlardı.

Seçim günü başka bir latife ise, masa başındaki müşahidin «Hemşerim, hangi pusulayı istiyorsun?» sorusuna hemşeri vatandaşın verdiği cevaptı :

«Falih Rıfkı Atay'sız olsun da, hangisi olursa olsun...»

Biz, oy verme saati bitip tasnif saati başladığında Ayaş'taydık. Bir sandığın tasnifini takip ettik. Kazanan DP idi. Hem de «İsmet Paşanın şanlı partisi»ni hayli geride bırakarak... Tabii, bu bir ölçü değildi ama, gene de bir mana taşıyordu. Zaten Ankara'ya dönüşte rastladığımız ve tasnifi bitmiş sandıklarda da durum hemen hemen aynıydı.

Mekki Sait Esen geceyi daha ziyade İstanbul telefonu başında geçirecekti —o tarihlerde teleks, faks filan yoktu, haberleri bağıra bağıra, İstanbul'daki eski harfleri bilen bir arkadaşa gece yarılarından çok sonraya kadar yazdırırdık— arada da favori CHP'ye uğrayacaktı. Ben ise, DP Genel Merkezinde kalacaktım.

Akşam Sümer Sokakta canlı, neşeli ve ümitli başladı. Çok ilden gelen haberlerde önde bulunulduğu, hatta seçimlerin kazanıldığı bildiriliyordu. Her telefona birkaç kişi birden koşuyor, galibiyet haberi geldiğinde «Yaşasın! Şurasını da kazandık...» «Yaşasın! Burasını da kazandık...» sesleri yükseliyordu. Celâl Bayar bile meşhur sükûnetinin kısmen dışına çıkmıştı. Yanında kızı vardı ve o tarihlerdeki ismiyle Nilüfer Bayar herkes gibi çalışıyordu. Arada sırada bir dal gibi ince Beyhan Köprülü geliyor, tazeliği ve yeşil gözleriyle etrafa değişik bir hava veriyordu.

Herhalde, akşam çok renkli başlamıştı Sümer Sokakta.

Ben çok sonraları, aynı gecenin CHP kampında nasıl geçmiş olduğunu, bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında Nihat Erim'den dinlemişimdir.

Hatta o kampın havasını anlamak için belki bir akşam evvele bile gitmek lazımdır. Nihat Erim gene, çok vaktini geçirdiği Çankaya'dadır. Cumhurbaşkanı bir ara sıkılır.

«Haydi, Çiftliğe gidelim...» der.

Yanlarında Hasan Âli Yücel vardır. İnönü, Çiftliği Hilmi Uran'ı da çağırır. Tabii seçimlerden konuşulur. İçişleri Bakanı asayiş ve seçim güvenliği konusunda son bilgileri verir. Temmuzun başında Uran, valilere bir tebliğ yapmıştır. Bunda söylenen şudur : Seçimlerde müdahale yok, gayretkeşlik gösterilmeyecek! Buna rağmen basındaki şikâyetler eksilmemiş,

artmıştır. Nihat Erim basının yaptığı baskı üzerinde durur, bunun ağırlığını söyler. DP'yi tutan gazetelerin tesiri, çoğu itibarını kaybetmiş ve yazarlarının para karşılığı partiyi tuttuğu bilinen CHP gazetelerininkinden büyük ölçüde fazladır.

Cumhurbaşkanı da düşüncelidir. Seçimleri kaybetmek gibi bir endişe kimsede yoktur ama, memleketteki havanın düşünüldüğü, sanıldığı tarzda bir hava olmadığı da ortaya çıkmıştır.

Nihat Erim'in o gezinti hakkındaki hükmü :

«Neşeli değildik!»

Erim, bir gece sonra da neşeli olmadıklarını söyler. İllerden parti genel merkezine gelen haberler fenadır. Çok il, şehirlerde kaybedildiğini bildirmektedir ve «Ne yapacağız?» diye sormaktadır. Teşkilatın aklındaki, mutlaka bir şeylerin yapılacağıdır. Çankaya seçim sonuçlarını düşündükçe kabule hazırdır ama, yılların verdiği alışkanlıklarla dolu teşkilat, marifetini hemen o gece yapmaya başlamıştır bile...

Nitekim akşamın belirli bir saatinden sonra Sümer Sokakta çalan telefonlar başka haberler getirmeye başladı. Hüzünlü, hatta ağlamaklı sesler seçim sonuçlarının değiştirildiğini, mazbataların yok edildiğini bildiriyordu. Kazanılan galibiyet, elçabukluğuyla mağlubiyet haline sokulmuştu. Yer yer zafer o kadar farklı olmuştu ki oralarda iktidarın alındığı inancı bile esmişti.

Ben o akşam Sümer Sokakta, hayalini böylesine işletene rastlamadığımı söylemeliyim. Ama herkes emindi ki ümit edilenin —80 ila 100 milletvekilliği— üstüne hayli çıkarılmıştı. Elden kaçırılan buydu.

Teşkilatın Sümer Sokağa gönderdiği haberler hep iki ayrıntı taşıyordu. Ya DP'nin kazandığı sandıklara ait mazbatalar yok edilmiş, yerine CHP çoğunluğunu tespit eden uydurma mazbatalar konulmuştu. Ya da köylerden, bilhassa uzak köylerden gelen oylar dengeyi bir anda alt üst etmişti. Mazbatalar gözlerin önünde değiştirilirken gözlerden uzak yerlerde kim bilir neler yapılmıştı?. DP teşkilatı bunun kahrının içindeydi.

Celâl Bayar gece yarısından sonraya kadar genel merkezde kaldı. Neşeli hava artık kaybolmuştu. Yüzler asılmıştı ve mahmurluk sadece uykusuzluğun sonucu değildi. Bir hayal kırıklığına uğranmıştı ve bu belki fazla pembe bir hayalin ar-

kasından gelmişti. Büyük şehirlerin DP'ye oy vermiş olması ne kadar muhtemelse küçük merkezlerdeki, bilhassa doğudaki halkın türlü sebeplerden dolayı oyunu CHP'nin ve Milli Şef İsmet Paşanın lehinde kullanmış bulunması aynı derecede muhtemeldi. Hatta o ihtimal daha bile fazlaydı.

Celâl Bayar'ın gidişi Sümer Sokaktaki heyecanı da yok etti. Herkes yavaş yavaş ayrılıyordu. Henüz kesin sonuçlar alınmış değildi. Fakat bir ara ümidine düşülen iktidar —o tam bir hayaldi, basit aritmetik bunun imkânsızlığının deliliydi; ama «insanlar hayal ettikleri nispette yaşarlar»— gerçekleşmemişti. Gerçek şuydu : DP'nin çok hakkı yenmişti ve kurulacak Mecliste kaç kişilik bir grup ile temsil edileceği bile meçhuldü.

Genel merkezin sigara dumanına boğulmuş odalarından sokağa çıktığımda serin, fakat tatlı bir Ankara şafağı sökmek üzereydi.

21 Temmuz 1946 seçimleri yapılmış ve bitmişti.

Ama hikâyesi daha uzun yıllar devam edecekti.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇİMLER VE SONRASI

I

Ankara'nın Ulus Meydanı o gece kaynıyordu. Muazzam bir kalabalık Meclise inen yolları doldurmuş, Atatürk Bulvarına taşmıştı. Ortalıkta heyecanlı bir hava esiyordu. Halkı teşkil edenlerin çoğunluğu başı kasketli erkeklerdi. Üniversiteli gençler oldukları anlaşılan gruplar da dikkati çekiyordu. Onların arasında hayli kız vardı.

5 Ağustos 1946 akşamı, saat 20.30'a gelip de hava karardığında DP Genel Başkanı Celâl Bayar, Meclisin dış kapısından çıkınca kendisini böyle bir çevrenin içinde buldu. Kulaklarında hâlâ, biraz önce işittiği sözlerin yankıları vardı. Aynı gün cumhurbaşkanı seçilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü kendisini saat 20'de Meclisteki Cumhurbaşkanlığı dairesinde kabul etmiş, Bayar'ın soğuk, fakat ihtiyatlı tebrikine teşekkürlerini bildirmiş, sonra bir tavsiyede bulunmuştu. Aynı zamanda bir ihtar edası taşıyan bu tavsiyede Milli Şef —gazeteler ona bu payeyi vermekte devam ediyorlardı ama, hararet ve samimiyet tonu gittikçe azalıyordu— demişti ki :

«Şikâyetiniz varsa, bunu kanun dairesinde yapınız!»

Zaten Milli Şef, daha seçimlerden üç gün sonra millete bir beyanname yayımlıyor ve şöyle demiyor muydu :

«Yeni seçim sona ermiştir. Türk milleti kadın ve erkek seçmenlerin büyük nispette iştirakiyle, milletvekillerini seçmiştir. Yeni BMM'nin muhtelif partilerden ve bağımsızlardan kurulmuş olması vatanımız için büyük bir muvaffakıyettir. Milletimizi yürekten tebrik ederim. Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatana huzur, çalışma devrinin açılması ilk şarttır.»

Aynı gün, 24 Temmuz günü, İstanbul'da devam eden sıkıyönetim idaresi de, herhalde Milli Şefin tavsiye ettiği bu «unutma»yı kolaylaştırmak için bir tebliğ çıkarıyordu. Altında komutan Korgeneral Asım Tınaztepe'nin imzası bulunan bu tebliğde sıkıyönetim idaresinin *«Millet iradesinin tam bir serbestlikle tecellisini güçleştirir endişesiyle»* seçimlerden önce İstanbul gazetelerindeki «ağır neşriyat»a karşı hiçbir tedbir almamış olduğu belirtiliyor, fakat seçimlerin «büyük bir sükûnet ve emniyet havası içinde» yapılıp bittiği bildiriliyordu. Sonra şu hatırlatılıyordu :

«Bu böyle iken bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleket huzurunu sarsıcı ağır neşriyata devam ettiği görülmektedir.»

Bu hatırlatmanın altından da asıl tebliğ geliyordu :

«Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği ve sıkıyönetim komutanlığının bu kabil yazılara karşı harekete geçeceği tebliğ olunur.»

Nitekim bir gün sonra, ihtarın ciddiyetini pek anlamamış bulunan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri süresiz kapatılıyordu.

Fakat Ankara'da sıkıyönetim yoktu ve ağustos akşamı Ulus Meydanını dolduran heyecanlı halkın sıkıyönetim emirlerini umursamak mecburiyeti bulunmuyordu. Bundan dolayıdır ki Bayar ve arkadaşları daha Meclisin önüne çıkar çıkmaz büyük bir kalabalık tarafından sarıldılar, lehlerine muazzam tezahürat başladı. Cadde «Yaşa! Varol! Haklarımızı sen müdafaa edeceksin...» sesleriyle bir anda çınladı. Seçimler ve o seçimlerle kurulmuş Meclis en sert şekilde protesto ediliyor, Demokrat liderlerden kurtuluş öncülüğü isteniliyordu.

Bayar ve arkadaşlarının niyeti çok zaman yaptıkları gibi Atatürk Bulvarını yürümek ve evlerine öyle gitmekti. Ancak, kalabalıktan ilerlemek değil, adım atmak bile imkânsızdı. Bağırılıyor, şarkılar söyleniyor, seçim sloganları tekrarlanıyordu. Bunların en çok duyulanı meşhur *«Yeter! Söz milletindir...»* idi.

Demokrat liderler Meclisi Ulus Meydanından ayıran birkaç yüz metreyi ancak bir saatte alabildiler. Bayar'ın evinin bulunduğu Meşrutiyet Caddesine kadar yürümek bir hayal-

di. Daha fenası kalabalıktan yükselen seslerin arasına bazı tehlikeli teşvikler de katılmıştı. Birtakım kimseler,

«Ulus'a! Ulus'a! Ulus'u basalım...» diye haykırıyorlardı.

Ulus, matbaası bir arka caddede bulunan Ulus gazetesiydi. Olay çığırından çıkmak istidadını gösteriyordu. Bayar ve arkadaşları yürüyüşü kestiler, o tarihte Merkez Bankasının üstünde olan Anadolu Kulübüne gitmeyi tercih ettiler. Halk onları orada da alkışladı. Polis karışmıyor, şiddet göstermiyordu. Tezahürat ve heyecan bir süre daha devam etti. Sonra, akşamın ilerlemesiyle birlikte grupların dağılışı da başladı.

Emniyet Müdürlüğü DP il teşkilatı yöneticilerinden bazılarını o gece nezarete aldı. Bunlar, olayı tertiplemekle suçlanıyorlardı. Halkı, onlar toplamışlardı!

Halbuki aynı anda, hemen bütün memlekette eş bir kaynaşma vardı ve yer yer seçimleri protesto mitingleri yapılıyordu. Bunların yöneticileri DP'lilerdi. 25 Temmuzda İzmir mitingi olmuştu. Onu Bursa mitingi izlemişti. Adana mitinginde cüsseli Refik Koraltan omuzlara alınmıştı. DP merkezi toplantıları sempatik karşılıyor, elaltından teşvikleri, tertipleri esirgemiyordu. Fakat teşvikler de, tertipler de mahalli halkın kuvvetli desteğini buluyordu. Hareketin başında olanlar haksızlığa uğramış, dayak yemiş, orada prestiji kırılmış Demokrat militanlardı. Eş duygular geniş kütlelerde de aynen bulunduğundan bir küçük kıvılcım bir büyük ateşi kolaylıkla alevlendiriveriyordu.

İşin başında, olayların can alacak noktası Mareşal Fevzi Çakmak oldu. İnönü'yü yuhalamaya cesaret edemeyenler bu duygularını Mareşali alkışlamakla gösteriyorlardı. Mareşal, DP listesinin İstanbul'da kazananlar —daha doğrusu, metazori kazandırmak mecburiyetinde kalınmışlar— takımının başında bulunuyordu. En çok oyu o almıştı. Bayar bile onun altında idi. 25 Temmuzda İstanbul üniversitelileri, ellerinde çiçekler, Çakmak'ın evine gittiler ve kendisini tebrik ettiler. Bir gün sonra İstanbul Valisi, Mareşalin mazbatasını, Erenköy'deki evinde kendisine sundu. İki gün sonra ise Haydarpaşa Garı sanki yerinden oynadı. Çakmak, Meclise katılmak üzere Ankara'ya gidiyordu. Peronu muazzam bir kalabalık doldurmuştu ve kafileler motorlarla, takalarla İstanbul'dan Anadolu yakasına geçmişlerdi. Gençler büyük yekûn tutu-

yordu. Heyecanlı bir hava içinde İstiklal Marşı söylendi, 19 Mayıs Marşı söylendi. Ankara'ya kadar bütün hat boyunca aynı coşkun hava esti. Köylüler, gece lambalarıyla Mareşali selamlamaya çıkmışlardı.

Bu, tam bir zafer yolculuğu oldu.

Tren Ankara'ya girerken Ankara Garının manzarası Haydarpaşa'nınkinden farklı değildi. Orada da İstiklal Marşı söylendi. Orada da ağlayanlar, bağıranlar, kendilerini heyecandan tutamayanlar vardı. Yüzlerce otomobil Mareşali, Çankaya'daki evine kadar götürdü.

Bir süre sonra Celâl Bayar da Çankaya'ya çıktı. Mareşali ziyaret etti. İki lider tam bir buçuk saat görüştüler. Bunun bir kısmı, esen havanın tahliline ve karşılıklı tebriklere aitti. Fakat bundan sonra tutulacak yol da bahis konusu edildi. Zaten «ne yapılacağı», 1946 Temmuzundan 1946 Ağustosuna geçilirken Ankara'da, DP liderlerinin aklındaki başlıca sorundu. Mesele şu noktada düğümleniyordu : Seçildikleri bildirilip kendilerine mazbataları verilmiş DP milletvekilleri Meclise katılacaklar mıydı, yoksa seçimlerin cereyan tarzının bir protestosu olarak öyle bir parlamentonun kanadı görünmeyi ret mi edeceklerdi?

Daha baştan, böyle durumlarda daima olan, DP içinde de oldu. Seçilenler ile seçilmeyenler derhal iki kutba ayrıldılar. Birinciler Meclise katılma, ikinciler katılmama taraflısıydılar ve her iki grup da kendi tezlerini desteklemek için dünyanın en mantıklı delillerini söylüyorlardı.

Büyük DP liderlerine ise, Meclise girmeyi reddetme fikri hiçbir zaman hâkim olmadı. Gerek partinin genel idare kurulu toplantılarında, gerekse, yavaş yavaş başkente gelen DP milletvekilleri arasındaki konuşmalarda Bayar ve arkadaşları teşrii görevin yapılmasından yana vaziyet aldılar. Böylece, başının üstünde hep «iki jandarmayla kapatılma» tehlikesi asılı bulunan parti bir teşrii hüviyet kazanacak, devletin mekanizmalarından biri olacak, hukuki durumunu kuvvetlendirecekti. Hem, bir yandan Meclisteki yerini alırken DP'nin öteki tarafta, yani «sine-i millet»de çalışmasına ne engel vardı ki?

Arada, bağdaştırıcı teklifler ortaya atanlar da çıktı. DP milletvekilleri Meclise gireceklerdi. Meclisin feshini isteyeceklerdi. Yahut seçimlerin bir kısa süre sonunda yenilenmesi teminatını talep edeceklerdi. Bayar'ın bana anlattığına göre bun-

ların dahi hiçbiri, kendileri tarafından ciddiyetle düşünülmemiştir.

Milli Şef, seçimlerin resmi sonucunu millete beyannamesinde överken, aynı 24 Temmuz günü DP Genel Başkanı Celâl Bayar da millete hitap ediyor ve o şöyle diyordu :

«Milletimizin DP'ye gösterdiği emsalsiz itimattan dolayı partimiz ve şahsım namına duyduğumuz derin şükranı heyecanla ifade ederim.»

DP Meclise katılacaktı ve Meclisin içinde de, dışında da öyle çalışacaktı ki, bir dahaki seçimlerde hiç kimse «1946 Hikâyesi»ni tekrarlayamayacaktı. Demokrat liderler şanslarının büyük, hatta tahminlerinden, ümitlerinden de büyük olduğunu ve zamanın kendileri lehinde çalışacağını anlamışlardı. Bunun meyvesini toplayabilmenin ilk şartı, bir dahaki seçimlere kadar suyun yüzünde kalmaktı.

Bu da, önce Meclise katılmakla olacaktı.

Seçimin resmi mağlupları, Demokratlar, Meclise katılmaya karar verirlerken Halkçılar arasında aynı derecede ilginç, o kadar da çeşitli havalar esiyordu. Millete beyannamesini yayımladığı gün İsmet İnönü CHP Genel Sekreterliğine gitti, orada CHP Genel Başkanı olarak üç buçuk saat kaldı.

İnönü'nün istediği, Meclisin seçim sonuçlarına göre kurulması, çalışmaya başlamasıydı. Mesele ondan sonra ele alınabilirdi. İnönü de seçimlerde bazı «anormallikler» cereyan etmiş olduğunun farkındaydı. Ama bunlar normal yollardan düzeltilebilirdi. Buna mukabil işler dejenere edildiği takdirde, karışıklıklar çıkarsa bir tecrübe daha iflas edecekti. Hem de bu sefer, 1930'lardaki gibi totaliterliğe doğru giden bir dünyada değil, yüzünü demokrasiye dönmüş bir dünyada...

CHP'de herkes İnönü tarzında düşünmüyordu. Parti iktidarda kalmıştı. Ancak bir efsanenin yıkıldığını da görmemek imkânsızdı. Birkaç aylık bir bacaksız, koca devin karşısına çıkmıştı ve onu yer yer haklamıştı. CHP'nin işbaşından ayrılmasını kendi ikballerinin sonu olarak görenler CHP'de vardı. Böyle bir ihtimali Türkiye'deki huzurun sonu ve anarşinin başı diye samimiyetle düşünenler de bulunuyordu. Bunlar «öteki parti»ye gösterilen müsamahaya kesinlikle son verilmesini istiyorlar, idarecileri şiddet yoluna itmeye çalışıyorlardı. Falih Rıfkı Atay Ulus'ta «CHP son seçimde bir rejim savaşı verdi ve Moskova radyosunu hayal sukutuna uğrattı» diye yazarken bunlara tercüman oluyordu.

CHP'yi nasıl, büsbütün sevimsiz hale soktuğunun ise farkına bile varmıyordu.

İdareci kadro «tatlı sert» davranmayı, işin başında tercih etti.

Sıkıyönetimin İstanbul'da koyduğu yayın yasaklarını Celâl Bayar, kendi imzasını attığı bir mektupla doğrudan doğruya Başbakan Şükrü Saraçoğlu nezdinde protesto etti. DP Genel Başkanı «Dünya durumunu ve Birleşmiş Milletler Anayasasını» da hatırlatıyordu. Saraçoğlu bu hafif şantajı kaale almadı. Muhalefetin liderine iki maddelik kuru bir cevap verdi :

«1 — Sıkıyönetimi Meclis 23 haziran 1946 tarihinden itibaren altı ay için uzatmıştı. Hükümetin yapacak bir şeyi yoktu.

2 — Sıkıyönetim komutanlığı kendi kanuni yetkilerini kullanıyordu. Hükümetin yapacak bir şeyi yoktu.»

Buna mukabil birkaç gün sonra aynı Bayar, aynı Saraçoğlu'ndan bir davet alıyordu. Başbakan, muhalefet lideriyle görüşmek istiyordu.

DP Genel Başkanı, ipleri koparmamak kararını kendi aralarında almış oldukları için davete icabet etti. Zaten Başbakanın ne söyleyeceğini de bilmiyordu. Bayar'ın sonradan anlattığına göre Saraçoğlu kendisini gayet nazik, hatta mültefit karşılamıştır. Mecliste beraber çalışacaklarından dolayı memnuniyet bildirmiştir. Arkadan, asıl konuya geçmiştir.

Meclisteki milletvekili sayısının hesaplanan nispetine göre başkanlık divanında DP'ye iki üyelik düşüyordu. Bu, bir idare heyeti üyeliği ve bir kâtiplik olabileceği gibi iki kâtiplik de olabilirdi. Saraçoğlu, Başbakan sıfatıyla değil, CHP Genel Başkan Vekili sıfatıyla konuştuğunu belirtti. Böyle bir tanzime DP Genel Başkanı razı olduğu takdirde teklifi CHP grubuna götürecekti.

Bayar söylenilenleri gayri müsait karşılamadı. Fakat arkadaşlarıyla görüşmesi lazımdı. Saraçoğlu kendi grubunun toplantısının o gün yapılacağını belirterek cevabın geciktirilmemesini rica etti. DP Genel Başkanı süratle Sümer Sokağa döndü. Zaten arkadaşları kendisini orada merakla bekliyorlardı.

Aradan yedi saat geçti. Başbakanın özel kalem müdürünün telefonu çaldı. DP Genel Merkezinden telefon ediliyordu ve genel başkan adına konuşuluyordu. Sayın Bayar, Sayın

Başbakana teşekkür ediyordu, fakat «görüşülen husus»u kabul etmiyorlardı.

Demokrat idareciler yedi saatlik müzakerelerinde Meclis divanına iştirakin Meclisin teşekkül tarzını onayladıkları manasına geleceği noktasında ittifak etmişlerdi.

CHP grubu, o günkü toplantısında Cumhurbaşkanlığı için İsmet İnönü'nün, Meclis Başkanlığı için de Kâzım Karabekir'in aday gösterilmelerini kararlaştırdı. Karabekir'in adaylığı hiç de iyi bir tercih değildi. Demokrat kalemler derhal bunu, CHP'nin «Atatürk'ün partisi» olmak vasfını kaybettiğinin, asıl Atatürkçülüğü kendilerinin temsil ettiğinin delili olarak propaganda ettiler.

Halbuki CHP, Karabekir'i, Mareşale karşı denge sayılsın diye düşünmüştü.

İki eski asker belki sadelikte birbirlerinin dengiydiler.

Halk önündeki prestijlerinde, asla!

DP grubu, kendi kararını bir gün sonraya bıraktı. Bu iki yüksek makama aday gösterilmeli miydi, gösterilmemeli mi? Maharetli Demokrat liderler gösterilmesinde şahsi istifade de gördüler. DP'nin Cumhurbaşkanı adayı Mareşal, Meclis Başkanı adayı Yusuf Kemal Tengirşenk oldu. Böylece Demokrat liderler, DP adaylarının seçilme şansının bulunmadığı bu formalite gösterisinde kendilerinin, kurucuların, nasıl hiçbir şahsi ihtiras sahibi olmadıklarının ispatını gözler önüne seriyorlardı.

Meclis 5 Ağustosta açıldı. Bayar, Saraçoğlu ile yaptığı konuşmada, başbakanlık kürsüsünden bakıldığında salonun solu olan tarafı kendi partisi için istemişti. Demokratların solda oturmaları devrimciliklerinin delili olacaktı. Halbuki kendilerine sağdaki sıralar tahsis edildi. Herhalde Saraçoğlu, devrimciliği rakip partiye kaptırmak istememişti.

Sanki devir, Fransız İhtilali günleriydi.

Ama bu iptidai sağcılık - solculuk anlayışının önemini küçümsememek gerekir. DP'nin yeri başkanlık kürsüsünden bakınca sağdaydı, buna mukabil dinleyici locasına nazaran soldaydı ve Halkçılar, Demokratların Mecliste bile solda oturduklarını söyleyerek onların komünistliklerine halkı inandırmak isteyeceklerdi. Nitekim bizzat Celâl Bayar aylarca sonra, partisinin il kongresi için gittiği Edirne'de bu konuda bir soruya muhatap olacak ve şimdi insanı gülümseten şu cevabı verecekti :

«Ben ne sosyalistim, ne de bittabi komünist. Komünizm mülkiyet esasını reddeder. Halbuki Anadolu'da işlenen cinayetleri tetkik ederseniz en fazla tarla hududu meselesinden dolayı adam öldürüldüğünü görürsünüz. Eğer solculuk fakirlerin haklarını himaye, onlarla beraber olma ve onlara daha yüksek bir hayat seviyesi temin etmekse memnuniyetle solculuğu kabul ederim.»

Görülüyor ki Saraçoğlu'ndan sol sıralar istenilirken düşünülen devrimciliğin, halkla konuşulurken ağza alınmaması tercih edilmektedir.

Meclisin açılışında ilgi çekici bir olay geçti. Milletvekilleri yeminleri bittikten sonra Meclis Başkanı seçildi. Karabekir 379 oy topladı, Tengirşenk, 50. Onu Cumhurbaşkanı seçimi takip etti. İnönü'ye 388 oy verildi. Mareşale 59. Âdet gereğince Meclis Başkanı Çankaya'ya giderek yeni Cumhurbaşkanlığını Cumhurbaşkanına bildirdi... İnönü Meclise geldi. Yemin etmek üzere salona girdi. CHP'liler ayağa kalktılar ve şeflerini coşkun şekilde alkışladılar.

Demokratlar, kendilerine ayrılmış sıralarda taş gibi oturuyorlardı.

Bu, BMM tarihinde ilk defa görülüyordu. Halkçıların taşkınlıkları ve tarizleri Demokratları yerlerinden kıpırdatmadı. Çünkü grupları böyle bir karar almıştı.

Bu, 1946 seçimlerinin cereyan tarzı dolayısıyla İnönü'yü Demokratların Cumhurbaşkanı olarak tanımadıklarının mı ifadesiydi?

Celâl Bayar, bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında kendisinden bunu sorduğumda kesinlikle «Hayır!» cevabını verdi ve şöyle dedi :

«Bu, bir prensip meselesiydi. Bizce milli iradeyi BMM temsil ediyordu ve onun, herhangi bir kimse önünde ayağa kalkması düşünülemezdi. Hareketimiz başka bir mana taşımıyordu. Biz kendimizi milli iradenin gerçek temsilcisi sayıyorduk.»

Sonradan başka Demokratlar da bana aynı izahı yaptılar. Bunlardan biri, kendileri iktidara geçtiklerinde Cumhurbaşkanı Bayar'a da ayağa kalkmadıklarını hatırlattı.

«Ama o ilk davranışınız sizi bağlamıştı da, ondan...» dedim. Güldü :

«Bizi, muhalefet günlerimizdeki hangi davranışımız, hangi sözümüz iktidarda bağlamıştır ki o bağlasın?»

Öteki ilgi çekici olay İnönü'nün yemin etmek için Çankaya'dan Meclise gelişidir. DP'nin iktidarı alınca dili çözüldüğünde ve eski Milli Şefe rahatça çatabildiğinde bir iddia ortaya atılmıştır : *«O, 5 Ağustos günü İnönü, halkın husumetinden korkarak Meclise doğru yoldan, Atatürk Bulvarından değil, ancak arka yoldan gelebilmiştir.»*

Güzergâhtaki değişiklik gerçektir. İnönü de sonradan, iddianın ortaya atıldığında bunu hatırlamıştır. Olayı, gene bu yazı dizisinin araştırmaları sırasındaki bir görüşmemizde şöyle anlattı :

«Meclise gelirken, doğru yoldan sapınca başyavere : Hayrola? Meclise gidiyoruz... dedim. Bana bulvarın fazla kalabalık ve trafiğin sıkışık olduğunu, onun için tenha, rahat yolun seçildiğini söyledi. Üzerinde bile durmadım. Ancak sonradan yapılan tefsirleri duyunca hadise aklıma geldi. Takip edilecek yoldan haberim yoktu.»

Koruma görevlilerinin trafik sıkışıklığının yanında güvenlik mülahazalarını da düşünmüş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ama bundan, İsmet Paşanın korktuğu sonucunu çıkarmak...

Sanırım o iki olay hakkında iki adamın verdikleri izahat, gerçeği aksettirmektedir.

Kesinlikle gerçek olmayan ise Anadolu Ajansının (5-A.A.) işaretli şu haberiydi : «... *Cumhurbaşkanı Meclise gelişlerinde ve gidişlerinde yollar üzerinde toplanmış olan halk tarafından sevgi tezahüratıyla karşılanmışlardır.»*

Şükrü Saraçoğlu, hükümetin istifasını yeni Cumhurbaşkanına verdi. Kabineyi artık onun kurmayacağı biliniyordu. Bunu İsmet İnönü istemiyordu, CHP istemiyordu, DP istemiyordu. Bunlar derecesinde önemlisi, Saraçoğlu'nun kendisi istemiyordu. Sanırım ki İnönü'nün gözü Recep Peker'deydi. Onun kendisi için bir «uysal başbakan» olmayacağını biliyordu ama, aklındaki «tatlı sert» politika bakımından bu eski kurmay subay biçilmiş kaftandı. Tabiatı, temayülleri, zihniyeti ve alışkanlıkları itibariyle Peker uygulanacak politikanın sertliğini temsil edecekti. Tatlılığı Cumhurbaşkanına kalacaktı. Bu da onun, düşündüğü hakemlik görevini kolaylaştıracaktı.

Peker'e gelince o, başbakanlık için hevesliydi. Son yıllarda CHP içinde tuttuğu tavır bu hedefe dönük değil miydi?

II

O günler Ankara'da her gün bir haber çıkıyordu. Haberi sabahleyin uyduranlar ona akşam bizzat inanıyorlardı. Haberler iki çeşitti : Birinciler yumuşaklık, ikinciler sertlik söylüyordu. Bakıyorsunuz, deniliyordu ki : «DP'ye iki bakanlık verilecek» veya «Arabuluculuk görevini daha iyi yapabilsin diye Adnan Adıvar Devlet Bakanlığına getirilecek». Yahut Recep Peker'in tam otoriter yol tutacağı bildiriliyor ve yüreklere dehşet salınıyordu. Bütün bu spekülasyonlara son vermek ve hangi yönde ilerleneceğini belli etmek için Peker hükümeti çabuk kuruldu. Kabinede, bir önceki hükümetten devredilen bakanların yanında yenileri de vardı. Peker, eski arkadaşı Mümtaz Ökmen'i Adalet Bakanlığına getirmişti. Onu sonradan başbakan yardımcısı yaptı. Başka bir eski arkadaşı, Cevdet Kerim İncedayı Bayındırlık Bakanıydı. İçişleri, katı Şükrü Sökmensüer'e verilmişti. Sökmensüer polislikten geliyordu. Milli Savunmada Cemil Cahit Toydemir gibi eski tarz, ama disiplin sahibi bir emekli orgeneral vardı.

Hükümet, iki parti arasında gergin bir siyasi hava devraldı. Gerginliğin temelinde seçimlerin cereyan tarzı yatıyordu. Gerçi DP artık bir «Meclis partisi» idi, ama yumuşaklığa geçilmediği takdirde Meclisin içinde, Meclisin dışında kaynatılan kazanlar patlama tehlikesi gösterecekti. Her iki partideki «müfritler» kazanların altındaki başlıca ateşti.

CHP'dekiler bu oyuna, bir çaresinin bulunup son verilmesini istiyorlardı. Bunlar eski kafalı, fakat samimi ve çoğu babacan, gedikli milletvekilleriydi. Ancak İnönü'nün en yakın çevresinde ve partinin yüksek idareci kadrosunda öyleleri mevcuttu ki bunlar da tamamıyla aynı inançta oldukları halde İnönü'nün korkusundan düşüncelerini yüksek sesle söyleyemiyorlardı. Ötekileri elaltından destekliyorlardı.

DP'deki müfrit takım ise Meclise girememiş yöneticilerdi. Bunlar DP'yi bir «Meclis dışı muhalefet» haline sokmak, mücadeleyi «sine-i millet»te yapmak, CHP ile hiçbir noktada uzlaşmamak taraftarıydılar. Mademki kendileri Meclisin dışında kalmışlardı, o halde DP'lilerin Meclis içinde işi neydi? Bunların ellerinde, aksi fikirdeki Demokrat liderlere çalacak bir de kara vardı : Muvazaa isnadı. Bu kara, Demokrat liderleri çok daha anlayışlı bir yoldan daima

uzaklaştırmıştır. Onları hep tedirgin etmiştir. Onların hareket kabiliyetlerini zedelemiştir.

İki partide de liderler, o günler, bunları zabtırapt altında tutacak kudrete sahiptiler. Fakat partili müfritlerin yanında bir de partisiz, sol takım vardı ki o takım Bayar'ın DP'sinden ümidi çabuk kesti ve Mareşale çengel attı.

Sol takımın çekirdeği Zekeriya Sertel, Cami Baykurt ikilisiydi. Tevfik Rüştü Aras onların yanında görünüyordu. Hikmet Bayur ise, sol fikirlerle hiç ilgisi olmadığı halde o tedavi kabul etmez «İnönüfob»luğu yüzünden gittikçe Demokratlardan uzaklaşıyor ve öteki kampa kayıyordu.

Peker kabinesinin kurulduğu günün akşamı, Ankara Palasın bahçesinde CHP'li Hamdullah Suphi'yi DP'li eski arkadaşları Celâl Bayar, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes ile beraber görenler bir «uzlaştırma ve uyuşturma çabası»nın başlamış olduğunu kolaylıkla fark ettiler. Dört yıl boyunca soğuyan ve ısınan iki parti ilişkilerinde Tanrıöver ve bir de Dr. Adnan Adıvar daima birer arabulucu olarak rol oynadılar.

Tabii, perdenin önündeki arabulucular olarak.

Perdenin arkasında da iki arabulucu vardı. Bunlar, biri CHP mensubu Vehbi Koç —sonradan Başbakan Menderes tarafından partisinden istifa ettirilecektir—, diğeri DP mensubu Üzeyir Avunduk'tur.

Yani iki büyük işadamı.

Hamdullah Suphi Tanrıöver DP liderleriyle görüşürken DP'nin İstanbul listesinden bağımsız olarak çıkmış Dr. Adnan Adıvar, tanıdığı CHP yöneticileriyle temas ediyordu ve bu temaslardan bizzat İnönü'nün haberi vardı.

Arabulucuların varmak istedikleri hedef şuydu : DP'nin seçimlerin cereyan tarzından şikâyeti bulunuyordu. CHP bunları dinlemeye ve bir şey yapabilirse, onu yapmaya hazırdı. O halde iki tarafın yetkilileri niçin bunu kendi aralarında görüşüp halletmesinler?

CHP'liler teması kabul ettiler. DP'liler ise bir şart koştular : Görüşme gizli olmalı, gizli tutulmalıydı. Sonuç ne olursa olsun bu, propaganda konusu yapılmamalı, istismar edilmemeliydi. CHP'liler ona da «Peki» dediler. Karşı tarafın sıkıntısını anlıyorlardı. Kendileri de mahcuptular. Ondan dolayıdır ki tek partiden çok partiye geçiş devresinin bu önemli toplantısı Meclisin açılmasından kısa bir süre sonra kapalı kapılar arkasında yapıldı ve duyulmadı.

Görüşmede CHP'yi, Başbakanlıktan ayrılmasına rağmen, Parti Başkan Vekilliğini muhafaza eden Şükrü Saraçoğlu, Grup Başkan Vekili Hilmi Uran —ki, seçimler sırasında İçişleri Bakanı mevkiinde bulunuyordu— ve Genel Sekreter Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu temsil ettiler. DP'den bizzat üç kurucu gelmişlerdi : Bayar, Menderes ve Köprülü. Dr. Adnan Adıvar da tarafsız müşahit ve arabulucu olarak oradaydı. Toplantı yeri Meclisin başbakanlık dairesiydi.

Demokrat liderler bütün şikâyetlerini orada sayıp döktüler. Bunları sonradan, o toplantıda anlaşmaya varamadıkları için Mecliste de tekrarlayacaklardır. Halkçı liderler sükûnetle dinlediler, fakat hak vermediler. Evet, birtakım aksaklıklar olmuştu ama bunlar esasa tesir edecek mahiyette değildi. Üstelik DP'nin seçimlerdeki tutumu da, Saraçoğlu ve arkadaşlarına göre, «sütten çıkmış kaşık» kadar temiz sayılamazdı.

Halkçılar Demokratlardan sordular :

«Ne yapmamızı istiyorsunuz?»

Kurucular dediler ki :

«Hiç olmazsa, sembolik olarak bir ildeki seçimi iptal ediniz ve seçimi tazeleyiniz.»

Halkçılar öğrenmek istediler :

«Hangi il?»

«İzmit ili!»

Hilmi Uran'a bakılırsa DP'nin elinde İzmit'te seçimin iptalini gerektirecek dönemde hiçbir yolsuzluk delili yoktu. Celâl Bayar ise seçim devresinin İçişleri Bakanının kendi üzerindeki sorumluluğu atmak için böyle söylediğini ileri sürer.

Ama Demokratların İzmit'i seçim yolsuzluklarına ve baskılarına daima örnek diye gösterdikleri de bir gerçektir. Nitekim daha sonraları 1947 Mayısının 9'unda bu sefer Recep Peker ile Celâl Bayar Ankara'da gene kapalı bir toplantıda bir araya geldiklerinde muhalefet lideri seçimlerin otuz ilde bozuk olduğunu söyleyecek, Başbakan «Müşahhas misal verin!» deyince «İzmit» mukabelesinde bulunacaktır.

Herhalde ilk toplantının sonucu müspet olmadı. Birkaç gün sonra Mecliste 36 ile ait seçimlere toptan, şahısları itibariyle ise 27 milletvekiline itiraz ediliyordu. İller şunlardı : Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çanak-

kale, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Hatay, İçel, Isparta, İzmir, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Rize, Samsun, Seyhan, Sinop, Sıvas, Tekirdağ, Trabzon, Urfa, Yozgat ve Zonguldak.

İtirazları tetkik için Meclis bir komisyonu, oyla değil de kura çekmek suretiyle kurdu. Kura sonucu komisyona DP'den Hasan Dinçer, Refik Koraltan, Dr. Ahmet İhsan Gürsoy, Kemal Silivrili, Zeki Rıza Sporel, Abdurrahman Münip Berkan, Reşat Aydınlı ve DP'ye yakın bağımsızlardan Cihat Baban, Adnan Adıvar girdiler. Ama çoğunluk CHP'lilerdeydi ve komisyon, itirazların tümünü reddederek seçimleri hiçbir ilde bozmadı. Buna mukabil şahıslara karşı yapılan itirazlar sonucu birkaç DP milletvekilinin seçim mazbataları türlü sudan sebeplerle iptal edildi.

Komisyonun raporunun Meclis genel kurulundaki görüşmelerinde DP adına Adnan Menderes, CHP adına ise Faik Ahmet Barutçu konuştular. Sabahın dokuz buçuğundan bir gün sonraki sabahın üçüne kadar süren o fırtınalı Meclis celsesinde Mareşal Fevzi Çakmak da ilk defa olarak söz aldı ve dedi ki :

«Zor ve hile ile seçimlere fesat karıştırılmıştır!»

Sonradan, o günleri bana anlatırken Barutçu şöyle derdi :

«Bütün maksatları bize bir ilde seçimi bozdurtarak seçimlerin tümünü lekelemekti.»

Bunu bugün DP'liler de, gülerek kabul etmektedirler.

İç politika olayları bu şekilde gelişirken İnönü'nün kısa notlar düştüğü küçük cep defterinde, birden, konu değişmektedir.

Tarih 8 Ağustos. Ankara'daki Sovyetler Birliği maslahatgüzarı, o gün için Dışişleri Bakanı Hasan Saka'dan randevu istemiştir. Maslahatgüzarın ziyaretinden sonra Saka, Çankaya'dadır. Rusya bize, Boğazlarla ilgili bir nota vermiştir ve bunda açıktan, Boğazları kendisiyle ortaklaşa savunmamızı teklif etmektedir. Cumhurbaşkanı notanın metnini tetkik ederken en çok bir maddenin, 5. maddenin üzerinde durur. Can alacak nokta o maddedir ve Ruslar orada aynen şöyle demektedirler :

«Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği işbu

Boğazların, Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.»

Rusya, cumhuriyetin ta başından beri, Türkiye ve Boğazlar hakkında beslediği niyetlerini bu derece pervasız şekilde söylememiştir. Şimdi arzusunu âdeta tebliğ etmektedir ve bunu yaparken İkinci Dünya Savaşını galip bitirmiş olmasına güvenmektedir. Sovyetler Birliği hangi ülkeye böyle bir nota vermiştir de o ülke, notanın icabını yerine getirmemiştir? Doğu Avrupa'nın komünist yapılmış bütün devletleri Rus sultasının altına o şekilde düşmüşlerdir.

İnönü o günleri naklederken şu hatırasını anlattı:

«Boğazları beraber savunacaktık. Yani Rus kuvvetleri gelip Boğazlara yerleşeceklerdi. Sonra, ortak savunmanın icabı diye bizden her şeyi isteyeceklerdi. Doğu Avrupa'nın, ele geçirdikleri ülkelerinde hangi statüye sahipseler bizde de o statüde bulunacaklardı. Kararımı derhal verdim: Cevabımız 'Hayır' olacaktı. Bu kararımı verirken kendimizden başka hiç kimseye güvenmiyordum. Fakat Anglosaksonların da Rusya' nın, Akdeniz kapısını tutmasını istemeyeceklerini biliyordum.»

Stalin o günler «ortak savunma»nın manasını Polonya konusunda şöyle ifade ediyordu:

«Bir gün biri Polonya hudutlarını değiştirmeye kalkışırsa karşısında Kızılorduyu bulacaktır.»

Demek biz de himayemizi Kızılorduda arayacaktık!

Çankaya'da varılan karar sadece CHP hükümetinin kararı olmadı. İnönü notanın metninin ve düşünülen cevabın DP'ye bildirilmesini söyledi. DP de görüşünü açıklamalıydı. Bayar kendi Meclis gruplarını 13 Ağustosta topladı. Nota ve hükümetçe düşünülen cevap konuşuldu, iktidarın tamamıyla desteklenmesi kararı alındı. Karar bir tebliğle ilan olundu. Böylece çok partili hayatın daha başında iki parti kendi aralarından bir «asgari müşterek» buluyorlardı. Bu, Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı konusuydu.

Başkentte müthiş bir faaliyet göze çarpıyordu. Amerikalılarla sıkı temas, denilebilir ki o sırada başladı. Amerika gözünü açmış bulunduğunu ve artık yeni ülkeleri Sovyetler Birliği'ne kaptırmamak niyetinde olduğunu bir süredir belli ediyordu. Missouri zırhlısının İstanbul'a yaptığı ziyaretle

sadece Türk - Amerikan ilişkilerinde değil, Amerika'nın dış politika tutumunda da yeni bir sayfa açılmıştı. Roosevelt'in saf iyimserliğinin yerini, yavaş yavaş Truman'ın gerçekçi kararlılığı alıyordu. Türkiye Ankara'da ve Vashington'da Rus notasının reddedileceğini Amerikan yetkililerine bildirdi. Eğer Amerika, tutumunu önceden, açıkça ilan ederse notanın reddi üzerine Kremlin'in bir «fiili baskı» teşebbüsünü göze alması güçleşecekti. Ama bunu yapmazsa, Türkiye'nin cevabı gene ve daima «Hayır!» olacaktı.

Çankaya'da görünüşte sakin bir bekleyiş havası vardı. Görünüşte diyorum. Zira o günlerin birinde İnönü, küçük defterine, âdeti olmadığı halde şu notu düşmüştür :

«Gece hiç uyuyamadım. Amerika'nın vereceği karar son derece mühim. İkna edebildik sanıyorum.»

Türkiye Cumhurbaşkanının uykusuz geceleri tek gecede bitmedi ama, Amerika, Sovyetler Birliği'ne istediğimiz ve beklediğimiz notayı verdi. Vashington, Montreux antlaşmasında herhangi bir değişikliği reddediyordu ve aynen diyordu ki :

«Kati mütaleamız şudur ki, Türkiye, Boğazların müdafaasında başlıca mesul olmaya devam etmelidir.»

Birkaç gün sonra, bir akşam vakti, Başbakanlıktan DP Genel Merkezine telefon edildi. Telefona Genel Merkez Sekreteri Basri Aktaş çıktı. Başbakan «çok mühim bir dış politika meselesini görüşmek üzere» muhalefet liderini saat 22.30'da Başbakanlığa rica ediyordu. Tarih, 20 Ağustostu. Recep Peker iki gün sonra Sovyetler Birliği'ne verilecek notanın metnini Celâl Bayar'a gösterdi. Bayar, mutabakatını söyledi.

22 Ağustosta Türk notası Sovyetler Birliği'ne verildi. Mağrur Stalin'e bir devlet, İkinci Dünya Savaşından bu yana ilk defa olarak «Hayır!» diyordu.

Bu «Hayır!» sonradan, Truman Doktrininin temel taşını teşkil edecektir.

Tuhaftır, Peker ve Bayar dış politika üzerinde tam bir anlaşmayla sonuçlanan görüşmeyi yaparlarken CHP ve DP yeni bir iç politika kavgasından çıkmışlardı. 14 Ağustosta Recep Peker, hükümetinin programını Mecliste okudu. Gerçi teamül programın, okunur okunmaz tartışılması ve güvenoyuna geçilmesiydi, ama o teamül kurulurken Mecliste bir tek parti vardı. O partinin Meclis grubu da önce, kendi toplantısında metni dinliyordu.

Demokratlar, Köprülü vasıtasıyla ve özel şekilde iktidara müracaat ettiler. Dediler ki :

«Programı önceden bize de verin. Biz de görelim ve hazırlanalım. Tenkitlerimizi öyle yapalım.»

Peker nedense bu makul teklifi reddetti. Hatta işi inada bindirdi.

Görüşme günü Başbakan programını okuduktan sonra Köprülü DP grubu adına celsenin iki gün sonraya bırakılmasını resmen istedi. Teklifi reddedildi. Müzakerelere başlandı. Sırası geldiğinde DP grubu adına bu defa Adnan Menderes kürsüye çıktı. Programı tetkik edemediklerinden maalesef görüşmelere katılamayacaklarını bildirdi. Demokratlar tam takım halinde salonu terk ettiler. Halkçılar gene kızdılar, bağırdılar.

Oylama sırasında DP grubu içeri girdi ve oyunu kullandı. 378 evete karşı, 53 hayır çıktı.

Parlamentoda herkes kendi tutumunu koruyordu. Fakat Türkiye'nin bütünlüğü ve bağımsızlığı konusunda CHP ile DP beraberdi ve bu dışarıya karşı ciddi bir kuvvet teşkil ediyordu.

Sol takım o hava içinde harekete geçti. Hareketin başını Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel çekiyorlardı. Tevfik Rüştü Aras'ı da kendi aralarına almayı başarmışlardı.

Zekeriya Sertel, yurtdışındayken yazdığı ve Türkiye'de yayımlanan «Hatırladıklarım» adlı kitabında şöyle der :

«Yeni kurulan DP ilk günlerde düşündüğümüz ilkeleri inkâra başlamıştı. Zaten Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in ergeç liberalizme kaçmak isteyeceklerini biliyorduk. Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneğini bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için, Genelkurmay Başkanlığından çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı da aramıza almaya karar verdik.»

İnsan Hakları Derneği hareketi, sol takımın açıktan giriştiği bir harekettir. Ama bu takımın ondan bir ay kadar önce giriştiği bir başka hareket vardır ki, Sertel ondan bahsetmemektedir. Bu harekete ait vesikaların asılları bugün devletin arşivlerindedir.

Sol takım, Sovyetler Birliği'ne cevabi notamızın verilmesinden tam on gün sonra Mareşali Meclisten çekilip bir halk hareketi yapmaya davet ediyordu.

Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel Türkiye'de parlamenter sistemin işletilmeye çalışılmasından değil, bir halk hareketine girişilip rejimin değiştirilmesinden yanaydılar. Bugün Tevfik Rüştü Aras'ın söylediğine göre Sertel, komünist filan sayılamazdı. Sadece, karısı Sabiha Sertel'in müthiş tesiri altındaydı. Sabiha Sertel ise Nâzım Hikmet'in fikri esiriydi.

1946'nın Eylül ayında ne Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in «liberal politika» temayülü emareleri vardı, ne de «demokrasi ve özgürlük savaşı»nda kendilerine güvenilemeyeceğine inandıracak bir davranışları... Ancak DP parlamenter rejimin işletilmesi için CHP'nin yanındaydı. Dış politikada ise onun da ilerisindeydi : İktidar ile el eleydi.

Sol takım, DP'den bunun için umudu kesti. Celâl Bayar daha ağustosun başında, Meclisten çıkıp da o coşkun halk kalabalığı ile karşılaştığında ve onun başına geçecek yerde yürüyüşüne Anadolu Kulübünde son verdiğinde Cami Baykurt'tan suçlayıcı bir mesaj aldığını hatırlar. Cami Baykurt DP liderini, «halk hareketinin gelişmesine ve bunun Çankaya eteklerine kadar ilerlemesine mani olmak»la itham ediyor, «böylece bu halk hareketinin gelişmesini önlediniz» diyordu.

Sol takım, Bayar ve arkadaşlarından hiç yüz bulmadı. DP onların hâkimiyeti altında olduğundan sol takım için başka kahraman aramak lazımdı. Sertel ve Baykurt ihtiyar Mareşali ele geçirmeyi planladılar. Cami Baykurt, Mareşali askerliği zamanından tanıyordu. Ama asıl Tevfik Rüştü Aras, eski Genelkurmay Başkanıyla, Atatürk zamanında uzun dostluk yılları sürdürmüştü. İki kafadar, Baykurt ve Sertel, 2 Eylül 1946 tarihiyle Fevzi Çakmak'a bir mektup kaleme aldılar. Mareşalin mektuplarının kontrol edildiğinden şüphe ediyorlardı. Bunu, Tevfik Rüştü Aras vasıtasıyla elden göndermeyi tercih ettiler. Bugün devlet arşivlerinde o mektubun Zekeriya Sertel'in evinde sonradan Sıkıyönetim Komutanlığınca yapılmış aramada bulunan müsveddesi mevcuttur. Müsvedde Arap harfleriyledir. Herhalde aslı da, Mareşalin rahat okuması için öyleydi. Ama o, Mareşalde kalmıştır.

1946'nın sol takımı, ihtiyar askeri «parlamento dışı muhalefet»e teşvik ediyordu. Mektuplarında diyorlardı ki :

Mecliste kürsüye çıkın ve cumhurbaşkanının, Meclisin, hükümetin gayri meşru olduğunu ilan edin. Böyle bir Mecliste kalarak onun mesuliyetlerine iştirak edemeyeceğinizi bildirin. «Gemisi batmak üzere bulunan bir amiral» gibi bayrağınızı alarak dışarda, halkla beraber onun hakkını ve davasını müdafaa ediniz.

Sertel ve Baykurt teminat da veriyorlardı:

«Bütün milletin böyle bir hareket karşısında arkanızdan geleceğine emin bulunuyoruz.»

Şimdi, manzara gözlerin önüne getirilmek lazımdır. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye bir nota sunmuştur. Resmen, Boğazlarda «ortak savunma» teklif etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 23 Ağustosta, Meclisin iki kanadının mutabakatıyla Rus notasını reddetmiştir. Sol takım 2 Eylülde ihtiyar Mareşale bu hükümeti, bu Meclisi, bu Cumhurbaşkanını gayri meşru ilan ettirtmek istiyor.

Böyle bir halde, Türk notası bütün hukukiliğini kaybedecektir ve zaten kapıda bekleyen Kızılorduya «Türk milletini, başındaki gayri meşru iktidardan kurtarma»nın yolu açılacaktır. O eylül ayında Sovyetler Birliği, bizim doğu hudumuza 35, Bulgaristan hududuna ise 12 tümen yığmıştı ve bunlar harekete hazırdılar.

1946'larda çok Doğu Avrupa ülkesi Demirperdenin gerisine böyle bir taktikle geçirilmiştir.

Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel mektuplarının cevabını bir hafta sonra aldılar. Tevfik Rüştü Aras'ın 9 Eylül 1946 tarihini taşıyan şu mektubunun aslı bugün devletin arşivlerindedir:

«Aziz dostlarım Cami ve Sertel beyefendilere,

Mektubunuzu Mareşale kendim götürdüm. Görüşlerinizi ayrıca ben de izah ve teyit ettim. Müşarünileyh bu suretle hareketinizden çok memnun oldu ve yazacağım cevapta sönmez muhabbetlerini tebliğ etmekliğimi rica etti. Sizin de makul göreceğinizi kuvvetle ümit ettiğim netice ve kararı Özdemir oğlumuz tafsilatıyla size arz edecektir.

Bu münasebetle de derin hürmetlerimi sunarım.»

Cevap, sol takımın beklediği cevap olmadı. Mareşal, kürsüye çıkıp böyle bir oyunu oynamadı.

Sol takım, Mareşali kullanabileceği ümidine niçin kapılmıştı. Zira Mareşal, solcu olmak bir yana, gayet iptidai bir

«komünist» telakkisinin de sahibiydi ve mesela Nazım Hikmet onun ısrarıyla hapse konulmuştu.

Ama Mareşal adamakıllı ihtiyarlamıştı ve hislerinin tesiriyle hareket ediyor, konuşuyordu. Bakınız, Meclisin açıldığının ertesi günü gazetelere hangi demeci veriyordu :

«Ben müstakil bir milletvekiliyim. Beni millet seçti. Ne Halk Partisindenim, ne Demokrat Partiden. Tamamen müstakilim. Buna rağmen Mecliste yemin ederken Halk Partili milletvekilleri beni âdeta istiskal ettiler. Beni teşçi eden sadece Demokrat milletvekilleriydi.»

Ya öyle mi? Bakınız şimdi Mareşal ne yapacaktı :

«Şimdi millete bir beyanname neşredeceğim ve diyeceğim ki : Eğer beni seviyorsanız, memleketin hürriyet ve selametini istiyorsanız Halk Partisinden ayrılınız, Demokrat Partiye giriniz. Kanımın son damlasına kadar millet ve hürriyet için çalışacağım.»

Sol takım, bunu düşünebilen «yaşlı çocuk»a, biraz teşvik ve tahrikle kendi oyununu da oynatabileceğini hesaplamıştı.

Bu hesabın yanlış tarafı, sol takımın sanmasıydı ki Mareşal ile DP liderlerinin arasındaki bağlar kopmuştur. Halbuki henüz kopmamıştı ve Bayar ile arkadaşları eski askerle temaslarını muhafaza ediyorlardı. Nitekim daha sonraları, İnsan Hakları Derneği macerasından sonra bile, bu söylentiler genişlediğinde ve mesela İzmir'in Yeni Asır gazetesinde yer bulduğunda Demokrat liderler söylentileri tekzip etmesini Mareşalden isteyeceklerdir.

Mareşal,

«İstediklerini benim ağzımdan yazsınlar, getirsinler, imzalayayım» cevabını verecektir.

Adnan Menderes bunu yazacak, Basri Aktaş, Mareşalin imzasını alacak ve tekzip gazetede yayımlanacaktır.

Mareşal ile DP'nin iplerinin kopması 12 Temmuz Beyannamesinden sonra olacaktır.

Mareşali, Meclis kürsüsüne çıkaramayan sol takım bundan dolayı ümidini kesmedi. İhtiyar asker dediklerini yapmamıştı ama, kapısını da onlara kapamamıştı. Sertel ve Baykurt, Mareşali başka yoldan kendi aralarına resmen alabileceklerini düşündüler. Mesele Çakmak'ın etrafını temizlemek, «kurmay heyeti» olarak yanına sokulmak, devamlı telkinlerle onu kendi arzuladıkları yöne itmekti.

Bunu temin için bir gün, bu sefer üç ahbap çavuşlar, Sertel - Baykurt ve Aras kalkıp, Mareşalin Erenköy'deki evine gittiler. Ona anlattıkları şuydu : Halk, zulüm ve baskı idaresinden kurtulmak, özgürlüğe ve mutluluğa kavuşmak istiyordu. Bunu artık DP'den beklemiyordu. Mareşalden bekliyordu. Mareşal halk için tek ümit ışığıydı, kaynağıydı. Çakmak bu görevini mutlaka yerine getirmek mecburiyetindeydi.

O günler Mareşalin gözleri sık sık dolu hale gelirdi. Konuşma sırasında gene öyle oldu.

«Haklısınız çocuklar, haklısınız...» diyordu.

Sonra, halktan yığınla gelmiş mektup ve telgrafları gösteriyordu.

«Ben daha rafa konacak çağa gelmedim. Milletim benden hizmet bekliyor. Ben de görevimi yapmalıyım. Yalnız nasıl? Bana bunu söyleyin!»

Zekeriya Sertel'in sonradan açıkladığına göre üç ahbaplar, aradıkları fırsatın kendiliğinden geldiğini görerek ihtiyar askere şunu salık vermişlerdir :

«Siz bir komutansınız. Şimdi de bir komutan gibi davranınız. Yanınızda bir kurmay heyeti kurun. Bu heyet, memlekette olup bitenlerden size haber versin. Nasıl yürümek gerektiğini gösteren bir program hazırlasın, gidilecek yolu çizsin, bu plan çerçevesinde millete önderlik edin.»

Zekeriya Sertel şöyle der :

«Bu fikir Mareşalin hoşuna gitti. Biz de umuda kapıldık.»

Sol takımın tavsiyesi, kurulacak bu «kurmay heyeti»nin başına Mareşalin, eski asker arkadaşı Cami Baykurt'u getirmesiydi.

O gün üç ahbap çavuşlar ihtiyar askerin evinden çıkarlarken etekleri zil çalıyordu.

Sol takımın Mareşale yaptığı ziyareti bir ikinci ziyaret takip etti. O ziyarette Zekeriya Sertel ve arkadaşları ihtiyar askeri daha çekingen buldular. Bunu, etrafının onun üzerindeki tesirine, telkinlerine verdiler. Mareşal artık özel bir «kurmay heyeti»nin kurulmasından, onun başına Cami Baykurt'un getirilmesinden yana değildi. Sol takım Mareşali ancak, kendisine şüphe vermeyecek bir «insani dernek»in içine sokarak yanlarına alabileceklerini düşündü.

O zaman, Tevfik Rüştü Aras tarafından vaktiyle tasarlanmış «İnsan Hakları Derneği» projesi sahneye çıkarıldı.

III

Ekimin 14'ünde Ankara'da Nihat Erim, Başbakan Recep Peker tarafından Başbakanlığa çağırılıyordu. Birleşmiş Milletlerden hükümete bir mektup gelmişti. Bütün üye ülkelerde «Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Grupları» kuruluyordu. Türkiye'de de bir Türk grubunun kurulması isteniliyordu. Hükümet, grubun temelinin Nihat Erim ile Nazım Poroy tarafından atılmasını istiyordu. Nihat Erim öncülük yapacak, statüyü hazırlayacak, üyeleri teklif edecekti.

Recep Peker,

«Fakat acele etmek lazım. Bizim istihbar ettiğimize göre İstanbul'da Zekeriya, Mareşali de içine alacak böyle bir dernek kurmanın peşinde... Onlardan erken davranmalıyız» dedi.

Nihat Erim statüyü hazırladı, bazı isimler buldu. Bunların ikisi Cihat Baban ile DP Milletvekili Enis Akaygen idi. Hükümet o iki ismi beğenmedi. Grupta şimdilik, muhalif kimsenin bulunmasını istemiyordu.

Hemen hemen aynı günlerde DP'de benzer bir olay vukubuldu. Celâl Bayar Zonguldak'taydı. İlçeleri ziyaret ediyor, partisinin teşkilatını geliştirmeye çalışıyordu. Bartın'da olduğu sırada Ankara'dan, parti merkezinden bir telgraf geldi. Kendisinden acele başkente dönmesi isteniliyordu. Çok önemli bir mesele vardı. Bayar ilk trenle Ankara'ya gitti.

Genel merkez telaşlı ve üzgündü. Sol takım, kuracağı İnsan Hakları Derneği için DP'nin İstanbul İl Başkanı Prof. Kenan Öner'i kandırmıştı. Öner o gün, meşhur patavatsızlığıyla bir de demeç vermişti. Derneğin Mareşal, kendisi, Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Raşit Erer, Hamdi Arpağ, Sadık Aldoğan ve Hasan Rıza Soyak tarafından kurulmak üzere olduğunu gazetecilere bildirmişti. Derneğin Başkanı Mareşal, genel sekreteri kendisi olacaktı.

DP'nin İstanbul İl Başkanı üstelik ilave de etmişti:

«İnsan Hakları Cemiyetinin DP için lüzumlu bir teşekkül olduğuna evvelden beri kani bulunuyorum. Ali Fuat Başgil de bu işle ilgilendi. Sonra bu işe karışmaktan sarfınazar etti.»

Derneğin merkezi Kenan Öner'in Karaköy'deki yazıhanesiydi. Kurucular ertesi gün, orada gazetecilerle görüşeceklerdi.

Demokrat liderler sol takımın Türkiye'de ne yapmak istediğini biliyorlardı. Aras DP'ye sosyalist hüviyet vermeye çalışmamış mıydı ve Cami Baykurt «Çankaya'nın eteklerine yayılacak halk hareketi»nden bahsetmemiş miydi? Şimdi, onların düzenledikleri bir dernek tertibine Mareşalin, üstelik DP İstanbul İl Başkanının karışması partinin başına dert getirecekti.

Bayar ilk uçakla İstanbul'a koştu. Menderes ve Köprülü zaten oradaydılar. Onları aldı. Mareşalin evine gitti.

Vakit, öğle vaktiydi. Mareşal yemekteydi. Süte batırarak galeta yiyordu. Evde «Özdemir oğlumuz» —Özdemir Evliyazade— de vardı. Özdemir Evliyazade hem Aras'ın, hem Menderes'in yeğeniydi. Fakat Bayar ve arkadaşları gelince onlarla kalmamayı tercih etti, başka bir odaya geçti.

DP Genel Başkanının kendisiyle görüştüğümde hatırladığı, Mareşalde pişman ve ne yapacağını bilmez bir halin olduğudur. Demokrat liderler eski askere, sol takımla birlik görünmesinin mahzurlarını anlattılar. İhtiyar asker,

«Canım, geldiler, ısrar ettiler. Bu, insani bir şey. Bir defa söz verdim...» diyordu.

Nitekim Çakmak, ertesi gün Kenan Öner'in yazıhanesindeki toplantıda derneğin kurucularından biri olarak gazetecilerin karşısına çıktı. Demokrat liderlerin Kenan Öner üzerindeki baskıları da henüz sonuç vermemişti. Zaten derneğin kuruluş beyannamesini Çakmak, Aras ve o imzalamışlardı.

Gazetecilere dernek hakkında izahat verildi. Gayeleri ikiydi :

1 — Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıyla vatandaşlara temin edilmiş olan hak ve hürriyetlerin meşru veya gayri meşru yollardan onun elinden alınmamasına.

2 — Roosevelt'in meşhur «4 Hürriyet»inin korunmasına çalışmak.

Dernek siyasi bir teşekkül değildi. Parti haline gelmek niyeti yoktu. Çalışmalarını Meclis içinde parlamenterlerin kampanyalarıyla, Meclis dışında ise konferanslarla, yayınlarla yapacaktı. Herkes «faşizm ve diktatörlüğe hizmet etmemiş olmak» şartıyla derneğe üye olabilecekti. Komünizmden bahis yoktu.

Fakat toplantıda beklenilmeyen bir hadise çıktı. Salona, üniversiteli olduğunu söyleyen bir genç de girmişti. Ayağa kalktı ve dedi ki :

«Solcu olarak tanınmış ve beynelmilelci bir dava güden Zekeriya Sertel ile Türkçülüğü ve milli cepheyi temsil eden Mareşalimiz nasıl imtizaç ettiler?»

Zekeriya Sertel'e göre bu genç polis tarafından mahsus gönderilmişti. Muhtemelen de gerçekten öyleydi. Fakat toplantıda soğuk bir hava esti. Genç adam devam etti :

«Hatta üniversite gençliği solcu olan Zekeriya Sertel'e o kadar kızmıştır ki matbaasını yıkmak zorunda kalmıştır.»

Sertel yerinden müdahale etti :

«Benim matbaamı üniversite talebesi değil, polis yıktı.»

Mareşal ve Öner en çok şaşıranlar, telaşa düşenler arasındaydı. Demek ki Demokrat liderler kendilerini, bir şeyler bilerek ikaz etmişlerdi. Gence derneğin siyasi mahiyeti olmadığı, solcu olarak tanınan kimse üzerinde yanlış düşünüldüğünü söylediler. Esasen, iki kutbun dernekte birleştirilmesiyle başarı kazanıldığını ileri sürdüler.

Ertesi gün gazeteler olayın hikâyeleriyle doluydu ve havanın şimşek getirmekte olduğu seziliyordu.

Mareşal, gene insanı güldürecek saflıkta, şişin de kebabın da yanmamasına çalışan edada bir demeç verdi. Dedi ki :

«Aşırı solculukla malul kimselerin de kanaatleri bir nevi kızıl faşistliktir. Benim aşırı solcularla ve alelumum milli fikirlerin dışında kanaat besleyenlerle anlaşmama imkân yoktur. Gayemiz haksızlığa maruz kalanlara avukat...»

Ve devam etti :

«...hastalara doktor bulmaktır! Hayır işine ideoloji davaları karışırsa elbet böyle bir cemiyette yerim olmaz.»

Kenan Öner'in demeci daha komikti. Zira onun üzerinde Demokrat liderlerin baskısı daha da ağır olmuştu. DP İstanbul İl Başkanı «Aa, aa, aa... Benim hiç haberim yok» diyordu :

«Benim bu cemiyetle hiçbir alakam yoktur. Ben şahsen cemiyetin kuruluşunda ve faaliyetinde katiyen faal bir rol oynamadım.»

Kenan Öner'e göre «bazı kimseler» Fevzi Çakmak'ın evine gitmişler, böyle bir cemiyetin kurulması için onu teşvik etmişler, kendi gıyabında toplantı yeri olarak da onun yazıhanesini seçmişlerdi. Öner şöyle devam ediyordu :

«Kanaatlerime tamamen zıt bazı şahısların yazıhanemde toplanmalarını men etmek nezaketsizliğini gösteremezdim!»

Tuhaftır, aradan geçen yılların sonunda, bu yazı dizisinin hazırlanması sırasında görüştüğüm Tevfik Rüştü Aras da tıpatıp aynı şeyi söyledi.

Halbuki derneğin kurulması için verilmiş beyanname de devletin arşivlerindedir ve altında Aras'ın da, Öner'in de imzaları vardır.

Aras, «Mutlaka imzamı, o Özdemir taklit etmiştir» dedi. Sertel'den ve Baykurt'tan Mareşale mektup götürdüğünü reddetti. Kendi imzasıyla onlara yazılmış mektuba sıra gelince, onu da «Özdemir'in marifetleri» arasına soktu.

Herhalde dernek, daha kurulduğu gün dejenere olmuştu. Buna rağmen, İstanbul'da bulunan Celâl Bayar'ın gittiği her kongrede kendisinden bu mesele soruldu. Şahkulu ocağında söz aynı konuya gelince Kenan Öner kalktı ve dedi ki :

«Görüyorum ki nasılsa karıştığım bu iş hakkında izahat vermek bana düşüyor. Bunun DP ile hiçbir ilgisi yoktur. Zaten, resmen de istifa ettim.»

Bayar da kendisini teyit etti :

«Bizim bundan haberimiz dahi olmadı. Bir emrivaki karşısında kaldık.»

Mareşal ise, yanında Cihat Baban, yer yer halkla konuşuyor, kendisini onun yardımıyla temize çıkarmaya uğraşıyordu.

27 Ekimde Nihat Erim gene Çankaya'daydı. İnönü ona «Mareşalin komünistlerle işbirliği»ni ne kadar tehlikeli bulduğunu anlattı. Köşkte, Erdal'ın odasında baş başa görüşüyorlardı.

Cumhurbaşkanı,

«Komünistlerle ilk mücadeleyi yapıyoruz» dedi.

IV

1946'tan itibaren uzun yıllar Türkiye'de «parti faaliyetleri» çok garip bir anlam taşıdı. Siyasi olaylardan fazla iki gazete, iki partinin organı iki gazete, CHP'nin Ulus'u ve DP'nin Kuvvet'i, yahut Dikkat'i, ya da Başkent'i, sonra Zafer'i politik tansiyonu ayarlıyorlardı. Hele 1946'larda, 47'lerde bu tam böyleydi.

Ortada fol yok, yumurta yokken Ulus'ta Falih Rıfkı Atay bir başyazı yayımlardı. Onda Demokratlara veryansın ederdi. Fuat Köprülü Kuvvet'e aynı sertlikte bir cevap oturturdu. Haydi, iki taraf birbirinin boğazına sarılırdı.

O günlerin âdeti, haber kıtlığında, diğer gazetelerin de bu horoz dövüşüne kendi sayfalarında yer vermeleriydi. Denilirdi ki : «*Yarın çıkacak Ulus'ta Falih Rıfkı Atay şu başlıklı makalesinde şunu, şunu, şunu demektedir...*» Yahut «*Yarınki Dikkat'te Hikmet Bayur demektedir ki...*»

Böylece, iki yazarın, belki de konu bulamadıklarından giriştikleri sinirli polemik bir anda memleketin genel havası olup çıkardı. Ondan sonra ayıklayabilen, gelsin pirincin taşını ayıklasın!

Bunda, gene DP'nin bir bakıma menfaati vardı ama, CHP'nin hiç yoktu. Zira basın, bilhassa büyük İstanbul gazeteleri DP'yi tutarlardı. Hele Tasvir veya Vatan gibileri bütün yayınlarını DP'yi kollayacak şekilde ayarlarlardı. O kadar ki, ben hatırlarım, Ankara'da o tarz gazeteler bürolarını birleştirdiler —İlk B.B. odur = Birleşik Büro— ve başına, talimatını doğrudan Sümer Sokaktan alan bir kıdemli gazeteciyi —Raif Meto— geçirdiler. Bu suretle en küçük haberlerden Meclis müzakerelerine, başkentteki her olay bir belirli açıdan, DP açısından kamuoyuna sunulur oldu. CHP bu duruma bir türlü çare bulamadı.

Belki bundan dolayıdır ki seçimleri takip eden sonbaharda Recep Peker Hükümeti Meclise, Basın ve Ceza kanunlarında değişiklikler yapan tasarılar sevketti. Tabii gazeteler bir kıyamet daha kopardılar. Suçlar muğlak, lastikli, her yana çekilebilir şeylerdi. «Meclisin meşruiyeti» deniliyordu. «Meclis müzakerelerinin tahrifi» deniliyordu. «Başlıklarda halkın huzurunu bozarak onu heyecana düşürmek» deniliyordu. «Dışarıya karşı kötüleme» deniliyordu. Hele bir «Devlet güvenliğiyle ilgili yayınlar yasağı» vardı ki nerede başlar, nerede biter hiç kimse bilemezdi.

Türkiye'de DP İktidarının 1954 - 60 yıllarını yaşamış bir kimse için o tasarıların 1946 Meclisindeki müzakerelerinin zabıtlarını okumak son derece ilgi çekicidir. Bunlara karşı çıkan DP sözcüsü Adnan Menderes'tir. Menderes «bütün mahzurları»na rağmen basın hürriyetine ilişilmemesi gerektiğinin hararetli savunucusudur. Peker Hükümeti ise, «va-

tandaşın haysiyetine ve hürriyetlerine tecavüz»ü önlemenin paravanası arkasındadır. Behçet Kemal Çağlar —ateşli bir CHP müfritiydi— kürsüden basında çıkmış yalan yanlış, aşırı yazıları okur, niçin tedbir alınması gerektiğini anlatırdı. Tam da Basın Kanunu ile ilgili tasarının konuşulacağı gün, Ankara'da basılan Yeni Türkiye adındaki bir uydurma gazetede bir haber yayımlanmaz mı? Aklın hiç almayacağı bir haber!...

Habere göre Ulus Başyazarı Falih Rıfkı Atay ile Müessese Müdürü Naşit Hakkı Uluğ, gece Ulus Meydanında, sarhoş halde birbirleriyle kavga etmişler, rezalet çıkarmışlardı. Tabii bunun ne aslı vardı, ne astarı. Ama Meclis kürsüsünden, basının nasıl vatandaş haysiyetine tecavüz ettiğinin delili diye okundu da okundu. Hani kimsenin günahına girmeyeyim, eğer havadisi CHP yazdırttıysa hiç şaşmam.

Buna mukabil, basın hürriyetinin şampiyonu Menderes böyle münferit olayların prensipleri zedelemeyeceğini, bunun bir bahane olduğunu söylüyor, ateş püskürüyordu. Aynı Menderes, Başbakanlığa geçtiğinde, aynı kürsüden o gün Behçet Kemal Çağlar'ın okuduğu cinsten pasajları, üstelik çoğunu adı sanı bilinmeyen gazetelerden alarak okuyacak ve

«Vatandaş haysiyetini gazetecilerin elinde paçavra yaptırtmayız» diye haykırarak Peker'in düşündüğü değişikliklere rahmet okutacak değişiklikleri kanunlaştıracaktır.

Memlekette o günler siyasi havanın tansiyonunu veren ikinci olay, parti kongreleriydi. Bunları, genç gazeteciler olarak bizler takip ederdik. DP'nin ilk kongresi Edirne'de yapıldı ve oraya Celâl Bayar ile birlikte ben, Kenan Öner'in otomobilinde gittik. Direksiyonda Öner vardı. Otomobil açılır kapanır cinstendi. Hava müthiş soğuktu. Trakya ayazı kol geziyordu. DP Genel Başkanını karşılamaya köylüler yol kıyısına çıkmışlardı. Bayar, nerede bunlara rastlasa Öner'den otomobilini durdurmasını istiyor, inip karşılayıcılarla görüşüyordu. Kapının her açılışında otomobile korkunç bir soğuk doluyor ve Kenan Öner yüksek sesle,

«Nerede iki adam görse dışarı fırlıyor...» ile başlayıp sunturlu küfürlerle biten, Bayar hakkındaki mülahazalarını serdetmekten kaçınmıyordu. İstanbul il başkanının DP'den kopmak üzere bulunduğunu anlamak zor değildi.

İki partinin de kongrelerinde dilek ve şikâyetler söylenirdi. Bunlar memleket çapında olmaktan çok, mahalli mesele-

lerdi. Demokratlar, birden serbest kalmanın başdöndürücülüğü içindeydiler. Bazıları bir Robespierre kesilir, yaman nutuklar atarlardı.

Celâl Bayar daima yumuşak, oportünistti. Fazla demagoji yapmazdı ama, her nabza şerbetini verirdi. Hatırlarım, bir gün Söke'de DP'liler, bilhassa Söke'ye bağlı bütün köylerin ağa pençesi altında yaşadığından, toprak kanununun tatbik edilmemesinden, ağaların elinde bir köle gibi olduklarından, koskoca Söke ovasının beş kişinin tapusunda bulunduğundan dert yandılar. Bayar, çok mahzun bir yüz takındı. Fakat sadece şunu demekle yetindi:

«Derdi bu kadar bol bir memleketle ilk defa karşılaşıyorum!»

Kim, hangi manayı isterse çıkarabilirdi.

İstanbul'da da gayri Müslim Demokratlar bazen kendisinden, Varlık Vergisi diye alınan paraların geri verilip verilmeyeceğini sorarlar, Bayar bunları yuvarlacık laflarla geçiştirir, fakat onlarda bu ümidi besli tutmaya ve DP'nin yanında kalmalarını sağlamaya çalışırdı. O kadar ki en sonda; Maliye Bakanlığı bir tebliğ yayımlayarak bu yoldaki şayiaları yalanlamak mecburiyetinde kaldı.

CHP bakımından o 4 yılın «Aman uyanalım!» feryatlarıyla geçtiğini söylemekte bir hata yoktur. Beyoğlu ilçesindeki bir ocak kongresinde bir delege şöyle diyordu:

«Yirmi üç yıllık bir uykudaydık. Yeni uyandık. En büyük hatamız, daima yukarıya bakıp her şeyi pembe görmemizdir.»

CHP bir şeyler yapmak istiyor, fakat istediğini tam cesaretle ve radikal şekilde yapamıyordu. Bu sırada Parti Genel Sekreterliğine Nafi Atuf Kansu'nun yerine Hilmi Uran getirilmişti.

Rejim konularında olduğu gibi iktisadi alanda da başarısızlıklar başarılardan fazlaydı. Gerçi ekmek karnesi kaldırılmıştı ama, 7 Eylül kararları arzulanan sonucu vermemişti. Devalüasyan —dolar o ayarlamada 280 kuruş olmuştur— ihraç mallarımızın satılmasını temin içindi. Fakat bunların fiyatları, bilhassa Ege'de para farkını kapatacak kadar yükseldi. Buna mukabil ithal malları artık daha pahalıya mal oluyordu.

Meclis 20 Eylülde, 1 Kasıma kadar tatile girdi. Bir gece evvel Nihat Erim, Nazım Poroy, Barutçu, Şinasi Devrim, Cemil Bilsel Çankaya'daydılar. İnönü keyifliydi.

«Meclis kapanınca bir yere gidecek misiniz?» diye sordu.

Erim,

«Herkes bir yere gidiyor» cevabını verdi.

Birkaç gün sonra, ekim başında İnönü de güneyde bir geziye çıktı. Niyeti, memlekette siyasi münasebetlerin nasıl olması gerektiğini göstermekti. Yanına, oğlu Erdal'ı da almıştı.

Trenle önce Mersin'e gitti. Akşam yemeğini özel olarak vali konağında yedi. Dört misafiri vardı : İki CHP'li ve iki DP' li. Oradan Adana'ya geçti. CHP merkezinde iki partinin temsilcilerini kabul etti.

Hatay'da ilgi çekici bir olay oldu. Cumhurbaşkanı şerefine yirmi beş kişilik bir ziyafet tertiplenmişti. İnönü DP başkanının orada bulunup bulunmadığını sordu.

«Çağırdık, gelmedi» cevabını verdiler.

DP'nin müteşebbis heyet başkanı Abdullah Fevzi Atahan adında biriydi. Kendisini davet etmişlerdi, fakat o, «davet, durumuyla mütenasip olmayan şekilde yapıldığından» gitmemişti.

Yemekten sonra İnönü kendisini vali konağına çağırdı. Atahan üç arkadaşıyla gitti. İnönü onlara, partiler arasında kardeşlik istediğini söyledi. Dedi ki :

«İhtilaf varsa, kusur daha ziyade Halkçılardadır. Çünkü onların iktidar partisi olarak daha hazımlı bulunmaları gerekir.»

Cumhurbaşkanı DP heyetini ertesi gün, özel olarak öğle yemeğine davet etti. Orada dedi ki :

«Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini kaale almadan diyebilirim ki öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir.»

Sonra, yemekte bulunan CHP Hatay bölgesi müfettişine şu talimatı verdi :

«DP'nin bütün çalışmalarını ve isteklerini kolaylaştıracaksınız. Bunun aksini hoş görmem.»

Abdullah Fevzi Atahan bir muziplik yaptı, bu hadiseleri ve bu konuşmaları gazetelere aktardı. O zaman, hiç beklenmedik bir olay cereyan etti. CHP idarecileri İnönü'nün davranışını kendi sırtlarına indirilmiş bir hançer gibi gördüler.

DP idarecilerine gelince... Menderes ile Köprülü İstanbul'daydılar. Gazeteciler sıkıştırdıklarında Bayar'ın yakında geleceğini, ona sormalarını istediler.

İnönü'nün mahalli DP yöneticilerini şahsen fethetme yoluna girmesini onlar da hiç iyi karşılamadılar. Zaten bir süre sonra onlara İnönü ile görüşmeyi yasak ettiler. Ankara'ya gelen çeşitli heyetlerdeki DP'liler Cumhurbaşkanının kabullerinde görünmez oldular.

DP muhalefetinin o «kahramanlık günleri»nde Celâl Bayar'ın ömrü, kendisini başkentten, genel merkezken gönderilen «Derhal Ankara'ya gelin!» haberleri üzerine gezilerde yaptığı program değişiklikleriyle geçti denilse yeridir.

İnsan Hakları Derneği hikâyesinde Bartın'dan nasıl çevrildiğini anlatmıştım.

Bayar 28 Ekim günü de İstanbul'daydı. Bursa'ya gitmeye hazırlanıyordu. Ankara'dan acele aradılar ve hemen başkente dönmesini istediler. Uçakta kendisine bir yer bulundu. Bayar Ankara'ya gitti. O gün bir Başbakanlık tebliği yayımlanmıştı. Cumhurbaşkanı İnönü hastalanmıştı. Harp Akademisini ziyareti sırasında bir «vagatoni krizi» geçirmişti. «Vagatoni» denilen rahatsızlık o tebliğ vesilesiyle Türkiye'de meşhur olmuştur. İnönü'yü aslında, ilk enfarktüsü yoklamıştı.

Demokrat liderler hemen o akşam toplandılar ve durumu müzakere ettiler. Bir defa DP Genel Başkanının Çankaya'ya çıkıp Cumhurbaşkanını ziyaret etmesi ve şifa dilemesi kararlaştırıldı. Bu ona, İnönü'nün durumunu gözleriyle görmek imkânını da verecekti. DP hâlâ bütün güvenliğini Cumhurbaşkanında bulduğunu müdrikti. Ona bir hal vaki olduğu takdirde DP için parlak bir istikbal yoktu. Demokrat liderler ayrıca, ertesi gün kutlanacak Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılacaklardı. Zaten Genel Başkan sıfatıyla Bayar ve Grup Başkan Vekili olarak Köprülü resmen davetliydiler. İnönü'nün rahatsız bulunduğu sırada bir dostluk ve yumuşama gösterisi iyi olacaktı.

Demokrat liderler Meclisteki tebrik töreninde, tebrikleri Cumhurbaşkanının yokluğunda kabul eden Kâzım Karabekir'in elini sıktılar. Hipodromdaki geçit resminde Bayar, şeref tribünündeydi. Orada Başbakan Peker ile el sıkıştı. Gece, Ankara Palastaki baloda Köprülü ve Koraltan da vardı. Sosyetik toplantılarda DP'yi onlar temsil ederlerdi. Aynı gün

DP Genel Başkanı Çankaya'da İnönü'ye bir geçmiş olsun ziyareti yapmıştı. Arkadaşlarına iyi haber getirdi : Cumhurbaşkanı kendini dermanlı hissediyordu.

Yıllar sonra o Cumhuriyet Bayramına ait fotoğraflara bakıyordum. Bayar daima ciddi suratlı ve mesafeliydi. Halbuki ötekiler, yani CHP liderleri güleçtiler. Muvazaa isnadı kompleksi DP Genel Başkanına bir defa yapışmıştı, kolay çıkmıyordu. O gün törenleri takip etmiş Doğan Nadi, Cumhuriyet'teki notlarında şöyle diyordu :

«Herkeste bir fikir var : DP, CHP ile anlaştı. Tamamıyla yanlış olsa gerek. Siz Celâl Bayar'ı tanıyor musunuz? Bu satırların muharriri tanıyor. Böyle bir anlaşmaz olamaz.»

Bir tebessümün muvazaa delili sayıldığı o günler, partilerarası ilişkilerde şüphesiz ki güç günlerdir.

İnönü çabuk iyileşti. 1 Kasımda Meclisi açış nutkunu bizzat okudu. Demokratlar gene ayağa kalkmadılar, gene alkışlamadılar. Nutuk rejim konusunda o kadar önemli değildi. Dış politika kısmı ağır basıyordu. Yalnız bir nokta dikkati çekti : Cumhurbaşkanı artık, konuşmasında partileri ve hükümeti birbirinden ayırıyordu. İnönü çok partili siyasi hayatın Mecliste, belediyelerde, il genel meclislerinde başladığını bildiriyor, düşmanlığın istenmediğini söylüyordu.

İki gün sonra Basri Aktaş Ankara'daki gazetecilere telefon etti. Saat tam 24.00'te Celâl Bayar'ın bir beyannamesi basına verilecekti. Gazeteciler «Hangi konuda?» diye sordular. Aktaş,

«Cumhurbaşkanının nutkuna cevap» dedi.

Şimdi, beyanname metni, saat 24.00'te mi verildi, yoksa mutat veçhile gene gecikme mi oldu hatırlamıyorum ama demeç şöyle başlıyordu :

«DP Genel İdare Kurulu 1 Kasım Meclis açılış nutkunu iktidar partisinin iç ve dış meseleler etrafındaki görüşlerinin bir ifadesi olarak kabul etmekte ve bu sebeple bu nutka karşılık olarak kendi görüşlerini umumi efkâra arzetmek mecburiyetini duymaktadır.»

Yani, bir defa daha DP Cumhurbaşkanının adını zikretmeksizin onunla bir diyaloğa giriyordu.

O beyannameyi o gün de, bugün de okuyan herkes dış politikada DP'nin iktidar partisiyle mutabakat söylediği inancına varır. Bir kişi öyle düşünmedi : Ulus'un dehşetengiz başyazarı Falih Rıfkı Atay. Bir gün sonraki CHP organında

CHP sözcüsü, Bayar'ın beyannamesinde «halkı şüphelendirici sözler» bulunduğunu bildirerek muhalefete gene yükleniyordu.

Çünkü efendim DP Genel Başkanı, *«Dış siyasetimizin şimdikinden daha faal ve milli menfaat ve haysiyetimize daha uygun bir şekilde tanzim ve idaresi lüzumu»*na dair bir laf etmiş!

Buna Fuat Köprülü cevap verdi ve insaf diledi. DP sözcüsü diyordu ki :

«İngiliz ittifakı, Amerika ve Fransa dostluğu, Rusya ile ilişkiler ve Boğazlar mukavelesi, istiklal ve toprak bütünlüğünde mutabakat nasıl unutulur?»

Köprülü doğru söylüyordu. DP'nin beyannamesinde bütün bunlar vardı. Ama sanki Atay'ın görevi, mutlaka hır çıkarmaktı.

Yıllar sonra Celâl Bayar Çiftehavuzlar'daki evinde, o günleri anlatırken bana şöyle diyecektir :

«Sabahları gazeteleri ele almaktan korkardık. Hakkımızda gene neler yazmışlar acaba diye.»

Mamafih, DP'li gazeteleri ellerine alan CHP idarecileri için de durum bundan pek farklı değildi ya...

Meclisin yeni döneminde Demokratların bir taktikleri sezildi. Bu taktik ta 1950'ye kadar sürdürüldü. Muhalefet, Mecliste bir «ikinci takım» bırakıyor ve ağır toplarını «sine-i millet»e gönderiyordu. İkinci takım ise o günler halkı en fazla ilgilendiren, en fazla heyecana veren konuları kürsüye getiriyordu : Yolsuzluklar.

Ağır toplara gelince, Bayar ve arkadaşları, Menderesler, Köprülüler, Koraltanlar yurdu tarıyorlar, kongrelerde ve hatta yer yer tertiplenen mitinglerde doğrudan doğruya halka hitap ediyorlardı. Oralarda demokrasi, özgürlük, insan hakları şarkıları söylüyorlardı. Kitleleri okşayıcı tarzda konuşuyorlar, tehlikeli hudut aşmaları bile yapıyorlardı da, bunların orada kalıp basında yer almamasını sağlıyorlardı. Gazetecilerin çoğu, körü körüne kendilerindendi ya...

CHP ise bu taktiğe deli oluyor, «Meclisten kaçıyorlar» diye haykırıyordu. Demokrat liderler elbette ki, çoğunluğu düşman bir Meclisin önünde konuşacak yerde çoğunluğu dost kalabalıkların önünde konuşmayı tercih ediyorlardı. Kasım ayının sonlarında Adnan Menderes şöyle söylüyordu :

«Meclisten kaçtılar diyorlar. Zaten onların çekindikleri iki şey vardır: Hürriyeti matbuat ve halkla temaslarımız. İcap ederse İzmir'de veya yurdun diğer yerlerinde mitingler tertip eder, söyleyeceklerimizi milli vicdan önünde söyleriz.»

Meclisteki celsede ise DP'liler sık sık salonu terk ediyor, CHP'lileri büsbütün kızdırıyorlardı. Kızanların, İnönü'nün «bunlara fazla yüz verdiğini» söyleyenlerin başında ise Başbakan Recep Peker bulunuyordu. 1946 sonunda, yeni yıl bütçesi görüşülürken kopan meşhur «psikopat fırtınası» bu gergin tansiyonun sonucu oldu.

Aralığın 18'inde, bütçe, Meclise geldi. İlk konuşmayı Başbakan yaptı. Onu Maliye Bakanı Halit Nazmi Kesmir takip etti. Sonra bir milletvekili, Muammer Alakant, tıraşı bol bir nutuk attı. DP adına Adnan Menderes kürsüye geldi.

Menderes ince, esprili, iğneli —hatta çuvaldızlı—, dört başı mamur sayılacak bir bütçe tenkidi hazırlamıştı. Bunu maharetli bir tarzda okuyordu. Zaman zaman duruyor, gözlüklerini çıkarıp alaylı şekilde hükümete bakıyor, karşısındakileri sinirlendirmek için her şeyi yapıyordu.

Bunda muvaffak da oldu.

Konuşmasını bitirip kürsüden inmişti ki, hiç âdet olmadığı halde doğrudan doğruya Başbakanın söz istediği görüldü. Peker, Menderes'e acele cevap vermek arzusunu frenleyememişti. Dedi ki:

«DP adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinden kötümser ve psikopat bir ruhun, mariz bir ruhun karanlıklar içerisinde ve muazzam bir milletin azametli, şanlı bir istikbale gitmek azminde ve kararında olan bir devletin hayatında bir boşluk halinde ifade edilebilecek derin bir hakikati keşfetmiş vaziyetteyim.»

Peker, bu karışık sözlerini bitirmemişti ki Demokratlar ayağa fırladılar. Başlarında Celâl Bayar vardı. Başbakan konuşmasna devam ediyordu. Bayar, «Daha nasıl konuşalım?» diye bağırdı. Karşılıklı kısa bir tartışma cereyan etti. Emin Sazak, «Psikopat»ı pek anlamamıştı. O haykırıyordu:

«Bize pis köpek dedi arkadaşlar. Bize pis köpek dedi. Gidelim. Terk edelim...»

Demokratlar hep birlikte salonu terk ettiler. Bazı CHP' liler kendilerine mani olmak istediler. Demokratlar onları dinlemediler.

Peker, kürsüden inmedi. CHP'lileri, uzun süredir ezgin ve süngüsü düşük partililerini coşturan bir konuşma yaptı.

«Ya, bu zihniyette insanlar memlekette ekseriyeti temin etseler...» dedi.

CHP grubu hep bir ağızdan seslendi :

«Allah saklasın! Allah korusun!»

Peker, Demokratları şiddetle itham etti. Grup öylesine coşmuştu ki, Başbakan konuşmasını tamamladığında başkanlığa bir takrir verildi : *Konuşmanın teksir edilerek en ufak köylere dağıtılması isteniliyordu.*

Cumhurbaşkanı İnönü'ye ilk ciddi arabuluculuk görevini yapmasını sağlayacak «vahim kriz» açılmıştı.

Bir basit ve masum «psikopat» kelimesi yüzünden bir büyük parlamento krizinin doğabileceğine 1946'nın sonunda dahi, Türkiye'nin siyasi çevrelerinde pek inanılmıyordu. «Mariz» kelimesine gelince, daha olay günü Başbakan Peker, konuşmasına devam edip bu kelimenin «Türk adabında bir hakaret kelimesi olmadığı»nı söylemişti.

«1946'nın sonunda dahi» dedim, çünkü böyle oklardan alınanlar daha sonraları aynı kürsüden kendi muhaliflerine «profesyonel cani» diye haykıracaklar, biraz daha geçince de başbakanlara «Morrison» diye lakap bile takılacaktır.

Ondan dolayıdır ki Halkçılar, olayın ertesi günü Demokratların salona girip yerlerini almalarını beklediler. Üstelik gündemde Milli Savunma bütçesi vardı ve o konuda milli bir birlik gösterilmesi âdetti. Halkçılar kendi sıralarında oturdular. DP sıralarını boş bıraktılar.

Fakat 19 Aralık günü Demokratlar genel kurulda görünmediler. Kendi grup odalarında toplantı halindeydiler ve bu toplantı tam sekiz saat sürdü. Konuşanlar ateşli, heyecanlıydılar. Fakat hepsinde bir kararsızlık da yok değildi. Şimdiye kadar Meclisi terk etmişler, terk etmişler, sonunda tekrar yerlerini almışlardı. Bu sefer tutumları değişik mi olacaktı?

DP, 21 ve 22 Aralık günleri de boykotuna devam etti. Teşkilattan genel merkeze tasvip telgrafları geliyordu. Milletvekili olmayıp da milletvekillerinin Meclisten çekilmesini isteyen DP yöneticileri memnundular ve hareketi vargüçleriyle destekliyorlardı. Zaten Mecliste DP'nin hangi teklifi kabul ediliyordu ki? O halde en iyisi «sine-i millet»e dönmekti. «Sine-i millet» lafı gene, bir moda olarak ortaya çıktı.

Fakat DP'nin büyük idarecileri tedirgin ve huzursuzdular. Fevri bir davranışla Meclis salonunu terk etmişlerdi. Her zaman yaptıkları gibi ertesi günü dönselerdi olay orada kapanacaktı. Fakat zaman geçince dönüş, bir nevi tükürük yalamak gibi olacaktı. Bunun, haysiyeti kurtaracak bir yolunu bulmak lazımdı.

Arabulucular tabii eksik değildi. Bu sefer Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Dr. Adnan Adıvar'ın yanında bizzat Şükrü Saraçoğlu da vardı. Saraçoğlu Meclisteki DP grup odasına gitti, liderleri ikna etmeye çalıştı. DP grubu bir bekleyiş içinde olduğundan bir türlü kesin kararı veremiyordu. Ne Meclisten çekilme kararını, ne Meclis çalışmalarına katılma kararını...

Demokrat liderler için bir çıkış yolu mevcuttu. Eğer Cumhurbaşkanı kendilerini çağırır, görüşür ve bir tebliğ yaparak onlardan Meclise katılmalarını istediğini bildirirse şiş ve kebap yanmazdı. Mesele, Çankaya'ya bu telkini yapmaktı.

O zaman ortaya tekrar, Ankaralı işadamı Üzeyir Avunduk çıktı. Kabinede de bir Ankaralı vardı : Mümtaz Ökmen. İkisi eski tanıştılar. Avunduk, Demokratlardan gelen telkini Ökmen'e ulaştırdı. Ökmen de bunu Çankaya'ya duyurdu. Demokrat liderler İnönü arabuluculuk yaparsa yumuşama istidadı gösteriyorlardı.

İnönü,

«Peki, o halde gelsinler, görüşelim...» dedi.

İsmet İnönü «Peki» demese ne olacaktı?

Benim bu kitabı hazırlarken yaptığım görüşmelerde açıkça vurgulanmıştır ki DP'liler tıpış tıpış ilk Meclis oturumuna gideceklerdi. Çünkü onların tek güvenci, İnönü'nün çok partili rejimi mutlaka yürütmek niyetiydi. Ona meydan okur görünmek işlerine gelmezdi.

Bir sonraki dönemde, DP'nin iktidar olduğu 1950 - 54 döneminde CHP muhalefeti zaman zaman Meclisi terk ettiğinde Adnan Menderes, gülümseyen bir yüz ifadesiyle grubuna «Geleceklerdir, geleceklerdir. Tıpış tıpış geleceklerdir...» teminatını vermiştir.

Onun açıktan söylediği, 1946 - 50 arasında DP Meclise katılmazsa Meclisin gayri meşruluğunun tescil edileceği ve CHP'nin bundan korkmasıydı. 1950 - 54 döneminde ise DP'nin böyle bir endişesi yoktu. Meclis, her halükârda meşru kalacaktı.

CHP'ye, 1947'deki o olay sırasında Meclisin meşruluğu vız gelirdi. İnönü'ye vız gelmezdi ve başta Bayar, DP'nin yöneticileri bunu biliyorlardı. Ama İnönü kaşını çatıp da «Ya, girersiniz Meclise, ya kalırsınız dışarda» deseydi, DP «tıpış tıpış» girerdi.

DP direnir görünmekle kumar dahi oynamıyordu.

İnönü'ye, at yarışı deyimiyle «plase» oynuyordu.

Nitekim, hesapladığı oldu.

Celâl Bayar ve Fuat Köprülü 22 Aralık gecesi Çankaya'ya çıktılar. Cumhurbaşkanı kendilerini kabul etti. Görüşmenin bir safhasında Başbakan Recep Peker de bulundu. Herkes kendi şikâyetini Cumhurbaşkanının huzurunda ifade etti. İki taraf da olaydan dolayı üzüntülü görünüyordu.

Ertesi gün Bayar ve Köprülü grup arkadaşlarını görüşmeden haberdar ettiler. Doğrusu istenirse onlar da, kendilerinin Meclise dönmelerini sağlayacak bir formülü hasretle bekliyorlardı. O itibarla Bayar ve Köprülü'ye, temasları devam ettirme yetkisini vermekte güçlük çıkarmadılar. 24 Aralık günü, bu sefer Meclisteki Başbakanlık dairesinde üç adam karşı karşıya geldi : Celâl Bayar, Fuat Köprülü ve Mümtaz Ökmen. Ökmen artık Başbakan Yardımcılığına geçmişti. O toplantıda daha ziyade formüller üzerinde duruldu.

Aynı gece İnönü, iki Demokrat lideri tekrar Çankaya'ya çağırdı. Soğuk, karlı bir geceydi. Demokrat liderlere Köşkten araba gönderilmişti. Celâl Bayar bu kırmızı plakalı otomobillere binmeyi pek fazla istemezdi ama, o saatte Çankaya'ya çıkacak şoför bulmak da kolay değildi.

Bayar kırmızı otomobillere binmeyi pek fazla istemezdi, zira oturduğu Meşrutiyet Caddesinin başındaki, alışveriş ettikleri bakkal Demokrattı ve o, Bayar'a serzenişte, şikâyette bulunurdu : Beyefendi, Köşkün otomobillerine ne diye binerdi? Demokratlık nerede kalıyordu.

Taraftarlarındaki bu çocukça telakkilerdir ki daha sonraları İnönü, muhalefet liderini devletin resmi bir makamı yapmak, ona tahsisat ve otomobil vermek istediğinde Demokratlar bu teklifi kabul etmeyecekler, kendi hallerinde bırakılmayı isteyeceklerdir.

O gece Çankaya'da İnönü yayımlayacağı tebliğ üzerinde Bayar ve Köprülü ile görüştü. Onlara, hükümet kanadıyla ayrı yaptığı temaslar hakkında bilgi verdi. Şahsen kendisinin,

Meclis çalışmalarının sükûnet içinde yapılması taraftarı olduğunu söyledi.

Demokrat liderler, gece geç vakit, gene Köşkün arabalarıyla evlerine döndüler. Yakın arkadaşlarına, bilhassa Köprülü telefonla bilgi verdi. Kriz, halledilme yolunu bulmuşa benziyordu.

DP 25 Aralıkta da Meclis çalışmalarına katılmadı. Fakat artık koridorlardaydılar. O gün Köprülü ile Barutçu kol kola görüldüler. Barutçu'nun gevrek kahkahalarının sesi işitiliyordu.

Cumhurbaşkanının tebliği 26 Aralıkta Anadolu Ajansı tarafından yayımlandı. İnönü metni, önceden Celâl Bayar'a göndermişti. Bayar «ufak bir değişiklik» rica etti. Acaba kendilerini İnönü'nün davet ettiği söylenemez miydi? Sayın Cumhurbaşkanı durumlarını biliyordu.

Gerçi teşebbüs Üzeyir Avunduk'tan, yani Demokratların bir adamından gelmişti ama İnönü bunun üzerinde durmadı. «Peki» dedi. Tebliğ, Celâl Bayar'ın istediği tarzda düzeltildi. Tebliğde Cumhurbaşkanının Celâl Bayar ile Fuat Köprülü'yü davet ettiği, onlardan bilgi sorduğu belirtiliyordu. Demokrat liderler gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdi. İnönü haklı haksız üzerinde durmamış, birtakım milletvekili arkadaşlarının müteessir olmalarının kendisini de müteessir ettiğini söylemişti.

Tebliğ şöyle bitiyordu :

«Karşılıklı saygı ve iyiniyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.»

Demokratlar 27 Aralıkta Meclis salonuna girdiler. Hiçbir şey olmamış gibi yerlerini aldılar. Tarım bütçesi görüşülüyordu. Hasan Polatkan sükûnetle kürsüye çıktı, DP adına o faslı eleştirdi.

Bu sırada İnönü Ulus'ta ve Kuvvet'te —orada Köprülü'nün kaleminden— hararetle övülüyordu. DP'liler «Cumhurbaşkanının teminatının icabını bekliyoruz» diyorlardı. Ankara'da tabii, söylenti borsasında kotalar gene alabildiğince yüksekti. Bazı bakanlıkların DP milletvekillerine verileceğinden bahsediliyordu. Bunun hiçbir aslı esası yoktu. Bir defa

DP bunu kesinlikle kabul etmezdi. Nitekim daha sonraları bir gün Celâl Bayar, İstanbul'da Taksim Gazinosunda DP teşkilatı tarafından şerefine verilecek bir ziyafette şöyle söyleyecektir.

«DP ya kül halinde iktidarı ele alır ve programını tatbik eder, yahut kabineye iştirak etmez.»

Bütçe 30 Aralıkta bağlandı, 354 beyaz güvenoyuna karşı 48 kırmızı güvensizlik oyu çıktı. Mareşal de kırmızı oy sahipleri arasındaydı. Peker yumuşak bir konuşma yaptı. Dedi ki :

«Bu bütçeye iç inanı ile beyaz oy veren arkadaşlarımın yanında kırmızı oyla iç inanlarını aksettiren arkadaşlar da vazifelerini yaptılar. Hepinize teşekkür ederim.»

DP sıralarından alkış sesleri yükseldi. DP sözcüsü Menderes de aynı tonda bir konuşma yaptı. Partilerarası dostluktan dolayı Mecliste âdeta bir bayram havası esiyordu.

Sahiden, herkes, şu çok partili rejimin artık Türkiye'de sürekli olarak işleyebilmesini yürekten arzuluyordu.

V

DP'nin 1. Büyük Kongresi, 7 Ocak 1947'de, yani partinin kuruluş yıldönümünde, Ankara'da böyle bir hava içinde açıldı. Toplantı yeri, Yeni Sinema idi.

Muhalefet partilerinin kurultay veya büyük kongreleri için yer bulmak, işin ta sonuna kadar daima bir mesele oldu. İktidarın korkusundan lokal sahipleri bunu onlara kiralamayı reddederlerdi.

DP kendi büyük kongresi için önce, BMM salonunu istedi, CHP'nin son kurultayı orada toplanmamış mıydı? Fakat Meclis Başkanlığı tek parti devrinden kalan bu âdetin artık kaldırıldığını, Meclis salonunun hiç kimseye verilmeyeceğini bildirdi. DP bunun üzerine Dil, Tarih - Coğrafya Fakültesinin konferans salonunu talep etti. Üniversite salonlarının da partilere tahsisi doğru görülmedi. Ankara'daki özel sinema salonlarının sahipleri Demokrat görünmekten korktular. —Bunlar DP iktidarı sırasında da Halkçı görünmekten korkacaklardı ya...—. Yeni Sinema ise İş Bankasının bir iştirakinin elindeydi. Nihayet Muhittin Baha Pars tavassut etti ve yer meselesi halledildi.

Ankara yeni yılın başından itibaren DP'li delegelerle dolmaya başladı. Sokaklarda birtakım «taşra kılıklı» kimseler, oldukça şaşkın dolaşıyorlardı. Hepsinin yakasında DP'nin rozetleri vardı. Bazıları illerinden çiçekler getirmişlerdi. Götürüp Etnoğrafya Müzesine, Atatürk'ün geçici kabrine koydular. Bir kısmı heyecanlıydı. Bir kısmı foduldu. Çok partili hayat hakkından faydalanma hepsinde çocukça bir gurur duygusu uyandırıyordu. «Adam yerine konulmak» göğüslerini kabartıyordu. Orada burada «Biz Demokratız!» diyorlardı ve güler yüz görüyorlardı.

Ulus, kongreyi dostça karşıladı. Başyazıda «Kurultay her yurtsever tarafından iftiharla selamlanmalıdır» deniliyordu. DP de CHP'ye kongre davetiyesi göndermişti. Söylenti Cumhurbaşkanı İnönü'nün de kongreye gideceği ve onun için şeref locasının hazırlandığıydı. Halbuki, «psikopat mesele»sinin halli için yapılan görüşmelerde İnönü, Demokrat liderlerden kongreleri hakkında bilgi sormuş, bir ara Köprülü'ye demişti ki :

«Yeni Sinemada, ortada bir de loca vardır, değil mi?»

Köprülü böyle bir locanın bulunduğu cevabını vermişti. Onun üzerine Cumhurbaşkanı takılmıştı :

«Nasıl toplantınıza beni de davet edecek misiniz?»

Köprülü şaşırmış ve şöyle kekelemişti :

«Kongre herkese açık, efendim!»

İnönü'yü kongrelerinde bulundurmayı Demokrat liderlerin gözü kesmemişti.

Halbuki ocak ayının başında İnönü'ye mesela DP'nin Konya il kongresinden şöyle bir telgraf geliyordu :

«İnkılap tarihimizi süsleyecek olan aziz adınızın herhangi bir parti başkanı diye değil, Türk milletinin koruyucusu ve partilerin tarafsız, üstün hâkimi olarak geçmesini dileriz.»

Kongre coşkun bir hava içinde açıldı. Başkanlığa Kenan Öner seçildi. Başkan Vekilliğine Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu geldi. Mareşal misafir olarak bulundu ve muazzam alkışlandı. Bayar daha sonra salona girdi. Tabii o da bol alkış topladı. Bütün çalışmalarda demagoji gırla gidiyordu ve her şey demokrasinin adabına uyduruluyordu. Bir teklifin reddedilmesi için «Biz Halk Partisi değiliz!» sözü kafi geliyordu.

Delegeler arasında sonradan ismi duyulacak olanlar çoktu. Fakat o gün için bunlar birer «meçhul kahraman»dan

ibaret bulunduklarından gazeteler isimlerini genellikle yanlış yazıyorlardı. Rıfkı Ircalı, Sıtkı Yırcalı idi. Dr. Mükerrem Saran da, Dr. Mükerrem Sarol.

Birinci gün Bayar, Menderes ve Köprülü kongreden beraber çıktılar. Karpiç'te hep birlikte, delegelerle yemek yenilecekti. Fakat herkes kendi parasını verecekti. «Biz Halk Partisi değiliz! Biz Demokratız!» deniliyordu.

Öğleden sonra delegeler tenkitler de yaptılar. Meclisi terk eden milletvekillerinin Meclise tekrar dönmelerini yerenler oldu. Bunlar İnönü'ye hücum ediyorlardı. Bir tanesi Cumhurbaşkanının tavassutunun «zeki ve mahir bir parti lideri gibi» yapıldığını söyledi. Bir başka delege,

«Bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olundu» dedi.

Bu, adı sonradan çok duyulacak Osman Bölükbaşı idi.

Atatürkçü Bayar, üzüntü ve hiddetine rağmen yerinden kımıldamadı ve tabii sonradan çok tenkide maruz kaldı. Ama, memleketteki tayfasının küçümsenmeyecek bir kısmının aynı ruh haleti içinde bulunduğunu biliyor ve onların da nabızlarından, gerekli şerbeti esirgemek istemiyordu.

O gece CHP'nin bellibaşlı erkânı Çankaya'daydılar. Emniyet memurlarının kongrede tuttukları notlar cumhurbaşkanının elindeydi. İnönü sıkıntılıydı. Bir ara yanındaki Nihat Erim'e,

«Gene benimle uğraşmışlar. Emeklerimiz boşa mı çıkacak?» diye dert yandı.

CHP'li büyük idarecilerden bir kısmı ümitsizdi. Bir kısmı ise, önceden dediklerinin çıkmasından dolayı âdeta memnundu. Bunlar, «Biz demedik miydi?» demeye getiriyorlardı. Recep Peker babacan bir tarzda İnönü'yü teselli etti :

«Sen merak etme paşam, biz bunları alıştırırız. Halkı sırayla otobüse binmek için turnikeden geçmeye nasıl alıştırdık, sonra turnikeleri kaldırdıysak bunlara da öyle yapacağız...»

Çankaya, kongrenin bitişine kadar dikkatini Yeni Sinemadan çevirmedi. Kongrenin bittiği gün Ürdün Kralı Abdullah da resmi bir ziyaret için Ankara'daydı ve İnönü'nün onun şerefine çayı vardı. Çaya ve daha sonra yemeğe Bayar ile Köprülü de davetliydiler. Geldiler.

Abdullah, İnönü'ye hediye olarak değişik bir satranç takımı getirmişti. Piyonları arasında uçaklar, atom bombaları

vardı. Kral bir oyun teklif etti. Cumhurbaşkanı «Peki» dedi. Karşılıklı oturdular. Bayar da tam aralarında oturmuş seyrediyordu. İnönü başta biraz sıkıştı, sonradan rakibini mat etti.

Gece yabancı ve Demokrat misafirleri gidip kendi partilileriyle baş başa kaldığında Hilmi Uran'a sordu.

«Ziyafette DP'lilerle görüştün mü?»

Hilmi Uran görüşmüştü. Kongrede karşılaştıkları zorlukları, müfritleri yenmek için gösterdikleri gayreti anlatmışlardı. Cumhurbaşkanı,

«Bekleyin bakalım, göreceğiz. Biz yumuşak ve sakin olalım» dedi.

Nihat Erim'e talimat verdi : Ulus da böyle bir hava içinde olmalıydı.

Kongre ilk Genel İdare Kurulunu daha ziyade mutedillerden seçti. Menderes, Koraltan, Köprülü, Sazak, Karaosmanoğlu, İnce, Tunca, Tengirşenk, Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Celâl Ramazanoğlu, Enis Akaygen, Hasan Dinçer, Samet Ağaoğlu bu ilk kurula girdiler.

Kongre Ana Davalar Komisyonunun raporu Hürriyet Misakı adı altında ve alkışlarla kabul edildi. Raporun başlıca üç maddesi vardı : *Anayasa ruhuna ve metnine uymayan, yani antidemokratik kanunların kaldırılması — Vatandaş oyunun teminat altına alınması — devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılması.*

İnönü bu karardan zerrece memnun olmadı. DP Meclisi bir nevi baskı altında tutmak, ondan kendi arzuladığı kanunları ve değişikliklerini çıkartmak istiyordu. Ulus da, Bayar'ı öven, fakat Mareşalin etrafında kümelenen müfritlerin kuvvet derecesinin bilinmediğini belirten bir yazı yayımlandı : *«Bakalım, olgun ve yurtsever bir devlet adamı olduğu herkes tarafından bilinen Celâl Bayar ve arkadaşlarının Mareşal ve Kenan Öner gibi pek müfrit oldukları söylenen kimselerle bir uzlaşmaya varıp varmadıklarını ve gelecekteki çalışmalarda onlara ne dereceye kadar fedakârlıkta bulunacaklarını şimdiden bilmemize imkân yoktur. Bunu zaman gösterecektir»* diyordu.

Bir gün sonra, 13 Ocak gecesi Hamdullah Suphi Tanrıöver Çankaya'ya telefon etti. İnönü arkadaşlarıyla yemekteydi. Yaver aracılığıyla Tanrıöver'e, söyleyecekleri herkesin

içinde söylenebilecek cinstense gelmesini bildirdi. Tanrıöver geldi. Demokrat liderlerle görüşmüştü. Bayar, Menderes ve Köprülü kendisine, Çankaya'ya ulaştırması için kongre hakkında izahat vermişler,

«İfratçılara karşı bu kadarını yapmak zorunluğundaydık» demişlerdi.

İnönü çok sert bir lisanla Hürriyet Misakını kınadı. Meclisi ipotek altında göstermeye kalkışmak işleri zerrece kolaylaştırmayacak, aksine son derece güçleştirecekti. Tanrıöver'e,

«Bunu onlara söyle» dedi.

Misaktaki tehdit havasını sevmemişti. «Tehdit kabul etmeyiz» diyordu.

Ertesi gün Celâl Bayar ile Kâzım Özalp konuştu. Sonra Özalp Çankaya'ya çıkıp görüşme hakkında bilgi verdi. Bayar, Mareşalin etrafındaki müfritlerin gruplaşmasından şikâyet etmişti, onlarla uğraşmanın zorluğunu söylemişti.

Gerçekten de DP'nin 1. Büyük Kongresinde Bayar'ın yerine parti başkanı olarak Mareşali getirme istikametinde bir hareket olmadı değil.

DP'nin kurucusu, şüphe yok ki Celâl Bayar'dır. Ama 1947' nin başında bu parti, 1. Büyük Kongresini yaparken birtakım Demokratların aklında onu değiştirmek, yerine Mareşali geçirmek vardı. Bunlar bilhassa, 1946 seçimlerinde Meclisin dışında kalmış DP militanları veya büyükleriydi. Onların nazarında Celâl Bayar'ın günahı, 1946 seçimlerinin sonucunu fiilen ve hukuken kabul etmek, CHP'ye ve bilhassa İsmet İnönü'ye muhataplığa rıza göstermekti. O takımın arasında anarşistler, komünistler, muhterisler, ama aynı zamanda samimi hürriyetçiler de vardı. Bunlar DP kurucularının iktidara karşı güttükleri politikayı bir türlü kavrayamıyorlar, basiretli ve ihtiyatlı, gerçekçi tutumu anlamıyorlar, illa kavgaya tutuşup kozların paylaşılmasını istiyorlardı. Halbuki Bayar ve arkadaşları mükemmelen biliyorlardı ki erken girişilecek bir kavgada İnönü'nün CHP'si DP'yi kolaylıkla hezimete uğratacaktır ve CHP içindeki çok müfritin arzusu da o günleri görmektir.

Müfrit takım, İnönü'ye vazgeçilmez kin duygularıyla dolu sandığı ve kolay idare edilebilir diye baktığı Mareşale göz koymuştu. DP'nin başında Fevzi Çakmak bulunmalıydı. O zaman, iki eşit adam arasında göze göz, dişe diş bir mücadele

cereyan edecekti. Üstelik, şimdi Bayar'ın etrafını teşkil edemeyenler belki Mareşalin etrafı olmak imkânını bulacaklardı.

Mareşalcilerden İzmirli Dr. Mustafa Kentli, DP'nin il haysiyet divanı üyeliğinden 1947 içinde istifasını verirken o günler hakkında bir ifşaatta bulunacak ve şöyle diyecektir :

«Ankara'da Büyük Kongre devam ederken Mareşalin evi bir Kâbe gibi ziyaret edildi. Kongre içinde yaratılmak istenilen Mareşal aleyhtarlığı bir sabun köpüğü gibi söndü. Eğer Mareşal, DP'nin başına geçmek isterse, bunu biz DP için kati bir zafer amili olarak kabul ederiz. Eğer içimizde bunu çekemeyenler varsa onlar parti içinde yalnız mağlup olmakla kalmayacaklar, hürriyet mücadelesi âleminden de silinip gideceklerdir.»

Dr. Kentli, kongre esnasında Başkan Kenan Öner'in bir emrivaki yaparak Mareşali DP lideri seçtirmek istediği söylentilerinin çıkartıldığını da sözlerine ekleyecektir.

Bütün bunlar doğrudur ve gerçekten, Bayar'ı hem kendi dişleri için fazla katı, hem de CHP iktidarına karşı çok yumuşak bulanlar, DP'nin ilk büyük kongresinde Mareşal lehinde bir darbe düşünmüşlerdir. Fakat Mareşal arzu göstermediğinden başarı kazanamamışlardır. Bu, Sertel - Baykurt mektubu ile İnsan Hakları Derneği hikâyesinden sonra ihtiyar askeri faal politika hayatına itip onu kullanmak gayretlerinin üçüncü denemesidir ve sahipleri için bir defa daha hüsranla sonuçlanmıştır.

Aslına bakılırsa ve sonradan Celâl Bayar'ın da bana söylediğine göre Fevzi Çakmak, daha baştan itibaren DP'ye girmek için bir arzu göstermemiştir. Bayar der ki :

«Partiyi kurmak üzereyken kendisiyle yaptığım temasta, Çakmak bizden, hatta siyaset hayatından uzak kalmak istedi. Bir daha da onunla parti meselesini, hatta parti işlerini konuşmadım. Fakat sanırım ki eşi ve bazı yakınları onu bir partiye bağlı olarak görmek istiyorlardı.»

Bu yakınları talihlerini, hatta Mareşale rağmen DP'nin 1. Büyük Kongresinde denediler. Onu toplantı salonuna Bayar'dan evvel getirdiler ve Bayar'dan fazla alkışlattılar. Evinde çaylar tertiplettiler.

Kongre devam ederken genel merkez sekreteri olarak başkanlık divanında da görev yapan Basri Aktaş Mareşalcilerin bir teklifiyle karşılaştı. Dediler ki :

«Mareşalin evinde çay var. Bütün delegeler davetlidirler. Bunu kürsüden arkadaşlara ilan et.»

Aktaş ancak, genel merkezin veya genel idare kurulunun kararlarını oradan delegelere bildirmekle yetkili bulunduğunu, Mareşalin evindeki çayın ise bu çerçeve içine giremeyeceğini söyledi ve istenileni yapmadı. Mareşalciler kulislerde yakaladıkları delegeleri, Dr. Mustafa Kentli'nin tabiriyle «Kâbe»ye götürdüler. Halbuki gidenlerin büyük kısmı hiçbir özel maksat veya niyet taşımaksızın gidiyorlardı.

Kenan Öner'e gelince o, lafı edildiği gibi Mareşali Bayar'ın yerine genel başkan seçtirmek için bir faaliyet göstermedi. Mareşalin DP genel başkanlığı böylece, kursaklarındaki bir hayal olarak kaldı. Sonradan, DP'den «muvazaa isnatçıları»nın kopması gerçekleştiğinde onlar ihtiyar askeri kendilerine, yeni partilerine fahri genel başkan yaptılar.

VI

DP'nin büyük kongresinden kısa bir süre sonra, ocak biterken CHP taktisyenleri, hem DP'nin mutedilleri ile Mareşal etrafında toplanmış müfritlerin arasını açacak, hem de ihtiyar askerin gerçek durumunu gözler önüne serecek bir sahne düşündüler. İstanbul'daki Sıkıyönetim Komutanlığı komünistlerin faaliyetleri hakkında esaslı bir dosya hazırlamıştı. Dosyanın içinde Cami Baykurt ile Zekeriya Sertel'in Mareşale yazdıkları mektubun suretiyle onlara Mareşal adına Tevfik Rüştü Aras'ça gönderilmiş cevabın aslı da bulunuyordu. Dosyanın Meclis kürsüsünden İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından açığa vurulması kararlaştırıldı. Mesele önemli olduğu için bakanın yapacağı konuşma bizzat Cumhurbaşkanına, önceden gösterildi.

27 Ocakta Nihat Erim gene Çankaya'ya davetliydi. O sıralar Cumhurbaşkanı, Erim'i hemen her gün, hatta günde birkaç defa görüyordu. Sabahları yürüyüş için Çiftliğe giderken onu evinden alıyor, bazen öğleyin yemeğe Çankaya'ya götürüyor, aynı akşam tekrar davet ediyordu. 27 Ocakta Köşkte, İçişleri Bakanı da vardı. Sökmensüer hem bir gün sonra CHP grubunda yapacağı konuşmanın metnini, hem de ilgili dosyayı getirmişti. İnönü bunları dikkatle inceledi. Bazı

değişiklikler yaptırttı. 28 Ocak sabahı İnönü ile Erim Çiftlikte ve Keçiören taraflarında yürürlerken konu gene buydu. Açıklamayla komünistlere de, Mareşale de ağır bir darbe indirileceği ümidi hâkimdi. Öğle yemeğine Şükrü Sökmensüer geldi. Konuşmanın son rötuşları yapıldı.

Konuşmayı CHP grubu aynı gün, bakanın ağzından dinledi ve âdeta coştu. İşte, muhaliflerin kimler elinde oyuncak oldukları mükemmelen anlaşılıyordu. Vatanın en tehlikeli düşmanları, komünistler, DP'ye de, Mareşale de çengel atmışlardı. Bilhassa DP'yi tutan İstanbul basınının bitip tükenmek bilmeyen yayını karşısında ezgin halde olan Halkçılar, bu açıklamayla bir puan alınacağından emindiler. Onun için Sökmensüer'i hararetle alkışladılar, coşkunluk gösterdiler.

O akşam İnönü'nün arkadaşları gene Çankaya'daydılar. Gene Erim ve Sökmensüer de vardı. Tabii gruptaki konuşma ve milletvekillerinin heyecanı görüşüldü. Hamdullah Suphi Tanrıöver bir fikir ortaya attı. Konuşmada DP'ye karşı daha munis davranılmasını, hatta DP'nin komünistlerin gayretleri karşısında gösterdiği basiretin övülmesini istedi. Gerçekten de, mevcut raporlara göre bunlar, DP'den yüz bulamadıkları ve ümit kestikleri için Mareşalin etrafını almışlardı.

Tanrıöver'in görüşünü İnönü de benimsedi. Zaten böylelikle Mareşal daha çıplak şekilde teşhir edilmiş olacaktı. Zira o, DP'nin gösterdiği ne basireti, ne de ihtiyatı gösterebilmişti.

Sökmensüer konuşmasını 29 Ocakta Mecliste yaptı. Açıklamalar herkesi tesir altında bıraktı. Bir akşam evvel Çankaya'da alınan karar gereğince DP suçlamaların dışında tutulmuştu. CHP grubu, zaten bildiği açıklamaları dinlerken tezahürat yapıyor, muhalefet sıralarına bakıp «Nasıl? Görüyor musunuz?» tarzındaki işaretlerde bulunuyorlardı.

Doğrusu istenilirse bu, parlak bir polis başarısıydı. Fakat beklenilen ölçüde bir siyasi başarı olmadı. Bir defa, CHP'nin memleketteki hali oydu ki, neyi tutsa elinde kalıyordu. En haklı bulunduğu davalarda o haksız çıkarılıyordu. Tabii bunda, DP'yi tutan büyük basın başlıca sebepti ama, doğrusu, CHP de her şeyi sevimsizce yapıyordu.

Sökmensüer'in açıklamalarını uzun bir polemik takip etti. Bayar, o günleri hatırlayarak der ki :

«Âdeta herkes, birbirinin yüzüne bakamaz hale geldi...»

Mareşal kendisini şöyle korumaya çalıştı :

«Bana bu mektubu yazmışlarsa ne olmuş? Ben Meclis kürsüsüne çıkıp da onların istediğini yapmış mıyım?... Eee?...»

Sertel ile Baykurt, her vatandaşın kendi milletvekiline arzularını ve taleplerini söylemek hakkı bulunduğunu belirttiler. Aras ise, bir şeyler mırıldanmakla yetindi. Sökmensüer, dosyanın kuvvetine güvenerek onlar üzerine tekrar yürüdüğünde ise, DP propagandası konuyu elçabukluğu ile değiştirdi ve mukabil taarruza geçti. Başta Mareşal, artık herkes eski dosyaları açıyor, kimi silah kaçakçılığı yapmış olmakla, başkası komünistleri kollamış bulunmakla suçlanıyor, «Sensin!» «Hayır sensin!» ithamları gırla gidiyordu.

En sonunda papaz, Hasan Âli Yücel'de kaldı. Mareşal, isim vermeksizin «bir eski Milli Eğitim Bakanı»nı bakanlığındaki solcuları korumakla suçlamıştı. Yücel ortaya çıkıp, «Bu, ben miyim?» diye defalarca sordu. En sonunda Kenan Öner,

«Evet, sensin!» dedi.

Yücel, Öner'i dava etti. Ama dava öyle bir şekil aldı ki, sanık sandalyesine eski bakan oturtuluverdi.

Şimdi, öndeki mesele nisan başında yapılacak kısmi milletvekili seçimlerine DP'nin katılıp katılmayacağı idi. İnönü bunu hararetle istiyordu ve bundan Demokrat liderlerin de haberi vardı. Ama onlar bu arzuyu kendi isteklerinin gerçekleştirilmesi için bir silah gözüyle görüyorlardı.

Halbuki CHP, rejimi kendi görüşleri ve çizdiği sınır içinde demokratlaştırma çabasındaydı. Fazla ve çok ileri adımlar parti bünyesinde alerjiler yaratmak istidadındaydı. Bu bünyede zaten, bilhassa din konusunda «halkın ihtiyaçlarını karşılamak» adı altında bir geriye dönüşün teşvikleri belirmişti. CHP'nin oy toplamaktaki güçlüğü bazılarınca bunda görülüyordu. Eski parti bir reform geçirmeliydi. Reformdan anlaşılan ise, doğrudan doğruya din tedrisatıydı. DP'nin henüz korkudan açıkça ele alamadığı bu «din tedrisatı» bayrağı CHP'nin eline verilirse, oylar eski partiye akacaktı da, akacaktı...

Bunu sağlamak için partiye sunulmuş teklifler vardı. Dinle ilgili olanları Hamdullah Suphi Tanrıöver'den geliyordu. Başka «reform» arzuları da mevcuttu. CHP idarecileri iyisinin bütün bunları enine boyuna görüşmek olduğu noktasında birleştiler ve parti divanı 16 Ocakta toplandı. Başkanlık makamında Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu bulunuyordu. Görüşülecek dört önerge Tanrıöver, Muhittin Baha Pars, Dr. Fahri Kurtuluş ve Şeref Uluğ tarafından verilmişti.

Müzakereler hiç beklenilmediği kadar uzun sürdü. Görüldü ki, partinin konuşulacak çok şeyi vardır. Divan 18 Ocakta tekrar toplandı. 21 Ocakta gene toplandı. Bunu 23, 24, 27 Ocak günlerinin toplantıları takip etti. Nihayet o gün, bir tebliğ yayımlandı.

Bu tebliğin din öğretimiyle ilgili kısmını mutlaka dikkatle okumak lazımdır. Laik CHP bu prensibine, o tarihte hâlâ sıkı sıkıya bağlıdır. Ezan, Türkçe olarak okunmaktadır. Fakat artık demokrasiye geçilmektedir. Karşıdaki DP elaltından her şeyi vaat etmektedir: Arapça ezandan, Arapça din tedrisatına kadar. Bu tedrisatın eksikliğinin, mutlaka karşılanması gereken bir eksiklik olduğu hususunu çok CHP milletvekili görmektedir. Ama nasıl yapılacaktır?

İşte divanın, bu konudaki kararı:

«İhtiyari olmak, okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükümetin kontrolü altında bulunmak ana şartları içinde, her nevi özel öğretimin tâbi olduğu kanun yolundan Milli Eğitim Bakanlığından izin alınarak, Türkçe harflerle hususi mahiyette din öğretiminin düzenlenmesi istenmiştir. Hükümet, yetkileri arasında bulunan bu işi düzenleyeceğini divana bildirmiştir.»

DP'nin elaltından harıl harıl işlettiği bir dincilik propagandasına karşı bu kadar muğlak, böylesine dişi bir karar! CHP bununla, DP'yi elbette ki yenemezdi ama, başka türlü davranmasına da tabiatı uygun değildi.

Bu çelişme, bütün demokratik hayat boyunca eski partinin hâlâ süregelen büyük handikapını teşkil edecektir.

Buna mukabil DP, o günler her sahada mangallarda kül bırakmamaktadır ve hiçbir sorumluluk duygusu taşıma-

dan, sözlerin kendilerini sonradan bağlayacağını düşünmeksizin mütemadiyen atmaktadır.

CHP bir Sendikalar Kanunu getirmiştir. Fakat grev ve lokavtı şimdilik erken bulmaktadır. Fikirler o sahada olgunlaşmış da değildir. DP adına Suphi Batur, kanunda mevcut olan ve grev ile lokavtı önlemeye matuf tehditlerin tasarıdan çıkartılmasını istediğinde Çalışma Bakanı koca Profesör Sadi Irmak'ın vereceği cevap şu olacaktır.

«Grev ve lokavt liberal rejimlerde doğru olabilir. Halbuki biz devletçiyiz!»

Henüz, telakkiler o noktadaydı. Fakat bunun, Fuat Köprülü için hiçbir önemi yoktu. Köprülü kürsüye çıkıyor ve rahat rahat konuşuyordu :

«Grev hakkının, tabiatıyla birtakım kanuni takyidata tâbi tutulması lazımdır. Fakat bu hakkın kabul edilmesi de lazımdır. Hem, demokrasi icabı olarak bir sendika kanunu getiriyoruz, hem de grev hakkını kabul etmiyoruz. Olmaz öyle şey!»

DP'nin on yıllık iktidarı süresince nasıl Menderes basın özgürlüğü konusunda attığı nutukları unutacaksa, Köprülü de o «Olmaz öyle şey» sayhasını hiç hatırlamayacaktır.

Martın başında Celâl Bayar İstanbul'a geldi. İstanbul teşkilatıyla kısmi seçimlere girilip girilmemesi konusunu görüşecekti. İstanbul katılma taraflısıydı. 21 Temmuz seçimlerinde İstanbul halkı DP'ye oy vermemiş miydi? Teşkilat faaliyete bile geçmiş, hatta seçim afişlerini hazırlamıştı. Genel başkan bu cereyanın açıktan karşısına çıkmadı ama, fazla da taraftarı görünmedi. Bunun yerine, yapılan muhtar seçimlerini sert şekilde protesto etti. Dedi ki :

«Bu seçimler bir zor darbesi halinde tecelli etmiş bulunuyor.»

Recep Peker, haksızlık dozuna da sahip bu itham karşısında tabii sinirlendi, acı bir cevap verdi. Bayar ona da mukabele etti. Bir polemik başladı.

CHP ara seçimine ciddiyetle hazırlanıyordu. Bayar Ankara'ya dönerken Hilmi Uran İstanbul'a geldi. O da kendi teşkilatıyla temas etti. Martın 25'inde de CHP'nin adayları ilan olundu.

DP'den ne bir ses vardı, ne seda.

Arkadan bizzat Başbakan İstanbul'a geldi. Çeşitli mes-

lek teşekkülleriyle görüştü. Onların gönüllerini —ve oylarını— almaya çalıştı. DP'nin niyetleri hakkında spekülasyonlar birbirini takip ediyordu. En son haber Bayar'ın Genel İdare Kurulunu İzmir'de toplayacağı ve kararın orada alınacağı idi.

İzmir, Recep Peker'in de gezi programındaydı.

Başlıbaşına bir tarih olan İzmir neler görmüştür, neler! Bunların arasına mutlaka 1947 Nisanının ilk günlerini de katmak lazımdır. Serbest Fırka, İzmir sokaklarındaki taşkınlıklarla can vermişti. O nisanın başında aynı sokaklarda bir defa daha silah sesleri işitildi.

Peker, 31 Mart akşamı İzmir'e geldi. CHP'liler muazzam bir karşılama töreni tertiplemişlerdi. 1 Nisanda İzmir Halkevinde bir nutuk söyledi. Nutuk beklenilenden çok daha sertti. Başbakan dedi ki :

«Demokratların, seçime girmemeleri ağır ve yanlış bir hareket olacaktır. Bütün tarih boyunca yurda karşı suç sayılacak bir hataya düşmemelerini kendilerine halisane hatırlatırım.»

Aynı gün, Ankara treni Kemer istasyonuna Celâl Bayar'ı getirdi. Bu sefer de Demokratlar ona dehşetli bir karşılama töreni yaptılar. Gazeteciler âdeta ikiye bölünmüşlerdi. —Tabii bütün İstanbul gazetelerinin özel temsilcileri İzmir'e akın etmişlerdi. Böyle anlar kaçırılır mı?— Öğleyin Fuar Gazinosunda Peker'in davetlisi olarak yemek yediler. Akşam, Bayar'ın Deniz Gazinosundaki yemeğine gittiler. İşte, ne olduysa orada oldu.

Bayar ile beraber korkunç bir kalabalık da Kemer'den Deniz Gazinosunun önüne koşmuştu. Yollar tamamıyla doldu, trafik kapandı. İtfaiye geldi, açamadı. Halk, bir binanın üst katında bulunan gazinodaki Demokrat liderleri görmek istiyor, onları heyecanla alkışlıyorlardı. Demokrat liderler pencerede göründüler, birkaç söz söylediler.

Bu sırada polisler, halkı dağıtmak için havaya ateş etmeye başladılar. Gazinoda bir panik oldu. Bayar o günleri, şimdi gülerek şöyle anlatır :

«Refik Şevket İnce heyecanlandı. Ne oluyoruz Bayar, diye soruyordu. Gazeteci Yusuf Ayhan vardı. Baktım, kendini yere attı, korkudan bayıldı. İnce'nin sorusuna o silahlar size atılmamıştır. Kime atıldıklarını ben bilirim, cevabını verdim. Ortalığı yatıştırmak istedim.»

Sonradan bu, «İzmir rıhtımında atılan silahlar» edebiyatı basına hayli mürekkep sarfettirdi ve tabii gene, iktidarın aleyhinde bir propagandanın konusu oldu. Ama o nisan gecesi iş çok daha ciddiydi ve Demokrat liderlerin zihinlerinde vahim bir endişe vardı : Acaba İzmir rıhtımlarında gömülen Serbest Fırka tecrübesi gibi, ateşlenen bu silahlar Demokrat Parti tecrübesine de bir son vermek için miydi?

Buna rağmen, ertesi gün toplanan DP Genel İdare Kurulu, bilhassa Bayar ve diğer kurucuların diretmesiyle ara seçimlerine girilmemesi kararını aldı.

6 Nisanda ara seçimi yapılacak illerin, İstanbul'un, Tekirdağ'ın, Balıkesir'in ve Kastamonu'nun DP il başkanları İzmir'den, Celâl Bayar imzasıyla birer telgraf alıyorlardı. Telgraflar 2 Nisan tarihiyle çekilmişti. Bunlarda şöyle deniliyordu :

«Genel İdare Kurulumuz, içinde bulunduğumuz şartlara göre seçimlere katılınmamasına müttefikan karar vermiştir. Bu karar yarın bir beyanname ile bütün memlekete bildirilecektir.»

Ertesi gün beyanname, gene İzmir'den yayımlandı. Beyannamede şu kısım önemliydi :

«Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare makinesinin tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz.»

Bayar ayrıca bir de demeç verdi. Diyordu ki :

«Kanunlarda istediğimiz tadilat yapılmazsa Meclisten çekilmek zorunda bile kalabiliriz.»

Beyanname de, demeç de en fena tepkiyi Çankaya'da gördü. İnönü artık sadece üzgün değil, kızgındı da... Kızgınlığının başlıca sebebi şuradan ileri geliyordu :

Amerika ile ilişkiler Amerika'yı nihayet, ağırlığını koyarak Ortadoğudaki ve Güneydoğu Avrupa'daki statüyü koruma kararına itmişti. Truman doktrini ilan edilmişti. Amerika cumhurbaşkanı resmen, «Türkiye'nin milli bütünlüğü Ortadoğu nizamı için şarttır» demişti. Bu teminat, Sovyetler Birliği'nin açık tehdidi altındaki İnönü'ye gece uykularını iade etmişti. Cumhurbaşkanı, tıpkı Alman ordularının Bulgaristan hudutlarında yerleştiği günlerde, Almanya'nın Rusya'ya taarruzu başladığında olduğu gibi, üzerinden korkunç bir yükün kalktığını hissederek ferahlamış-

tı. Kremlin'in, yalnız bir Türkiye'ye karşı askeri harekete geçmesi düşünülebilirdi ama, ortada Amerikan teminatı varken böyle bir maceranın göze alınması güçtü.

Üstelik Amerika, Türkiye ile Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapmaya da hazırlanıyordu. Savaş yıllarının sonunda bunların ikisine de şiddetle muhtaçtık. Askeri malzememiz tamamıyla eskimişti. Bunlar, bizim cebimizden para çıkmaksızın yenilenecekti.

Truman'ın yardım planı Amerikan Kongresinde görüşülüyordu. Muhalif senatör ve temsilciler de vardı. Bunlar Türkiye'nin aleyhinde sözler söylüyorlardı. Böyle kritik bir anda DP'nin «içinde bulunulan şartlar»dan bahsederek seçimlere katılmama kararı, İnönü'nün gözünde «memleketi ve rejimi dışarıya jurnal etmek»ten başka şey değildi.

Bir akşam Çankaya'da Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu, Nihat Erim, Kâzım Özalp, Halit Nazmi Keşmir, Faik Ahmet Barutçu vardı. Cumhurbaşkanı sinirliydi. Dedi ki :

«Onların (Demokratların) *kafasında benim bütün yaptıklarımı Amerikalı ve İngilizlerin baskısına veren düşünce yaşadıkça rahat çalışamayacağız. Bir de, seçimlerde iktidarı alabilecek iken kaçırdık, binaenaleyh dört yıl beklemeyelim düşüncesi devam ettikçe bu iş sökmeyecek. Onun için şimdi, şu Meclisi terk etme tehdidini kullansınlar ve Meclisi terk etsinler veya edemesinler. Her iki şıkta da mesele halledilecek. Eğer memleketin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarmaya kalkışırlarsa onu da göze aldım.»*

Bu ilhamladır ki, zaten görüşü bu olan Recep Peker, DP'nin seçimlere katılmama kararı üzerine Manisa'da şöyle diyordu :

«Seçime girmemek milli vazifede bir sabotaj yapmaktır!»

VII

Ara seçimleri 6 Nisanda yapıldı ve tabii CHP tek başına koştuğu yarışı kazandı. Ama mesele, katılma oranının ne olduğuydu. CHP yöneticileri daha ilk günden bu oranın yüzde 60 olduğunu İnönü'ye söylediler.

Halbuki, bunun yarısı kadardı. İstanbul'un bazı semtlerinde ise, yüzde 10'u güç aşmıştı.

İnönü'de yavaş yavaş bu konuda bazı tereddütler başladı. Çankaya'ya davet ettiği misafirlerine, gerçek katılma oranının ne olduğunu soruyor, onları sıkıştırıyordu. Bazıları yüzde 60 üzerinde ısrar ediyorlar, fakat başkaları gerçeği söylüyorlardı. Sonunda İnönü inandı ki, kendisine birçok hususta yanlış bilgiler verilmektedir.

İnönü'nün Demokratlara atfettiği «jurnal» veya «sabotaj» niyetleri pek doğru değildi. Bayar ve arkadaşları seçimlere katılmamakla bir oyun oynuyorlardı ama bu oyun cumhurbaşkanının sandığı oyun değildi.

İktidar değişikliğiyle sonuçlanabilecek genel seçimlere kadar DP, hiçbir seçime katılmama kararındaydı. Bu husus Genel İdare Kurulu toplantısında etraflı şekilde görüşüldü.

Diyelim ki, DP böyle bir seçime katıldı. Kazanırsa ne olacak? CHP kuvvet dengesinin gerçek yüzünü görecek ve ona göre tedbirlerini alacaktı. İktidarın pembe rüyalar içinde kalması, kendisini kuvvetli bilmesi iyiydi. Onu niçin ayıltmalıydı?

Ya, DP kaybederse? Kaybetmesi ihtimali vardı, zira bir iktidar değişikliği olmayacağını, gene CHP idaresi altında kalınacağını bilen seçmen dikkatli davranıyordu. Uşak'ta ocak ayı içinde cereyan eden bir belediye seçimi, DP kurmaylarını uyandırmıştı. O günler bütün memleketin gözü bu küçük ilçedeki iddialı seçim yarışına dikilmişti. İstanbul gazeteleri özel muhabirler göndermişti. Cumhuriyet'in özel muhabiri gene bendim.

Uşak'ta ilk belediye seçimi mayısta yapılmıştı. DP buna resmen katılmamıştı ama, onun adayları oyların üçte ikisini toplamışlardı. CHP Danıştay'a itirazda bulunmuş, Danıştay seçimleri iptal etmişti. Ocakta tekrarlanan seçimlere DP katıldı. Hem de bir milletvekili heyeti göndererek... Mevcut kanunun bazı aksaklıkları görüldü, fakat seçim herkesin gözü önünde yapıldığından CHP'nin öyle baskısı, hilesi filan olmadı.

Seçimi o defa CHP aldı. İktidarda olmak avantajı ağırlığını belli etmişti. DP böyle seçimlere girer ve böyle sonuç alırsa, Türkiye'de devam ettirdiği «Halk bizimledir!» propagandası ve ona dayanarak iktidar üzerinde yaptığı baskı su-

ya düşecekti. Bunun genel seçimlerde de şüphesiz tesiri olacaktı.

Onun için, hiçbir seçime katılmamak en iyisiydi. Hem koz, zamanından evvel kırılmayacaktı. Hem de bir prestij kaybı ihtimali önlenecekti.

Çankaya'daki sert hava, tabii birkaç misli ağırlıkla daha ufak kademelere, bilhassa CHP'li basına ve CHP milletvekillerine intikal etti. Köşkte gene Saraçoğlu'nun, Uran'ın, Erim' in, Barutçu'nun bulundukları bir toplantıda Demokratlar kendi tekliflerini Meclise getirdiklerinde tutulacak hareket hattı görüşüldü. İki şık vardı. Ya, Meclis üzerinde baskının kabul edilmeyeceğini göstermek üzere bunların tümünün, prensip olarak reddi. Ya da, bazılarının, CHP görüşüne uygun değişikliklerle kabulü. İki görüşün de taraftarları çıktı. İnönü kesin vaziyet almadı,

«Hele getirsinler, görürüz» dedi.

Ulus ve çırağı Ankara, Demokratlara ateş püskürüyor, onları ihtilal tahrikçiliğiyle suçluyorlardı. Demokratlar gene yurtiçinde dolaşıyorlardı ama, kulaklarına kar suyu kaçmıştı. Hele nisanın sonlarına doğru 15 CHP milletvekili kendi gruplarına bir önerge verip «DP ileri gelenlerinin tecavüzkâr ve tahripkâr demeçleri» hakkında Peker Hükümetinden izahat istediklerinde, DP'nin yüksek kadrosunda telaş arttı. Yapılacak şey, CHP liderleriyle tekrar bir temas aramaktı.

Gene Üzeyir Avunduk ortaya çıktı.

Avunduk, Mümtaz Ökmen kanalıyla bu sefer Recep Peker'e, Celâl Bayar'ın kendisiyle görüşmek arzusunu ulaştırdı. Bayar - Peker görüşmesi 9 Mayısta Ankara'da yapıldı. İnönü o sırada İstanbul'da, Dolmabahçe'deydi. Bir Amerikan filosu İstanbul'u ziyaret etmişti. Cumhurbaşkanı onun amirallerini kabul ediyordu.

Başbakan muhalefet lideriyle görüştükten sonra 10 Mayısta İstanbul'a geldi. Dolmabahçe'de Cumhurbaşkanıyla buluştu.

Ona konuşma hakkında bilgi verdi.

Gerçi Peker, bu konuşmadan sonra kendisini sıkıştıran gazetecilere,

«Bu, hususi olarak üzerinde durulacak mühim bir şey değildir. Celâl Bayar benim bir arkadaşımdır. Kendisiyle daima görüşürüm» demişti ama, kazın ayağı pek öyle değildi.

Ankara'da Başbakan ile muhalefet lideri arasındaki görüşmede uzun konuşan ve lafa başlayan Celâl Bayar oldu. Bayar dertliydi. DP'nin kuruluşundan beri geçen safhaları, karşılaştıkları müşkülleri, seçim zamanı maruz kaldıkları baskıları anlattı. Tazyiklerin hâlâ devam ettiğini söyledi. Buna bir çare bulunmasını istedi. Bildirdiğine göre Demokratlar idare mekanizmasından eşit muamele görmüyorlardı. Dedi ki :

«Seçim zamanı suç işleyenlerin cezalandırılmasını istedik. Müspet netice çıkmadı.»

Peker iddiaları reddetti. Seçim olaylarını fazla tartışmak istemiyordu. Çünkü o devrede sorumluluk mevkiinde değildi. Bayar, otuz ilde seçimlerin şaibeli geçtiğini bildiriyordu. Başbakan müşahhas misal istedi. DP Genel Başkanı, İzmit'i gösterdi. Peker'e göre İzmit seçimleri temize çıkmıştı. Peker, Demokratların eşit muamele görmediklerini de kabul etmedi.

İki lider arasında şu ilgi çekici muhavere geçti :

Bayar : DP mevcut hükümetin husumetine maruz değil midir?

Peker : Hayır!

Bayar : Hükümet cihazı DP'ye karşı bitaraf düşünüyor mu?

Peker : Şüpheniz var mı? Tabii bitaraftır...

Bayar : Şu halde DP mensuplarının, yani ayrı siyasi akidelere bağlı bulunanların istisnai muameleye tâbi tutulmayacaklarına, eşit haklara sahip olduklarına, seyyanen muamele görmelerine dair bir tamim neşreder misiniz?

Başbakan konuşmayı Cumhurbaşkanına naklederken, Bayar'ı kastederek şöyle dedi :

«Kurnaz! Sanki böyle bir durum varmış da, ben onu önlemek istiyormuşum gibi bana tamim yayımlatacak, sonra bunu, iddialarına delil diye kullanacak. Tabiidir ki 'Hayır' dedim ve niçin 'Hayır' dediğimi de anlattım. Çünkü, hiçbir idare makamı şu adam Demokrattır diye ona haksızlık etmemektedir.»

Peker'in anlattığına göre Bayar kendisine demişti ki :

«İdare amirlerinin yüzde 80'i bizim aleyhimizde. Geriye kalan yüzde 20'si ise, iktidara geçersek diye suratımıza gülüyor.»

Bunun üzerine Peker, muhalefet liderinin yüzüne bakmış ve sormuştu :

«Yahu, bir tek iyi idare amiri yok mu? İnsaf ediniz...»

Başbakan Dolmabahçe'de sinirliydi :

«Adamın hiç insafı yok. Hiç. Bütün arzuları bizi oyuna getirmek...»

Üzeyir Avunduk'un özlediği yumuşama, görüşmede gerçekleşmemişti. İnönü, Peker'e hak verdi.

Cumhurbaşkanı o sabah, Amerika'dan gelen Dr. Adnan Adıvar'ı kabul etmişti. Adıvar, Türkiye'de demokrasi olduğuna Amerika'da kimsenin inanmadığını ileri sürünce İnönü fena halde kızmış, ağzına geleni söylemişti. Adıvar bu fikirleri Amerika'da edinmemişti. Türkiye'ye döndüğünde önce «dostları»nı görmüştü, kendisini onlar doldurmuşlardı. İnönü'nün «dostlar» dediği Yalman ve başka Demokratlardı. Kimse, CHP'lileri dinlemiyor, onları insafsızca suçluyordu.

Cumhurbaşkanı bağırmıştı, çağırmıştı. Hatta Adıvar'ı haşlamıştı. Ama aslında kızına söylüyor, gelininin anlamasını istiyordu.

İnönü, Adıvar'ın bu konuşmayı sıcağı sıcağına Demokrat liderlere götüreceğinden emindi. Gerçekten de Adıvar hemen o gün bunları, dostu Köprülü'ye anlattı. Adıvar'ın, Bayar ile pek arası yoktu ama, Köprülü iyi arkadaşıydı.

Köprülü bir gün sonra, bir parlamento heyetinin üyesi olarak İngiltere'ye gidiyordu. DP heyete üye vermekte önce çekingen davranmıştı. Hem, meşhur muvazaa söylentilerinden korkuyordu, hem de dışarıya karşı rejimi fazla destekliyor görünmek istemiyordu. Fakat İngiltere büyükelçisi, DP liderlerinin, bilhassa Köprülü'nün kulağını bir kokteylde bükmüş, İngiltere hükümetinin heyette Demokratları da görmekten memnun olacağını söylemişti.

O günler yabancı devletlerin, bilhassa Amerika ile İngiltere'nin Demokrat büyüklerle teması vardı ve bunlar onları «ciddi bir alternatif», gözüyle görüyorlar, ilgilerini onlardan esirgemiyorlardı. İngiliz büyükelçisinin temennisine uyan DP heyete Köprülü ile Enis Akaygen'i verdi.

Bu Akaygen ömür bir adamdı. Gece rüya görür, onu ertesi gün Sümer Sokakta bütün incelikleriyle tabir ederdi.

Parlamento heyetinde Nihat Erim de vardı. Yolculuk boyunca Erim ile Köprülü birbirlerine çengel attılar. İkisi de, karşısındakini ele geçirdiği inancındaydı. Gerçek şudur ki,

iki partinin bu iki nüfuzlu idarecisi arasında bir dostluk kuruldu. Memlekette yumuşak bir havanın esmesi gerektiği noktasında ittifak ettiler. Tabii, İnönü'nün de kaşlarını çatması karşısında Köprülü'nün kulağında kar suyu vardı. Erim ise, sakin bir havada CHP'nin gerekli reformları daha kolay yapabileceği inancındaydı.

Bu arada, Amerika ile ilişkilerde bazı gelişmeler oldu. Yardım kanunu kabul edildi. Truman bunu imzaladı. İnönü, Amerikan milletine hitaben bir mesaj yayımladı. Bir Amerikan askeri heyeti derhal Türkiye'ye geldi, bizim ihtiyaçlarımızın tespitine başladı. Heyetin başında General Oliver diye bir zat vardı. İnönü biraz daha rahatladı.

Mayıs sonunda İstanbul'daki sıkıyönetimin altı ay için uzatılmasına dair hükümet tezkeresi Meclise geldiğinde bunun üzerinde tabii sert tartışmalar oldu, kavgalar çıktı. Sadık Aldoğan'a Meclisten 15 gün ihraç cezası verildi. Demokratlar sıkıyönetimin basını susturmak için kullanıldığını söylüyorlardı.

Kürsüye Recep Peker geldi. İstanbul'da, yani Boğazlarda sıkıyönetimi devam ettirmenin stratejik ve jeopolitik sebeplerini söyledi. Dünyanın durumunu ve bilhassa Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu meseleleri anlattı. Demokratlardan anlayış istedi.

Bunun üzerine Celâl Bayar'ın söz aldığı görüldü. DP'nin kurulmasından bu yana muhalefet liderinin Mecliste kürsüye ilk çıkışıydı. DP Genel Başkanı dış politikada iktidarla birlik olduklarını ilan etti. Sıkıyönetimin uzatılması zaruretini de anlıyorlardı. Şikâyetleri, bu idarenin giriştiği baskılar ve basın özgürlüğüne koyduğu tahditlerdi.

Peker tekrar kürsüye geldi. Hükümetin verebileceği kadar teminatı vermeye hazır olduğunu söyledi. Fakat sıkıyönetimin yetkileri kanunla çiziliyordu. Muhalefet liderine gösterdiği anlayıştan dolayı teşekkür etti.

Her şey tatlıya bağlandı.

Buzlar çözülmeye yüz tutmuştu. «Ankaralı arabulucular»a bir yenisi katıldı: Vehbi Koç. Koç, o zaman da Türkiye'nin en büyük işadamıydı. Yeni gelişmelere hemen teşhis koymuş, doğruca Amerika'ya gitmişti. Amerikalılarla iş imkânının ne derece artacağını görüyordu. Liberal Amerika, devletten devlete yardımları bile mutlaka özel sektörden geçirecekti.

Fakat Vehbi Koç görmektedir ki Amerika, siyasi hayatı sakin ve normal gelişen bir Türkiye istemektedir. Partileri birbirinin boğazına sarılmış bir Türkiye ise Amerika'ya fazla güvenlik vermeyecektir.

Hele Amerikan firmalarına, hiç!

Koç ile Avunduk el ele verdiler. İkisi de, kendi partilerindeki nüfuz ve kudret sahiplerini «spektaküler bir barışma» için seferber ettiler.

Bu sırada Nihat Erim de Londra'dan dönmüştü. Cumhurbaşkanına, Köprülü ile konuşmalarını, edindiği intibaları anlattı. Köprülü demişti ki :

«Canım, İsmet Paşa varken biz hiç başka bir devlet başkanı düşünebilir miyiz? O, partiler arasında hakem olsun, bizleri idare etsin...»

İnönü, tabii bu düşünceden hoşlandı. Halbuki, DP'nin gerçek idarecisi Bayar'da böyle bir fikir hiç mevcut olmamıştır.

Erim, İnönü'ye, Köprülü'yü bir çaya çağırması telkininde bulundu. İnönü önce buna pek yatmadı. «Bırak canım, o küfürbaz adamı» diyordu. Fakat Erim, Cumhurbaşkanını ikna etti. Köprülü küfürbazsa küfürbazdı. İşe yarayacaktı ya...

İnönü, «O halde hepinizi birden davet ederim» dedi ve İngiltere'ye gitmiş heyetin tamamını Çankaya'ya çağırdı. Köprülü de geldi. Akaygen de... Cumhurbaşkanı, Köprülü ile iyi konuştu. Hatta «mahrem» konuştu. Ona «kimseye bahsetmemesi» tembihiyle bir projesini anlattı. İlk kurultaya bir teklif yapacaktı. Bu teklife göre, genel başkan cumhurbaşkanı olursa bu görevini fiilen sadece, bir kurultay zamanları, bir de seçim devrelerinde yapacaktı.

İnönü, DP tarafından da desteklenecek cumhurbaşkanlığı için şüphesiz yatırımda bulunuyordu. Kurnaz bilinen kimselerin dahi böyle saflıkları vardır.

İnönü, Köprülü'den ayrıca, nispi temsil hakkında ne düşündüklerini sordu. DP liderinin bu konuda bir düşüncesi olmadığı gibi, partinin de bir kararı yoktu.

Bu çayın ertesi günü, İnönü 12 Temmuz Beyannamesine temel teşkil edecek temaslarına başlıyordu.

Çankaya'nın ilk misafirleri Celâl Bayar ile Fuat Köprülü oldular.

Pek çok kimse zanneder ki, 12 Temmuz Beyannamesi, Cumhurbaşkanının hükümet başkanı ve muhalefet lideriyle yaptığı görüşmenin sonunda yayımlanan bir tebliğden ibarettir. Halbuki bu, İnönü'nün tam 1 ay 4 gün sürdürdüğü çetin bir çalışmanın sonucu oldu. Cumhurbaşkanı, hükümet ile de, muhalefet ile de birçok defa konuştu, buluşmalar düzenledi, tebliğ taslakları hazırladı, bunların üzerinde kâh hükümetin, kâh muhalefetin arzularına uyarak değişiklikler yaptı. Nihayet radyo, kesin beyannameyi 11 Temmuz gecesi yayımladı.

İnönü, Bayar ile ilk konuşmasını 7 Haziranda, yani Köprülü'yü çaya çağırdığının ertesi günü, Çankaya'da yaptı. Köprülü'yü de, Bayar'ı da yarı ciddi, yarı latife tarzında at yarışlarına, kendi misafiri olarak davet etmişti. Tabii Demokrat liderler bunu latife niyetine almayı daha doğru gördüler. Fakat Bayar, Çankaya'ya geldi. Cumhurbaşkanı, muhalefet liderine,

«Şikâyetiniz nedir?» diye sordu.

DP Genel Başkanı partisinin idare mekanizması baskısı altında olduğunu söyledi. İfade ettiği husus, daha önce Peker ile yaptığı konuşmasındaki görüşleriydi. İnönü bunları hükümet başkanına nakletti.

Recep Peker,

«Bunları biliyorum, paşam. Bana da anlattı. Size, o görüşmeden sonra Dolmabahçe'de nakletmiştim. Bunların aslı faslı yok» dedi.

İnönü'nün aklına o zaman iki tarafı kendi önünde karşılaştırmak, söyleyeceklerini birbirine söyletmek geldi. Köprülü ile görüşmesinden sonra da, Bayar ile görüşmesinden sonra da kendisine bildirilenleri not etmişti. 10 Haziran akşamı Köşke topladığı yakın arkadaşlarına bunu okudu. Sonra niyetini açtı. İki tarafı beraber dinleme hakkında ne düşündüklerini sordu. Hasan Saka işi menfi aldı. Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay ve Hüsamettin Kural müspet fikir söylediler. Bir gün sonra Cumhurbaşkanı, Başbakana,

«Üç kişi siz gelin. Üç kişi de onlardan çağırayım. Meseleleri benim yanımda tartışın. Sonra ben bir tebliğ yapar, durumu memlekete anlatırım» dedi.

Peker ortak konuşmaya itirazı bulunmadığını söyledi, fakat tebliği doğru bulmadı. Bayar bunu kendisine de yaptırtmak istememiş miydi?

14 Haziranda iki taraf Çankaya Köşkünün kütüphanesinde karşı karşıya geldiler. Bir yanda Recep Peker ile Mümtaz Ökmen, diğer tarafta sadece Celâl Bayar vardı. İki buçuk saatlik uzun, fakat yumuşak hava içinde bir görüşme oldu. Muhalefet lideri ayrıldıktan sonra İnönü, Peker ile Ökmen'i yanında alıkoydu. Bu sırada Nihat Erim de geldi.

Nihat Erim, gördüğü memnunluk havasını hâlâ unutamaz. İnönü,

«Sürpriz!» dedi.

Celâl Bayar gayet yumuşak konuşmuştu. Recep Peker de o kadar sevinçliydi ki, İnönü'nün boynuna sarılıp öptü.

«Sen büyük adamsın, paşam! Sen hepimizden akıllısın!» diyordu.

Haydi, İnönü'yü öpmesi neyse. Pek hazetmediği Nihat Erim'i bile öptü. Muhalefet lideri sadece idarenin baskısından şikâyet etmiş, iktidarı, hatta hükümeti tenkitlerinin dışında bırakmıştı.

Bu kadar yüksek seviyede cereyan eden konuşmalar tabii gazeteler tarafından duyuldu. Fakat kim kimi görüyordu ve en önemlisi, neler konuşuluyordu, bunu kimse bilmiyordu. Bundan dolayı türlü spekülasyonlar devam edip gidiyordu. Ankara muhabirleri kendilerine göre yorumlar yapıyorlardı.

Tabii, en fazla rahatsız olan DP Genel Merkeziydi. Bayar ve arkadaşlarının bir defa daha İnönü'ye teslim oldukları söylentileri, iddiaları gırlaydı. Çankaya'daki üçlü toplantıdan iki gün sonra Sümer Sokaktan bir tebliğ yayımlandı. Bunda, görüşmeler değil de «mütalaa ve tefsirler» yalanlanıyordu. Fakat, tebliğin bile bir acaipliği vardı : Anadolu Ajansı tarafından verilmişti. Bu, yıllardır ilk defa oluyordu.

CHP'lilere gelince, onlar da tedirgindi. Paşa gene ne yapıyordu? Demokratlara verdiği bu kadar yüz yetmemiş miydi? Çok CHP'li «Herifleri şımartıp başımıza ettiriyoruz!» diye hayıflanıyordu. Ancak paşaya karşı çıkmak kudretini ve cüretini de kendilerinde göremiyorlardı.

17 Haziranda, İnönü, Bayar'ı tekrar kabul ettiğinde herkes kendi tutumunu muhafaza ediyordu. Hükümet diyordu ki :

«Bunlar ihtilalci metotlarla çalışıyorlar. Evvela kendilerini ıslah etsinler.»

Muhalefet diyordu ki :

«İdarenin baskısından bunalmış haldeyiz.»

17 Haziranda Bayar arkadaşlarıyla görüştüğünü bildirdi, onların da aynı dertleri dile getirdiklerini söyledi. Hükümetin bir şeyler yapması lazımdı.

İnönü birkaç gün Bayar ile görüşmedi, Peker'i kabul etti. Başbakan, muhalefet doğru dürüst çalıştığı takdirde kendilerinin, üzerlerine düşen görevi gereği gibi yapacaklarını belirtti,

«Bu hususta size söz veriyorum, paşam!» dedi.

Zaten bir süredir Mecliste sürtüşmeler önlenmişti. İyi ilişkiler Meclisin açılışına kadar pekâlâ devam ettirtilebilirdi.

Cumhurbaşkanı bu teminatı hükümetinden aldıktan sonra, yeniden Bayar'ı davet etti. Ona, hükümet başkanının anlattıklarını nakletti.

«Hükümet memnun» dedi.

Muhalefet lideri hükümetin memnun olmasından pek memnun olmadı.

«Demek fiili bir şey olmayacak...» tarzında yarı sitemli bir söz söyledi.

Cumhurbaşkanı «fiili» kelimesinden ne anladığını Bayar'a sordu. Bayar'ın aklında bir tebliğin çıkarılması ve kapılar arkasında konuşulanların kamuoyuna ve bilhassa idare amirlerine duyurulması vardı. Fakat onu o gün pek söyleyemedi.

Cumhurbaşkanıyla muhalefet lideri arasındaki temasların bu «doğru temaslar»dan ibaret bulunduğu sanılmamalıdır. Hamdullah Suphi Tanrıöver gene Bayar'ın havasını İnönü'ye, İnönü'nün havasını Bayar'a götürüyordu. Bayar bazen Tanrıöver'e, Basri Aktaş vasıtasıyla notlar gönderiyordu. Eğer Aktaş, Tanrıöver'in İzmir Caddesindeki evine öğleye doğru gitmişse kendisini yatakta bulurdu. Eski büyükelçi, «Kusura bakmayın oğlum, ben öğleden evvel mutlaka yatakta kalırım, kalkmam» der, gözlüklerini takar, yatağında Bayar'ın notlarını okurdu. O sıralarda İnönü'ye naklettiği bazı konuşmaları oldu. DP Genel Başkanına sormuştu :

«Ya, bir kargaşalık olursa?»

Bayar şu cevabı vermişti :

«Olmaz! Olursa, felaket olur. Ancak İsmet Paşa başa çıkabilir.»

DP Genel Başkanı, Sökmensüer'in aleyhindeydi ve onun açıkladıklarına inanmıyordu. Ali Saip vakasını da o düzmemiş miydi?

Bayar, 26 Haziranda İnönü ile görüşmeye bizzat, gene Avunduk aracılığıyla talip oldu. Mümtaz Ökmen, İnönü'ye söyledi. İnönü, «Buyursun!» dedi, konuştular.

O akşam yemekte Erim vardı. Cumhurbaşkanı gülerek şunu anlattı :

«Geldi. Niçin geldiğini önce anlamadım. Öyle bir hava veriyordu ki sanki kendisini ben çağırmıştım. Ben söz açmasaydım mülakat beş dakikada sona ererdi.»

İnönü sonra iki hatırasını nakletti. Bir defa Lozan'da Lord Curzon, kendisini, görüşmek için davet etmişti. İnönü gitmişti. Curzon lafa şöyle başlamıştı :

«Eee, anlat bakalım genç jeneral!»

İsmet Paşa demişti ki :

«Beni siz çağırdınız. Söylemek istediğiniz neyse siz söyleyin...»

Başka bir sefer Mussolini İtalya'ya davet etmişti. O da söze Lord Curzon gibi başlayınca İnönü durumu ona da hatırlatmıştı. Erim'e,

«Celâl Bey de hep aynı şeyi yapıyor» dedi.

Bayar'ın ziyaret sebebi şuydu : Acaba Cumhurbaşkanı bir tebliğ yayımlayamaz mıydı? Bu, DP'ye fiili emniyet getirecekti. İnönü «Peki» demiş, Bayar memnun olmuştu. Muhalefet lideri bilhassa seçim emniyeti istemekteydi. İnönü,

«Bunu mutlaka sağlayacağım» dedi. Sonra devam etti :

«Bu iş yürür. Güzel bir muhalefet olursa şerefi sana ait olacaktır.»

Bayar o günler Sıvas'a gidiyordu. İnönü kendisini garda teşyi ettirtmek istedi. Sonra vazgeçti. Demokratlar o konularda çekingen davranıyorlardı.

12 Temmuz Beyannamesinin metnini İnönü, 3 Temmuz günü, kendi evi Pembe Köşkte Nihat Erim'e dikte etti. Cumhurbaşkanı ve ailesi sık sık eski evlerine gider, orada yemek yerlerdi. Öyle bir gündü. Çankaya'dan daktilolar geldi. Metin temize çekildi. On sayfa tutuyordu. Birçok kopyası çıkarıldı. Bunlar Meclis Başkanına, Başbakana, Günaltay'a, H. Cahit Yalçın'a, Atay'a gönderildi. Daha sonra Saraçoğlu, Uran ve Bayar da birer suret aldılar. O metinde, yayımlanan ve bilinen metne nazaran çok önemli bir fark vardır. Onda

İnönü, CHP'nin Genel Başkanlığından fiilen çekilmek kararını açıklıyordu. Bildirdiğine göre partisinin ilk kurultayında bu teklifi yapacak, CHP'nin idaresini başka birine bırakacaktı. Böylece, hakemlik durumunda daha kuvvetli olacağına inanıyordu.

Fakat CHP içinde bunu isteyenler ve istemeyenler vardı. Erim ile Yalçın fikrin başlıca şampiyonuydular. Peker şiddetle muhalifti. Bunun partiyi çökerteceği düşüncesindeydi. Uran ve Karabekir de öyleydiler. Bu arada kendileri için hayal kuranlar da vardı. O sıralarda bir gün Erim, Ali Fuat Cebesoy'a gittiğinde, onun kabinesini bile kurmuş olduğunu gördü.

«Durumu ben yönetirim» diyordu.

Rauf Orbay'ı Dışişleri Bakanı yapacaktı. Mareşale de bir devlet bakanlığı verdi mi, iş tamamdı.

İlk metni alanlar ve bu arada Celâl Bayar, görüşlerini söyledikten birkaç gün sonra ikinci metni aldılar. Bu seferki sadece altı sayfaydı. CHP Genel Başkanlığından hiç bahis yoktu. Bir de, ilk metinde DP'ye müteveccih «fazla iltifatkâr» kısımlar çıkarılmıştı. Bu, Başbakanın arzusunun sonucuydu.

11 Temmuz akşamı radyo «12 Temmuz Beyannamesi» diye meşhur olacak beyannameyi verdi. Cumhurbaşkanı İnönü'nün ağzından yayımlanan beyanname, «*Hükümet reisi ve muhalefet lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlerimi ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir*» diye başlıyordu. Cumhurbaşkanı siyasi partilerin idare mekanizması önünde eşit olduklarını ilan ediyor, aynı zamanda bunların ihtilalci metotlarla çalışmamaları lüzumunu söylüyordu.

İnönü Köşkteydi. Yemeğe yine misafirleri vardı. Radyo beyannameyi verdikten kısa bir süre sonra bir yaver geldi. Refik Koraltan telefon etmişti. Beyanname hakkında da, İnönü hakkında da son derece övücü, yüceltici şeyler söylemiş, şükranlarının ve saygılarının, bağlılıklarının bildirilmesini istemişti. Cumhurbaşkanı teşekkür etti. Sonra, muzipliği tuttu. Yavere dedi ki :

«*Koraltan'a sor bakalım, bu mesajını basına vermekte bir mahzur var mıdır?*»

Yaver cevabı bir dakikada getirdi :

«*Aman, sakın ha! Lütfetsinler, kerem buyursunlar...*»

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

12 TEMMUZ BEYANNAMESİNDEN 14 MAYISA

I

Vakit geceydi. Çankaya Köşkünün terasından Ankara'nın ışıkları daha bir cazip görünüyordu. Yıldızlı gök, sanki şehrin üzerine örtülmüş bir kapaktı.

Cumhurbaşkanı İnönü, yemeğe alıkoymuş bulunduğu Nihat Erim'in koluna girdi. İki adam dışarı çıktılar. Terasta bir süre yürüdüler. Erim, ayın 22'sinde DP'nin başkentte küçük kurultayını toplantıya çağırdığını haber verdi.

«Kurultay»ı dil alışkanlığından söylüyordu. Yoksa DP kendi toplantılarına «Kurultay» demiyor, onlara «Kongre» adını daha uygun buluyordu.

İnönü sordu :

«Acaba neden?»

Nihat Erim, kesin bir inançla cevap verdi :

«Herhalde sizi Cumhurbaşkanı adayı ilan edeceklerdir, paşam!»

Aradan geçen yılların sonunda, şimdi, böyle bir konuşma, bu tarz bir hayal insana ne kadar tuhaf geliyor değil mi? Ama görüşmenin notu, Nihat Erim'in cep defterinin sayfasında kayıtlıdır ve tarih 12 Temmuz 1947'dir. Meşhur beyanname bir akşam evvel radyolarda yayımlandıktan sonra o sabah gazetelerde de çıkmıştır ve her çevrede çok iyi karşılanmıştır. Ulus şöyle demektedir :

«İnönü'den yalnız şu parti veya bu grup değil, bütün rejim faydalanmalı, partiler liderleri başları dara geldiği anda onun masası başında toplanmalıdırlar.»

Haydi, Ulus CHP'nin organıdır. Ya, Kuvvet? Orada bizzat Fuat Köprülü'nün, imzasıyla yazdığı şudur :

«İnönü'nün beyannamesi memlekette yeni bir hayat neşesi yaratacaktır. Devlet reisinin Türk milletine neşrettiği bu tebliğ, dünya ve memleket şartlarını samimiyetle ve cesaretle kavrayan tarafsız bir devlet reisinin en buhranlı dakikada en isabetli bir kararının parlak bir ifadesidir.»

Durum bu olunca, 1947 yılının o 12 Temmuz gecesinde, Cumhurbaşkanlığı Köşkünün terasında İnönü ile sırdaşı Erim'in tatlı rüyalar içinde bulunmalarında şaşılacak ne vardır ki?

Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş döneminin bilhassa 1947 ile 1949 arası üzerine eğilenler, iki hususu rahatlıkla görebilirler. İsmet İnönü memleketin mutlak hâkimidir. Ama o, Milli Şeflikten gelen bu kudretinden memnun değildir. Onu mesut edecek olan, kıymetinin ve hizmetlerinin, tarihi şahsiyetinin kendisine sağladığı görev yapabilme imkânlarının bütün politikacılar tarafından ve topyekûn milletçe kabul edilmesidir. O zaman, başka bir kimse düşünülemeyeceğinden, ittifakla kendisi devletin başında ve herkesin rızasıyla tutulacaktır. Tıpkı, bir hükümdarın, kaderini gönül rızasıyla milletinin oyuna terk etmesi, milletinin de onu, gerçekten «en iyisi» olduğundan dolayı Cumhurbaşkanı seçmesi gibi... Bu, İnönü'nün Milli Şeflikten, Cumhurbaşkanlığına geçmesi olacaktır.

Nitekim aynı 12 Temmuz günü, Köşkte öğle yemeğinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka vardır. Milli Şefin, ona söylediği şudur :

«Yüzlerce yıllık hanedan, sandıktan çıkan oyların neticesine boyun eğiyor, vapura binip memleketi terk ediyor. Bizde hâlâ, sandık oyunuyla iktidarda kalacağız düşüncesinde olanların aklına şaşarım!»

O devrede görülen ikinci husus, Demokrat liderlerin İnönü'de maharetle teşhis ettikleri bu zaafı mükemmel işledikleri, onun ağzına, istediği balı çalmakta hiç cimri davranmadıklarıdır. Kaşık, en ziyade Fuat Köprülü'nün elindedir ve İnönü'ye dadılık Nihat Erim'e yaptırılmaktadır. Erim, CHP'nin iktidarı nasıl olsa kaybedeceği inancındadır. Fakat, İnönü, iki büyük partinin ortak kararıyla devlet başkanlığında tutulursa bir sallantı, bir sarsıntı olmayacak, istikrar devam edecek, demokratik rejim kendisine bir teminat bulacaktır.

Erim de, düşüncesinde samimidir.

Oyunu oynayanlar, sanırım daha ziyade Demokrat liderlerdir ve en ziyade, hesabını iyi yapıp bunu iyi gizleyen Celâl Bayar'dır. Köprülü'nün Erim aracılığıyla İnönü'ye duyurduğu «hoş niyetler»i Köprülü'ye bizzat Bayar öğretmese bile, onlardan haberdardır, fakat bunlara katılmamaktadır.

Celâl Bayar'ın, daha baştan, iktidar DP'ye teveccüh ettiği takdirde kendisi için Cumhurbaşkanlığı koltuğunu ayırmış bulunduğu, şüphe dahi kaldırmayacak bir gerçektir. Ancak oraya giden yolda başlıca engel olan İnönü'yü oyalamak şarttır.

İşte, Demokratlar 1947 ile 1949 arasında bu oyalamayı mükemmelen başarmışlardır. Perdenin önünde, halka hitaben söylenmesi gerekeni söylemişlerdir. Arkadan, hemen perdenin gerisine koşmuşlar, İnönü'ye, zayıf olduğu noktada, yani «milletin Cumhurbaşkanı» seçilmek sevdasında teminatlarını tekrarlamışlardır. Söyledikleri mazeret daima şu olmuştur: *«Ne yapalım, partiyi müfritlere kaptırmamak için orada öyle davranmaya mecburuz!»*

Ve karnında kırk tilkiyi, kuyruklarını birbirine değdirmeksizin dolaştırabildiği söylenilen o kurnaz İnönü bu oyuna gelmiştir. Ama çok partili rejime dönme niyetinde son derece samimi İnönü, 1949'da gerçeği fark ettiğinde iktidarının kaderini seçmene terk etmek kararını vermiştir.

Bu konuda, 27 Temmuz günü Çankaya'da cereyan etmiş bir sahne hem patetiktir, hem de ibret vericidir.

DP'nin küçük kongresi 22 Temmuzda genel merkezde toplanmıştır. İllerden gelmiş 115 delege ile 30 milletvekili vardır. Toplantıyı Celâl Bayar açmıştır. Görüşmeler sonunda 24 Temmuzda bir tebliğ yayımlanmıştır.

Tebliğ serttir ve İsmet Paşanın hiç hoşuna gtmemiştir. Gerçi tenkit edilen Başbakandır ama, malum ve hassas konuda da DP menfi bir tavır takınmaktadır. CHP organlarında yayımlanan *«Devlet başkanlığı ile iktidar partisi başkanlığı ayrılacak olursa, Anayasada yazılı devlet başkanlığı selahiyetleri bu vazifenin ifasına kâfi gelmeyecektir»* fikri, DP'nin midesini bulandırmıştır. Niyetin, prezidansiyel sayılacak bir sisteme gitmek olduğu şüphesi Demokrat liderlerde vardır. İnönü, Anayasada bir tadilatla kendisini daha uzun süreli ve daha fazla yetkili bir devlet başkanı olarak seçtirecektir. Bunu yaparken de DP'nin desteğini bile isteyecektir.

DP tebliğinde bu kapıyı kapamaya dikkat etti. Anayasa tadil edilecekse bunu yeni bir meclis yapmalıydı. Değişiklikler «Vatandaşlarca rejim meselesini tayin maksadıyla seçilecek yeni bir meclis» ile yapılmalıydı.

Tebliğde şöyle de deniliyordu :

«Recep Peker Hükümeti eski zihniyetinden ve gidişinden hiçbir şey değiştirmemek istemektedir.»

DP 12 Temmuz Beyannamesinin üzerinden öyle fazla bir zaman geçmediğini kabul ediyordu ama, gene de bir başlangıcın olabileceği inancındaydı. Nitekim, tehdit edici sayılabilecek bir edayla tebliğ devam ediyordu :

«Hal böyle olunca, şekli bir muhalefet ve murakabenin mevcudiyeti, memleket için çok zararlı olduğu bütün müzakereler esnasında uzun uzadıya belirtilmiş bulunan bugünkü gidişin ıslahına değil, aksine olarak idame ve teyidine yarayabileceği hükmüne varılmıştır.»

Halbuki Başbakan Peker, DP küçük kongresinin toplandığı gün İstanbul'dan yeni ve 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna uymayan tekliflerle gelmiş, bir demeç projesini ertesi gün İnönü'ye açmış, 23 Temmuz akşamı Cumhurbaşkanı ile Başbakanı, Çankaya'da bir güzel kavga etmişlerdi. 24 Temmuzda Hasan Saka bir bakıma arabulucu olarak koşmuş, akşama iki kavgacı tekrar görüşmüşlerdi.

Ortam buyken, DP'nin tebliği İnönü'ye daha da ağır gelmişti.

DP'liler hemen, perdenin arkasında değişik vaziyet aldılar. Tebliğin yayımlandığı akşam Erim, Fransız Büyükelçisinde yemekteydi. Raif Meto telefon etti. Adnan Menderes'in evinde olduklarını söyledi. Bayar ve Köprülü de vardı. Anayasa konusunda gerçek düşüncelerinin ne olduğunu anlattı. Bayar demişti ki :

«İnönü'ye inanıyoruz. Ayrılıp, partiyi Recep Peker'e bıraksın istemiyoruz...»

Ayın 26'sında Köprülü Erim'e telefon ediyor ve kendisiyle görüşmek istediğini bildiriyordu. Erim, Köprülü'nün evine gitti. Köprülü, İnönü'ye anlatılmak üzere tam bir buçuk saatlik izahat verdi. Konu hep, devlet başkanlığı ile ilgiliydi ve tebliğdeki sirke lezzeti gene balla değiştirilmek isteniliyordu.

DP'liler bir adım daha ileri gittiler. 27'sinde Bayar, İnönü'yü ziyarete talip oldu. Bahane şuydu : Çeşme'ye gidiyordu, Cumhurbaşkanına veda etmeden ayrılmaya gönlü razı olmamıştı!

İnönü, DP Başkanına tebliğin sert olduğunu söyledi. Bayar buna hak verdi. Fakat İnönü kendilerini anlamalıydı. Müşkilatları çoktu. Müfritler rahat bırakmıyorlardı. Bayar, partisi hakkında Cumhurbaşkanına geniş izahat verdi. İsimler saydı. İnönü, bu samimiyet karşısında içlenmişti. Bayar ayrılırken sarıldı, kendisini öptü.

Akşam, sırdaşına, Nihat Erim'e şöyle diyordu :

«Böyle devam ederse, bütün dertlerini benimle konuşmaya başlayacak!»

1930'lardaki tek partiden çok partiye geçiş denemesinde Atatürk, devlet başkanlığında kalma konusunda, sanırım 1947'de İsmet İnönü'nün kafasındaki fikirlere sahipti. Zaten bu fikirler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna hâkim prensiplerin gerektirdiği fikirlerdir. Gerek Atatürk, gerekse İnönü, bir bakıma fiilen diktatörlük de etmiş olsalar, hiçbir zaman diktatörlüğü Türkiye'nin resmi rejimi diye belirtmemişler, buna hep geçicidir gözüyle bakmışlardır.

İkisi de, bir tek gün Türk milletini ancak diktatörlüğün paklayacağı gibi Türk milletini küçültücü bir iddiayı ortaya atmamışlardır. Gerçekten de, şartları elverişli gördükleri her defasında, zaruretlerin üstüne çıkıp demokrasiyi denemişlerdir.

Eğer bu, sadece onların iddialarından ibaret bulunsaydı belki fazla kıymet taşımazdı. Ama çok batı düşünürü aynı tespiti yapmıştır. Meşhur Maurice Duverger, Türk rejiminin, baştan itibaren çok partili sistem esasına göre düşünüldüğünü kaydetmiştir. Daha 1940'ta John Parker «Modern Turkey = Modern Türkiye» adlı eserinde Atatürk'ün felsefesini anlatıyordu. 1951'de Richard D. Robinson «The Lesson of Turkey = Türkiye Dersi» makalesinde bunu söylüyordu. Lewis ise, «International Affairs = Milletlerarası Meseleler» dergisinde çıkan «Recent Developments in Turkey = Türkiye'deki Yeni Gelişmeler» başlıklı yazısında Türkiye'deki tek parti sisteminin batıdaki diktatörlüklere —Almanya, İtalya ve İspanya— benzemediğini, teröre dayanmadığını ve yayın hayatında liberal tarafları olduğunu bildiriyordu.

Atatürk için 1930'larda ideal, pederşahi ve memleket hayrına olduğuna, hatta elzem olduğuna inandığı devlet başkanlığı altında iki partinin birbirini murakabesi, serbest tenkitlerin yapılması, halka tercih hakkının tanınmasıydı. Bu yolun bir süre sonra kendi devlet başkanlığına da son vereceğini, Atatürk gibi bir şahsiyet elbette ki seziyordu. Zaten maksadı da, ebediyen değil, gereği kadar orada kalmak, nezaret görevini yapmaktı.

İnönü'nün 1947'lerdeki arzusunun bundan başka bir şey olduğunu sanmıyorum. Atatürk bunun kabil olmadığını birkaç ay içinde görüp denemeye son verdiği halde İnönü, 1949' larda hayallerinden ayrıldığında da giriştiği hareketi sürdürmüştür.

Niçin?

Devrimler o ölçüde tehlikede değildi. DP muhalefeti Serbet Fırkanın hatalarından ders almıştı. İki lider —Atatürk ve İnönü— arasında meşrep, temayül, tabiat farkı da vardı.

Aynı zamanda, artık ayrı bir dünyada yaşanılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı bir yandan batı demokrasilerinin, fakat diğer taraftan komünist Rusya'nın zaferiyle sona ermişti ve komünist Rusya, Türkiye üzerinde Çarlık Rusyasının emellerinden değişik emeller beslemediğini göstermişti. Demirperdenin gerisine gitmemenin çaresi ise, İnönü'nün nazarında batı blokunun maddi ve manevi sahada bir mensubu haline süratle gelmekti.

Batı blokunda aranılan ilk vasıf ise, demokratlıktı.

12 Temmuz Beyannamesinden bir gün sonra, 13 Temmuz akşamüstü, başkentin tarihi Ankara Palası önemli bir gün yaşıyordu. Otelde «Bodega» adı verilen bir kısım vardı. Orada, Türkiye'ye gelmiş Amerikan askeri misyonunun komutanı General Oliver bir kokteyl veriyordu.

Hiç alışılmamış bir şey oldu : Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu kokteyle geldi. Epeyce kaldı. Şakalar yaptı. Sevimli davrandı. Amerikalılarla beraber fotoğraflar çektirdi.

İnönü bu sıralar, İstanbul'a gelen Amerikan veya İngiliz filolarının amirallerini bazen İstanbul'a gidip kabul eder, onlara olağanüstü bir ilgi gösterirdi. San Francisco Konferansına giden heyetimize şu talimatı vermişti :

«Orada Türkiye'nin demokratik hayata geçmeye kararlı olduğunu söyleyeceksiniz!»

Nitekim Türk delegesi Reuters Ajansına şu demeci vermişti :

«Cumhuriyet rejimi, bir siyasi müessese olarak modern demokrasi yolunda azimle ilerlemektedir. Bizim anayasamız en ileri ülkelerin anayasalarıyla mukayese edilebilir. Hatta çoğundan daha iyi olduğunu ispatlamıştır.»

Delegemiz savaştan sonra bütün demokratik akımlara Türkiye'de müsaade edileceğini ilave ediyordu.

Bu dikkat, hiç sebepsiz değildi. Rusya Türkiye'yi açıkça tehdit ettikten, Boğazları «ortaklaşa» savunmamızı istedikten sonra bile, Truman Doktrini Amerikan Kongresinde görüşülürken Amerikalı temsilcilerden bazıları hâlâ, şiddetle aleyhimizde bulunuyorlardı. Ohio temsilcisi George Bender gibilerinin nazarında Türkiye'nin kusuru «küstah bir askeri diktatörlük» olmasıydı. Bilhassa basın özgürlüğü, Amerikalıların en fazla üzerinde durdukları husustu.

Amerikan basını da «Türkiye gibi bir memleket»e yardım yapmanın doğru sayılıp sayılmayacağını tartışıyor, rejimin liberalleştirilmesini istiyordu.

Aslında, tahriklerin kaynağı Ermeni teşekkülleri tarafından yapılan propaganda idi. Bunlar bütün gazetelere mektuplar yolluyorlar, şöyle diyorlardı :

«Amerikan yardımının gayesi despotizme karşı demokrasiyi savunmaktır. Halbuki Türkiye'de demokrasi yoktur ki...»

Senatör Barkley gibi tanınmış siyaset adamlarının başkanlığındaki kongre heyetleri de Türkiye'yi ziyaret ediyorlar, havayı bizzat görmeye çalışıyorlardı. İnönü onları da daima kabul ediyor, kendileriyle ilgileniyor, demokratik hayatı benimseme çalışmalarımızı anlatıyordu.

Gözünü bize dikmiş Stalin Rusyasının yanında bizim için iki şık vardı : *Ya, Amerikan şemsiyesini üzerimize tutabilmek. Ya da Demirperdenin gerisine yuvarlanmak.*

Bu düşüncelerin içinde bulunduğundan dolayıdır ki İnönü o akşamüstü Bodega'da mesut görünüyordu. 12 Temmuz Beyannamesiyle bir «askeri diktatör» değil, bir «milli lider» şahsiyeti kazandığına inanıyor ve Amerikalıların bu farkı anlayacaklarını ümit ediyordu.

II

O meşhur temmuz ayı bile, gene de, tam fırtınasız geçmedi. İki tarafta da, eski alışkanlıklarını sürdürenler vardı ve bunlar havayı bozuyorlardı. DP'de bir Sadık Aldoğan bulunuyordu ki, evlere şenlikti.

Bir gece İnönü, Çankaya'da, kendisine verilen bir raporu hiddetle okudu. Bu, Aldoğan'ın İstanbul'daki Yeldeğirmeni DP Ocağında yaptığı konuşmanın metniydi. DP milletvekili, kanunları tanımayacaklarını ilan ediyor ve şöyle diyordu :

«Bu heriflerin kollarını, ayaklarını, kafalarını kıracağız, kanlarını içeceğiz!»

Nihat Erim, Cumhurbaşkanının tepkisini Demokratlara aksettirdi. Bayar derhal bir demeç verdi ve bu sözlerin DP'yi ilzam edemeyeceğini bildirdi. Sadık Aldoğan'ın DP adına konuşmak yetkisi mi vardı ki?

Demokrat liderler bununla da kalmadılar. Sadık Aldoğan'a sözlerini tekzip ettirdiler. Fakat eksantrik general birkaç gün sonra başka bir yerde aynı patavatsızlıkları yapıyordu.

DP'lilerin de şikâyetleri yok değildi. Şikâyet, bilhassa CHP'nin basın organlarındandı ve bunların Recep Peker tesirinde olduklarından dert yanılıyordu. Gerçi İnönü, mesela Aldoğan'ın sözlerini Ulus'ta yayımlatmamış, bunların orada polemik konusu yapılmasını engellemişti ama DP'nin küçük kongre tebliği çok sert tenkitlere hedef olmuştu. Atay'ın bu konudaki makalesinin başlığı «İsyancı Muhalifler» idi.

Buna mukabil hemen hemen aynı tarihte, bir İngiliz filosunun komutanları şerefine Çankaya'da Cumhurbaşkanı tarafından verilmiş çaya ait bir fotoğrafta «dört beşuş çehre» yan yana görünüyordu : Peker - Amiral - Köprülü ve İnönü!

İzmir'de ise, Adnan Menderes'in bir demecini yayımladılar diye aralarında tanınmış gazeteciler bulunan bir basın grubu, elleri kelepçelenip hapsediliyor, mahkemeye veriliyordu. Bayar onları hapishanede ziyaret ediyor, hasır koltuklara oturulup hatıra resimleri çektiriliyor, bunlar gazetelere basılıyor, hâkimler de sanıkları hemen beraat ettiriyorlardı.

Türkiye'de siyaset hayatı, belki de hiçbir zaman 1947 yazında olduğu kadar garip geçmemiştir. Şahıslar kendi arala-

rında politika yapıyorlardı. Partilerin birbirleriyle münasebetleri vardı. Partilerin içinde aklarla karalar mevcuttu. En önemlisi, aynı partiden olanlar kendi bazı partililerini öteki partiden kimselere çekiştiriyorlardı. Mesela Nihat Erim ile Fuat Köprülü birbirlerine, Erim ile Peker'in veya Köprülü ile Tengirşenk'in olduklarından daha yakındılar. İnönü, Bayar'ı Peker'e, kendi Başbakanı Peker'e nazaran uysal ve yumuşak buluyordu. Onunla daha rahat anlaştığını sanıyordu. Peker Başbakandı ama, Cumhurbaşkanının, Anayasa önünde hiç yetkisi yokken şahsi politika yaptığını görüyordu ve kendisini bu politikayı takibe zorladığından dolayı hiddetliydi, sinirliydi. DP'de bir grup vardı ki, başlıca hedefi Recep Peker'i değil, Bayar ile arkadaşlarını devirmekti. CHP'deki bir hizip ise, sadece Peker grubuyla uğraşıyordu ve ona karşı Demokratlarla ittifak yapıyordu.

Böylesine acaip ve anormal bir durumun sürüp gitmesine elbette ki imkân yoktu ve iki partide de hesaplar mutlaka görülecekti.

Hesabı ilk görülen, CHP'de Recep Peker ve arkadaşları oldu.

Peker, 12 Temmuz Beyannamesini görmüş, mutabakatını bildirmiş, beyanname öyle yayımlanmıştı ama hiçbir zaman bu teşebbüse yürekten katılmamıştı. İnönü onun metin üzerindeki mütalealarının tamamını dikkate almış, istediği bütün değişiklikleri yapmıştı. Ne var ki, Başbakanın itirazı prensibeydi. Cumhurbaşkanına, hükümet ile muhalefet arasında bir hakemlik görevi tanımıyordu. Anayasa, devlet başkanına böyle bir yetki vermiyordu. Muhalefetin bir derdi, bir şikâyeti, bir meselesi varsa, muhatabı hükümet olmak gerekirdi. Cumhurbaşkanı değil. Hatta Cumhurbaşkanının adı, İsmet İnönü dahi olsa...

Peker, DP Başkanının bir oyun oynadığına hep inanmıştı. Bayar, hükümet fiilen itham edecek bir tebliğin yayımlanmasını bizzat kendisinden istememiş miydi ve Peker buna lüzum olmadığını söylememiş miydi? Şimdi, DP lideri aynı işi İnönü'ye yaptırtmak istiyordu ve İnönü de, saf saf bu manevraya kendini kaptırıyordu.

Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesiyle, kendi anladığı manadan ayrı manada bir idare sisteminin kurulduğunun farkındaydı. Davul kendi boynunda asılı olacak, fakat

tokmağı başkası kullanacaktı. Sorumsuz Cumhurbaşkanı, ondan daha sorumsuz Nihat Erim gibi sırdaşlar gerçekte işleri idare edecekler, kendisini zaman zaman haksız bile çıkaracaklar, Recep Peker buna tahammül edecekti.

Hayır, etmeyecekti!

İsmet İnönü'ye ait 1947 yılı acendasının 4 Ağustos tarihli sayfasında yazılı olan şudur:

«Başbakan geldi. Benim yeni politikamı takip etmek kudretini kendinde bulamadığını söyledi. Meclisin açılmasına kadar (Belki eylüle kadar) devam etmesinde mutabık kaldık.»

Başbakanın geldiği yer, Florya'dır. İnönü temmuzun sonunda, Celâl Bayar'ın Çeşme'ye gittiği gün İstanbul'a hareket etti. Orada birkaç gün arka arkaya bazı temaslar yaptı. Defterine göre 28'inde Şemsettin Günaltay ile görüştü. 29' unda Hamdullah Suphi'yi kabul etti. Akşam yemekte Falih Rıfkı Atay, Hasan Âli Yücel, Atıf Ödül vardı. 30'unda öğle yemeğini Ali Fuat Cebesoy ile yedi. O konuda düştüğü not şudur:

«Paşa politikada çok faal. Sani Yaver ile görüşmüş. Kenan Öner'e haber göndermiş. Mareşal ile görüşecek.»

Sonra onu aldı, beraberce Büyükada'ya, Fethi Okyarlara gitti.

Bu sırada parti, Ankara'da da kaynıyordu. Parti merkezinde hükümeti devirmek için bir hareket gittikçe gelişiyordu. Hareketin mihrak noktalarından biri, Genel Sekreter Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu idi. O takım ne Recep Peker' den yanaydı, ne de Nihat Erim'i tutuyordu. Recep Peker - Mümtaz Ökmen - Cevdet Kerim İncedayı triumverasının İnönü'yü de bertaraf ederek CHP'yi ele geçirmek istediğinden şüpheleniyordu ve partiyi onlara vermek niyetinde değildi. Bunu, kendilerinin tek başına önleyebilecekleri kanaatindeydi. İnönü, Erim vasıtasıyla veya Erimsiz bizzat ortaya atılmamalı, bu işi onlara bırakmalıydı.

Ağustosun başında Barutçu kalktı, İstanbul'a gitti. İnönü onu Florya'da misafir etti. Barutçu orada, Cumhurbaşkanıyla Başbakanı arasındaki sert bir çatışmaya şahit oldu.

İstanbul Gazeteciler Cemiyeti, devlet başkanına başvurmuş, kapalı gazetelerin açılması için tavassutunu rica etmişti.

12 Temmuzdan beri İnönü hürriyet havarisiydi ya... İnönü, gazetecilerin mektubunu «Sıkıyönetim komutanıyla görü-

şülsün» diye başbakana havale etmişti. Peker, bu müdahaleye kızmış, hemen o gece bir cevap yazmıştı. Başbakan cevabında, vaktiyle bu gazetelerin açılmasını kendisinin teklif ettiğini, fakat İnönü'nün buna «olmaz» dediğini hatırlatıyor, şimdi bir harekete geçemeyeceğini söylüyordu.

İnönü, bu cevaba hem çok sert bir mukabil cevap yazdı, hem de Barutçu'ya Peker'i uzun uzun şikâyet etti. Başbakan söz dinlemiyor, Cumhurbaşkanının politikasını takip etmiyordu.

Tabii Barutçu bu olayı herkese nakletti. Herkes, İnönü - Peker ilişkilerinin teferruatına daha ziyade vakıf oldu. Başbakanın durumu gittikçe zorlaşıyordu. Üç taraflı bir ateşin altındaydı : *İnönü ile münasebetleri bozuktu. Erim, Cumhurbaşkanının nezdinde, Barutçu parti içinde kuyusunu kazıyorlardı.*

İnönü, Ağustosun 10'unda birkaç günlüğüne Ankara'ya döndü. O sırada canı pek sıkkındı : Mevhibe İnönü'yü bir kedi ısırmıştı, Kedi müşahede altına alınmıştı. Fakat kuduz tehlikesi olduğundan eşine her gün iğne yapılıyordu ve İnönü, iğneler sanki kendisine batıyormuşçasına üzülüyordu.

Üç gün sonra Recep Peker de Ankara'ya gitti. Ayın 13' ünde ve 14'ünde Cumhurbaşkanı ve Başbakan görüştüler. Bu defa iyi görüştüler. Hatta Recep Peker sarıldı, İnönü'yü öptü. Kabine iki defa toplandı.

Nihat Erim de Ankara'daydı ve Demokratlarla Cumhurbaşkanı arasında teması temin ediyordu. Peker'in istifası söylentileri gittikçe kuvvetlenerek yayılıyor ve Fuat Köprülü şöyle yazıyordu :

«Tarih, Recep Peker kabinesinin istifasını bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir.»

Peker için «üç taraftan ateş altında» demiştim. Aslında dört taraftandı. Demokratlar, İnönü'den mutlaka Peker'in istifasını koparmak istiyorlardı.

Cumhurbaşkanı 16 Ağustos akşamı İstanbul'a hareket etti. Yanına Recep Peker'i de almıştı. Başbakanın müsterih ve rahatlamış bir hali vardı. İnönü ile beraber seyahat etmesi vaziyetini kuvvetlendirecekti. Cumhurbaşkanı trende kendisine Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun 18. maddesindeki değişikliği Meclisin bu toplantısına yetiştirmesini söyledi. Peker bu maddede değişiklik yapmanın Demokratlara ta-

viz verme manasına geleceği düşüncesindeydi ve bunu istemiyordu.

«Kanunu sevkederiz, ama çıkaramayız!» dedi.

İnönü,

«Neden?» diye sorduğunda havanın müsait olmadığı cevabını verdi. İnönü üstelemedi.

Ertesi sabah Haydarpaşa Garı karşılayıcılarla doluydu. Hep beraber rıhtıma çıkıldı. Birden bir şahıs ortaya atıldı ve İnönü hakkında çok methedici sözler haykırmaya başladı. «Yaşa» diyordu. «Varol» diyordu. «Allah seni başımızdan eksik etmesin» diyordu.

Sonra, gözleri birden Recep Peker'e takıldı. Bu sefer narayı kopardı :

«Halk artık senin çekilmeni istiyor. Allah Peker kabinesini başımızdan alsın!»

Belki deliydi, belki sarhoş ama, Başbakanın kısa bir süre gelmiş keyfi tekrar kaçtı.

Üstelik olay, arasının iyi bulunmadığı Cumhurbaşkanının önünde cereyan ediyordu.

Peker, dört bir tarafının ateşle sarılı olduğunu gördükten sonradır ki, ideal arkadaşlarıyla birlikte, İnönü'ye karşı bir «parti içi darbe» teşebbüsüne geçti. Ağustosun 25'inde Meclis toplanacaktı. Ama Meclisin toplantısı fazla önemli değildi. Bir gün sonra CHP grubu toplantıya çağırılmıştı. Cavit Oral ve üç arkadaşının —Bunlar İsmail Rüştü Aksal, Mahmut Nedim Gündüzalp ve Sait Odyak idi— bir takriri vardı. 12 Temmuz Beyannamesinden sonraki durum ve politika hükümetten soruluyordu.

Pekerci milletvekilleri Meclisin açılmasının arifesinde Meclis kulislerinde geniş bir propaganda hareketine giriştiler. Hedefleri, imkân nispetinde milletvekilini kendi etraflarında toplamak, bu suretle Meclis grubunun desteğini alacak başbakanın cumhurbaşkanına karşı bir hareketini, bir çıkışını mümkün kılmaktı. Peker tarafından bu iş için görevlendirilenler Feridun Fikri Düşünsel, Muzaffer Canbolat, Behçet Kemal Çağlar, M. Ali Yörükler gibi kimselerdi. Rasih Kaplan, Necmettin Sahir Sılan, Süreyya Örgeevren, Feyzullah Uslu, Muhittin Baha Pars, Dr. Kemali Beyazıt yaman Pekerciler arasındaydılar. Nitekim bunlar, grup toplantısında da temayüllerini belli ettiler.

İnönü, Recep Peker'in grupta güvenoyuna gideceğinden haberdardı. Başbakan ile gittiği İstanbul'da çeşitli temaslar yapmış, değişik haberler almıştı. Bizzat Peker ile aralarında 18 Ağustosta bir görüşme cereyan etmişti. Başbakan, muhalefet ile devlet başkanı arasında konuşmalar yapılmasını uygun görmediğini İnönü'ye bildirmiş, bu temasları kesmesini kendisinden istemişti. Açıkça demişti ki :

«Partiler arasında veya hükümet - muhalefet görüşmelerini anlarım. Muhalefet işini ya CHP ile, ya da hükümet ile halletmelidir. Siz karışmayınız!»

Halbuki İnönü bu temaslarında, siyasi hava hakkında bilgi aldığı kanaatindeydi. Nitekim Peker ile görüşmesinden bir gün sonra, Ali Fuat Cebesoy'u ayın 19'unda öğle yemeğine çağırıyordu ve defterine şu notu düşüyordu :

«A. Fuat Cebesoy öğle yemeğinde :

— Mareşal ile görüşmesini anlattı. Hanım konuşuyor, mareşal susuyor. Benim beyanatıma inanıyorlarmış. Hükümete inanmıyorlarmış. Sakin bekliyorlar.

— Sani Yaver demiş ki : Mareşal ile karşılıklı birbirinden istifade ediyorlar.

— Emin Sazak ona demiş ki : Ben onların da tabii namzetleriymişim.

— Rauf Orbay'dan hiç bahsetmedi.»

Tabii, böyle, herkesten haber almak faydalı bir şeydir ama —Atatürk'te de aynen bu huy vardı— haberi götürenlerin kendi temayülleri, niyetleri, planları dolayısıyla gerçeklerin deformasyonunu hesaba katmak gerekir.

İsmet Paşa Ankara'ya yeniden 22 Ağustos akşamı hareket etti. 20 Ağustosta öğle yemeğini Hamdullah Suphi ve Sıddık Sami Onar ile birlikte yemişti. Tanrıöver, Peker'e şiddetle karşıydı. İnönü'yü ona karşı doldurdu. Öğleden sonra Peker geldi. İnönü uzun süredir Halkevleri için DP'nin de kabul edeceği yeni bir statünün peşindeydi. Bunları CHP'nin malı olmaktan çıkarıp, herkesin emrine vermek istiyordu. Hilmi Uran önce karşı koymuştu. Sonra yumuşamıştı. Nitekim İnönü'nün acendasının 17 Ağustos tarihini taşıyan yaprağında şu not vardır :

«Gece Hilmi Uran ile görüşme. Halkevleri işinde Hilmi Beyde büyük terakki var.»

Buna mukabil İnönü'nün 20 Ağustosta Peker ile konuşmasından sonraki izlenimi şudur :

«Başbakan ile görüştüm Halkevleri işini açtım. Hiç müsait değil. Fuat Paşa ile görüşmeyi sordu. Anlattım. Sinirli, titiz, menfi tavda.»

Vali Kırdar'ın bu husustaki teşhisi daha da ilerdedir. Ankara'ya hareket edeceği gün İnönü, Kırdar ile konuşmuştur. Not defterinde diyor ki :

«Vali Kırdar, başbakanın halini yalnız sinirli bulmuyor. Zararlı hareketleri ihtimalinden de endişe ediyor.»

İnönü Ankara'da Nihat Erim ile konuştu ve ondan, Ankara'daki durumu sordu. Erim, kendinde olan bilgileri verdi. Cumhurbaşkanı başkente Tevfik Fikret Sılay ve Necmettin Sadak ile beraber dönmüştü. Onlar da Başbakanın grupta güvenoyuna gitmesinin kendi aleyhinde bir hareket manası taşıyacağını söylemişlerdi. Erim de bu görüşü teyit etti.

İnönü Erim'e,

«Bu defa sen ortaya atılma!» dedi.

Bunda elbette ki, «zamanı gelince atılırsın» manası vardı.

Ayın 26'sı, kulislerde büyük faaliyet arasında geldi. Falih Rıfkı Atay da İstanbul'dan Ankara'ya koşmuştu. Recep Peker ağzıyla konuşuyordu. Bir akşam Çankaya'da İnönü kendisiyle inceden inceye alay etti.

III

Grup böyle bir hava içinde toplandı. İlk defa olarak bir CHP grup toplantısında, bir hükümet böylesine tenkit olundu. Çok sert çıkışlar yapıldı. Peker'den sorulan, Cumhurbaşkanıyla arasında bir ihtilafın bulunup bulunmadığıydı. Peker, bir ihtilafın olmadığını, fakat münakaşa ettiklerini, bunun da tabii sayılması gerektiğini bildirdi.

Başbakana hücum edenlerin başını Hamdullah Suphi Tanrıöver çekiyordu. Dedi ki :

«Şimdi bizden oy alıp, Meclis ve grup benimle beraberdir diye mi İnönü'nün karşısına çıkacaksın?»

Recep Peker'in cevabı dişi oldu :

«İnönü ile aramızda hiçbir esaslı ihtilaf yoktur. İhtilaf bulunsa, Meclis benimle de olsa ben istifa ederim. Çünkü, onun doğru gördüğüne inanırım.»

Grubun gençleri hücumlarda Tanrıöver'i takip ettiler. O kadar ki akşam Nihat Erim, defterine «CHP'de inkılap oldu» diye yazıyordu.

Nihayet, başbakanın talebiyle güvenoyuna geçildi. Saat 22'yi aşmıştı ve görüşmeler saat 15.00'ten bu yana devam ediyordu. Başbakan açıkoylama istemişti. Buna rağmen, ilk ağızda kendisine 34 kırmızı oyun verildiği görüldü. Güvenoyu verenlerin sayısı ise 303 idi. Memduh Şevket Esendal oylamaya yetişememişti. Sonradan oyunu yazdırdı. O da güvensizlik oyu veriyordu.

Böylece, demokrasi tarihimize «35'ler» diye geçecek olan grup teşekkül etmişti.

Peker'in ilk 34 muhalifi şunlardır:

Nihat Erim, Vedat Dicleli, Kasım Gülek, Kasım Eren, İ. Rüştü Aksal, Cavit Oral, Sinan Tekelioğlu, Fahri Kurtuluş, Mahmut N. Gündüzalp, Cevat Dursunoğlu, H. S. Tanrıöver, Celâl Sait Siren, Şevket R. Hatipoğlu, A. Fuat Cebesoy, Nazif Erkin, Tahsin Banguoğlu, Tezer Taşkıran, İhsan Hamit Tigrel, Sait Odyak, Sedat Çumralı, Muhsin Adil Binal, Hasan Ş. Adal, Avni Refik Bekman, Muhtar Ertan, Ali Kemal Yiğitoğlu, Abdurrahman Melek, Vehbi Sarıdal, Hilmi Atlıoğlu, Kâmil Kitapcı, Hilmi Öztarhan, Suud Kemal Yetkin, Raşit Börekçi, Osman Agan, Bekir Kaleli.

35'inci de Memduh Şevket Esendal.

Bunların bir kısmı, Nihat Erim gibi, kafasında Peker'inkine muhalif bir politika taşıyordu.

Bazısı, Ali Fuat Cebesoy gibi, Peker'in yerini almayı istiyordu.

Eyyamcılar da vardı. Nitekim onlar, sonradan, çabucak CHP'ye de, İnönü'ye de ihanet ediverdiler.

Bir de «İnönü bunları tutuyor, aman ben de onlardan görüneyim» görüşünün adamları vardı. CHP içinde kuvvet dengesinde Cumhurbaşkanının, Başbakana nazaran çok ağır bastığını görüyorlardı. Yanlış ata oynamak istemiyorlardı.

Grubun tebliği bir gün sonra yayımlandı. Dikkatli ve ortalama yazılmıştı. Perşembe sabahı ise Hamdullah Suphi Tanrıöver Çankaya'daydı ve ateş püskürüyordu. «Tebliğ yalandır» diyordu. Şahsı için hiçbir şey istemediğini defalarca tekrarlıyordu.

Çankaya'nın o günkü ziyaretçileri içinde kendisi için bir şeyler isteyen birisi vardı. Bu, Kâzım Karabekir idi. Meclis

Başkanlığına tekrar seçilmesi konusunda kaygılı sözler işitmişti. Kendisi aleyhinde İnönü'nün doldurulduğu zehabındaydı. İnönü de kendisini istemiyor sanmıştı.

İnönü onu teselli etti, başkanlığı için çalışmayı vaat etti. Karabekir pek memnun ayrıldı.

Kasap et derdinde, koyun can derdindeydi.

Recep Peker'in CHP grubunda güvenoyu alması, başlayan oyunun sadece bir perdesinden ibaretti. Ertesi gün, Cumhurbaşkanına başka bir perdenin ilk sahnesi intikal etti. Haberi getiren Nihat Erim'di.

Erim, 27 Ağustosta, Ankara Palasta Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ile beraber oturmuş, onlarla görüşmüştü. Demokrat liderler kendisine ilgi çekici bir haber vermişlerdi. Kendilerinden Üzeyir Avunduk, CHP'li hemşehrisi Mümtaz Ökmen ile sık sık temas ediyordu ya... Peker'in Başbakan Muavini Ökmen, Üzeyir Avunduk'a şöyle demişti :

«Siz bizimle anlaşmalısınız. Biz, sizin bütün istediklerinizi yapacağız.»

Menderes ilave etmişti :

«Bende, havadisin daha doğrudan olanı var!»

Menderes'e, gene Pekercilerden, fakat CHP'den haberleri de DP'ye aktaranlardan —nitekim, sonra hemen DP iktidarına transfer olmuştur— Feridun Fikri Düşünsel gelmişti. Karpiç'te beraber yemek yemişlerdi. Demişti ki :

«Nihat Erim yeni bir Atatürk yaratmak istiyor. Anayasa değişikliği istemesi bundandır. İnönü'ye padişahlık yetkileri verecekler. Recep Peker, işte buna karşı. Biz, Anayasayı mukaddes tanıyoruz. Siz de öylesiniz. Yeni bir diktatör yaratmak isteyenlere karşı siz ve biz birleşmeliyiz.»

Adnan Menderes bu görüşmeyi Nihat Erim'e aktardıktan sonra ilave etmişti :

«Şimdi vaziyeti avucumun içi gibi görmekteyim. İnönü'nün nasıl bir mukavemetle karşılaştığını anlamaktayım. Fakat evvelce nasıl İnönü'ye karşı mücadele ettiysem şimdi de memleketin her tarafını dolaşır, onun propagandasını yaparım. İnönü İzmir'e gitsin. Her tarafta onu yüz binlerce insan karşılayacaktır.»

Diğer taraftan İnönü'ye başka yönden de haberler gelmekteydi. Mümtaz Ökmen, Üzeyir Avunduk ile yaptığı bir görüşmeyi anlatmıştı. Ökmen'e göre Avunduk kendisine, DP'nin,

istekleri yerine getirilmezse Meclisten çekilmek kararında olduğunu bildirmişti.

Cumhurbaşkanı bu hususu Demokrat liderlerden sorması için Erim'i memur etti. Erim, Köprülü ile görüştü. Köprülü, Avunduk'a sunturlu bir küfür salladı. Onlar Avunduk'u, Ökmen'e, ağzını arasın diye göndermişlerdi. Kendisi bir şeyler yumurtlasın diye değil...

Çankaya o günler, dedikodudan geçilmeyen böyle bir kadınlar hamamı halindeydi.

Eylülün başında gazetelerde, kabinede değişiklik yapılacağı yolunda haberler görülmeye başlandı. Buna kimse fazla bir ihtimal vermiyordu. Öyle ya, hükümet gruptan daha birkaç gün önce güvenoyu almamış mıydı? Hükümetle oynamaya ne lüzum vardı?

Böyle bir ihtimali düşünmeyenler arasında Cumhurbaşkanı da bulunuyordu. Fakat Başbakan kendisine bu niyetini açınca, muvafakat etti. Peker bazı bakanlarından memnun değildi. Onlarla çalışamıyordu. Yıpranmışlardı. Ancak İnönü, *«Değişiklik, Meclise haber vermeden olmaz!»* dedi.

Eylülün 3'ünde de Meclise gitti, orada CHP yöneticileriyle görüştü. Onlara, Peker'in kabinede değişiklik yapmak niyetini söyledi. Bunun Meclise yetiştirilmesini Başbakandan istediğini haber verdi.

Aynı akşam İnönü Çankaya'da arkadaşlarıyla briç oynuyordu. Gece saat yarımda Başbakan geldi. Kalabalıkta bir şey söylemedi. O da briçe oturdu. Sonra ötekiler gittiler, o kaldı. Kimleri değiştirip kimleri tutacağını ve yeni bakan olarak kimleri alacağını Cumhurbaşkanına bildirdi. İnönü buna karışmayacağını söyledi. Fakat görüşünde ısrar ediyordu : Değişikliğin ilanı Mecliste olmalı, önceden de CHP grubundan geçirilmeliydi.

Ertesi sabah CHP milletvekilleri, bir gece önce Çankaya'da bulunan Nihat Erim dahil, CHP grubunun hemen o gün toplantıya çağırıldığını Ulus'tan öğrendiler. İnönü ile Peker bunda mutabakata varınca grubu hemen toplama kararı vermişlerdi.

Peker belki de, orada başına gelecekleri az çok sezdiğinden buna karşı direnmek istemişti. «35'ler» artık açıktan çalışmaya başlamışlardı. Evlerde toplanıyorlar, başka milletvekillerini kendi gruplarına almak için faaliyet gösteriyorlardı.

İnönü de, onların harekete geçme zamanının geldiği kanaatindeydi. Ağustosun sonlarında Erim'e, kendilerine bir lider seçmeleri tavsiyesinde bulunmuştu. Hizbi gerçekte Erim'in idare ettiğini bilmiyor değildi. Fakat istiyordu ki ondan başka biri önde görünsün.

«Mesela Hatipoğlu veya Tanrıöver» dedi.

Nihat Erim ve arkadaşları için bunların ikisi de uygun değildi. Erim dedi ki :

«Ben, Banguoğlu ve Dicleli önde görüneceğiz.»

İnönü o zaman,

«Banguoğlu'nu gösterebilirsiniz» tavsiyesinde bulundu.

Genel başkan, alttan alta, mükemmelen hizipçilik yapıyordu.

Grup toplantısı, başbakanın bile tahminlerini aşan bir çetinlik içinde geçti. Üç celse yapıldı. Bunlardan ikisinin arasında Peker istifa etmek niyetini açıkladı ve Çankaya'ya çıktı. Fakat İnönü kendisine, güvenoyuna gitmesi tavsiyesinde bulundu.

Grupta, baştan, Peker yoğun ateşe tutuldu. Muhalifler birbiri peşine söz alıyorlar, veryansın ediyorlardı. Bir değişikliğe ne lüzum vardı? Peker'in yapacağı şey, hükümetinin toptan istifasını vermekten ibaretti.

Grubun katıları da değişiklikten yana değildiler. Daha birkaç gün önce Peker'in hükümetine, isteği üzerine güvenoylarını vermemişler miydi?

Eee, o yandan bu yana ne cereyan etmişti ki ve neden Başbakan kendilerine danışmadan bu tarz bir emrivakiye gitmişti?

Peker'in istediği ise yetkiydi. Diyordu ki :

«Kabinesine başbakan tasarruf eder. Bırakınız, istediğimi yapayım. Ancak öyle çalışabilirim.»

Nihat Erim o grup toplantısında açıktan vaziyet aldı ve Peker'i şiddetle suçladı. Tabii, hükümetin topyekûn çekilmesini istiyordu. Taraftarları kendisini hararetle alkışladılar. Hava, Peker'in son derece aleyhindeydi.

Başbakan hışımla söz aldı. Mademki grubun güvenini kaybetmişti, o halde arkadaşlarıyla görüşecek ve istifa edecekti.

Toplantıyı terk etti. Çıktı gitti. Herkes sanıyordu ki bakanlarıyla istişare edecektir. Halbuki, doğruca Çankaya'nın

yolunu tuttu. Cumhurbaşkanına vaziyeti anlattı. Çekilmek niyetini söyledi.

Konuşma Köşkün kütüphanesinde oluyordu.

İnönü, eski bir Başbakanın tecrübesiyle Peker'e nasihat etti, tavsiyelerde bulundu. Dedi ki :

«Böyle celselerde hep muhalifler konuşur. Yaygarayı onlar koparır, sanki kendi temayülleri heyeti umumiyenin kanaatiymiş gibi bir hava yaratırlar. Sen bırakır gidersen, onlar zaferi kazanırlar. Gerçek temayül, ancak oya gitmek suretiyle belli olur. Güvenoyu istersin. Verirlerse kalırsın. Vermezlerse, bırakır gidersin...»

Peker, «Peki» dedi.

Nihat Erim'in o gün hakkında bana anlattığına göre, kendisi ve arkadaşları Peker'in sonunun geldiği inancındaydılar. Fakat gördüler ki, İnönü ile konuşmasından sonra Başbakan ve adamları hızlı bir kulis faaliyetine girişmişlerdir. Orada, kendilerinin kullandıkları bir silahı kullanmaktadırlar. Bu silah şuydu :

«İnönü öyle istiyor...»

Grubun gündüzkü toplantılarında Erim ile taraftarlarının aldıkları vaziyet Cumhurbaşkanı tarafından Peker'in çekilmesinin istendiği zehabını milletvekillerine vermişti. Gece, Pekerciler şu haberi yaydılar :

«İnönü, başbakanın istifa teklifini kabul etmedi. Kalmasını istedi.»

Dicleli ve Aksal, kampanyada Nihat Erim'in başlıca yardımcılarıydı. Erim iki gece önce onları almış, Çankaya'ya, Cumhurbaşkanının sofrasına ilk defa yemeğe götürmüştü.

Saat 22.00'yi aştığında, Peker'in arzusu üzerine grup, güvenoyuna geçti. Başbakan, kabinesinde değişiklik için prensip yetkisi istiyordu. Bu yetki kendisine 194 oyla verildi. 1 kişi çekimserdi. Fakat bu sefer muhaliflerin sayısı 47'ye yükselmişti.

Kabineye Savunma Bakanı olarak Münir Birsel, İçişleri Bakanı olarak Münir Hüsrev Göle, Tarım Bakanı olarak Şevket Adalan, İktisat Bakanı olarak da Cavit Ekin girdiler. Atıf İnan ve Sadi Irmak istifa ettiler. Tahsin Bekir Balta İktisattan, Çalışmaya alındı. Ticaret Bakanlığına vekâlet etme yetkisi Maliye Bakanı Keşmir'e verildi.

Yeni hükümet, İnönü'nün arzusu veçhile, 5 Eylülde Meclise takdim edildi. Meclis tatile girdi.

Beklenilen olay, beklenilmeyen anda vuku buldu. İkinci Recep Peker Hükümeti, daha doğrusu «Değiştirmeli Peker Kabinesi» 8 Eylül günü İsmet İnönü'nün başkanlığında ilk toplantısını yaptı. 9 Eylül günü Recep Peker, hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanına verdi.

Halbuki Peker bir ay içinde iki defa grubundan güvenoyu almıştı.

Peker kabinesinin istifası sebepleri hakkında çeşitli tefsirler yapılmıştır. Gerçi bardağı taşıracak bir son damla eksikti. Herkes, Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasındaki, takip edilecek, bilhassa muhalefete karşı takip edilecek politika konusunda fikir ayrılığı bulunduğunu biliyordu. Ama, birden ne olmuştu ki?

Dışardan bakanlar, hatta Prof. Kemal Karpat gibi çok ince araştırıcılar, akıllarını bu noktaya taktıklarından dolayı yanlış bir yola sapmışlardır. Bardağı taşıran damla olarak, genellikle, yeni ve ılımlı İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle' nin kendi teşkilatına yaptığı bir tamim gösterilir. Gerçekten de kabinenin İnönü başkanlığında yaptığı toplantı günü yayımlanan bu tebliğde aynen şöyle deniliyordu :

«12 Temmuz Beyannamesindeki esasların tahakkukuna elbirliğiyle çalışmak hedefimiz olacaktır.»

Gerçi Peker bu esasları tutmuyordu ama, resmen inkâr da etmiyordu ki...

Başbakanı, aslında 8 Eylül günü yapılan parti divanı toplantısındaki bir teklifinin kabul edilmemesi görevini bırakmaya mecbur etti.

Gün, hükümetin, Cumhurbaşkanı başkanlığındaki toplantısı ile başladı. İnönü bir gün önce Celâl Bayar'ı kabul etmiş, onunla uzun bir görüşme yapmıştı. Bir yurt gezisine çıkacaktı. Yanında bir de DP milletvekili götürmek istiyordu. Bayar'a, doğuda, dışarıya karşı cephe beraberliği gösterilmesini teklif etti. Tabii bu, Sovyet Rusya'nın o bölge üzerindeki taleplerine bir «milli mukabele» mahiyeti taşıyacaktı.

Cumhurbaşkanı, muhalefet liderinden, bir de, Halkevleri hakkında ne düşündüklerini sordu. Bayar buna kesin bir cevap vermedi. Aslında, onlar da bu hususta bir karara varamıyorlardı. CHP bunu DP'den resmen de öğrenmek istemiş, bir netice alamamıştı. Bayar, İnönü'ye,

«Arkadaşlarımla görüşeyim...» dedi.

Cumhurbaşkanı, hükümete bu konuşmayı tafsilatıyla anlattı. Ondan sonra parti divanı başladı ve dananın kuyruğu, işte orada koptu.

Recep Peker, divana hazırlanmış bir teklifle geldi. CHP Genel Başkan Vekilliği ile Başbakanlığın tekrar ve kendi şahsında birleştirilmesini istiyordu. Hatırlanacağı üzere Saraçoğlu'nun Başbakanlığı sırasında durum buydu. Fakat 1946 seçimlerinden sonra hükümeti, Peker'e kurdurduğunda İnönü, CHP Genel Başkan Vekili olarak Saraçoğlu'nu muhafaza etmişti. Sonra kurultay yapılmış, orada da bu mevkiye Hilmi Uran getirilmişti. Peker, hükümetin başının fiilen iktidar partisinin de başı olmamasının kendi hareket kabiliyetini zedelediği görüşündeydi. Divanda öyle bir tavır takındı ki, «Ya o kudreti de bana verirsiniz, yahut bu emaneti benden alırsınız!» demeye getiriyordu.

Divanda Peker'in teklifini hiç kimse tutmadı. Aksine, kendisine çok şiddetli hücumlar yapıldı. Taarruzların en serti Nihat Erim'den geldi :

«Belki prensip olarak bu teklif doğrudur. Fakat Recep Peker otoriter ve totaliter bir şahıstır. Onunla şimdi, bu statüsünde uğraşamıyoruz. Bir de, partiyi ele geçirirse ne olur?»

Bütün bir öğleden sonra, divan toplantısı Recep Peker'e karşı parti ileri gelenlerinin açık vaziyet almasıyla geçti. Barutçu ve arkadaşları da son darbeyi vurma zamanının geldiğine hükmetmişlerdi. Üstelik tartışmalar, partinin nihayet bir iç meclisinde cereyan etmiyor muydu?

Akşam, Nihat Erim Çankaya'da İnönü'de yemekteydi. Biraz sonra, habersiz bir misafir geldi : Recep Peker. Cumhurbaşkanı, başbakanı da sofraya davet etti. Peker, maksadının kendisiyle on dakika yalnız görüşmek olduğunu söyledi. İki lider kütüphaneye çıktılar. Orada konuştular.

İnönü aşağıya indiğinde, hiçbir şey olmamış gibi yemeğine devam etti. Peker için,

«Yemeğe kalmak istemedi» demekle yetindi.

Sofrada konuşulan konu, Mareşalin İzmir'de yaptığı temaslar ve söylediği sözlerdi. CHP ile DP arasında devam eden havaya hiç uymayan bir davranıştı, bunlar. Erim meseleyi Demokrat liderlerden sormuştu. Onlar, hiç haberdar bulunmadıklarını söylemişlerdi.

Erim geç vakit Çankaya'dan ayrıldı.

Recep Peker kütüphanedeki görüşme sırasında Cumhurbaşkanına, Başbakanlıktan istifaya kesinlikle karar vermiş olduğunu bildirmişti.

CHP divanının toplantısı 9 Eylülde devam etti. Celse, Şükrü Saraçoğlu tarafından açıldı. Recep Peker ile bakanları meydanda yoktular. Nerede oldukları divan üyeleri tarafından soruldu. Genel sekreterin odasında toplantı halindeydiler.

Saat 15.45'te hükümet içeri geldi. Peker söz aldı. Hükümetin istifa ettiğini bildirdi. Yazılı istifasını Çankaya'da, Cumhurbaşkanına sunmuştu.

Ortalığı derin bir sessizlik ve şaşkınlık kapladı. Celse tatil edildi. Başbakan istifanamesinde sebep olarak şöyle diyordu :

«Son günlerde sağlık durumumun büsbütün bozulması türlü sebeplerle ağırlaşan vazife yükünü taşımama imkân bırakmadığından...»

Tabii bu, «türlü sebepler» bir mana taşıyordu ama, Peker daha ileri gitmemeyi tercih etmişti. Önünde, kozunu kırmaya çalışacağı bir yer daha vardı : Toplanacak olan CHP kurultayı.

O gün, tuhaf bir tesadüf oldu. Gece için, yemeğe, İnönü'nün dört misafiri vardı. Davet çok daha önceden yapılmıştı. Bunlar DP'nin dört kurucusuydu : Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan.

Fakat İnönü, tarafsız bir devlet başkanı olarak, Başbakanın yazılı istifası kendisine geldiğinde, yeni Başbakanı açıklamadan muhalefet liderini çağırdı ve fikrini ona söyledi. İnönü'nün acendasındaki nota göre, Bayar bunu «iyi karşılamış»tı.

Kendi iç çevresinde ise DP Başkanı, Cumhurbaşkanının davranışına önem vermiyor, bunun «göstermelik» olduğunu söylüyordu.

IV

İnönü'nün yeni başbakanı Hasan Saka idi. Saka, kendisine yardımcı olarak Faik Ahmet Barutçu'yu seçti. Erim, İnö-

nü'nün tavsiyesiyle kabineye girmedi. Fakat 35'lerden ve ılımlı gruptan bazıları bakan oldular. Dışişleri Necmettin Sadak'a verildi. Gülek, Bayındırlığa getirildi. Gündüzalp da Ticaret Bakanı oldu.

Kasım Gülek ilk «eksantrik politikacı» şöhretini o bakanlığı sırasında yaptı.

12 Eylülde, öğle yemeğinde, cumhurbaşkanının masasında yeni hükümet vardı. İnönü, yenilerle beraber eskileri de davet etmeyi unutmamıştı. Cumhurbaşkanı o akşam, saat 23.00'te tasarladığı yurt gezisine çıktı. Yanında üç milletvekili bulunuyordu : CHP'den Nihat Erim ve Tevfik Fikret Sılay, DP'den ise Nuri Özsan.

Burada, olayların sırasını bir an bırakarak Recep Peker'in sonunu görelim. Peker tam 399 gün Başbakanlık yaptı. Gerçekten hastaydı, sinirleri bozulmuştu. Parti içindeki son çıkışını kurultayda yapmaya hazırlanıyordu. Nitekim kendisi ve taraftarları kulislerde çalıştılar. Arada iki aylık bir süre vardı. Fakat kurultay yaklaşırken, daha doğrusu gelip çattığında Peker'in kendisi cesaretini kaybetti. Genel başkanlığa adaylığını koymadı. Buna rağmen kendisine 25 oy verildi. Pekerciler Genel Başkan Vekilliğinde kuvvet gösterisi yaptılar. Genel Başkan Vekilliğine seçilen Hilmi Uran'ın aldığı 328 oya karşılık Recep Peker 159 oy topladı.

Kurultayda bir «Peker meselesi» uzun uzadıya tartışıldı. Peker'e şiddetle hücum edildi. Bununla da kalınmadı. Kurultayı takiben Erim, Ulus'ta, eski Başbakan hakkında günlerle süren bir kampanya açtı. Bu kampanyaya kendi organlarında Köprülü de katıldı. Peker sonradan kısa cevaplar verdi. CHP'nin hiç fayda görmediği birtakım açıklamalar yapıldı, birtakım çamurlar iki tarafça birbirinin suratına çalındı.

7 Kasımdaki konuşmasında Celâl Bayar şöyle diyordu :

«Bugün karşımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.»

Halbuki bu sırada DP iki gruba da değil, iki partiye bölünmenin doğum sancıları içindeydi.

CHP'de Recep Peker'in tasfiyesi, bir «müfritler - ılımlılar» mücadelesinin sonucu oldu. CHP birtakım alışkanlıkları olan partiydi. 1944'lerden itibaren yeni bir hava esince, orada, bu yeni havaya uyanlarla uymayanlar yan yana belirdiler. Çünkü Memduh Şevket Esendal, sanki ileriyi görmüş gibi, daha 1943'lerden itibaren eski partiye yeni kan şırınga etmiş,

yetişen genç nesile parlamentoda yer vermişti. Bunlar, «müfritler - ılımlılar» çekişmesi başladığında, 35'lerin temel direğini teşkil ettiler.

Gördük ki bu çekişme, en sonda, İsmet İnönü'nün bir tarafı tutmasıyla nihayete ermiş, İnönü'nün tuttuğu grup kendi görüşünü CHP'nin resmi politikası yapmıştır. Bu, liberal bir politikadır.

Aradan zaman geçtiğinde, bilhassa CHP 1950 seçimlerini kaybettiğinde, bir suçlu arandığında çok CHP'li, işaretparmağını uzatarak Nihat Erim'i, 35'lerin tartışmasız liderini göstermiştir. Aslında, onun arkasında suçlanan gerçek sorumlu, tabii İnönü idi. İnönü'nün hayalleriydi, demokrasi tutkusuydu, CHP'ye iktidarı verdirten.

Bu yazının araştırmaları sırasında bunu İnönü'den sordum. Güldü ve dedi ki :

«Bugün demokratik parlamenter rejimin aleyhinde bulunanlar o zaman, hem de İkinci Cihan Harbi gibi bir badireden çıkmış memleketi, ayaklarının ucuyla isyana, zorla liberalleşmeye itiyorlardı. Ben bunu yapmaya zaten hazırdım. Başka kafada olsaydım, dünyanın ve memleketin haline yanlış teşhis koysaydım, CHP belki daha geç iktidardan düşerdi. Ama mutlaka düşerdi ve dünya başına yıkılarak düşerdi...»

İnönü, «dünya başına yıkılarak düşerdi» derken, devrimlerin de ayaklar altına alınması tehlikesini söylüyordu. Nitekim, ilave etti :

«İktidarı verdik, ne oldu? Memleket işlerinde CHP'nin söz sahipliğine halel geldi mi? Rakiplerimiz en kuvvetli haldelerken, rejim, bizlerin şahsında teminatların en sağlamına sahip oldu ve ona hiç kimse ilişemedi. Halbuki, demokratlaşma yönünde adımlar atmasaydık, en ufak itibarımız kalmazdı.»

Bu, Dr. Kemal H. Karpat'ın da, çok dikkatli ve çok uzun bir araştırma sonunda, Princeton Üniversitesi yayınları arasında neşredilen «Turkey's Politics = Türkiye'de Politika» adlı kalın kitabında vardığı bir hükümdür. Karpat, 1950 seçimlerinin sonucunu tahlil ederken der ki :

«Seçimler 1947 veya 1948'de yapılmış olsaydı Halkçılar, 1950'de aldıkları oyun yarısını ancak alabilirlerdi. O devrede takip edilen basiretli ve liberal politika sayesinde partinin prestiji artmış bulunuyordu.»

Bu demektir ki, bilhassa 12 Temmuz Beyannamesiyle ana çizgilerini belirten ve daha sonra, bazılarınca zayıflık sayılarak devam eden rejimin liberalleştirilmesi politikası hem devrimleri kurtarmış, hem de CHP'ye hayat iksiri yerine geçmiştir.

Ama iktidarda, ama muhalefette. Herhalde, «müfritler - ılımlılar» mücadelesinde ılımlıların hâkimiyetleri Türkiye'nin kaderini müspet etkilemiştir.

Aynı yıllarda, aynı savaş DP içinde de geçti. Orada da mutediller ile müfritler çatıştılar. Orada da zafer, Genel Başkan Celâl Bayar'ın ağırlığını koymasına bağlı oldu. Bayar, DP'li ılımlılardan yana vaziyet alınca müfritler, CHP'deki hemcinslerinden daha ileri gittiler. Partiyi terk edip ayrı parti kurdular. O tarihte bunlar, Bayar ile ılımlıların takip ettikleri «muvazaa politikası»nın DP'yi hiçbir zaman iktidara getiremeyeceği inancını savunuyorlardı. Diyorlardı ki:

«CHP'den iktidar ancak, dişe diş, göze göz bir savaşla alınır!»

Halbuki, aradan geçen yılların sonunda açıkça belli olmuştur ki, böyle bir yol, o sıralarda DP'nin hem gözüne, hem dişine mal olurdu ve parti iktidarı hiçbir zaman alamazdı. 14 Mayıs günü DP'nin 4 milyon 242 bin 831 oy kazanması, buna mukabil müfritlerin Millet Partisinin topu topu 240 bin 209 oy toplayabilmesi kimin haklı, kimin haksız bulunduğunu ispatlamıştır.

DP'de «müfrit - ılımlı» mücadelesi, CHP'dekinden de çetin geçti. Bir defa Bayar, kendi partisinde bir İnönü değildi. Üstelik sırtında Cumhurbaşkanlığı gibi bir kudret hırkası da yoktu. Buna ilaveten, Bayar birtakım tereddütler geçirdi. İhtilaf bir çeşit «grup - genel merkez» anlaşmazlığı şeklinde patladığında uzun süre telifçiliğe çalıştı.

Şurası bir gerçektir ki, DP'de Bayar, bir İnönü değildi ama, ağırlığı büyüktü. Tereddütlerinin sonunda genel merkez yerine, grup yanında vaziyet alsaydı —ki, alabilirdi de...— Türkiye'nin demokratik hayat tarihinde ne bir Menderes, ne bir Köprülü yer bulurdu. Onlar tasfiye edilirler, mesela bir Tahtakılıç veya bir Ahmet Oğuz birinci planı işgal ederlerdi.

DP perdesinin önündeki ve arkasındaki olayların üzerine eğilindiğinde, yapılan ilk tespit budur.

DP'de «müfrit - ılımlı» ayrılığı olaylarla başlamadı, şahısların tabiatları, karakterleriyle başladı. Bayar ne kadar sa-

bırlı, hesaplı, mütehammil ise Kenan Öner o derece fevri, hesapsız, ölçüsüz idi. Menderes'in soğukkanlılığı, Mareşalde zerresiyle yoktu. Köprülü ne kadar patavatsız olsa, Bölükbaşı'yla mukayese edilmezdi. Kurucular, CHP ekolünden gelmişlerdi. Ötekiler bütün hayatlarınca CHP'ye karşı olmuşlardı ve bütün hayatlarınca bir otoriteye tâbi bulunmayı reddetmişlerdi. Zaten, bir muhalefet partisine de kapağı ondan dolayı atmışlardı.

Orada da kendilerini bir disiplinin beklediğini gördüklerinde sudan dışarıya vurmuş balık gibi oldular.

Sadık Aldoğan ve disiplin! Bu, balığı uçurmak veya kuşu yüzdürmek gibi bir şeydi.

Karakter çatışmaları daha baştan kendini gösterdi. Öner ile Köprülü, Köprülü ile Tengirşenk, Bayar ile Bölükbaşı, Menderes ve Aldoğan hiçbir zaman sevişmediler, uyuşmadılar. Hatta birbirlerine inanmadılar. Ama o zamanlar karşılarında bir ortak hedef vardı : CHP ve bilhassa İsmet İnönü. «Düşmanımın düşmanı dostumdur» felsefesi Demokratları birbirine bağlayan harç yerine geçiyordu.

12 Temmuz Beyannamesini nasıl CHP'de Recep Peker ve kafadarları tutmamışlar, onu «CHP'nin kendisini DP'ye teslim etmesi» saymışlarsa, aynı şekilde DP müfritlerinin gözünde de bu beyanname «DP'nin, kurucular tarafından İnönü' nün kucağına terk edilmesi» olmuştur.

İlk başkaldıranlar Bölükbaşı, Aldoğan ve Mustafa Kentli oldular. Bölükbaşı, içine bazı para meselelerinin de girdiği sebeplerden ötürü —kendisi, DP'nin maaşlı bir memuruydu ve harcırah hesapları dolayısıyla genel merkez ile çatışmıştı— yaz aylarının sonunda istifasını verdi. Bu, bir süre elde tutulduktan sonra açığa vuruldu. Aldoğan her yerde, partice tasvip edilmeyen hezeyanlarını sürdürüyordu. Kentli öyle çıkışlar yaptı ki, en sonda kendisini partiden ihraç etmek mecburiyeti doğdu. Fakat bunlar münferit olaylar halinde kaldı, derli toplu bir hareket manası almadı. Bayar ve arkadaşları, bilhassa Fuat Köprülü, İnönü ve Erim ile sürdürdükleri sıkı fıkılık dolayısıyla şiddetli tenkitlere uğruyorlardı. Kurucular İnönü'ye söylediklerini, o zaman tersine çevirip bu tenkitçilerine söylüyorlardı.

Mesela, Bayar ve Menderes'in İstanbul'a gittikleri bir sırada Mareşal, Kenan Öner ve Tahtakılıç kendilerini sigaya çekmişlerdi. Demişlerdi ki :

«Niçin İnönü ile görüşüyorsunuz?»

Menderes şu mukabelede bulunmuştu :

«Biz, taktik yapıyoruz. Ona emniyet veriyoruz.»

Söylediği gerçeğin ta kendisiydi ama, uzun vadede düşünmeye alışmamış politik tecrübesizler bunun inceliğini anlayamamışlardı.

12 Temmuz Beyannamesini takiben, yurtiçinde dolaşan Cumhurbaşkanının refakatine bir Demokrat milletvekilinin verilmesi, Bayar'ın orada burada valiler tarafından şerefine tertiplenen ziyafetleri kabul etmesi müfrit grubu çıldırtıyordu. Buna mukabil, Mecliste ve mitinglerde DP kurucularının iktidarı eleştirmeleri «göstermelik» sayılıyordu.

Aslında müfritler, DP'li kamuoyundaki bir akımı temsil ediyorlardı. O kısım, CHP ile her yakınlığı davaya ihanet sayıyordu. DP'ye girmelerinin sebebi, DP'nin kara gözleri değildi ki... CHP'ye düşman olduklarından, ona karşı bir savaş açılınca hemen o saflara katılmışlardı.

Suyun altında devam eden bu savaş «ödenekler meselesi»nde açığa vuruverdi. Zaten, anlattığım gibi, bütün hava hazırdı.

1947'nin sonbaharında milletvekillerinin ödenek ve yolluklarına zam yapılması teklifi Meclise geldi. Teklifin altında iki CHP'linin imzası vardı. Fakat bunlar tekliflerini partili olmaktan çok, Meclisin idareci üyeleri olarak yapıyorlardı. İsimleri Abdülmuttalip Öker ile Halit Bayrak idi. Zam teklifi yurtta geniş tepki yarattı. —Daima olduğu gibi...— Halk bu kadar sıkıntı içindeyken ve memurların maaşı böylesine az iken milletvekillerinin bir kanunla kendi durumlarını iyileştirivermeye teşebbüs etmeleri Meclise karşı hışım doğurdu. —Daima olduğu gibi...— Fakat milletvekilleri de, ellerine geçen parayla geçinemediklerinden şikâyetçiydiler —Daima olduğu gibi...— ve bunda, aralarında bir parti farkı da yoktu —Daima olduğu gibi...—

Nitekim sonradan anlaşıldı ki zam teklifi yapılırken Halkçılar ile Demokratlar birbirleriyle temas etmişler, bir nevi mutabakata da varmışlardı.

Tenkitlerin büyük hedefi, tabii DP oldu. Halkın nazarında CHP zaten buydu. Halktan ayrı bir klikti. Bir menfaatçiler grubuydu.

Ama, DP? DP böyle mi olmalıydı? Halk, o partinin milletvekillerini, iyi beslensinler diye mi Meclise göndermişti?

Demokrat yöneticiler bu infial dalgasından zarar görmek değil, faydalanmak imkânının bulunduğunu fark ettiler ve zamma karşı çıkmak kararını aldılar.

Milletvekillerinin durumu şuydu :

	Zamdan önce	Zamdan sonra
Aylık	588,53	752,50
Mesken bedeli	90	90
Yolluk	125	250
Tutar	803,53	1092,50

Tabii, DP milletvekilleri böyle bir zamdan mahrum kalmayı gönül rızasıyla kabul etmediler. Ama akıllarında hep şu vardı. Meclisteki CHP'li çoğunluk teklifi nasıl olsa oylayacak ve zam kanunlaşacaktı. O zaman DP milletvekilleri de, tabii, CHP'lilerin haklarına sahip olacaklardı. Bu akılevvellik sonradan *«Kırmızı oylar sandığa - paralar cebe»* formülüyle şöhret yaptı.

Mesele 22 Kasımda Meclise geldiğinde üzerinde üç saat tartışıldı. Aleyhte bulunan CHP'liler de vardı. Bunlar, kendi partilerinin prestijinin kamuoyunda biraz daha fazla zedeleneceğini söylüyorlar, bundan vazgeçilmesini istiyorlardı. DP grubu adına Osman Nuri Köni konuştu. Grubunun oyunun kırmızı olacağını bildirdi. Oylama yapıldı. Ret oylarının sayısı 66 idi. Fakat 231 kabul oyu bulunduğundan teklif kanunlaştı.

DP'de fırtına da ondan sonra koptu.

DP Genel İdare Kurulu «kırmızı oylar sandığa - paralar cebe» formülünün kamuoyunu tatmin etmeyeceğini çabuk anladı. Diğer taraftan genel merkezin de paraya ihtiyacı vardı. Seçimler yaklaştıkça masraflar artıyordu. Hele telefonlar, telgraflar külliyetli bir meblağ tutuyor, Genel Merkez Sekreteri Basri Aktaş çok defa kara kara düşünüyordu.

Şöyle bir formül bulundu : DP milletvekilleri tabii, maaş ve yolluk fazlalıklarını alacaklardı. Fakat bunları, olduğu gibi, partiye vereceklerdi.

Verenler oldu, vermeyenler, daha doğrusu geciktirenler oldu.

İşte bu sıradadır ki, Kenan Öner'in istifası haberi patladı.

DP İstanbul İl Başkanı ve çok renkli siması istifa etmişti ama, nereden etmişti? İl başkanlığından mı, yoksa partiden mi? Gazeteciler bunu önce kendisinden öğrenmek istediler. Aldıkları cevap şu oldu :

«Müsaade edin de bu sırrı ben faşetmeyeyim. Onu Celâl Bayar açıklasın. Aradaki ihtilafın halli ancak umumi kongrenin bileceği ve yapacağı iştir.»

Öner gibi bir şahsiyetin bu davranışı, partiden çekildiği zannının uyanması, tabii, bütün teşkilatta heyecan yarattı. Kenan Öner, DP'nin müfritlerinden biliniyordu. Ağzına geleni söylemesiyle şöhret yapmıştı ve halk onun bu hareketlerini seviyordu. Genel merkeze kısa zamanda telgraflar yağmaya başladı. Talep edilen, bilhassa Celâl Bayar'dan talep edilen, İstanbul il başkanının istifasının kabul olunmamasıydı.

Celâl Bayar'ın teşkilata cevabı, genel merkezin Kenan Öner'e karşı pek hayırlı düşüncelere sahip bulunmadığının işaretini verdi. Genel başkan şöyle diyordu :

«İstifalar kabule bağlı değildir. Bizim tarafımızdan yapılacak muamele yoktur. İsterse yeni bir kararı arkadaşımız alır.»

Buna rağmen genel merkez, İstanbul'a aracılar gönderdi. Üzeyir Avunduk gitti, Emin Sazak gitti, Enis Akaygen gitti. Öner ile görüştüler. Öner istifasını geri almayı reddetti. Dolaşan söylenti şuydu : Fuat Köprülü, oğlu Orhan'ı DP İstanbul İl İdare Kuruluna illa sokmak istemişti. Öner buna karşılık istifa etmişti.

Orhan Köprülü söylentiyi tekzip etti. Fakat Köprülü - Öner ihtilafı, partinin daha kuruluş günlerinden beri herkesin bildiği bir vakıaydı. Ta baştan, Öner ile yıldızları barışmayan Köprülü - Menderes ikilisi iki yakın adamını Kenan Öner'in başına musallat etmişti. Bunlardan biri Orhan Köprülü idi. Diğeri de, Menderes'in Aydın'dan İstanbul'a transfer ettirttiği Dr. Mükerrem Sarol. Bunlar İstanbul teşkilatı içinde yeraltı faaliyeti yapıyorlar, hizipler kuruyorlar, başkanın nüfuzunu kırmak için ellerinden gelen tertibi esirgemiyorlardı. Öner'in canına bunlar ve bunların paralelindeki diğer oyuncular tak etmişti.

Ne var ki Kenan Öner'in çıkışının altında yatan gerçek temel bu değildi. İsyankâr ruhlu avukat DP'de de artık «ku-

rucular sultası» dediği tahakküme tahammül edemeyeceğini hissediyordu. Daha serbest olacağı bir yeni partinin peşindeydi ve bunun için birtakım temaslara girmişti bile. Gözünün tuttuğu, yeni parti için sembol olarak düşündüğü Mareşal idi. Mareşal, İnönü'ye düşman değil miydi? Kurucuların onunla içli dışlı olmalarını zaten kınamıyor muydu? Bir de, bu içli dışlılığa, hele kendisi Meclise de giremediğinden büsbütün kızan, şöhretli «İnönüfob» Hikmet Bayur vardı.

DP'nin İstanbul il kongresi böyle elektrikli bir hava içinde açıldı. Kenan Öner çekip Yalova'ya gitmişti ama, delegeler arasında Önerciler çoktu. Ondan dolayı 1948 Ocağının ortalarında bizzat Celâl Bayar İstanbul'a geldi ve 17 Ocakta kongre onun huzuruyla açıldı. Genel Başkan kongrede bir nutuk söyledi. Sonradan, toplantı yerinin adıyla «Kristal Toplantısı» diye anılacak bu toplantıda Bayar, doğrudan doğruya Kenan Öner'den bahsetmedi. İktidarla temasları konusunda da ihtiyatlı konuştu. 12 Temmuz Beyannamesi kendi gözlerinde «bir vaadin senedi»nden ibaretti. Vadesi gelince bunun ödenmesini elbette ki isteyeceklerdi. Kadıköy Başkanı Sani Yaver ise şöyle diyordu :

«Milletvekillerimiz, Meclisten çekilmek kararını vermek zamanı gelince asla tereddüt etmeyeceklerdir.»

Fakat Kenan Öner'i tamamıyla hasıraltı etmek imkânı tabii yoktu. Bütün DP kongrelerinde bu konu konuşuluyordu. İstanbul kongresinde mi konuşulmayacaktı? Nitekim, delegelerden Selahattin Karayavuz'un eski il başkanından bahsediş şekli gürültü kopardı. Karayavuz dedi ki :

«Bu sayın büyüğümüzün adı, DP kurulduktan sonra peygamber gibi her tarafta çınladı durdu.»

Derhal şiddetli itirazlar yükseldi. «Kenan Öner peygamber değildir» diye bağırılışıyordu. Selahattin Karayavuz'dan sözünü geri alması istenildi. O «Durun, tavzih edeyim!» diyordu. Fakat duran yoktu. Delege nihayet sözünü geri aldı.

Kürsüye bundan sonra, İstanbul milletvekillerinden Ahmet Kemal Silivrili geldi. Delegeler, maaş ve yolluk fazlasını partiye vermemiş milletvekillerini tenkit etmişlerdi. Silivrili de bunlardan biriydi. Kongre Başkanı Kâzım Yurdakul kendisine söz hakkı verince bu babacan, fakat acemi politikacı mikrofonun başına geçti ve DP'yi asıl karıştıracak bombayı patlatıverdi. Maaş ve yolluk fazlası işi tam bir oyundu ve bu

oyunun birinci oyuncusu da Fuat Köprülü'den başkası değildi. Ahmet Kemal Silivrili şimdi seçim bölgesinin delegelerine bütün olup bitenleri bir bir anlatacaktı.

Tarihi Kristal Toplantısını izleyenler hatibi merakla dinlemeye koyuldular.

Kemal Silivrili'nin macerası, bir gün Mecliste, yanına CHP'li Feridun Fikri Düşünsel geldiği zaman başlamıştı. Hikâyesini anlatırken Silivrili, DP kongresinin delegelerine şu hususu hatırlattı :

«Allaha şükür, benim paraya, pula ihtiyacım yok. Eğer Mecliste yirmi tane zengin varsa, biri de benimdir.»

Sonra, devam etti. Maaşlara zammın büyük taraftarı Düşünsel demişti ki :

«Sen yaşlı başlı bir adamsın. Partinde de nüfuzun var. Milletvekilleri olarak hepimizin halini görüyorsun. 312 CHP'li, 38 DP'li 1948 yolluklarını tamamıyla aldılar. Aylıklarını da kırdırdılar. Eğer maaşlar artmazsa bu senenin sonunu bile getiremeyiz. Sizinkiler politik sebeplerden itiraz ediyorlar. Sen git, Köprülü ile Sazak'a söyle. Direnmekten vazgeçsinler.»

Bunun üzerine Ahmet Silivrili, Fuat Köprülü'ye gitmiş. Köprülü'nün yanında 42 tane «milletvekili arkadaş» varmış. Meseleyi onların önünde anlatmış. Onlar da tasvip etmişler. Fuat Köprülü demiş ki :

«Mademki arkadaşlar da tasvip ediyorlar, ben de onlara katılacağım. Ancak orada itiraz eden arkadaşlar imzalarını geri almazlar, fakat paralarını alırlar!»

«Kırmızı oylar sandığa, paralar cebe» formülü, işte, Köprülü tarafından böyle söylenmişti.

Bu açıklama üzerine kongre delegeleri ayaklandılar. Âdeta hep bir ağızdan,

«Aferin milletvekillerimize! Maşallah sizlere... Nasıl da mallar seçmişiz Meclise!.» diye bağırıyorlardı.

Silivrili izahatını bitirmemişti.

Fuat Köprülü'ye tekrar gitmişti. Feridun Fikri'ye cevap vermek için son kararı sormuştu. Köprülü şöyle demişti :

«Kırmızı oy kullanacağız ama, meseleyi büyütmeyeceğiz, kürsüye çıkıp bir şey söylemeyeceğiz.»

Ahmet Silivrili, bu sözleri olduğu gibi Düşünsel'e nakletmişti. Düşünsel şu mukabelede bulunmuştu :

«Sonra, altından bir şey çıkarsa senin boğazına sarılırım!»

Tasarı Meclise sunulduğunda Silivrili İstanbul'da bulunuyordu. Ankara'ya dönmüştü. Celâl Bayar'a da durumu anlatmıştı. Bu sırada koridorda CHP'liler kendisini sıkıştırmışlardı :

«Arkadaş, biz parayı alıyoruz. Siz Mecliste aleyhte konuşmak istiyormuşsunuz. Halbuki bize söz vermiştin. CHP'yi müşkül mevkiye sokuyorsun.»

Silivrili bu defa Emin Sazak'a gitmişti. Sazak, tecrübeli bir tavırla elini sallamıştı :

«Adam, Kemal, sen de... Kırmızı oy verir, parayı alırsın!»

Ahmet Kemal Silivrili'nin ifşaatı, tabii büyük sansasyon yaptı. Fuat Köprülü iddiaları derhal tekzip etti, ama, kamuoyu daha ziyade Silivrili'nin sözlerine inanmıştı. Silivrili tasarının Meclisteki görüşmesi sırasında, CHP'lilere sözünü tutmuş ve müspet oy kullanmıştı. Halbuki aleyhte oy kullanmak için grup kararı vardı. Bundan dolayı İstanbul milletvekili zaten haysiyet divanına verilmişti. Genel merkezden bir açıklama yayımlandı. Açıklamaya nazaran DP milletvekilleri «maaş ve yolluk farklarını parti merkezine teslim etmeye başlamışlar»dı. Ancak bu işi kimler yapmış, kimler yan çizmiş, bir tafsilat yoktu.

V

Şubat ayı böyle geldi. Celâl Bayar'a karşı, yumuşak politikasından dolayı hücumlar DP kongrelerinde artıyordu. Köprülü ise, DP içinde olup bitenleri CHP'ye aktarmakla açıktan suçlanıyordu.

Köprülü'nün Erim ile teması doğruydu ve her ikisi de birbirlerine, «büyük patronlar»a ulaştırsınlar diye kendi partilerinin içindeki havadisleri yetiştiriyorlardı ama, bu konuda Köprülü bakımından bir de talihsizlik olmuştu.

Bir gün, Sümer Sokakta, DP Genel İdare Kurulu toplantı halindeydi. İçeri bir hademe girdi. Köprülü'ye, telefondan istendiğini bildirdi. Köprülü sordu :

«Kim arıyor?»

Hademe küt diye,

«Nihat Erim» deyiverdi.

Hele ertesi gün, orada konuşulanların havadisi Ulus'ta ve

diğer bazı gazetelerde çıkınca Köprülü'nün muhalifleri mimi koydular.

Köprülü, CHP'nin DP'deki casusuydu!

Bayar, genel merkezin politikasını mümkün nispetinde savunuyordu. Ocak ayının sonlarında Balıkesir'de dedi ki:

«Şimdi mukabele etmek suretiyle maksada vasıl olunacaksa bundan perva etmedim, etmedik ve perva etmiyoruz.»

Buna rağmen «müfritler» hem teşkilatta, ama hem de grupta seslerini gittikçe daha fazla yükseltiyorlardı. Yumuşak davranışla DP'nin hiçbir yere varmak imkânı yoktu. Sertliğe geçmek lazımdı.

Celâl Bayar müteredditti ve hayli zaman öyle kaldı. Kendi ağırlığının önemini bilmiyor değildi. Acaba Köprülü - Menderes ikilisi mi doğru yoldaydılar —yani DP'yi iktidara götürecek yolda— yoksa onlara karşı görüşü savunanlar mı? Memlekete bakınca iki tutum da bazen haklı görünüyor, bazen haksız izlenimini veriyordu. İnönü, çıktığı yurt gezisinde halk tarafından sevgiyle karşılanmıştı. Karşılarında Cumhurbaşkanını, «İsmet Paşa»yı gören DP'liler şaşırıyorlar, heyecanlanıyorlar, düşmanlıklarını unutuyorlardı. Âdeta dilleri tutuluyordu.

Teşkilata gitmeye ne hacet? Yurt gezisinin başında, Cumhurbaşkanının refakatine verilen DP Milletvekili Nuri Özsan'ın başına gelen güldürücüdür ama, durum hakkında fikir de vericidir. Nuri Özsan koca bir milletvekiliydi. İnönü ile hiç teması olmamışsa da, onu Cumhurbaşkanı sıfatıyla görmüştü, yakınında bulunmuştu.

İnönü, özel treninde Nuri Özsan'a gayet mültefit, iyi davrandı. Gece hareket etmişlerdi. Ertesi gün onu kendi aile sofrasına aldı. CHP'li iki milletvekilini de almıştı. Fakat onlar için Cumhurbaşkanının sofrası aşina bir yerdi. Rahattılar. Özsan ise kızarıyor, bozarıyordu. İnönü daha ziyade onunla meşgul oluyor, hayatı, ailesi hakkında sorular soruyordu. Özsan sıkıldıkça sıkılıyordu. Hayalindeki «ceberrut İnönü» ile şimdi sofrasında yemek yediği sevimli, munis insan sanki bambaşka kimselerdi. Onun için ancak tek kelimelik cevaplar verebiliyordu.

Birden yüzüne daha fazla kan hücum etti ve zavallıcık sofranın üzerine yığılıp kaldı.

Heyecandan bayılmıştı!

DP teşkilatına ve milletvekillerine ilaveten bazı «eski dost» kalemler de tenkitlere girişmekte gecikmediler. Bunların başında Hikmet Bayur geliyordu. Kenan Öner'in istifasından sonra Akın gazetesindeki başyazılarında DP'nin resmi politikasını tenkit ediyor ve diyordu ki :

«Hürriyet Misakını suya düşürenlerden hayır beklenmez!»

Resmi patlama şubatın ilk günlerinde, Celâl Bayar DP Meclis Grubu Başkanlığından istifasını verince oldu. Bu, genel merkez - grup ayrılmasının tescili manasını taşıyordu.

Grubun hareketi aslında Fuat Köprülü'ye karşıydı. Grup İdare Heyetinden dört kişi istifa etmişti. Yerlerine yenileri seçilecekti. Seçime geçilirken denildi ki :

«İdare Heyeti ekseriyetini kaybetmiştir. Onun için, heyetin tümünün tekrar seçilmesi gerekir!»

Bu tez makbul karşılandı, seçim öyle yapıldı. Celâl Bayar başkanlık için oyların tamamını gene aldı. Ama başkan vekilliğine, Fuat Köprülü'nün yerine Fuat Hulûsi Demirelli getirildi. Hatta Köprülü, İdare Heyetine bile giremedi.

Köprülü grubun isyancılarına karşı darbesini Genel İdare Kurulunda yaptı. Menderes ile meseleyi aralarında görüşmüşlerdi. Ortada Köprülü'nün şahsı var gibi görünüyordu ama, şu anda savaşı yapılan «DP'ye kimin kumanda edeceği» hususu idi. Köprülü - Menderes ikilisi grupta azınlıkta, fakat Genel İdare Kurulunda çoğunlukta idiler.

Genel İdare Kurulu, Grup İdare Heyeti seçimini «usulsüzdür» diye 3'e karşı 9 oyla bozdu. Bayar, grup başkanlığından istifasını verdi.

Celâl Bayar'ın DP Grup Başkanlığından istifası, tabii çok geniş yankılar yaptı. İnönü de durumu dikkatle takip ediyordu. Köprülü'nün aleyhinde cereyanlar başladığında Nuri Özsan'ı çağırmış ve ondan bilgi almıştı. O görüşmenin tarihi 1 Şubattı. Bayar'ın 7 Şubattaki davranışı konuya yeni bir gelişme getiriyordu.

Tabii istifa, DP içinde başlamış bulunan asıl büyük buhranla irtibatlandırıldı. Gazeteciler hemen Kenan Öner'e koştular. Onun düşüncesini öğrenmek istediler. DP'nin o renkli eski İstanbul il başkanı, sonradan başkaları —mesela Fahrettin Kerim Gökay— tarafından kullanılacak hoş bir cevap verdi. Dedi ki :

«Bu ihtilaf şahsen beni alakadar etmez. Ben akümülatörlerimi doldurmakla meşgulüm!»

Onun ne yaptığı bilinmezdi ama, DP Genel Merkezi ona karşı şiddetli bir kampanya açmaya hazırlanıyordu. Maksat, parti içindeki çekişmeleri Kenan Öner'in birtakım faaliyetlerine bağlamak, partinin yıkılması için çalışmalar olduğunu ilan etmek, böylece tesanüdü tekrar sağlamaktı.

Genel merkezden, 9 Şubatta, Öner'in aleyhinde bir vesika, gürültü yapsınlar diye basına verildi. Vesika, DP Beşiktaş İlçe İdare Kurulu Başkanı Misbah Uras'ın Celâl Bayar'a yazdığı bir ihbar mektubuydu. Mektupta Kenan Öner'in «partiyi dağıtıcı» gayretleri açıklanıyordu.

Mektup sahibine göre, Kenan Öner Ankara'ya gitmişti. Orada Mareşal, Hikmet Bayur, Osman Nuri Köni, Bölükbaşı, Kentli ile görüşmüştü. Konu, DP'den ayrılıp bir yeni parti kurmaktı. Bu yeni parti hem iktidar ile, ama hem de DP muhalefetiyle uğraşacaktı.

Mareşale yeni partinin başkanlığı teklif olunmuştu. Fakat Mareşal, ihtiyar olduğunu ileri sürerek itizar söylemiş, bir deklarasyon yaparak millete, bu yeni partiye müzahir bulunduğunu ilan etmeyi kabul etmişti.

Sonra Öner, Hikmet Bayur ile konuşmuştu. Bayur, önce merkezde teşkilatın kurulması gerektiğini bildirmiş, bunun için 15 bin liraya ihtiyaç bulunduğunu anlatmıştı. Öner para konusu üzerinde durmamıştı. Onu önemli saymamıştı. Asıl, program hakkında Bayur'un düşüncesini sormuştu. Hikmet Bayur demişti ki :

«Tabii, Atatürk inkılaplarının devamı...»

Kenan Öner «Atatürk inkılaplarının devamı»na katılmamış, fakat kendi görüşünü de açıklamayarak «Başka! Bambaşka...» demekle yetinmişti.

Misbah Uras'ın ihbarına göre Kenan Öner Ankara'da, Mareşali en sonra, yeni partinin kurucuları arasında görünmeye ikna etmişti. İstanbul'a döndüğünde bu hususu etrafına açıklamış, para yardımlarını toplamaya başlamıştı.

Kenan Öner ertesi gün, dikkatli bir tekzip yaptı. Dikkatli davrandı, çünkü şimdi bilinmektedir ki mektupta yazılanlar bir baştan ötekine doğrudur. Ondan dolayı, Öner'in yalanlamaları dişi kelimeler taşıyordu. «Partiyi parçalamak için kimseyi tahrik etmedim» diyordu. «Kimseyi evime ça-

ğırmadım» diyordu. «Mareşal ve Hikmet Bayur ile yeni parti görüşmedim» diyordu. Nihayet ekliyordu :

«Muhbir-i sadık Misbah Uras'a atfolunan mektup Park Otelde Koraltan ile beraber hazırlanmıştır!»

O da doğruydu.

Demokrat liderler dikkati böylece Kenan Öner üzerine çektikten sonra grupla aralarındaki meseleyi geçiştirmenin yolunu aradılar. Grup da Celâl Bayar'ın istifası karşısında şaşırmıştı. Bayar'ı yanlarında tutabilselerdi genel merkezi yenebilirlerdi. Fakat genel merkez, Bayar'ı yanına aldığında, kuvvet dengesi o taraf lehinde değişiyordu.

Böyle bir tahterevalli bütün DP iktidarı boyunca da sürdü. Üç kuvvet, Celâl Bayar — Menderes ve hâkimiyeti altındaki genel merkez — Meclis grubu idi. Bunlardan ikisinin ittifakı üçüncünün bertaraf edilmesine veya tesirsiz kılınmasına yetti. DP için talihsizlik, ittifakın tıpkı 1948'in o kriz günlerinde olduğu gibi, Bayar - Menderes arasında gerçekleşmesi olmuştur.

1948'de, genel merkezi temsilen görünen Menderes değil, Köprülü idi.

Grup, 10 Şubatta toplandı ve tam altı saat müzakere etti. Köprülü şiddetle itham edildi. Onun hakkında şöyle diyorlardı :

«Fuat Köprülü ancak iktidar partisi ve onun genel başkanı için faydalıdır.»

Görüşmelerden sonra grup, genel merkeze şu teklifi yaptı : Grup İdare Heyeti seçimleri yenilensin!

Genel merkez başka bir taktiğin peşindeydi. Kenan Öner' in mektubunun açıklanmasını takiben milletvekillerinin maaş ve yolluk farklarının partiye verilmesi meselesini tekrar ortaya attı. Bunu vermeyenler, partiden ihraç olunacaklardı.

Menderes - Köprülü ikilisinin aklında, DP'de bir tasfiye yapmak vardı. Partide mutlak hâkim olabilmeleri için «sivriler»in atılması lazımdı. Ama buna, kamuoyunun tuttuğu, tutacağı bir sebep göstermek lazımdı. Maaş meselesi bu iş için biçilmiş kaftandı.

11 Şubatta DP'den şu tebliğ yayımlanıyordu :

1 — Meclis grubu ile Genel İdare Kurulu arasındaki hadise tamamıyla hukuki bir mütaleadan ileri gelmiştir.

2 — Parti umumi politikasında görüş birliği teyit ve

şahsi ihtilafı andıran bir hareket bulunmadığı tespit edilmiştir.»

Tabii bunun, gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktu. O gün grupta, İdare Heyeti seçimi tazelendi. Fuat Köprülü gene açıkta kaldı. Bu sefer, açıkta kalanlar arasında öteki taraftan diye bilinen Osman Nuri Köni de vardı. Grup, Celâl Bayar'ı ittifakla başkanlığa seçti. Başkan vekilliğine gene Fuat Hulûsi Demirelli getirildi.

Köprülü - Menderes ikilisi muratlarına erememişlerdi. Harekete devam etmeleri gerekiyordu. Celâl Bayar'ı mutlaka gruptan ayırmak lazımdı.

14 Şubat gecesi, saat 21'de Celâl Bayar beklenilmeyen bir hareket yaptı. O sıraya kadar maaş farklarının partiye verildiği, verilmek üzere olduğu bildiriliyor, rakam dahi söyleniliyor, fakat isim açıklanmıyordu. Gece gazetelere telefon edildi. Bayar'ın önemli bir tebliğ yapacağı haber verildi.

Bayar, maaş farklarını partiye devreden milletvekillerinin isimlerini basına bildirdi. Kimse bunların üstünde durmadı. Maaş farkını devredenlerin listesinin ilanı demek, aslında, bu farkı vermeyenlerin kimler olduğunu açıklamaktı ve bu Köprülü - Menderes ikilisinin bir tertibiydi. Görüldü ki 54 DP milletvekilinden, 19 tanesi, kırmızı oyları sandığa attıktan sonra paraları kendi cebine indirmiştir. Bunların arasındaki tanınmış isimler Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Ahmet Kemal Silivrili, Senihi Yürüten, Fikri Apaydın, Kâmil Gündeş, Necati Erdem, Suphi Batur idi. Bir kısmı sonradan farkları yatırdılar. Buna mukabil açıklamayı takiben mesela Sadık Aldoğan şu demeci veriyordu :

«Ben 1500 lirayı Kızılaya, maaş fazlasını da Verem Mücadele Derneğine vermeyi tensip ettim. Celâl Bayar ve kendisine paraları tevdi eden arkadaşlarım bunları nereye kullanacaklarını düşünedursunlar.»

Liste basına verilirken Köprülü ve Menderes Ankara'dan ayrılmış, İzmir'e gitmişlerdi. Orası bilhassa Menderes için bir kale güvenliğini taşıyordu. Genel merkezden teşkilata ayrıca bir de tamim yaptırdılar : Eğer Kenan Öner ve Osman Bölükbaşı tekrar partiye girmek için bir yerden müracaatta bulunurlarsa bu müracaat reddedilmeliydi.

Köprülü ve Menderes İzmir'de kalmakta devam ediyorlar, telefonla Bayar'ı gruba karşı kesin vaziyet almaya itiyor-

lar, genel başkan ise tereddütlerini muhafaza ediyordu. Zaten küçük gruptan büyücek bir parçayı kesip atmak kendisine kolay gelmiyordu. Nihayet, İzmir'e gidip iki kurucu arkadaşıyla yüz yüze konuşmak kararını verdi. Grup da Bayar'dan ümitliydi. Kendisini kuruculara feda etmeyeceğe benziyordu. Basri Aktaş'ın da inancı, Bayar'ın İzmir'e giderken kesin vaziyetini almadığı merkezindedir. Hatta sanılıyordu ki Köprülü ile Menderes'i tasfiyeden vazgeçirmeye çalışacaktır.

Fakat 26 Şubatta Bayar, İzmir'de Grup Başkanlığından tekrar istifa ettiğini ilan etti.

Celâl Bayar'ın Grup Başkanlığından ikinci istifasını İzmir'den ilan etmesi, bütün DP'de geniş heyecan uyandırdı. Olayları yakından izleyip bilenler için bunun bir tek manası vardı : Partideki büyük tasfiye hareketine yakında başlanacaktı. Kurucular DP'nin bütün ömrü boyunca bir hususta en büyük itinayı göstermişlerdir : Haysiyet divanlarını kendilerine çok bağlı kimselerden seçtirmişlerdir. O sefer de durum öyleydi.

Kimler tasfiye olunacaklardı? Tasfiyeleri şüphesiz görünen ve haklı bulunan iki grup vardı. Bunlardan biri «Önerciler» denilebilen, akıllarında bir yeni parti kurmak veya kurulacak bir yeni partiye geçmek bulunan Demokratlardı. İkinciler ise, maaş ve yolluk farklarının partiye iadesi kamuoyu önünde bir prestij meselesi olmuşken, bunu yapmayanlardı.

Gerçekte Köprülü - Menderes ikilisinin gözü başka hedefteydi. Kendi hâkimiyetlerini kabul edenler vardı. Onlar partide kalacaklardı. Kendi hâkimiyetlerini tartışanlar vardı. Onlar partiden uzaklaştırılacaklardı. Bu ikinciler kendileri kadar Demokrat Partiliydiler. Ama, Köprülü - Menderes ikilisinin gözünde «Dikbaşlı Demokratlar»ın, kurucuların partisinde işi yoktu.

DP'nin iktidar yıllarında da sürdürülecek, hatta daha da ağırlaştırılacak, daha püriten hale getirilecek bir siyasi telakki 1948 ilkbaharında, Celâl Bayar'ı da kendi tarafına çektikten sonra DP'nin âdeta felsefesi haline geldi.

Celâl Bayar meşhur istifasını açıkladığı gün İzmir'de Ege Demokratlarıyla bir toplantı yaptı. Kendisini dinleyen 150 kişi Ege teşkilatının bellibaşlı elemanlarıydı. Genel başkan partinin 12 Temmuz Beyannamesi karşısındaki durumunu anlattı. Dedi ki :

«12 Temmuz Beyannamesi bizi dağıtma ve yok etme teşebbüslerine karşı bütün Demokratların, hatta Türk milletinin gösterdiği celadetin ve sarsılmaz iradenin mahsulü olarak ortaya çıktı. Bu beyanname neşrinden evvel bize tevdi olundu. Genel İdare Kurulumuz bunu uzun uzun münakaşa ettikten sonra ittifakla münasip gördü. Her veçhile demokratik usullere tamamen uygun olarak ve partinin en selahiyetli bir toplantısında varılmış olan böyle bir neticeyle mutabakat halinde olmayan partimiz mensupları var idiyse ve maksatlarından uzaklaştırıcı bir hareket olarak telakki ediyor idiyseler, onların, bu ciheti belirterek partiden çekilmeleri siyasi ahlakın en tabii icabıydı.»

Bayar İzmir'den doğruca İstanbul'a gitti. Maksadı, İstanbul yöneticilerine de vaziyetini anlatmaktı. Anlaşılıyordu ki Köprülü ile Menderes'i teskin etmek üzere gittiği İzmir'de genel başkan onlarla tam bir cephe beraberliği yapmıştı.

Bayar İzmir'den, Menderes ve Köprülü'yü de beraberinde getirmişti. Şubatın 29'uydu ve bir pazardı. Cumhuriyet' te artık, pazar geceleri Yazı İşleri Müdürünün muavini olmuştum. Rahmetli Nazım Ulusay ile birlikte çalışırdık. Gazetede sadece ikimiz kaldığımızdan saat sekiz civarında yemeğimizi ısmarlardık ve biraz da demlendiğimizden buna «piknik» adını verirdik.

«Piknik»imizden henüz kalkmıştık ki odanın kapısı açıldı ve iki kişi belirdi. Biri Fuat Köprülü idi. Diğeri Adnan Menderes. Kendilerini ben beraber yaptığımız gezilerden tanıdığım için Nazım Ulusay ile tanıştırdım. Oturdular biraz çene çaldık.

Fakat gelmelerinin sebebi bizimle çene çalmak değildi. O gün partinin Beykoz'da kongresi yapılmıştı. Bir kısım delegeler bilhassa Köprülü'ye hücum etmişler, kuruculardan hesap sormuşlardı. Toplantıda Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu da bulunmuştu. Karaosmanoğlu Haysiyet Divanının gizli ruhuydu. Temizliği o yapacaktı. —Gariptir yıllar sonra kendisi de böyle bir temizlikte kurban edilecektir—. Kongrede demişti ki :

«Ödeneklerini teslim etmeyen arkadaşlardan bir kısmının, bunları yeni partiye tahsis etme emelleri vardı.»

Adnan Menderes de DP için «İktidara ram oldu» denilmesini kınamış, «Niçin iktidarın DP'ye ram olduğunu söylemiyorlar?» diye sormuştu.

Köprülü ve Menderes, ertesi gün kongre haberinin Cumhuriyet'te ne şekilde yayımlanacağını öğrenmek istedikleri için gece vakti «ziyaretimiz»e gelmişlerdi. Menderes gayet nazik şekilde, provaları görüp göremeyeceklerini sordu. Nazım Beyle bakıştık.

«Buyrun!» dedik.

Basın olarak Demokratlarla pek dosttuk ya... Provaları mürettiphaneden getirttik. Menderes gözlüklerini taktı, Cevat Fehmi Başkut'un büyük masası başına geçti... ve konuşmaları âdeta yeni baştan yazdı!

Bu sırada hem Köprülü, hem de zaman zaman başını kaldıran Menderes giriştikleri mücadelenin ne kadar çetin olduğunu anlatıyorlar, kendilerine atfedilecek her söze nasıl dikkat etmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Bildirdiklerine göre bazı topluluklara karşı bir şekilde konuşmak lazımdı. Fakat onun gazetelere aksetme tarzı başka olmalıydı.

İşlerini bitirdiler. Geç vakit gittiler. Nazım Beyle karşılıklı «Amma da demokrasi anlayışı!» diye kafamızı salladık.

Daha sonra, Demokrat liderlerdeki bu huy benimle onlar arasında Aydın'da, Ethem Menderes'in evinde âdeta şiddetli bir kavgaya yol açtı. DP'nin katılmadığı ara seçimlerden biri de, o 1948 yılında Aydın'da yapılıyordu. Bir gün önce DP'nin mitingi vardı. Bayar, Menderes, Koraltan, Karaosmanoğlu hep gelmişlerdi. Hem mitingi, hem de ara seçimini takip için Cumhuriyet Aydın'a beni göndermişti.

Miting ile ara seçimi arasında bir bayram vardı ve gazeteler çıkmayacaktı. Ben mitingi takip ettim. Bayar, Menderes, Koraltan, Karaosmanoğlu konuştular. Notlarımı aldım. Çektim, İzmir'e gittim. Bayramda orada kaldım. Bu arada mitingin havadisini de uzun uzun yazıp gazeteye gönderdim.

Ara seçiminin yapılacağı pazar günü Aydın'a döndüm. Aaa, daha istasyonda Demokratlar harıl harıl beni arıyorlardı. Hürriyet'in temsilcisi Hikmet Bil de beni almaya, daha doğrusu durumdan haberdar etmeye gelmişti.

«Sorma, hop oturuyorlar, hop kalkıyorlar. Her yerde seni aradılar» dedi.

«Kimler?» diye sordum.

«Hepsi! Bayar, Menderes, Karaosmanoğlu... Şimdi Ethem Menderes'in evindeler. Seni bekliyorlar...»

Zaten Demokratlar da beni alıp oraya götürmeye gelmişlerdi. Hikmet Bil'e sordum :

«Ne istiyorlarmış, benden?»

«Yazını göstermemişsin. Onu görmek istiyorlar...»

Doğrusu ya aklıma, Demokrat liderlerde bir sansür arzusunun bulunacağı hiç gelmedi. Safiyetle,

«Ne var, bunda? Kopyalı yazdım. Kopyası yanımda...» dedim.

Eve gittik. Geniş bir Aydın eviydi. Sedirler vardı. Büyükler hep oradaydılar. Bayar beni yanına oturttu. Hafif serzenişte bulundu.

«Bize haber vermeden gittiniz...» dedi.

Sinirli olan Menderes idi. Yazımı sordular. Kopyasını çıkardım, verdim. Menderes aldı. Gene gözlüklerini taktı. Yüksek sesle okumaya başladı. Zaman zaman beni, kendilerine atfen yazdıklarımdan dolayı tenkit ediyordu.

«Canım, bunu yazmaya ne lüzum vardı?»

«Bu, böyle olacaktı!»

«Bunu şöyle demek lazımdı...»

Bunlara, kendi sözleri okunurken Bayar ve Koraltan da karışıyorlardı.

Bir ara geldi, baktım, beni azarlıyorlar. Başta da Menderes!

«Beyefendi,» dedim, «siz bunları mitingte söylemediniz mi?»

Koraltan bana hitap etti :

«Biz orada, bir basit halk kalabalığına hitap ediyoruz ve onların hoşlanacakları şekilde konuşuyoruz. Halbuki sözlerimizi gazetelerde herkes okuyor...»

Menderes hiddetle ekledi :

«Zaten bunun için bize, yazdığınızı, gazeteye vermeden önce göstermeliydiniz...»

Hem söylemişlerdi, hem söylediklerinin değil de, söylemediklerinin veya söylediklerinin değişik şekilde yazılmasını istiyorlardı. Üstelik, bir de azarlamaya kalkışıyorlar, değişiklikler yapmamı istiyorlardı.

Menderes'in elinden kâğıtlarımı kaptım. Cebime koydum.

«Göstermiyorum bile,» dedim. «Ben gazeteciyim. Sizin propaganda memurunuz değil. Bir daha sefere neyin yazıl-

masını caiz buluyorsanız mitinglerde onu söylersiniz, rahat edersiniz. Yahut yazılmasını istemediğiniz şeyleri hiç söylemezsiniz!»

Çıktım, gittim.

Arkamdan adamlar gönderdiler, öğle yemeğine çağırdılar. Ahmet Emin Yalman da gelmişti. O arabuluculuk etti.

Dertleri şuydu : O gün, kendilerinin katılmadıkları ara seçimi vardı. Kızdığım için seçimin havasını maksatlı vereceğimden endişe etmişlerdi.

Halbuki benim için o başka iş, bu başka işti. Nitekim seçime pek az katılma oldu. Seçimi tarif için bulduğum formül Cumhuriyet'te başlık şeklinde kullanıldı ve sonraları çok tuttu.

«Aydında seçim değil, sanki sayım yapıldı. Sokaklar o kadar boştu!» dedim.

İstanbul'a döndüğümde Nadir Nadi anlattı. Aydın'dan, yakınları olan Kemal Salih Sel'i aramışlar. Gazeteye benim yazdığım metnin değil —mitingle ilgili haberde— kendilerinin hazırladıkları bir metnin konulmasını istemişler. Gazeteden reddetmişler.

Uzun bir fasıladan sonra, bu yazı dizisinin araştırmaları için Celâl Bayar kendisini görmek ricamı kabul ettiğinde, ilk görüşmemizi takiben Turhan Dilligil'e, hakkımda iltifatkâr sözler söyledikten sonra gülerek :

«Ama, ne dik kafalıydı. Hep öyle kaldı» demiş.

Demokrat liderlerdeki, bilhassa Menderes'teki, o, her istediklerine «Evet» demeyenleri dik kafalı bulmak zihniyetidir ki DP'deki büyük «1948 temizlemesi»nin gerçek sebebini teşkil etti.

VI

DP'deki «temizleme hareketi» bir yıldırım süratiyle genişledi. Bunun da ilk açık işaretini martın ilk günlerinde Bayar, DP'nin Ankara il kongresinde verdi. Orada dedi ki :

«Parti grubu ile Genel İdare Kurulu arasındaki meseleyi sureti katiyede halledeceğiz. Yakında karar alacağız. Bu kararda sizin istekleriniz, parti esasatı ve ve nizamname hükümleri hâkim olacaktır.»

Halbuki daha birkaç hafta evvel parti tebliğinde parti grubu ile Genel İdare Kurulu arasında hiçbir mesele olmadığı bildiriliyor ve öteki DP'li yayın organları yanında âdeta tarafsız kalan Cumhuriyet bile bunu *«Memnuniyetle öğrendiğimize göre DP Genel İdare Kurulu ile Meclis grubu arasındaki anlaşmazlık tamamen bertaraf edilmiştir»* diye veriyordu.

Ankara kongresinde Bayar'ın bu işaretine rağmen delegeler genel merkezi tenkitten geri kalmadılar. Bir delege «bazı idareciler»in CHP Başkanıyla konuşmalarda bulunmalarının «fikirlerde istifhamlar» uyandırdığını belirtti. Tabii Bayar,

«Biz onları uyutuyoruz!» diyemediği için lafı kendi üzerine almadı.

DP Genel Başkanı verdiği işarette «nizamname hükümleri ve parti esasatı»nın girişilecek harekette hâkim olacağını bildirmişti ama, o kongrede cereyan eden başka bir olay aksi yönü gösterdi.

Kongreye bir takrir verildi. Deniliyordu ki : Parti grubu adına da, bize onların görüşü bildirilsin!

Genel merkez hâkimiyetine itiraz eden milletvekillerinden Ahmet Oğuz ile Hazım Bozca oradaydılar. Fakat Bayar onlara söz verdirtmedi. İfadesine göre büyük kongre toplantı halinde değilken, hâkim Genel İdare Kuruluydu.

Bunun üzerine Osman Nuri Köni, birkaç gün sonra DP' den istifa etti. İstifanamesinde Köprülü'yü, fakat Bayar'ı da şiddetle suçluyordu.

Kurucular, Genel İdare Kurulunu topladılar. Kurul, milletvekillerini çağırıp ifadelerini almaya başladı. İlk partide dört milletvekili Haysiyet Divanına verildi. Bunlar Sadık Aldoğan, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem ve Köni idi. Halbuki Köni, o sırada istifasını vermişti. Buna rağmen Haysiyet Divanı dördünü de partiden ihraç etti. Haysiyet Divanına daha önce verilmiş Ahmet Kemal Silivrili vardı. O da çıkartıldı.

Genel İdare Kurulu 15 kişiydi. Fakat temizlik kararları 9 kişiyle alınıyordu. Üyelerden altısı, kurucu diktasına karşıydılar. Bunlar Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer idiler. Bunların hepsi maaş ve yolluk farklarını partiye vermişlerdi.

Yani o bakımdan, kendilerine bir kusur bulabilmek imkânsızdı. Davranışları, kurucuların nazarında «dikbaşlılık» idi.

O kadar. Üstelik, kurucuları ikaz da etmişlerdi. Mesela Tengirşenk Genel Merkez Sekreteri Basri Aktaş ile Bayar'a bir haber göndermişti :

«Neticeye varmak için kullandığı prosedürü tasvip etmiyorum!»

Genel kurul içindeki muhalefetin mihveri olan Tengirşenk, Fransızca kelimeleri konuşmalarına sıkıştırmaktan hoşlanırdı. Kuruculardan sadece Celâl Bayar'a saygısı vardı. Ötekileri küçümserdi.

Tengirşenk ve beş arkadaşı, bu «prosedür» ile partiden tasfiyelerin de başlatıldığını görünce bir protestoda bulunmak kararını aldılar. Toplantıları Ankara'daki Belvü Otelinde yapıldı. Belvü de, devrin politika karargâhlarından biriydi. Durum ciddiyetle tartışıldı. Nihayet, Genel İdare Kurulunun çoğunluğunda müşahede edilen «tahakküm ve tenkit hakkını kaldırma temayülü»nü son derece tehlikeli bulduklarını belirterek bu kuruldan istifa ettiklerini açıkladılar. İstifaname Meclis kâğıtlarına, hemen orada, Belvü Otelinde yazıldı ve bu, doğrudan doğruya Celâl Bayar'ın evine gönderildi. Bayar'ın yanında Ahmet Emin Yalman vardı. Sevindi.

«Hayırlı oldu!» dedi.

Her zamanki gibi, memleketi idare etmek zevkinin tam içinde bulunan Yalman her iki partideki «müfritler»in tasfiyesini temin için büyük bir gayret gösteriyordu.

Kuruculara karşı vaziyeti, partide grup aldı. Martın 11' inde grup 27 milletvekilinin iştirakiyle toplandı. —Bu, çoğunluktu—. Grup başkanlığına, Bayar'ın istifası üzerine Fuat Hulûsi Demirelli, başkan vekilliğine de Ahmet Tahtakılıç seçildiler.

Ama asıl önemlisi, bir başka karardı : Meclis grubu, bazı milletvekilleri hakkında Genel İdare Kurulunca alınan ihraç kararlarını tanımıyordu. Toplantıda Genel İdare Kurulu üyesi Samet Ağaoğlu'nun şahsında, aday oldukları halde seçilemeyip Meclis dışında kalanların grup mensuplarına karşı besledikleri kin dile getirildi.

DP vahim bir krizin içine giriyor gibiydi. Fakat kurucuların çok kuvvetli bir müttefikleri vardı : Basın! Büyük ba

sın, metodun üzerinde durmaksızın, «temizleme hareketi»nde kurucuların yanındaydı. Tıpkı, CHP'nin içindeki savaşta Recep Peker'e karşı vaziyet almış bulunduğu gibi...

Kurucular, kamuoyuna hâkim olmalarının verdiği cesaretle budama ameliyesine devam ettiler. 12 Martta Haysiyet Divanı, Hazım Bozca'yı da partiden çıkardı. 15 Martta Emin Sazak, her zamanki toksözlülüğü ile şöyle diyordu:

«Bugünkü buhrana sebep, Köprülü'nün gururuyla Menderes'in politika oyununa olan iptilasıdır!»

Genel İdare Kurulunun 9 üyesi, kendilerine karşı çıkmış 6 üyeyi de Haysiyet Divanına verdiler. Haysiyet Divanı onlara bağlı adamlardan teşekkül ediyordu ya...

O günler DP Genel Merkezinde esen havayı hatırlarım. Herkes sinirli, çok kimse endişeliydi. Ne oluyordu? Parti bitiyor, mahvoluyor muydu? Zira kuruculara karşı muhalefet sadece çıkartılan milletvekillerinin şahıslarında değildi. Bunlar bölgelerinin kuvvetli, sevilen, prestij sahibi kimseleriydi. Üstelik, davranışları dolayısıyla efe oldukları intibaını da yaratıyorlardı ve teşkilat böyle tiplerden hoşlanıyordu. Afyon'da cereyan eden bir olay, kurucuların kulağına kar suyu kaçırdı.

DP'nin Afyon'da il kongresi vardı. Adnan Menderes yanına Cemal Tunca'yı ve başka bir iki arkadaşını alıp bu kongrede hazır bulunmak üzere Afyon'a gitti. Orada havayı hiç iyi bulmadı. Partiden ihraç edilmiş bulunmalarına rağmen Hazım Bozca ve Sadık Aldoğan da oradaydılar. Kongre Genel Kurulu, Parti Genel İdare Kurulunun onayladığı ihraç kararlarını tanımadı ve Aldoğan ile Bozca'nın toplantıya katılabileceklerini bildirdi.

Menderes ile arkadaşları için yapılacak tek şey kalıyordu: Kongreyi tanımamak, kongreye girmemek. Nitekim onlar da öyle yaptılar. Kongrede Sadık Aldoğan şöyle haykırıyor ve alkışlanıyordu:

«Köprülü Allah mıdır? İcabında, Celâl Bayar'ı bile partiden çıkarırız.»

Fakat partiden çıkarma kararları Haysiyet Divanı tarafından alındığı ve o divan da kurucuların emrinde olduğundan yeniden çıkarılanlar Genel İdare Kurulunun istifa etmiş altı üyesi oldular. Artık en dişliler partiden uzaklaştırılmışlar, bir büyük gözdağı verilmişti.

Buna rağmen hareketin sonu gelmedi. Nisanın 12'sinde Meclis açıldı. DP'den uzaklaştırılmış milletvekillerinin ne yapacakları merakla bekleniyordu. Bunlar, başlarında Emin Sazak, gösterişli bir şekilde salona girdiler. DP'lilerin arasındaki yerlerine, sanki hiçbir şey olmamış gibi oturdular.

Ama Meclis grubu artık, onlarsız toplanıyordu ve artık orada çoğunluk kurucu takımının elindeydi. Nitekim grup, Genel İdare Kurulunun ve Haysiyet Divanının kararlarını onayladı. DP'den çıkarılanlar DP Meclis Grubunun üyesi sayılmıyorlardı. Grup, o kararların grupta tartışılamayacağına dair prensip koydu.

Tepki, içerde kalmış on kişiden geldi. Bu sefer onlar, DP' nin büyük kongresine kadar gruba devam etmeyeceklerini bir deklarasyonla açıkladılar. Gösterdikleri sebep «kurucu tahakkümü» idi. Anlaşılıyordu ki hesapların İkinci Büyük Kongrede görülmesi hazırlıklarına girişilmişti.

Ama tabii, kurucuların da elleri armut devşirmiyordu. Onlar da kendi hazırlıklarını titizlikle yaptılar.

DP'den ayrılan milletvekilleri, o sıralarda kurulan yeni partiye, Millet Partisine girmediler. Mecliste «Müstakil Demokratlar Grubu»nu kurdular. Tıpkı bağımsızlar gibi onlar da bir oda aldılar.

Bir yandan teşrii görevlerini yaparlarken, diğer taraftan büyük kongreyi beklemeye başladılar.

Adına, bilhassa basın tarafından «Müfritler» adı verilen grupların partilerinden tasfiyesi hareketi CHP'de, İnönü'nün otoritesi yüzünden nispeten kolay geçti, kısa zamanda tamamlandı ama, iş DP'de daha uzadı. Dananın kuyruğu DP'nin 2. Büyük Kongresinde koptu.

2. Büyük Kongrenin toplantı tarihi 20 Haziran 1949'dur. Partiden ihraç olunanlar, o tarihe kadar başka partiye —yani, Mareşal - Öner - Bayur üçlüsü tarafından kurulan, daha doğrusu sunulan, çünkü bunlar kendilerine, DP ile benzerlik olmasın diye kurucu değil, sunucu demişlerdi— Millet Partisine girmediler. Kongreyi beklediler.

Peker ile bunlar arasında benzerlikler de vardır, ayrılıklar da...

Benzerliklerin biri şudur : İkisi de, partilerinin resmi politikasını tasvip etmiyorlardı. İkisi de 12 Temmuz Beyannamesinin ruhunu benimsemiyorlardı. İkisi de bu politikayı

hem memleket, hem partileri için zararlı, tehlikeli buluyorlardı. Peker'e göre Demokratlara hiç yüz verilmemeli, şımartılmamalı, daima kafalarına vurulmalıydı. DP'li müfritler de İnönü ve partisiyle selamın sabahın kesilmesini; dişe diş, göze göz bir mücadelenin yapılmasını istiyorlardı.

İkinci bir benzerlik şudur : Politikadaki demokrasi anlayışları katı olan bunlar, partilerinin içinde Milli Şef veya kurucu sultasından şikâyetçiydiler. Peker İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yetkilerini kullanırken Anayasanın dışına çıktığı ve diktatörce davrandığı görüşündeydi. Memleketin idaresi hükümete, yani onun başındaki Başbakana aitti. Halbuki İnönü buna aldırmıyor, şahsi bir politika takip ediyordu. Üstelik bunun hükümet tarafından da uygulanmasını diliyordu.

Ötekiler de, DP'de kurucuların bir tahakküm idaresi kurduklarını, tenkit hakkını parti çalışmalarından kaldırdıklarını söylüyorlardı.

Benzerlikler burada bitiyordu. Farklı nokta ise şuydu. CHP ananesi olan bir partiydi ve Peker bir «iyi partili» idi. Sonuna kadar partisine bağlı kaldı. Onu bölücü, parçalayıcı bir faaliyete girişmedi. Onun aleyhinde, hatta İsmet İnönü'nün aleyhinde bir tek gün çalışmadı.

Burada, gene İsmet İnönü'nün acendalarından 1948 tarihini taşıyanının 1 Ocak sayfasını aktarmam lazımdır. İnönü şu notu düşmüştür :

«Saraçoğlu'nu çağırdım. Ara seçimlerinden önce kanunda değişiklik lüzumunu söyledim. Düşünceli. Kayseri Milletvekili Ömer Taşçıoğlu Recep Peker'e gelerek Celâl Bayar'ın mülakat istediğini söylemiş. Recep Peker kendisinin serbest, vaktinin bol olduğu cevabını vermiş. Vaktin Celâl Bayar tarafından tayin edilmesini söylemiş. Eğer İnönü'ye karşı bir konuşma teşebbüsü ise bunu kabul etmeyeceğini, İnönü'yü tanıdığını ilan etmiş. Bu olayı Recep Saraçoğlu'na dün anlatmış.»

Olay doğrudur.

Buna mukabil «Müstakil Demokratlar» adını alanlar böyle davranamadılar. Ondan dolayı da 2. Büyük Kongrede tezlerini başarıya ulaştıramadılar.

2. Büyük Kongre toplanırken DP karışıktı. İhraç edilmiş olanların taraftarları delegeler arasında çoktu. Fakat bu, onların fikirlerine iştirak etmekten fazla partinin bölünmesini

arzu etmemenin bir sonucuydu. Telif edici, birleştirici bir karara oldukça büyük çoğunluk taraftardı. Bir mücadeleye, hep birlikte başlanılmıştı. O «arkadaşlar» da bayrağı cesaretle taşımışlardı. Şimdi, onların dışarda bırakılmalarını gönül pek arzu etmiyordu.

Fakat onlar taktiklerini iyi çizemediler. Bir defa talepleri şuydu : *Kongre kendileri hakkındaki ihraç kararını reddetsin, hepsini resmen kongreye davet etsin onlar da âlâyı vala ile muzaffer komutan edasıyla salona girsinler.*

Bu, şüphe yok ki, partiyi öteki yönden parçalamaktı. Böyle bir durum karşısında kurucuların ve genel kurul üyelerinin hali ne olurdu? O zaman onlara, şapkalarını alıp gitmek kalacaktı.

Bundan başka çıkarılmış bulunanlar ellerindeki Kudret gazetesiyle partinin liderleri hakkında çok sert, çok kırıcı yayınlar yaptırdılar. Kongre sırasında aynı havayı taşıyan beyannameler yayımladılar. Otel otel dolaşıp delegelere tesir etmek istediler. Aralarında bazıları vardı ki, kaş yapayım derken göz çıkartıyorlardı.

Buna rağmen, bu meseleyi incelemekle görevlendirilen komisyonda tartışmalar iki taraflı oldu. İhraç kararının kaldırılmasını istemeyen grup oylamada pek az farkla kazandı. Komisyona Süreyya Endik başkanlık ediyordu.

Ertesi sabah, kuruculardan yana olan grubun hazırlıklı bulunmadığı bir oyun cereyan etti. Karşı taraf, komisyonun toplantısında müzakerenin tekrarını istedi. Başkan baktı, bu sefer hazır bulunanların çoğunluğu karşı fikirde bulunanlardı. Müzakereler tekrarlanır, karar yeniden oylanırsa ihraçlar mutlaka iptal olunacaktı.

Süreyya Endik çareyi, toplantının talikinde buldu ve doğruca Yenişehir Palas Otelinde kalmakta olan Sıtkı Yırcalı'ya koştu. 2. Büyük Kongre, Yırcalı'nın parladığı, onun «kasaba politikacılığı»ndan «memleket çapında politikacılık»a geçtiği toplantıdır. Büyük Kongrenin 2. Başkanıydı. —1. Başkan Ekrem Hayri Üstündağ idi—. Toplantıyı fiilen o yönetiyordu.

Yırcalı şu aklı öğretti : Endik müzakerenin tekrarını kabul edecekti. Fakat bir şartla : Müzakereye, bir gün önce kimler katılmışsa, onlar, oy hakkıyla katılacaklardı. Karşı taraf bunu kabul etmek gafletini gösterdi : Bir gün önceki çoğunluk, tabii, müzakerenin tekrarını bile reddetti ve böylece «DP'

li müfritler»in dosyası tamamıyla kapatılmış oldu. Bunlar Millet Partisine girdiler. Fakat çoğunun tabiatındaki «anarşistlik» bütün o teşekkülleri de en sonda parçaladı. Büyük kısmı şöhretlerini yeni partilerinde yaptılar. Fakat bu, kendi şahısları etraflarında mihverleşmiş bir şöhret oldu.

Türkiye'de hiçbir parti bu MP kadar metamorfoza uğramamıştır.

Tuhaftır, «müfritlerin tasfiyesi»ni noktalayan bu kongrededir ki sonradan, taşıdığı ifratçı fikir ve deyimlerden dolayı çok tenkitler çekmiş, hatta partinin başında yıldırımlar dolaştırmış meşhur «Milli Husumet Andı» çıktı.

Bu yazının araştırmaları sırasındaki bir konuşmamızda Sıtkı Yırcalı gülerek bana,

«Şimdi karşınızda, o işin faili duruyor» dedi.

Gerçekten de bu «and» Yırcalı ve arkadaşları tarafından Balıkesir'den getirilmiş bir anttı ve başlangıçta «Milli Husumet Andı» değil «Milli Tesanüt Andı» adını taşıyordu. Bunda, seçimlerin mukaddes olduğu belirtiliyor, bir daha bir seçimde 1946 seçimlerinde vuku bulmuş olaylar cereyan ederse milletin bunlara karşı direneceği bildiriliyordu. Metinde bir ihtar havası vardı ama, maksat daha ziyade DP'li kitleye bir heyecan aşılamaktı.

Yırcalı bunu daha birçok delegasyona imzalattı. Sonra fikirlerini almak üzere Genel İdare Kurulunun bazı üyelerine, bu arada Celâl Bayar'a da gösterdi.

Hiç kimse kendisini teşvik etmedi. «Canım, buna ne lüzum var?» diyenler de oldu. Fakat kimse,

«Hayır, bunu kongreye vermeyelim!» demedi.

Bu sırada buna benzer, daha yumuşak bir metni İzmir delegeleri getirmişlerdi. Bunun üzerine Yırcalı da, kendilerinin andını komisyona havalesi için kongreye sundu.

Komisyondaki çalışmalara Karaosmanoğlu, Menderes, Sarol gibi kimseler de katıldılar. Teklif uygun görüldü. Redaksiyonu yapıldı. Kongrenin son günü, geç vakit genel kurula geldi. Başkanlık divanında Sıtkı Yırcalı vardı. Kendi andını okudu. Yüzüne kan hücum etti. Öyle deyimler kullanmıştı ki, memlekette mevcut havaya ters düşüyordu. İlk metinde «husumet» kelimesi bile yokken, bunda, seçimlerde hile yapacak olanların «milletin husumetine» maruz kalacakları kaba bir tehdit şeklinde yer alıyordu.

Yırcalı başkanlık divanını terk etti. Gitti, Bayar'a ve arkadaşlarına bunun mahzurlarını anlattı. Fakat herkesin aklı başka yerdeydi. Herkes baş salladı. Yeni bir redaksiyona vakit bulunmayacağı belirtildi. «Canım boş ver!» denildi ve bu pek meşhur ant, öylece kongre kararı olarak çıktı.

Çıktı ve tabii, CHP kıyameti kopardı. İşte, Demokratlar halkı kanunlara karşı gelmeye davet ediyorlardı. Anarşi peşinde koştuklarının bundan güzel delili olabilir miydi? DP gerçekten çok müşkül vaziyette kalmıştı. İnönü bir yurt gezisi yaptı. Bilhassa Ege'ye gitti. Hükümetin kanunları mutlaka koruyacağını bildirerek halktan, kanunlara riayetkâr olmasını istedi.

Sular ancak, pek uzun bir süre geçtiğinde duruldu.

«Milli Husumet Andı»nı aradan geçen yirmi senenin sonunda, bir başından ötekine geçenlerde dikkatle okudum.

Bugünün ölçüleriyle sütten çıkmış bir kaşık kadar temiz, o süt kadar masumdu.

VII

Bütün bu yıllar zarfında İnönü, hastaydı.

Halk, onun bir «vagatoni krizi» geçirdiğini Başbakanlığın resmi tebliği ile öğrenmişti. Fakat böyle bir tebliğe, hastalık umumi bir mahalde, Harp Akademisinde gelip çattığı için mecburiyet hissedilmişti. Onda da, gerçekte Cumhurbaşkanının geçirdiği bir enfarktüs olduğu halde «vagatoni» denmişti. Bunu başka krizler takip etti. Ancak onlar, sadece İnönü'nün not defterlerindedir. Bu not defterleri 1946 - 50 arasının dağdağalı yıllarında o derece hareketli, tansiyonu gergin bir hayat yaşayan İnönü'nün ne kadar sıkı bir rejim içinde bulunduğunu da göstermektedir.

Bilinen «vagatoni krizi»nin tarihi 29 Ekim 1946'nın arifesidir. İnönü, Cumhuriyet Bayramına katılamamıştır ama, 1 Kasımda Meclisin açılış nutkunu bizzat okumuştur. 1947 defterinin 15 Ocak sayfasında bir not var :

«Son vagatoni hadisesinin ilk ayı.»

Demek ki, kalp krizi 15 Aralıkta tekrarlamıştır.

Bakınız, 12 Eylül 1947 sayfasına :

«Sabahleyin kriz. Öğle yemeğinde eski, yeni hükümet. Sedo - Corodil başladı. Akşam hareket.»

«Akşam hareket» dediği, yanında Nuri Özsan da bulunduğu halde çıktığı yorucu yurt gezisidir.

Defterler hep bu çeşit «Sedo - Corodil başladı», «Sedo - Corodil'in son günü», «Ürodonal başladı», «Perhiz günü» gibi notlar ihtiva etmektedir.

İnönü Cumhurbaşkanı, hatta kudretli Milli Şeftir ama, iktidarı kaybetmesinden sonra başına örülmeye çalışılacak çoraplar o yıllarda hazırlanmaktadır. Bunların bazıları kendisine intikal bile etmektedir. İnönü, 1947 yılına ait acendasının 10 Şubat tarihini taşıyan sayfasına şu ilgi çekici olayı kaydetmiştir :

«Yalçın Uraz'ın Bay Gedeleç'e haber verdiği şeyler... Sadık Aldoğan'ın şantaj tertipleri... (Benim hakkımda ve Ömer İnönü hakkında)».

Yalçın Uraz o zamanların genç ve başkentin muhalif çevreleriyle yakın ilişkileri bulunan, ama iktidarı da bunlardan haberdar eden bir gazetecisidir.

Bu, Ömer İnönü'nün üstüne bir otomobil kazasının sorumluluğunun yıkılması tertibidir. Nitekim iktidarın el değiştirmesinden sonra Ömer İnönü hiç ilgisi, hatta hiç haberi olmadığı bu hadiseden dolayı mahkemeye çıkarılmış, aile aylarca tarifsiz üzüntüler içinde yaşamıştır.

Defter ispatlıyor ki İnönü bu tarz kasıtları göze alarak demokratik rejime geçme çabasını yürütmektedir.

Peki, Yalçın Uraz'ın ihbarı üzerine kudretli Milli Şef ne yapmış? Onun cevabı aynı defterin 15 Şubat tarihli sayfasındadır :

«Recep Peker'in demeci. Vekiller bizde davetli. Adliye Vekili Ömer'e iftira için istifade edilmek istenilen dava hakkında malumat verdi. Tamamıyla uydurma ve şantaj teşebbüsü.»

1950'lere yaklaşırken partiler artık «müfrit»lerinden arınmışlardır. Daha doğrusu iktidar partisi Genel Başkanı İnönü'nün, muhalefet partisi ise kurucuların tam egemenliği altında, kendilerine yollarını çizmişlerdir. CHP demokratik parlamenter rejimi kesinlikle kurmak niyetindedir. Başlangıçtaki tereddüt ve endişeler ortadan kaybolmuştur. Serbest Fırka tecrübesinden alınan dersler herkes için fayda vermiştir.

CHP'nin yeni ekibi, Nihat Erim ve arkadaşları, partilerinin iktidarı kaybedeceğini sezinliyorlardı. Fakat, doğrusu ya, içlerinden de buna ihtimal vermek, daha doğrusu bunu kondurmak gelmiyordu. Hele iki «Saka Kabinesi»ni takiben «Günaltay Kabinesi» işbaşına geldiğinde, 12 Temmuz Beyannamesinin liberal politikası CHP'ye karşı alerjiyi azaltmışa benzerken şans ibresinin kendilerinden yana eğildiğini genç ekip düşünmüyor değildi. Fahrettin Kerim Gökay'ın meşhur «İşte Paşam, İstanbul!» sözü onların da akıllarındaydı. Açıktan veya içlerinden «İşte Paşam, memleket!» diyorlardı.

Bu, «İşte Paşam, İstanbul» lafı demokrasi tarihimizde şöhret bulmuştur ve görüntülerin siyaset adamlarını ne kadar yanıltabileceğinin simgesidir. Çok kimse bunun İsmet Paşaya İstanbul'un o zamanki valisi Gökay tarafından muhteşem Taksim mitinginde söylendiğini bilir.

Öyle değildir. Gökay tarafından İsmet Paşaya söylenmiştir ama, Haydarpaşa Garındaki, gene muhteşem karşılamada.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1950 Mayısının başında seçim gezisi için Ankara'dan İzmir'e hareket etti. Beyaz trenle. Atatürk'ten itibaren cumhurbaşkanlarının bindikleri özel trene verilen isim, vagonları beyaz renk olduğundan, buydu. Cumhurbaşkanının yanında eşi, kızı ve CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran vardı.

1942 Anayasası —o geçerliydi— Cumhurbaşkanının partisiyle ilişkisini sürdürmesine engel koymamaktadır. Ancak Atatürk de, İnönü de cumhurbaşkanı olduklarında partilerinin genel başkanlığından fiilen ayrılmışlar, bu işi genel başkan vekiline bırakmışlardır. Bunlar, 1946'ya kadar başbakanlardır. Atatürk'ün genel başkan vekilleri İnönü ile Bayar olmuşlardır. İnönü'nünkiler ise Bayar, Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu... 1946 seçimlerinden sonra İnönü Recep Peker'i Başbakanlığa getirdiğinde Genel Başkan Vekili olarak Saraçoğlu'nu muhafaza etmiştir. 1950'de ise Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'dı.

İnönü Eskişehir'de bir konuşma yaptıktan sonra İzmir'e geçti ve oradaki CHP mitinginde bir CHP'li olarak konuştu. Hatta açıktan «Şimdi, memleketin umumi huzur havası ve İzmirlilerin teşvik edici neşeleri içinde partimizin seçim nutkunu söyleyeceğim» diye sözlerine başladı.

DP'liler Cumhurbaşkanının bu tutumunu eleştirmekteydiler. Eleştirmişlerdi de... İnönü onu düşünerek şöyle devam etti :

«Bugün doğrudan doğruya partimin seçim propagandasını yapmak için söz söylüyorum da, İzmirliler beni güler yüzle dinliyorlar.»

İsmet İnönü cumhurbaşkanlarının anayasal konumlarını birkaç gün sonra Bursa'daki konuşmasında şöyle anlatacaktır :

«Bugünkü Anayasa kaldıkça milletvekili olan her cumhurbaşkanı milletvekili seçiminde eğer millet hizmetinde kalmak istiyorsa seçmenlerine kendisini kabul ettirmeye mecburdur ve bu mecburiyet her faaliyetin kâfi izahıdır. Biz Anayasada tadilatı önerdiğimizde DP böyle bir tedbiri reddetmiştir.»

DP 1950'de iktidara geldiğinde bunu reddetmekte devam edecek ve Cumhurbaşkanı Celâl Bayar 1954 seçimlerinin kampanyasında faal rol almasını aynen İnönü gibi izah edecektir.

İsmet İnönü hem İzmir'de, hem İstanbul'da «görülmemiş bir tezahürat» ile karşılandı. Haydarpaşa'daki manzara inanılır gibi değildi. Halk yığınlar oluşturuyordu. Cumhurbaşkanı bu muazzam insan seli arasında vapur iskelesine güç varabildi. Vali Fahrettin Kerim Gökay orada, kendisine de bir övünme payı çıkartarak meşhur «İşte Paşam, İstanbul!» sözünü söyledi.

İsmet İnönü, gelen Ülev Vapuruna bindi. Denizin üstü de, ta Dolmabahçe'ye kadar vapur, motor ve sandalla doluydu.

Bir gün sonra, Taksim Alanındaki miting de, kelimenin tam anlamıyla muhteşem oldu.

Ama bütün bu hava 14 Mayıs günü sandıklara yansımadı.

Demokrat liderler, bilhassa Köprülü'nün aracılığıyla, «İki Partinin Müşterek Devlet Başkanı Adayı» hikâyesini 1949'lara kadar yürüttüler. Bir eylül günü, henüz Tahtakılıç DP'den ayrılmamışken Fuat Köprülü, Nihat Erim'e telefon ediyor ve kendisini görmek istediğini bildiriyordu. Sonra da Erim'in Sağlık Sokaktaki evine geliyordu. İnönü'nün sırdaşına verilmek üzere DP'nin içinden haberleri vardı. «Müfritler» gene İsmet Paşanın aleyhinde atıp tutuyorlardı. Ahmet Tahtakılıç demişti ki :

«İnönü'yü bir emekli general haline sokacağız!»

Köprülü Erim'in notlarındaki ifadesiyle, aynen şöyle devam etti :

«İnönü'nün parti başkanlığını büsbütün bırakmasının aleyhindeyiz. Partiyi temiz ve dürüst unsurların eline geçirmeden ayrılması felaket olur. Fakat sizin gibi temiz unsurlar işbaşına geçtikten sonra ayrılırsa yeni seçimde her iki parti kendisini namzet gösterir.»

Demokrat kurucu şunları da söylüyordu :

«Memleket onu (İsmet İnönü'yü) *tutmaya başladı. Bu işleri başardıktan sonra* (Peker'i tasfiye ettikten sonra) *daha da tutacak. Partiler ona karşı gelmek isteseler de para etmez!»*

Tabii, Nihat Erim yetkili DP liderinin sözlerini naklettiği zaman İnönü zevkten dörtköşe oluyordu. İnsanlar, kendileri hakkındaki iyi sözlere kolay inanmak temayülünde bulunduklarından Cumhurbaşkanı da durumu o gözle mütalaa ediyor ve her şeyi öyle değerlendiriyordu.

Belki de bundan dolayıdır ki İnönü, o yıllar bir gün, CHP Genel Başkanlığı için bir geçici halef de seçti.

Bu, Hüseyin Cahit Yalçın idi.

1947 ile 1950 arasında İnönü kendisine ciddi bir «asıl halef» görmekle kalmıyor, bunu dikkatle yetiştiriyordu da.. Bu, Nihat Erim'di. Fakat Erim, mirası hemen devralmak için kâfi kozlara sahip değildi. Bundan dolayıdır ki İnönü, şüphesiz Demokrat çevrelerden kendisine ulaştırılan telkinlerin ve ümitlerin de tesiri altında CHP Genel Başkanlığını bırakmak, oraya başkasını seçtirtmek, devlet başkanlığı görevine daha tarafsız, daha etkili hakemlik yaparak devam etmeyi düşündü.

Kim, CHP Genel Başkanlığında, isim olarak onun yerini alacaktı?

Mevkiin talibi çoktu. Peker'den Cebesoy'a kadar koca bir gökkuşağı bu işe hevesliydi. Fakat İnönü öyle birini istiyordu ki, günü geldiğinde bayrak Nihat Erim'e kolayca devredilebilsin.

Cumhurbaşkanının gözü, Hüseyin Cahit Yalçın'ı tuttu. Nihat Erim'e dedi ki :

«Yalçın ile konuş. Bırakacağım CHP Genel Başkanlığını, alır mı?»

Yalçın İstanbul'daydı. Erim kendisini aradı. Konuyu açtı. Yalçın hemen karar vermedi ama, cevabının müspet ola-

cağı anlaşılıyordu. Kalktı, Ankara'ya geldi. Nihat Erim onunla görüştü. Nihayet Yalçın, mutabakatını bildirdi. İnönü'nün CHP Genel Başkanlığını bırakmak kararı o kadar kesindi.

Yalçın'ın mutabakatı geldikten sonra İnönü bunu, partinin ileri gelenlerine açtı. O kadar sert bir tepki, öylesine şiddetli itirazlarla karşılaştı ki derhal anladı. Genel Başkanlığı bırakamazdı. Bıraksa bile —zira, politikada kimse kimseyi zorla tutamaz— onun istediği aday değil, kendisine kısmen karşı çıkacak biri genel başkanlığa seçilirdi. Hilmi Uran, Şükrü Saraçoğlu en fazla itiraz edenler arasındaydılar ve doğrusu ya bunlar, kendileri için genel başkanlık düşünüyor da değillerdi. Ama inançlarınca, İnönü CHP'nin başlıca kozuydu ve onu kaybettikleri takdirde hiç şansları kalmayacaktı.

Şimdi mesele büyük hülyalarla başkente gelmiş Hüseyin Cahit Yalçın'a vaziyeti anlatmak, onu bu sefer de hayallerinden vazgeçirtmekti. İnönü'nün direktifi üzerine Erim istemeye istemeye Yalçın'a meseleyi güçlükle çıtlattı. Tabii, Yalçın hiç memnun olmadı. Küskün bir hava içinde İstanbul'a döneceğini bildirdi. Erim, Yalçın'ın havasını İnönü'ye aksettirdi. İnönü Erim'e dedi ki :

«Git kendisini istasyonda uğurla. Her şeyi, kendisini bilhassa benim samimiyetle istediğimi anlat!»

Nihat Erim onu da yaptı. Sahiden de İsmet Paşa, CHP Genel Başkanlığından çekilmeyi ciddiyetle düşündüğünde kendisine ilk halef olarak Hüseyin Cahit Yalçın'ı seçmişti. Ama ne yazık ki bu tezini partisine kabul ettirtememişti.

Yalçın en sonra bunun kendisi için kâfi şeref olduğuna kendisini inandırarak İstanbul'a döndü ve İnönü'ye düşman kesilmedi.

Artık 14 Mayıs 1950'ye geliniyordu. Türkiye'de zarlar tamamıyla atılmıştı. Çok partili hayat devam edecekti ve serbest seçimler iktidarı tayin edecekti.

Bu yazı dizisinin araştırması sırasında benim edindiğim inanç şudur : CHP, iktidarı muhafaza edeceğini sanıyordu. Fakat seçimleri kaybettiği takdirde muhalefete geçmeye hazırdı. İnönü, DP'lilerin, kazandıkları takdirde kendisini cumhurbaşkanı olarak tutmayacakları gerçeğini görmüştü. İzmir'de gazetecilerle görüşmesinde şöyle dedi :

«İhtiyarımla, memleketimi türlü ihtimaller karşısında bı-

rakıp gitmem. Çekilirim ama bu defa karşıya geçer, mücadele eder, uğraşırım.»

İnönü bunu İstanbul'da daha açıktan söyledi :

«Vatandaşlarımın şunu kesinlikle bilmelerini isterim : CHP seçimlerde çoğunluğu kaybederse, İsmet İnönü tabiatıyla cumhurbaşkanlığından çekilecektir.»

DP çok kuvvetli, çok büyük bir muhalefet partisi haline geleceğinden emindi ve bir dahaki seçimlerde iktidar mutlaka onun olacaktı. Ama bu seçimlerde bile böyle bir ihtimal mevcuttu ve bunun gerçekleşmesi Demokrat liderleri şaşırtmayacaktı.

DP, 1946-50 devresi arasında hiçbir ara seçime girmedi. Bütün toplarını, adli teminat altında geçecek bir seçimi sağlamak hedefine teksif etti. CHP adım adım buna geldi. Seçim Kanununu tedrici şekilde değiştirdi, şüphe bulutlarını kaldıracak formülü buldu.

1949'dan itibaren artık «iki parti tarafından müştereken gösterilecek devlet başkanı» masalı piyasadan kalkmıştı. İnönü'ye bu fikri, Köprülü'nün tesiri altında kalarak ve samimiyetle vermiş bulunan Nihat Erim bile ayılmıştı. CHP iktidarda kalırsa İnönü Cumhurbaşkanlığında kalacaktı —ve kendisinin bana söylediğine göre, Başbakanı Nihat Erim olacaktı—. Aksi halde İnönü, muhalefet liderliği görevine gelecekti ve bunu, fakirleşmeyi bir nevi spor sayan zengin çocuklarının ruh haleti içinde yapacaktı. Seçimlerin arifesinde, sanki kaybedecek ve Cumhurbaşkanlığından çekilecekmiş gibi hazırlıklarını bitirdi. Pembe Evi düzelttirdi. Çocuklarına bu ihtimali söyledi. Eşine sordu :

«Hanımefendi, şehre otobüsle iner, dönersin değil mi?»

Eşi, her zamanki munis ve kocasına tapan kadın haliyle,

«Tabii paşacığım, Allah size uzun ömür versin» mukabelesinde bulundu.

Hiçbir şey İnönü'ye demokratik rejime devam etmek için bundan daha fazla cesaret, güven veremezdi. Ne olacaktı? Anasından hükümdar doğmamıştı ya... İktidarı kaybederdi, sonra gene alırdı. Kaybedeceğini de sanmıyordu ya... Ama kaybederse ne gam? Bunu göze almıştı.

Kendi partisi içindeki müfritleriyle uğraşırken Bayar, onların hücumlarından kendisini savunmak için Erzincan'da ilgi çekici bir açıklama yapmıştı. Demokratların İnönü'ye Cum-

hurbaşkanlığı vaat ettikleri söylentileri sızmış, Türkiye'de dört dönmeye başlamıştı. Demokrat liderler, İnönü fobisine sahip partilileri tarafından bundan dolayı şiddetle eleştiriliyorlardı. Erzincan'da da bu konu açılmıştı. Bayar, ilk defa olarak kesin bir vaziyet aldı ve dedi ki :

«Diyorlar ki ben, DP Genel Başkanı Celâl Bayar Devlet Reisi İnönü'ye gitmişim ve demişim ki: DP ekseriyeti elde ettiği zaman, biz sizi gene Cumhurbaşkanı yapacağız.

Arkadaşlar, bu meseleyi bir lahza mütalea etmenizi rica ederim. Karşımızdaki zat CHP Genel Başkanıdır. Davayı kaybedecek, biz seçimi kazanacağız, o partisine hıyanet edecek ve bizim Cumhurbaşkanı adaylığımızı kabul edecek.

Bize gelince, iktidara geçmek için en aşağı 300 milletvekilimiz olacak. Bunlar Cumhurbaşkanını gizli oyla seçecekler. O anda ben, bu 300 Demokrat milletvekilinin karşısına çıkacağım. Diyeceğim ki: Ben filan zata Cumhurbaşkanlığı vaat ettim, beni mahcup etmeyin, onu seçin!

Böyle bir teklife ve bunun kabulüne imkân var mıdır? Bu kadar saçma ve adi isnat olabilir mi?»

Belki olamazdı ama, bu efsanenin birkaç yıl Demokrat liderler tarafından maharetle işlendiği, İnönü'nün de bu havayla uyutulmaya çalışıldığı şüphe edilmeyecek bir gerçektir. Narkozitör, iyi niyetiyle Nihat Erim'di.

Antidemokratik kanunlar yavaş yavaş değiştirildi. DP Mecliste hiçbir şeyden memnun değildi. Sadece Seçim Kanununa iştirak etti. Sadece o kanun değil, belirtiler de CHP'nin tamamıyla dürüst bir seçim yapacağını gösteriyordu. Üstelik, Demokrat liderlerin başarısı ve CHP'nin lider takımındaki idealistlik sayesinde memlekette öyle bir hava esmeye başlamıştı ki milli iradeyi kabule herkes hazırdı.

DP son derece kuvvetli bir şekilde seçime giriyordu. Sivil-asker-aydın onun yanındaydı. Memleketin bütün müesseseleri onu tutuyordu. Sadece basit halk tabakalarıydı ki, alışmış olduğundan ayrılamayanların ruh haleti içinde, CHP ve İnönü aleyhinde oyu zorlukla verecekti. Birtakım askerlerin Bayar'a gidip de, 1946 seçimleri tekrarlandığı takdirde darbeye hazır olduklarını bildirdikleri devre o devredir. Ordu, kelimenin tam manasıyla kaynıyordu. Silahlı kuvvetler, daima olduğu gibi çok partili demokratik rejim lehindeki vaziyetlerini o zamandan almışlardı. Kendileri için iktidar istemiyorlardı. İstiyor-

lardı ki, iktidarlar gelsinler, gitsinler, geniş bir müsamaha ve tenkit havası Türkiye'de hâkim olsun.

Daha sonraları, seçimlerin sonucu alındığında büyük komutanların da İnönü'ye gidip «Bir emriniz var mı, Paşam?» diye sordukları söylenecektir. Yani :

«Seçimlerin sonucunu iptal ediverelim mi?»

Bu yazı dizisinin araştırması sırasında bundan İnönü'ye bahsettiğimde güldü. Dedi ki :

«Bir defa, böyle bir şey olmadı. Tamamıyla uydurma. Üstelik, kimin gücü yetebilirdi ki? Ve şayet benim niyetim o yönde olsaydı, o noktaya getirir miydim durumu? Her tarafıyla gülünç bir yakıştırma.»

Bunun «olmazlığı» dizinin ikinci kitabı, «Demokrat Partinin Altın Yılları»nda daha etraflı belirtilecektir.

Fakat gerçek olan başka bir nokta vardır : İki parti arasında girişilmiş bir pazarlık.

1950'nin Şubat ayında, yani seçimlere üç ay kadar bir zaman varken, CHP'li Milletvekili Sedat Dikmen'in Ankara'da Anadolu Kulübündeki odasında bir gün beş kişi toplandı. Toplantıda bulunanlar CHP'nin Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ile üç DP büyüğü, Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu, bir de Dikmen'in kendisi idiler.

Hilmi Uran, CHP'nin kudretli şahsiyetlerinden biriydi. İnönü'nün not defterine nazaran Hasan Saka Başbakanlıktan kesinlikle ayrıldığında Uran'ı Başbakanlığa getirmek istemişti. Israr da etmişti. Fakat o mazeret söylemişti. Başbakan olarak Şemsettin Günaltay'ı tavsiye etmişti. İnönü bunun üzerine Günaltay'a hükümeti kurma görevini vermişti.

Hilmi Uran anlatır ki, Sedat Dikmen kendisine gelmiş, Demokrat liderlerin görüşmek istediklerini söylemiştir. Dikmen'in odasında buluşulmuştur. Önce, karşılıklı şakalar yapılmıştır. Sonra, Demokrat liderler bir teklifte bulunmuşlardır. Seçimlerin yumuşak geçmesi için partilerin, birbirlerine karşılıklı kontenjanlar vermeleri acaba düşünülemez miydi? Bir ilde bir taraf şu veya bu sayıda milletvekilliği için aday göstermezdi. Karşı tarafın şu veya bu sayıda adayı otomatik olarak kazanırdı. Bu suretle, bilhassa liderlerin Meclise girememe gibi bir durumları olmazdı.

Fakat Köprülü bir adım daha ileri gitti. Kabineye DP'li birkaç kişinin alınmasıyla kurulacak bir nevi koalisyon hü-

kümeti, seçimler konusunda millete daha fazla güven verebilirdi.

Hilmi Uran, ciddi devlet adamı hüviyetine yakışır bir şekilde muhataplarından bu demarşı şahısları adına mı, parti adına mı yaptıklarını sordu. Demokrat liderler daha ziyade kem küm ettiler. Şahısları adına konuşuyorlardı. Uran onlara, yetkili organlarından müsaade almaları gerektiğini söyledi.

Bu yazı dizisinin araştırmaları sırasında, o günlerde DP Genel İdare Kurulu Üyesi Sıtkı Yırcalı ile bu konuyu konuşuyordum. Olayı hatırladı. Fakat Köprülü ve arkadaşları onlara, teklifin Halkçılardan geldiğini söylemişlerdi. Genel İdare Kurulunun aklındaki, Malatya'da boş yer bırakmaktı. Yırcalı dedi ki :

«Bu suretle İnönü'ye kendisine karşı bir hareketimiz olmadığını göstermek istiyorduk...»

Anlaşılıyordu ki Köprülü, o meşhur sorumsuzluk duygusuyla gene birtakım işler çevirmişti. Maamafih, Genel İdare Kurulu böyle bir teması reddetmediğinden taraflar tekrar aynı yerde, Dikmen'in odasında toplandılar. DP grubu aynıydı da, Uran yanına Genel Sekreter Tevfik Fikret Silay ile Meclis Grubu Başkan Vekili Barutçu'yu da almıştı. Toplantıda Uran, Demokratların ilk tekliflerini değiştirdiklerini gördü. İstiyorlardı ki kendileri İnönü için bir yer açık bıraksınlar. Halkçılar da Bayar için. Buna mukabil koalisyon fikrinde ısrar ediyorlardı.

Bir karara varılamadı, görüşmeler de kendiliğinden bitti. Ama bu da göstermektedir ki 14 Mayıs 1950 seçimlerine iki büyük parti, aralarında medeni münasebetleri devam ettirerek gitmişlerdir.

Nisan ve mayıs ayları parti liderlerinin memleket içindeki son gezileriyle geçti. İnönü her tarafta muazzam kalabalıklar tarafından ve o zamana kadar görülmemiş sıcaklıkla karşılanıyordu. Tabii bu hem kendisine, hem yanındakilere cesaret veriyordu. Bir bakıma CHP 1946 seçimlerine yüreğinde daha fazla bir eziklik ve tereddütle girmişti.

Buna karşılık Celâl Bayar da, zafere çok yaklaşılmış olduğunu görüyordu. Halk, DP'yi kurmasından itibaren kendisine yakın hale gelmişti. Şimdi meyvelerin toplanması saati yaklaşıyordu.

Orada veya burada ufak tefek şikâyetler yapılmıyor değildi. Fakat bunlar, gerçek dertleri dile getirmekten ziyade eski alışkanlıkların bir sonucuydu. Yoksa, seçimlere gayet sakin, huzurlu bir hava içinde gidildi.

İki lider, millet karşısında iki büyük taahhütte bulundular. İnönü, sonuç ne olursa olsun bunu tartışmasız kabul edeceğini bildirdi. Celâl Bayar, bütün geçmişin 15 Mayıs sabahından itibaren unutulacağını ilan etti. Bu, Demokratların *«Devr-i sabık yaratmayacağız»* politikasıdır.

Belki de her şey, kitleler arasında kanlı, şiddetli, gözyaşı dolu, kurbanı çok bir savaş şeklinde geçmediği ve Türk milleti çok partili demokratik hayat tarzı denilen medeni şartlara hayli rahat, çabuk, eziyetsiz kavuşturulduğundan dolayı, aradan yıllar geçince o kadarcık mihneti dahi çekmemiş genç kuşaklar bunun kıymetini pek bilmeyeceklerdir.

Başka havalar çalan fareli köy kavalcılarının arkasından, o rejimi bırakıp gitmeye kalkışacaklar olacaktır.

— BİRİNCİ KİTABIN SONU —

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
(1944 — 1973)

1. Kitap : Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)
2. Kitap : DP'nin Altın Yılları (1950-1954)
3. Kitap : Demokrasiden Darbeye (1954-1960)
4. Kitap : Darbeden Demokrasiye (1960-1965)
5. Kitap : İsmet Paşanın Son Yılları (1965-1973)

Demokrasimizin
İsmet Paşalı Yılları
1944 - 1973

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE

1944 - 1950 arası Türk politika tarihinde bir dönemeç noktasıdır. Tek partiden, çok partili hayata geçilirken, bu döneme damgasını vuran kimi politikacıların, önemli olayların çoğu, bugün iyi bilinmez, çünkü gizli kalmıştır.

Metin Toker, İnönü ve Bayar başta olmak üzere Nihat Erim, Tevfik Rüştü Aras, Hikmet Bayur, Refik Koraltan, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı ve Basri Aktaş gibi o dönemin ünlü politikacılarıyla o yıllarda uzun görüşmeler yapmış, elde bulunan belgeleri, bilgileri değerlendirerek bu yapıtı hazırlamıştır.

TEK PARTİDEN ÇOK PARTİYE, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları'nı aydınlatacak dizinin ilk kitabıdır.

Üçüncü Basım

kapak baskısı pan matbaacılık ankara 230 78 90

ISBN 975 - 494 - 149 - 1
90 . 06 . Y . 0105 . 0269

KDV dahil 12.000 Lira